سەيپىدىن ئەزىزى

سوتۇق بۇغراخان

1

مىللەتلەر نەشرىياتى

سەيپىدىن ئەزىزى
سوتۇق بۇغراخان
1
مىللەتلەر نەشرىياتى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

سەيپىدىن ئەزىزى

سۇتۇق بۇغراخان

(تارىخىي رومان)

مىللەتلەر نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز .... (1)

بىرىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — لاچىن پەرۋازى .... (2)
ئىككىنچى باب — ئوردۇ ئوقۇلىدا .... (27)
ئۈچىنچى باب — غاردىكى ئۇچرىشىش .... (50)
تۆتىنچى باب — مەخپىي پىلان .... (60)
بەشىنچى باب — مەشىق قىلىش .... (77)
ئالتىنچى باب — ئوۋدىن كېيىنكى جەڭ .... (89)

ئىككىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — سۇباشىنىڭ ھىيلىسى .... (120)
ئىككىنچى باب — قارا كىيىملىك ئادەم .... (127)
ئۈچىنچى باب — سىرلىق دىۋانە .... (134)
تۆتىنچى باب — تۈن يېرىمىغا تاك-تاك .... (143)
بەشىنچى باب — تەختكە ئولتۇرۇش .... (156)
ئالتىنچى باب — توي تەنتەنىسى .... (170)

ئۈچىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — ئورۇن تالاش .... (192)

ئىككىنچى باب — جاھىللار پىتنىسى...................... (204)
ئۈچىنچى باب — مىھرابتا...................... (215)
تۆتىنچى باب — ئېرىنغداش...................... (222)
بەشىنچى باب — قوش توي...................... (236)
ئالتىنچى باب — يەركەن دەرياسى بويىدىكى جەڭ........... (267)

تۆتىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — يېڭى ئوردۇدا...................... (283)
ئىككىنچى باب — قوچقارنىڭ بايانى...................... (302)
ئۈچىنچى باب — ياغى قاپقانغا چۈشتى...................... (323)
تۆتىنچى باب — ئۆلىغمىش...................... (338)
بەشىنچى باب — ئىپارگۈلنىڭ ئەسلىمىسى...................... (364)

بەشىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — دوستانە سەپەر...................... (404)
ئىككىنچى باب — قۇرۇلتاي...................... (448)
ئۈچىنچى باب — بايرام تەنتەنىسى...................... (462)
تۆتىنچى باب — دوستلۇق توختىمى...................... (485)
بەشىنچى باب — قوغدىنىش تەييارلىقى...................... (511)
ئالتىنچى باب — چېگرىدا جەڭ...................... (537)

ئالتىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — يىلان باش كۆتۈردى...................... (546)
ئىككىنچى باب — بىلىگ قۇت بېرۇر...................... (574)
ئۈچىنچى باب — ئەلدە ئۆزگىرىش...................... (592)

تۆتىنچى باب — يۇرۇشكە تەييارلىنىش.............................. (636)
بەشىنچى باب — زۇلمەتلىك ماكان.............................. (653)

يەتتىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — ئۇلۇغ يۈرۈش.............................. (686)
ئىككىنچى باب — ھالقىنى ئۈزۈش.............................. (718)
ئۈچىنچى باب — غۇلاش ھارپىسىدا.............................. (744)
تۆتىنچى باب — گۈزەل پەرغانە.............................. (785)
بەشىنچى باب — سەمەرقەنتكە تەھدىت.............................. (826)

سەككىزىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — سەمەرقەنتنى ئېلىش.............................. (852)
ئىككىنچى باب — غالىبىيەت تەنتەنىسى.............................. (881)
ئۈچىنچى باب — سەمەرقەنت مەدرىسىدە.............................. (904)
تۆتىنچى باب — قەشقەرگە قايتىش.............................. (932)

توققۇزىنچى قىسىم

بىرىنچى باب — خان ئوغۇل ئىز باستى.............................. (965)
ئىككىنچى باب — ئۇل سالغۇچىلار سۆھبىتى.............................. (975)
ئۈچىنچى باب — نورۇز بايرىمى.............................. (982)
تۆتىنچى باب — ئۈمىد دولقۇنلىرى.............................. (996)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرىسى

كىرىش سۆز

سۇتۇق بۇغراخان توغرىسىدا بىر رومان يېزىش، ئۇزاقتىن ئويلاپ كەلگەن ئارزۇيۇم ئىدى. سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مازىرى مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئاتۇشتا بولغانلىقى ئۈچۈن، كىچىكىمدىن تارتىپلا بۇ توغرىسىدا جىق ھېكايە ۋە رىۋايەتلەرنى ئاڭلايدىغان. قەشقەر بويىچىلا ئەمەس، شىنجاڭ دائىرىسىدىمۇ مەشھۇر بولغان بۇ مازارنى كىشىلەر يىراق-يىراقلاردىن كېلىپ "ھەزسۇلتۇنۇم" دەپ تاۋاپ قىلاتتى. ئاتۇشلۇقلار بولسا بۇ مازارنى تېخىمۇ ئۇلۇغلايتتى. بۇ مازار ئاستىدا ئەبەدىي ئۇيقۇغا كەتكەن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ شەنىگە توقۇلغان قوشاقلار زامان-زامانلاردىن بېرى ئېيتىلىپ كەلمەكتە:

ئاتۇش دېگەن ئوبدان يۇرت،
دۈشەنبە بازارى بار.
غېرىپلارنى قوللايدۇ،
ھەزسۇلتان مازارى بار.

ھەزسۇلتاندا تۇغ-ئەلەم،
قولىدا قىلىچ-قەلەم.
يىغلىماڭلار ياش باللا،
ئۆتۈپ كېتىدۇ ئالەم.

"ھەزسۇلتان" دېگەن سۆز "ھەزرەت سۇلتان" دېگەن سۆزنىڭ

جانلىق تىلدا ئىپتىلىشى بولۇپ "ھەزرەت سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان" دېگەن سۆزنىڭ قىسقارتىلمىسى. "سۇلتان" دېگەن سۆز ئەرەبچە "سەلتەنەت ئىگىسى" دېگەن بولۇپ، سۇتۇق بۇغراخان نامىغا ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلىرىدا قوشۇلغان بولۇشى مۇمكىن. تارىخىي ماتېرىياللاردا بولسا "سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئابدۇكېرىم" دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. "ئابدۇكېرىم" ئۇنىڭ مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن قويۇلغان ئىسمى.

كىچىك ۋاقىتلاردا ئاشۇ "ھەزسۇلتۇنۇم"غا بالىلار بىلەن بېرىپ ئوينايتتۇق. كېيىنرەك، مازارنىڭ شەيخى — ئاقساقال بوۋايدىن "ھەز-سۇلتۇنۇم" توغرىسىدا ئۇزاق-ئۇزاق قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى ئاڭلايت-تۇق. شۇنداق قىلىپ، ياش ۋاقتىمدا سۇتۇق بۇغراخان توغرىسىدا سىڭىپ قالغان بۇ تەسىر چوڭ بولغاندىن كېيىن بىرنەرسە يېزىش ئارزۇسىنى پەيدا قىلغانىدى. لېكىن بۇ ئارزۇ تۈرلۈك سەۋەبلەر ۋە ئىشنىڭ ئالدىراشلىقى بىلەن ئەمەلگە ئاشماي كەلدى. ئەمدىلىكتە، 65 يېشىمدا تارىخ توغرىسىدا بىرقەدەر تەپسىلىيرەك ماتېرىيال كۆرۈپ تەتقىق قىلىشقا ۋە بۇ رومانىنى يېزىشقا پۇرسەت بولدى.

ئۇيغۇر تارىخى ئۇزاق، مۇرەككەپ، باي مەزمۇنلۇق، شۇنىڭدەك سىياسىي، ئىجتىمائىي كۈرەش پائالىيەتلىرى بىلەن تولغان تارىخ.

ئۇيغۇرلار ئۆز تارىخىدا قەدەممۇقەدەم ئۆسۈش، بىرلىشىش جەريانىنى بېسىپ ئۆتكەن، يەنى ئۇرۇقلار بىرلىشىپ قەبىلىگە، قەبىلىلەر بىرلىشىپ ئۇلۇسقا، ئۇلۇسلار بىرلىشىپ تېخىمۇ چوڭراق خەلقلەر تۈركۈمىگە تەرەققىي قىلغان. ئاندىن كېيىن ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرى مۇئەييەنلىشىپ مىللەت شەكلىنى ئالغان. بۇ جەريان 2000 يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئورخون-بالقاشتىن كوئىنلۇنغىچە، خىشى كارىدورى-دۇنخۇاڭدىن ئامۇ دەرياسىغىچە بولغان كەڭ تېررىتورىيىدە مىلادىدىن بۇرۇنقى 500 — 300 يىلدىن، مىلادىدىن كېيىنكى 5-ئەسىرگىچە، ئالاھىدىلىكى بىر-بىرىگە يېقىن بولغان نۇرغۇن تۈركىي ئۇرۇقلار، قەبىلىلەر ياشىغان. يېقىنقى زامان ئالىملىرى شۇ ۋاقىتتا نۇرغۇن قەبىلە ۋە خەلق تەرىپىدىن قوللىنىلغان تىلغا ئۇقۇم خاراكتېرىدە تەرىپ بېرىپ "تۈركىي تىللار" دەپ ئاتىغان.

تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان بۇ كۆچمەن چارۋىچىلار ئىچىدە، "دىڭلىڭ" دەپ ئاتالغان بىر خەلق بار. "دىڭلىڭ" دېگەن بۇ نام كېيىنكى ۋاقىتلاردا خەنزۇچە تارىخىي ھۆججەتلەردە تېلې، گاۋچې (قاڭقى) دەپ ئۆزگەرتىپ يېزىلغان.

دىڭلىڭلار دەسلەپتە بىر خىل قەبىلىلەر بىرلەشمىسى بولۇپ، بۇ قەبىلىلەر بىرلەشمىسىدە ئۇيغۇرلار مۇھىم ئورۇن تۇتاتتى. خەنزۇچە تارىخىي ھۆججەتلەردە ئۇيغۇر دېگەن نام يۈەنخې، خۇيخې، ۋىخې، خۇيخۇ دەپ ئۆز تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە ئاھاڭ جەھەتتىن تەرجىمە قىلىنغان. 5-ئەسىردىن كېيىن، سىياسىي ۋەزىيەتتىكى جىددىي ئۆزگىرىش تۈپەيلىدىن، بۇ دائىرىدىكى ئاھالىلەر ئارقا-ئارقىدىن ئۆزىگە لايىق رايونلارغا كۆچۈشتى. ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ ئاساسلىق پۇقرالىرى ئورخون، توغلا، سېلىنگا دەرياسى ۋادىلىرىغا جۇغلاشتى. بۇ مەزگىلدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ مۇھىم تارىخىي پائالىيىتى 744-يىلدىن 840-يىلغىچە بولغان ئورخون ئۇيغۇر خاندانلىقى ھېسابلىنىدۇ. بۇ خاندانلىقنىڭ ئىچكىرى بىلەن مۇناسىۋىتى يېقىن بولغان. ئۇيغۇر خاندانلىقى 759-يىلى تاڭ سۇلالىسىگە ياردەملىشىپ "ئۆگلۈك-سۆيگۈن" (بۇلارنى خەنزۇچە

يازمىلاردا ئەن لۇشەن، شى سىمىن دەيدۇ) توپىلاڭلىرىنى تىنچىتقان. بۇ پائالىيەت بىلەن تارىختا كۆپ ھېكايە قىلىنغان "ئات-يىپەك مالالار سودىسى" بارلىققا كەلگەن. تاڭ سۇلالىسى بىلەن ئۇيغۇر خاندانلىقى ئوتتۇرىسىدىكى بۇ سودا يۈز يىل داۋام قىلغان.

840-يىلى، تەبىئىي ئاپەت ۋە باشقا ئۇلۇسلار بىلەن ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇش ئاقىۋىتىدە ئۇيغۇر خاندانلىقىنىڭ بىرلىكى شىكەست يېدى. ئورخون، توغلا، سېلىنگا دەرياسى ۋادىلىرىدىكى ئۇيغۇرلار تۇرمۇش ئېھتىياجى ئۈچۈن ئۈچ تۈركۈمگە بۆلۈنۈپ باشقا جايدىكى ئۆز قېرىنداشلىرى يېنىغا كۆچۈشتى. بىر تۈركۈمى جەنۇبقا كۆچۈپ، كېيىنكى يىللاردا بۈگۈنكى خېبېي، شەنشى دائىرىلىرىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. قالغان ئىككى تۈركۈمى غەربكە يۈرۈپ، خېشى (بۈگۈنكى گەنسۇنىڭ غەربىي)، تۇرپان ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقلىرىدا ئورۇنلىشىپ، شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن قېرىنداشلىرى ۋە باشقا خەلقلەر بىلەن قوشۇلۇپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ خېشى ئۇيغۇرلىرى دۆلىتى، قاراقوچۇ-ئىدىقۇت ئۇيغۇر دۆلىتى ۋە قاراخانىلار دۆلىتىنى قۇرغان.

قاراخانىلار دۆلىتى ئۇيغۇرلارنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان. بۇ دۆلەتنىڭ پۇقرالىرى ئىچىدە يەنە قارلۇق، باسمىل، چىگىل، تۈركەش، ياغما ھەم باشقا تىل سىستېمىسىغا مەنسۇپ سوغدى قاتارلىق دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئاھالىلەر ۋە كۆچمەن چارۋىچىلار بار ئىدى.

دىنىي ئېتىقاد جەھەتتە، قوچۇ ئۇيغۇرلىرى بىلەن خېشى ئۇيغۇرلىرى بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلاتتى. سۇتۇق بۇغراخاننىڭ بىرىنچى بولۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشى بىلەن بۇ دىن پۈتۈن قاراخانىلار

خانىدانلىقىنىڭ دۆلەت دىنى بولۇپ قالغان. ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىدا بولسا، بۇ ئۈچ تۈركۈم ئۇيغۇرلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ كۆچمەن چارۋىچىلىقتىن دېھقانچىلىققا ئۆتكەن.

بۇ ئۆزگىرىشنى مەيلى جەمئىيەت خاھىشى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسۇن، ۋە مەيلى تارىخىي شەخسلەرنىڭ پائالىيىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسۇن، ئۇ مۇقەررەر يوسۇندا غايەت زور ئىنكاس قوزغىغان ھەم گىرەلىشىپ كەتكەن مۇرەككەپ زىددىيەتنى پەيدا قىلغان.

مۇرەككەپ زىددىيەتنى پەيدا قىلغۇچى يەنە بىر ئامىل قوراللىق توقۇنۇش، ياكى ئۇرۇش ئىدى. قاراخانىلار خانىدانلىقىنى ئېلىپ ئېيتايلى، ئۇ ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ قوچۇ ئۇيغۇرلىرى ھاكىمىيىتى، خوتەن بۇددىستلار ھاكىمىيىتى بىلەن بەزىدە ئۇرۇشلارنى قىلغان. ۋەتەننى قوغداش ئۈچۈن سامانىلار خانىدانلىقى ۋە غەزنىۋى خانىدانلىقى بىلەن ئۇزاق ئۇرۇش قىلغان.

ئۇيغۇر تارىخى توغرىسىدىكى تارىخىي ھۆججەتلەر ئاز ئەمەس. «كونا تاڭنامە»دىكى «ئۇيغۇرلار» بابىدا تاڭ تەيزۇڭ لى شىمىنىنىڭ: "627 ــ 649 ـ يىللىرىدا بەش تېكىن باشچىلىقىدىكى 20 قەبىلە ئۇيغۇر تالاس دەرياسىنىڭ جەنۇبىدا ياشىغان" دېگەن سۆزى يېزىلغان. مەھمۇت قەشقەرى: "ئۇيغۇرلار ئىلى، ئېرتىش، يامار، ئېدىل (ۋولگا) بويلىرىدا ياشىغان. ئۇلارنىڭ تىللىرى يەككىل-توغرا، ياخشى تىل" دېگەن. «سۇيىنامە»دە: "ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئارال دېڭىزىنىڭ شەرقىدىن ئېۋۇرغۇل (قومۇت بالىق ــ قۇمۇل)نىڭ شەرقىغىچە بولغان جايلاردا ياشىغان" دېيىلگەن. پارىژ ئالىي مەكتىپىنىڭ پروفېسسورى ھېنرى ماسپى: "10 ـ ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇر، قارلۇق، ئوغۇز...لارنىڭ ماكانى ئىدى" دېگەن. "ئۇيغۇرلار قەدىمكى

تۈرك قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ بولۇپ قالماي، ئۇلار تۈركىي خەلقلەر ئارىسىغا كەڭ تارالغان" (ۋ. ۋ. رادلوۋ). بارتولد رادلوۋنىڭ قارىشىنى قۇۋۋەتلەپ: "ئۇيغۇر — تۈرك" دەپ ئاتىغان.

ئورخون ئۇيغۇر خاقانى مويۇنچۇرنىڭ قەبرىسىدىكى 8-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا مۇناسىۋەتلىك مەڭگۈ تاشتا: "قالمىس بودۇن ئون ئۇيغۇر، توققۇز ئوغۇز ئوزا يۈز يىل ئولۇرۇپ" دېيىلگەن. بۇنىڭ مەنىسى: "بۇ جايدىكى قالغان خەلقلەر — ئون ئۇيغۇر-توققۇز ئوغۇزلار يۈز يىلدىن ئارتۇق ياشىدى" دېگەن بولىدۇ. دېمەك، ئۇيغۇرلار 3-ئەسىردىن خېلى ئىلگىرىلا مەۋجۇت بولغان، كۆچمە دۆلىتى بولغان، جەمئىيىتى بولغان. 7-، 8-ئەسىرلەردە ئۇيغۇرلارنىڭ رەسمىي دۆلىتى (خاقانى) بولغان. قەدىمكى بۇددا دىنى كىتابىنى ئۇيغۇرچە تەرجىمە قىلغان بىر تېكىستتە: "ئۇيغۇر ئىلى ئالىك ئورتون ئۇلۇستا توسۇپ بالگوروپ" (ئۇيغۇر دۆلىتىدە ئۇلۇستا ئىلىك — خاقان بولغان") دەپ يازغان. خەنزۇ تارىخچىسى خۇاڭ ۋېنبىنىڭ «تۇرپان» دېگەن ئەسىرىدە "ئۇلۇغ ئۇيغۇر دۆلىتى" دېيىلگەن. رادلوۋ: بىر قاتار ئاپتورلارنىڭ ئەسەرلىرىدە يېزىلغان "ئۇيغۇر"، "ئون ئۇيغۇر"، "توققۇز ئۇيغۇر". "ئوغۇز، توققۇز ئوغۇزلار" ھەممىسى ئوخشاش بىر خەلق — ئۇيغۇرلار، دەپ يازغان.

يۇقىرىدىكى پاكىتلارغا ئاساسەن شۇنى مۇقىملاشتۇرۇش مۇمكىنكى، ئۇيغۇرلار ئوتتۇرا ئەسىرلەردە تۇيۇقسىز مەيدانغا چىقىپ قالغان ياكى تامامەن باشقا ياقتىن كېلىپ قالغان خەلق ئەمەس، ئۇلار قەدىمدىن تارىخىي تەرەققىيات جەريانىنى بېسىپ كىچىكتىن چوڭغا، تۆۋەندىن يۇقىرىغا ئۆسۈپ، ئۇلغىيىپ كەلگەن بىر خەلق. ئۇلار ئۆز ئەمەلىيىتىدە سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت (تىل-يېزىق) جەھەتلەردە

دەۋرمۇدەۋر تەرەققىي قىلىپلا قالماستىن، باشقا تۈركىي خەلقلەرنىڭ (غەرب-شەرقتىكى تۈركىي بولمىغان خەلقلەرنىڭمۇ) ۋە خەنزۇ خەلقىنىڭ تەرەققىياتىغا تەسىر كۆرسەتكەن. ئەلۋەتتە، ئۇيغۇرلارنىڭمۇ خەنزۇلارنىڭ ۋە باشقا خەلقلەرنىڭ ھەم ئەللەرنىڭ ھەر تەرەپلىمە ياردىمىگە ئىگە بولغانلىقى تەبىئىي.

قاراخانىلار خاندانلىقى جۇڭگو تارىخىدا، ئۇيغۇر تارىخىدا، تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرنىڭ تارىخىدا ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ تەرەققىياتى، مەدەنىيەت سەۋىيىسىنىڭ يۈكسەكلىكى، ۋاقتىنىڭ ئۇزاقلىقى (300 يىلدىن ئارتۇق) جەھەتلەردە كونا ئىرتىش دەرياسى ۋادىسىدىكى قەدىم ئۇيغۇر قاغانلىقىدىن ھەم قاراقوچۇ ئۇيغۇر خاندانلىقىدىن ئالاھىدە پەرق قىلىدىغان چوڭ، قۇدرەتلىك ھاكىمىيەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ، سىياسىي، ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردە ئۆز زامانىسىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە كۆتۈرۈلگەن. دۇنياغا داڭلىق بولغان ئۇيغۇرلار تارىخىدىكى ئەڭ شەۋكەتلىك ئىلمىي مۇۋەپپەقىيەتلەر — «قۇتادغۇ بىلىگ»، «تۈركىي تىللار دىۋانى»، «ھېبەتۇلھەقايىق» قاتارلىق نادىر ئەسەرلەر: يۈسۈپ بالاساغۇنى، مەھمۇت قەشقەرى ۋە ئەھمەت يۈكنەكىدەك ئۇلۇغ ئالىملار مۇشۇ دەۋردە دۇنياغا كەلگەن. شۇڭا، بۇ دەۋرنى ئۇيغۇرلار تارىخىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدىكى "گۈللەنگەن ئالتۇن دەۋرى" دەپ ئاتاش توغرا، ئىلمىي يەكۈن.

ھەرقانداق ئىجتىمائىي ھادىسە تۇيۇقسىز پەيدا بولمايدۇ. ئۇ، مۇئەييەن تارىخىي دەۋرنىڭ مەھسۇلى. ئۇنىڭدا سىياسىي، ئىقتىسادىي ھەم مەدەنىيەت ئامىللىرى يۇغۇرۇلغان بولىدۇ. قاراخانىلار ھاكىمىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى، قۇدرەت تېپىشى ۋە ئۆز دائىرىسىدىن ھالقىپ قوشنا

www.uyghurkitap.com

ھاكىمىيەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ھاياتىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسەتكەنلىكىدىن ئىبارەت تارىخىي پاكىت ئاشۇ ۋاقىتنى ئىسپاتلايدۇ. قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ تارىخىي يەنە شۇنى ئۇقتۇرىدىكى، بۇ ھاكىمىيەت سىياسىي جەھەتتە، ئۆز دەۋرىدىن ھالقىپ تۇرىدىغان ئاقلانىلىق، ئىقتىسادىي جەھەتتە، ئۆز دەۋرىنى سىلجىتىش خاراكتېرىدىكى يۈكسىلىش، مەدەنىيەت جەھەتتە ئەسلىدىكى ئۆيغۇر مەدەنىيىتىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدىكى ئومۇملاشتۇرۇش ۋە چوڭقۇرلىتىش قاتارلىق ئىجتىمائىي تەرەققىيات جەريانىدا زۆرۈر بولغان ئىلغار ئامىللارغا ئىگە ئىدى. شۇ سەۋەبتىن بۇ ھاكىمىيەتنىڭ سىياسىي ھاياتى ئۆزاققىچە مۇقىم، تۇرغۇنلۇقتا ئىگە بولغان، ئىقتىسادىي پەيدىنپەي يۈكسىلىپ بارغان. شۇڭا خەلق ئاممىسىنىڭ ئىجتىمائىي كۆرەشلىرى نەتىجىسىدە كۆپلىگەن ئىجادىي تۆھپىلەر بارلىققا كەلگەن. يۇقىرىدا ئېيتىلغان "گۈللەنگەن ئالتۇن دەۋر"نىڭ مەنىسىمۇ مۇشۇ يەردە.

شۇنىسى ئېنىقكى، بىزگىچە يېتىپ كەلگەن يازما پاكىتلارغا قارىغاندا بۇ دەۋردە ئارانلا ئۈچ ئالىم ۋە ئۈچ ئەسەر مەيدانغا كەلگەن دەپ قاراشقا بولمايدۇ. ئالىملارمۇ ھەربىرسى يالغۇز بىردىنلا كىتاب يېزىپ شۇ قەدەر يۇقىرى سەۋىيە ياراتقان دېيىش بىر تەرەپلىمىلىك. ئۇنداق ئۇلۇغ ئالىملار ۋە ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق مەشھۇر ئەسەرلىرى ئۆز زامانىسىنىڭ يۈكسەك مەدەنىي ھاياتىنىڭ يۈكسەك يىغىنچاقلانغان مەھسۇلى ئىكەنلىكى چوقۇم. ئەپسۇسكى، قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ ۋە بۇ خاندانلىقنىڭ ئىنتايىن مۇھىم بىر باسقۇچى بولغان سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان دەۋرىنىڭ پۈتكۈل جەريانىنى ۋە تەرەققىياتىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان يازما ھۆججەتلەر بەك ئاز.

www.uyghurkitap.com

بۇ روماندا ۋاقىت جەھەتتىن سۇتۇق بۇغراخان ۋە ئۇنىڭ ھۆكۈمىرانلىق مەزگىلى ئاساس قىلىنغانلىقى ئۈچۈن شۇ دەۋردە بىرقەدەر چاپسان تەرەققىي قىلىپ، قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ تەرەققىياتىغا ئاساس سالغان يۈكسىلىش كۆزدە تۇتۇلدى.

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىل، قاراخانىلار خاندانلىقى دەۋرىدىكى ۋاقتى ئەڭ ئۇزاق، ئىچكى ئەھۋالى بىرقەدەر مۇقىم، ئالغا بېسىشى تېز رەڭ مەزگىل بولۇپ، ئۇنىڭ دەۋرىنىڭ مۇنداق ئالاھىدىلىكلىرى بار:

1) ئىلگىرىكى تەجرىبىلەرگە ئاساسلىنىپ بىرقەدەر مۇكەممەل فېئوداللىق ھەربىي دۆلەت تۈزۈمى ۋە يانچىلىق-فېئودالىلىق ئىجتىمائىي ئىگىلىك مەيدانغا كەلگەن. قاراخانىلار خاندانلىقى بۈگۈنكى ئوتتۇرا ئاسىيا، ماۋەرائۇننەھر، يەتتەسۇ رايونى ۋە تارىم ۋادىسىنىڭ غەربىي قىسمىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ تۇرغان. بۇ دائىرە ئاسىيا بويىچە ھەممىدىن بۇرۇن دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ۋۇجۇتقا كەلگەن رايونلارنىڭ بىرى ئىدى. بۇ دائىرە ئىچىدە تۇراقلىق دېھقانچىلىق ئاھالىلىرى، شۇنداقلا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى قەبىلىلەرمۇ بار ئىدى. ئىگىدارچىلىق تۈزۈمى بويىچە ئېيتقاندا، بۇ دائىرىدە فېئودال پومېشچىكلار، نەسەبلىك تۆرىلەر، ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ خۇسۇسىي ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى مەۋجۇت ئىدى. دېمەك، قاراخانىلار خاندانلىقى كۆپ قاتلاملىق ۋە كۆپ شەكىللىك ئىقتىسادىي تۈزۈمنى يولغا قويغان، ماۋەرائۇننەھر رايونىدا بولسا «ئىلىكخان» ۋە «ئېكتار» شەكلى ئارقىلىق دۆلەت بىۋاسىتە ئىگىدارچىلىق قىلىش تۈزۈمى ساقلاپ قېلىنغان. قۇللۇق دەۋرىنىڭ كونا تۈزۈملىرى سۇندۇرۇلۇپ، فېئوداللىق دەۋرىنىڭ يېڭى

تۈزۈملىرى تىكلەنگەن. ئىلگىرىكى يېرىك ۋە ئوتتۇرا قۇلدارلار يېڭى يېرىك، ئوتتۇرا ۋە ئۇششاق يەر ئىگىلىرىگە ئايلانغان. مەسىلەن: كۆپ مىقداردا يەر ۋە چارۋاماللارغا ئىگە بولغان ئېكسپىلاتاتورلار، خان جەمەتلىرى (بەگ-تۆرىلەر)، ھەربىي ئەمەلدارلار، چوڭ زېمىندارلار — بۇلار بولسا دۆلەتتە يۇقىرى ئىقتىسادىي ئىگىلىككە ۋە مەمۇرىي ھوقۇققا ئىگە بولغان ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى يۇقىرى تەبىقىلەر ئىدى. بۇلاردىن باشقا چوڭ سودىگەرلەر، جازانىخورلار، قول ھۈنەر خوجايىنلىرى، كارخانىلار مەيدانغا كەلگەن. ئاز يەرلىك دېھقانلار ۋە ئاز ماللىق چارۋىچىلار (ياكى قۇل دېھقان-چارۋىچىلار) يېرىملىق، ئۆزلۈك يېرىملىق ۋە ئۆز بويى ھۆر ئەر-ئايال دېھقان-چارۋىچىلار (كۆك-دېدەكلەر)، قول ھۈنەرۋەنلىرى ۋە تۆۋەن خىزمەتچىلەر — بۇلار بولسا تۆۋەن تەبىقىغە مەنسۇپ بولغان، ئەڭ كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلغان ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىنغۇچى، ئېزىلگۈچى خەلق ئاممىسىدىن ئىبارەت ئىدى. قۇللۇق تۈزۈمىنىڭ قالدۇقلىرى تېخى مەۋجۇت بولسىمۇ، فېئوداللىق تۈزۈم ئاساسەن تىكلىنىپ بولغان. يانچىلىق-فېئوداللىق ئىجتىمائىي تۈزۈمنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكى، سۇتۇق بۇغراخان زامانىسىدە كۆرۈنەرلىك تەرەققىي قىلىپ، يۇتكۇل خاندانلىقنىڭ يېڭى ئىجتىمائىي تۈزۈمگە ئاساس سالغان.

2) ئىسلام دىنى شىنجاڭغا ئىلگىرىرەك ئايرىم-ئايرىم تارالغان بولسىمۇ، سۇتۇق بۇغراخان ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە رەسمىي قوبۇل قىلىنىپ، دۆلەت دىنى ھېسابلانغان. سۇتۇق بۇغراخان قاراخانىلار خاقانلىرى ئىچىدە بىرىنچى بولۇپ ئىسلام دىنىغا كىرگۈچى ۋە ئىسلام دىنىنى تارقاتقۇچى نامى بىلەن تارىختا مەشھۇر. ئىسلام دىنىنىڭ مۇستەھكەم بۇددىستلار ھېسابلانغان قاراخانىلار خاند-

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ تور بېكىتى ئادرېسى

دانلىقى خەلقلىرى ئارىسىدا تارىلىشى دىنىي ئېتىقاد جەھەتتىكى چوڭ بىر ئۆزگىرىش بولۇپلا قالماي، ئۇ، تەبىئىي يوسۇندا ئادەت ـ يوسۇن، ئىدېئولوگىيە جەھەتلەردىمۇ تەسىر كۆرسىتىپ، بىر قاتار تۈپلۈك ئۆزگىرىشلەرگە تۈرتكە بولغان، شۇنداقلا ئىسلام دىنى ۋاستىسى بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ ۋە بۇ ياقتىكى تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەرنىڭ خوراسان ۋە ئوتتۇرا شەرق ئەللىرى، خەلقلىرى بىلەن بولغان مەدەنىي ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋىتى كۈچەيگەن. كۈنچىقىش ۋە كۈنپېتىشتىكى كۆپلىگەن ئۇلۇسلار بىر خىل تىل سىستېمىسىدا سۆزلىشىدىغان بولۇپلا قالماستىن، بىر دىنغا ــ ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولغانلىقتىن، بۇ ئەھۋال قەبىلە، ئۇلۇس ۋە خەلقلەرنىڭ تىللىرىنىڭ تېخىمۇ يېقىنلىشىپ تەرەققىي قىلىشىدا، ئورتاق مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ۋە ئۆزئارا ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشتە مەلۇم ئىجابىي رول ئوينىغان.

3) قاراخانىلار خاندانلىقى دۆلىتىنىڭ مەمۇرىي تۈزۈمى بۇ خىل كۆپ قاتلاملىق ۋە كۆپ شەكىللىك ئىجتىمائىي تۈزۈمگە ئۇيغۇنلىشىش ئېھتىياجى بىلەن تىكلەنگەن. كۆچمەن چارۋىچىلىق رايونىدا، قاراخانىلار خاندانلىقى ھەرقايسى قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىللە، يەنە ئۇلارغا مەلۇم مەمۇرىي ھوقۇقنى بەرگەن. مەسىلەن: ئەدلىيە، ئامانلىق ساقلاش، خاندانلىق ئۈچۈن باج سېلىق توپلاش ۋەھاكازالار. ماۋەرائۇننەھر ھەم تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدا بولسا، قاراخانىلار خاندانلىقى بىۋاسىتە باشقۇرۇشنى يولغا قويغان. ئۇنىڭ بەلگىسى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، بۇ دائىرىدە ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ مەنسەپكە تەيىنلىنىشى ۋە مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلىنىشى خان تەرىپىدىن بەلگىلىنەتتى. بۇ

ئەمەلدارلار خاننىڭ پەرمانى ۋە مۇددىئاسى بويىچە ئىش بېجىرىشى كېرەك ئىدى. قاراخانىلار خاندانلىقى ئۆزىنىڭ بۇ ئىجتىمائىي تۈزۈمى ۋە مەمۇرىي تۈزۈمىنىڭ بىمالال يۈرگۈزۈلۈشىگە كېپىللىك قىلىش ئۈچۈن بىر قاتار قانۇن ۋە نىزامنى تۈرغۈزغان. مەسىلەن: جىنايەت قانۇنى، باج-سېلىق نىزامى، يەر-سۇ توغرىسىدىكى نىزام، قۇللار (ياكى قۇل دېھقانلار)نى سېتىش، سېتىۋېلىش ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش نىزاملىرى ۋە باشقىلار.... دۆلەت تۈزۈمىدە ئۆز ۋاقتىدا خېلى ئىلغار بولغان خەلقچىلىقمۇ بولغان. مەسىلەن: ئەڭ ئالىي ھوقۇقلۇق بۇغراخانىنىڭ رەھبەرلىكى ئاستىدا دۆلەت قۇرۇلتىيى ئېچىش، "ئۇيغۇرۇش ھالقىسى" دەپ ئاتالغان ئۈچ كىشىلىك يۇقىرى ھوقۇقلۇق ئورگان ۋە دۆلەت (ئوردا) كېڭىشى بولغان. قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ فېئوداللىق جەمئىيەت تۈزۈمىگە مۇۋاپىق بولغان بۇ دۆلەت تۈزۈمى، ئاساسەن سۇتۇق بۇغراخان زامانىسىدە مەيدانغا كەلگەن ۋە تەرەققىي قىلغان. بۇ ئەسەردە دۆلەت تۈزۈلمىسىنىڭ ئاشۇ ۋاقىتتىكى مۇشۇ خۇسۇسىيەتلىرى بايان قىلىندى.

قاراخانىلار خاندانلىقى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە ۋە شۇنىڭدىن كېيىنكى 100 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى مەركىزىي ھاكىمىيەت يىمىرىلىشكە يۈز تۇتۇپ بۆلۈنۈش ۋەزىيىتىدە تۇرۇپ كەلدى. زاۋاللىققا يۈز تۇتقان تاڭ سۇلالىسى دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە ھەربىي ئىسيانلار تەرىپىدىن گۇمران بولۇپ چاك-چېكىدىن بۆسۈلدى. "مىلادى 860-يىلدىن باشلاپ، ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ چيۇ پۇ (؟ — 860-يىللار) رەھبەرلىك قىلغان دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە پاڭ شۈن (؟ — 869-يىللار) رەھبەرلىك قىلغان ھەربىي ئىسيان پارتلىدى. مىلادى 874-يىلغا كەلگەندە، ئاخىر ۋاڭ

www.uyghurkitap.com

شيەنجى (؟ — 878 - يىللار) باشچىلىقىدىكى پۈتۈن مەملىكەت كۆلەملىك چوڭ قوزغىلاڭ پارتلىدى.» 878 - يىلدىن كېيىن ”خۇاڭ چاۋ قوزغىلاڭچىلىرى ۋاڭ شيەنجى ئىزىدىن مېڭىپ، 880 - يىلى تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەننى ئالدى...“، ”...شۇنىڭ بىلەن بەش دەۋر، ئون بەگلىك بۆلۈنمە ھاكىمىيىتى دەۋرى (906 — 960 - يىللار) باشلاندى...“ مىلادى 960 - يىلى سۇڭ سۇلالىسى قۇرۇلغان بولسىمۇ ”دۆلەت سىياسىتى ھۆكۈمران سىنىپلار ئىچىدىكى بۆلۈنۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش بىلەن، كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ خەلقنىڭ قارشىلىقىنى باستۇرۇش، تاشقى جەھەتتە تامامەن مۇداپىئە ئورنىدا تۇرۇش بولدى“. شۇڭا ”سۇڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىق قىلغان 320 يىل ئىچىدە شىمالدىكى زېمىندا قالاق مىللەتلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى باشتىن - ئاخىر مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. دەسلەپتە كىدان، كېيىن جۇرجىن، ئاخىردا موڭغۇللار شۇنداق قىلدى.» (جيەن بوزەن، شاۋ شۇنجېڭ، خۇخۇا: «جۇڭگو تارىخىدىن ئومۇمىي مەلۇمات») شۇ مەزگىللەردە ئاۋ سۇلالىسى خۇاڭخېنىڭ شىمالىي رايونىنى باشقۇرۇپ تۇراتتى. ھازىرقى يىنچۈەننى مەركەز قىلغان رايوندا غەربىي شىيا خانلىقى ۋە گەنسۇ كارىدورىدا خېشى ئۇيغۇر ھاكىمىيىتى مەۋجۇت ئىدى. دۇنخۇاڭدىن تارتىپ جۇڭغار، تارىم ئويمانلىقلىرىدا قاراقوچۇ ئۇيغۇر دۆلىتى بىلەن قاراخانىلار دۆلىتى ھاكىمىيەت يۈرگۈزەتتى. بۇنىڭدىن باشقا تىبەت ئېگىزلىكى ھەم ھازىرقى يۈننەن - گۇيجۇ ئېگىزلىكىدىمۇ بىر قاتار ھاكىمىيەت گەۋدىسى شەكىللەنگەنىدى. يۇقىرىقىدەك ئەھۋال ئاستىدا قاراخانىلارنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن بولغان رەسمىي مۇناسىۋىتى پەقەت قىسمەن ۋاستىلىك ئايرىم مۇناسىۋەتلەر ۋە تارراق دائىرىدىكى بىۋاستە سودا مۇناسىۋىتىدىنلا ئىبارەت ئىدى.

ئاشۇ بىرلا مەزگىلدە خېشى كارىدورىدىن مەركىزىي ئاسىياغىچە تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئۈچ ئۇيغۇر ھاكىمىيىتى تەۋەسىدە خېشى ئۇيغۇر دۆلىتىدە غەيرىي ئۇيغۇر مىللەتلىرىمۇ كۆپ بولغان، قاراقوچۇ ئۇيغۇر دۆلىتىدە ئۇنچە كۆپ بولمىغان، قاراخانىلار ئۇيغۇر خانلىقىدا بولسا مىللىي تەركىب مۇرەككەپرەك ۋە كۆپرەك بولغان، دىنىي بۆلۈنۈش بۇ ئۈچ ئۇيغۇر دۆلىتى ئارىسىدا نوقۇللا ھاكىمىيەت جەھەتتىكى، ئىجتىمائىي تۈزۈم جەھەتتىكى بۆلۈنۈشنىلا كەلتۈرۈپ چىقارماي، بەلكى ئۇ، ئۈچ خاندانلىق تەۋەسىدىكى بىر خىل مىللەتنىڭ ياشاش شارائىتى، ئىجتىمائىي تەپەككۇرىدىمۇ غايەت زور ئىنكاس قوزغىغان ۋە گىرەلىشىپ كەتكەن مۇرەككەپ زىددىيەتنى بەرپا قىلغان.

شۇنداقتىمۇ بۇ ئۈچ دۆلەت تەۋەسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسىدا پەرق چوڭ ئەمەس.

پۈتكۈل قاراخانىلار دەۋرىدە بۇ ئۈچ دۆلەت ئۇيغۇرلىرىنىڭ تىلى بىر، مىللىي ئادەت-يوسۇنلىرى ئوخشاش ئىدى. تارىخىي شارائىت مۇناسىۋىتى بىلەن بۇ ئۈچ قىسىم ئۇيغۇرلار بۆلۈنۈش ھالىتىدە تۇرغان بولسىمۇ، مىللىي ئەنئەنە جەھەتتىن ئوخشاش، قېرىنداش دۆلەتلەر ئىدى.

تارىخىي پاكىتلار ئارقىلىق شۇنى مۇقەملاشتۇرۇش مۇمكىنكى، ئۇيغۇرلار بالقاشتىن كوئېنلۇنغىچە، خېشىدىن پامىر-ئاموغىچە بولغان كەڭ دائىرىدە قەدىمدىن تارتىپ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىنى بېسىپ، ئۆسۈپ-ئۇلغىيىپ، كۆچۈپ-ئۇيۇشۇپ كەلگەن ئاساسلىق بىر خەلق. ئۇلار ئۆز كۈرەش پائالىيىتىدە سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتلەردە ئۆزلىرى دەۋرمۇدەۋر تەرەققىي قىلىپلا قالماستىن ئۆزى قاتناشقان تىل ئائىلىسىدە سۆزلىشىدىغان باشقا

خەلقلەرنىڭ، جۈملىدىن ئۆزى پائالىيەت ئېلىپ بارغان رايونلارغا قوشنا بولغان قېرىنداش خەلقلەرنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغىمۇ تەسىر كۆرسەتكەن. قاراخانىلار توغرىسىدىكى تەتقىقات ۋە يادىكارلىقلار بۇنىڭ بىر مىسالى.

قاراخانىلار دۆلىتىنىڭ غەربنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەنىنى قوغداش مەقسىتىدە غەربكە يۈرۈشلەر قىلىپ تۇرۇشى مەدەنىيەت تەسىرىنى كېڭەيتىشتە ئاساسىي بىر سەۋەب بولغان. غەربكە قىلىنغان چوڭ يۈرۈشلەر ئاساسەن سۇتۇق بۇغراخان زامانىسىدە باشلانغان. شۇڭا ئەسەردە سۇتۇق بۇغراخان غەربكە قىلىنغان يۈرۈشنىڭ ئاساسىي سەركەردىسى قىلىپ يېزىلدى.

شۇنى ئېيتىش كېرەككى، بىز تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان خەلقلەر توغرىسىدا سۆزلىگەندە، ئۇلارنىڭ تارىخىي-ئىجتىمائىي تۈزۈمى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى، مىللىي خۇسۇسىيىتى، مەدەنىيەت، تىل ۋە باشقا جەھەتلەردىكى ئورتاق مۇناسىۋەتلىرى توغرىسىدا سۆزلەۋاتقانلىقىمىزنى ھەرگىز ئېسىتىن چىقارماسلىقىمىز كېرەك.

مەن بۇ رومانني يېزىش جەريانىدا بۇ ئەسەرنىڭ بەدىئىي تارىخىي ئەسەر ئىكەنلىكىگە، ئۇنىڭ نوقۇل تارىخ ئەمەسلىكى، شۇنداقلا تارىخىي چىنلىقتىنمۇ چەتنەپ كەتكىلى بولمايدىغانلىقىغا دىققەت قىلدىم. تارىخىي زور ۋەقەلەرنى بەدىئىي جەھەتتىن بىر تەرەپ قىلىشتا سەنئەت قانۇنىيىتى يول قويغان دائىرىدە بەلگىلىك ئىزدىنىشلەر ئېلىپ باردىم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزم نۇقتىئىنەزىرىنى تەتبىقلاش كېرەكلىكىنى ئېسىتىن چىقارمىدىم.

بۇ ئەسەرنى يېزىشتا دۇچ كەلگەن مەسىلىلەردىن بىرى تىل مەسىلىسى بولدى، كۆپ ئويلىنىشلاردىن كېيىن، ئاپتور بايانىنى

هازىرقى زامان تىلى بىلەن، پېرسوناژلار تىلىنىمۇ ئاساسەن هازىرقى زامان تىلى بىلەن يېزىش، شېئىر، قوشاق، ماقال، تەمسىللەردە ئۆز ۋاقتىدىكى تىلنىڭ خۇسۇسىيىتىنى ساقلاپ قېلىش، لېكىن هازىرقى كىشىلەرمۇ چۈشىنىدىغان بولۇش: چۈشىنىكسىزدەك تۇرغانلىرىغا ئىزا-هات بېرىش؛ مۇمكىنقەدەر ئەرەبچە، پارسچە سۆزلەرنى (بولۇپمۇ ئىسلام دىنى كىرىشتىن ئىلگىرىكى سۆزلەردە) ئىشلەتمەسلىك؛ ئايرىم ناملار، ئەمەل ئىسىملىرى، ئۇنۋانلار، جاي ئىسىملىرىنى ئەسلى ئۇيغۇرچە ئاتىلىشى بويىچە ئېلىپ ئىزاهات بېرىش پىرىنسىپ قىلىندى. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ ئەسەرنىڭ تارىخىي ئالاهىدىلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ بەزى خۇسۇسىيىتىگە تولۇق رىئايە قىلىنمىدى. مەسىلەن: بۇغرانىڭ قوشۇنى ئەمەس، بۇغرا قوشۇن؛ خاننىڭ ئوغلى (شاهزادە)، خاننىڭ قىزى (مەلىكە) ئەمەس، خان ئوغۇل، خان قىز؛ خان ئاغىچا ئەمەس تەركەن خاتۇن ۋە باشقىلار. تىل مەسىلىسىنىڭ توغرا هەل قىلىنغان بولۇشى ناتايىن. كۆپچىلىكنىڭ، بولۇپمۇ تىلشۇناسلارنىڭ ۋە ئەدىبلەرنىڭ داۋاملىق تەتقىق قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

بۇ روماندا قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ ئونىنچى يۈز يىللىقنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىكى، يەنە سۇتۇق بۇغراخان هۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردىكى تارىخىي هايات، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي تەرەققىيات كۆزدە تۇتۇلغان هالدا، سۇتۇق بۇغراخان — قاراخانىلارنىڭ ئوبراز-لىق ۋەكىلى سۈپىتىدە بايان قىلىندى. رومانىدىكى يىللار (ئۇ چاغدا قانداق يىل نامى قوللىنىلغانلىقى مەلۇم ئەمەس) ئوچۇق (مىلادى ياكى هىجرىيە) دەپ يېزىلماي، مۆچەل يىللىرى بىلەن، مەسىلەن: ئونىنچى يۈز يىللىقنىڭ بىرىنچى يېرىمى، بارس يىلى، ياكى

www.uyghurkitap.com

سىچقان يىلى دەپ ئېلىندى.

بۇنداق مۇرەككەپ بىر تارىخىي رومانىنى يېزىش ئاسان بولمىدى. شۇنداقتىمۇ تارىخىي رومانلارنى يېزىشتا بىر باشلانما بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس ھەم ئۇيغۇر تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە ئۆگىنىشتە قوشۇمچە پايدىلىنىدىغان بىر ئەسەر بولۇپ قالار، دېگەن ئۈمىد بىلەن بۇ رومانىنى كىتابخانلارغا تەقدىم قىلدىم. روماندا يېتىشسىزلىكلەر چوقۇم بار، ھەتتا خاتالىقلارمۇ بولۇشى مۇمكىن. كىتابخانلارنىڭ تەنقىدىي ياردەم بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ تازا گۈللەنگەن دەۋرىدىكى، يەنى ئون بىرىنچى يۈز يىللىقنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى يۈسۈپ بالاساغۇنى ۋە مەھمۇت قەشقەرى...لەر ياشىغان دەۋردىكى تارىخىي، مەدەنىي ھايات توغرىسىدا يەنە بىر ئەسەر يېزىش نىيىتىم بار.

ئاپتور.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بىرىنچى قىسىم

ئادەم ئۇ ئاخىرى بىر ئۇچۇم توپراق،
كەتسىمۇ ئەبەدكە كەلمەيدۇ بىراق.
شۇ ئۇچۇم توپراقتىن ئۈنەر قىزىل گۈل،
ۋە ياكى شۇمبۇيا ۋە ياكى يانتاق.

بىرىنچى باب

لاچىن پەرۋازى

ئوننچى بۇز يىلىلىقنىڭ ئاۋۋالقى يېرىمى، كالا يىلى، كۈز پەسلى، ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ ساپ، ئالتۇندەك نۇرى قەشقەر ۋادىسىنى بېزەپ كۆز چاقاتتى. قەيسەر، مەزمۇت مۇزتاغ ئاتىنىڭ پەلەككە تاقاشقان ھەيۋەتلىك ئاقباش چوققىسى تاڭ نۇرىدا جۇلالىنىپ تېخمۇ مەغرۇر پارقىرايتتى. ئۇ، كىشىگە گويا "مەن مۇشۇ دىيارنىڭ خوجىسى ھەم گۇۋاھچىسى" دېگەندەك مەيدىسىنى كېرىپ، قەددىنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى.

ئوردۇكەنتنىڭ① سۈزۈك، پايانسىز ئاسمىنىدا بىر لاچىن پەرۋاز قىلماقتا ئىدى. ئۇ ئاستانە ئۈستىدە بىرنەچچە قېتىم ئايلىنىپ كۈنپېتىشتىكى تاغلار تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى. نېمىشقىدۇ ئۇنىڭ بۈگۈن ئەتىگەنكى ئۇچۇشى بۆلەكچىلا شوخ: تۇرۇپلا تىككىسىگە ئاسمانغا كۆتۈرۈلسە، تۇرۇپلا يېزىلار، دەريالار ئۈستىدە ئەگىيتتى ۋە شۇڭغۇيتتى؛ ئۇ، بۇ ئەركىن پەرۋازى بىلەن، سايراپ ياڭراتقان ئۆتكۈر ئاۋازى بىلەن گويا پۈتكۈل ئەلنى تاڭ خۇشاللىقى بىلەن تەبرىكلەۋاتقاندەك، ئىگىرىغان جانلارغا دىلكەشلىك قىلىپ، ئۇنى

---

① ئوردۇكەنت — شۇ ۋاقىتتىكى ئاستانە (ھازىرقى "خانئۆي" خارابىسى).

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

يايراپ، ئەركىن پەرۋاز قىلىشقا ئۈندەۋاتقاندەك قىلاتتى...

لاچىننىڭ پەرۋازىغا ماسلىشىپ مەدھىيە ئوقۇۋاتقاندەك قەيەردىندۇ قىزلارنىڭ ناخشا ئاۋازى ياڭرىدى:

لاچىن كۆكتە ئۈزەيۇر، كۆرسەڭچۇ ئاداش،
بۇلۇت ئىچرە گىزەيۇر، كۆرسەڭچۇ ئاداش،
قانات قاقىپ سايرايۇر، كۆرسەڭچۇ ئاداش،
لاچىن بولۇپ قولۇمغا قونساڭچۇ ئاداش.

لاچىن پەرۋاز قىلغىنىچە كۈنپېتىش ياقتىكى تاغ جىلغىلىرىدىن بۇرۇلۇپ، تۆمەن دەريا بىلەن قىزىل دەريا ئارىلىقىنى بويلاپ تۆۋەنلىدى. ئەنە، ئۇنىڭ قاناتلىرى تەكتىدە گىلەمدەك گۈزەل ۋادىلار، ياپيېشىل دەرەخزارلىقلار، بۈك-باراقسان باغلار يېيىلىپ ياتماقتا. ناخشا ساداسى گويا پۈتۈن ۋادىغا يېيىلىۋاتقان قۇياش نۇرىدەك تارالماقتا.

چىمەنزاردا ساندۇلاچلار① سايرايدۇ،
سايرايدۇ ئۇ گۈل دەردىدە ھارمايدۇ،
سايرايدۇ، ھارمايدۇ، ئويناپ يايرايدۇ،
ساندۇلاچتەك گۈلۈمگە قونساڭچۇ ئاداش.

ناخشا جاراڭلىماقتا، لاچىن پەرۋاز قىلماقتا. لاچىننىڭ قاناتلىرى ئاستىدىكى ئېتىزلاردا، ئۆستەڭلەردە، چۆللەردە سۈبھى بىلەن تەڭ ئورنىدىن تۇرغۇزۇلغان ۋە ئەمدىلىكتە ھالسىزلىنىپ ئەمگەك قىلىۋاتقان يېرىم ئاچ-يېرىم يالىڭاچ يانچىلار ئاران-ئاران قىمىرلاشماقتا... كىشىنىڭ يۈرىكىنى ئېزىدىغان جۇل-جۇل كىيىملىك قەلەندەرلەر بىلەن

① ساندۇلاچ — بۇلبۇل.

توشقان مۇڭزار بازارلار ھېلىتىنلا قىزىماقتا؛ ئىككى قاسىنقىدا نەيزە- قالىقان تۇتقىنىچە تىك تۇرغان چېرىكلەر ساقلاۋاتقان كارامەت ئوردۇ بىنالىرى، ھەشەمەتلىك سارايىنىڭ قاپقىلىرى ئېچىلماقتا... باغلانغان يانچىلارنىڭ باشلىرىدا قامچا ئوينىتىپ كېتىپ بارغان ئاتلىق يوغان قورساقلار قۇل بازارلىرىغا ئالدىرىماقتا...

قىزىل سىرلىق قاپقىلىرى كېچە-كۈندۈز يېپىلمايدىغان، قىزىل موم شاملىرى بىلەن خۇش پۇراق كۈجىلىرى ھېچقاچان ئۆچمەيدىغان بۇتخانىلاردا سەھەردە كېلىپ ئىبادەت قىلىپ، تىلەك تىلەپ تاۋاپ قىلىشىۋاتقان قۇرۇق ئۇستىخان، جۇل-جۇل كىيىم ئەر-ئايال بىچارىلەر ئەمدىلىكتە شۇ كۈنلۈك تىرىكچىلىكى ئۈچۈن سىرتقا ئاقماقتا...

راستىنى ئېيتىپ باققىنا، باقمامەن ماڭا؟
سۆيۈنچ تۇمارىنى تاقمامەن ماڭا؟
تولۇن ئايدەك يۈزۈڭنى ياقمامەن ماڭا؟
كىرپىكىڭنى يا قىلىپ ئاتساڭچۇ ئاداش.

ناخشا جاراڭلىماقتا، لاچىن پەرۋاز قىلماقتا...ئۇ تاغنى بويلاپ ناخشا ئاھاڭىغا ماسلىشىۋاتقاندەك ئاستا، پەس ئايلىنىماقتا...

قۇياش خېلى ئۆرلەپ، بەدەنلەرنى ئوبدانلا قىزىتىشقا باشلىغان مەھەلدە كۈنپېتىش ياقتىكى ئېگىز دۆڭ ئۈستىگە كېلىشكەن بوز ئارغىماقلارغا مىنگەن ئىككى كىشى چىقىپ كەلدى. ئاتلارنىڭ ئېگەر- جابدۇقلىرى ۋە ئۆزەڭگىسىگە ناھايىتى رەتلىك ۋە سىپتا ئىشلەنگەن كۈمۈش نەقىش قويۇلغانىدى. بۇلارغا قاراپ ئۇلارنىڭ خان ئوردۇسىنىڭ مۇھىم ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولاتتى.

دۆڭ ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن ھەر ئىككىلىسى تەڭلا توختاشتى ۋە بېغىشىغا سەدەپ قويۇلغان تۈچ ساپلىق قامچىلىرىنى ئىلىندۇرغان

www.uyghurkitap.com

قوالىرىنى پېشانىسىگە قويغىنىچە ناخشا ئاۋازى تېخىمۇ ئۇچۇق ئاڭلىنىۋاتقان تەرەپكە قاراشتى. ئاندىن بىر-بىرىگە قاراپ كۈلۈمسىرەپ نېمىلەرنىدۇ دېيىشتى-دە، تاغ باغرىنى بويلاپ پەس تەرەپكە چېپىپ كېتىشتى.

ئاتلىقلارنىڭ بىرى ئون سەككىز ياشلاردا ئىدى. ئۇ بېشىنىڭ چوققىسىغا تۇرمەكلىنىۋالغان يىرىك، قارا، ئۇزۇن چېچىنى باستۇرۇپ كالۇۋتۇن بىلەن كەشتە بېسىلغان تەتىلىلا بوغمىچا چىگكەن، ئۇچىسىغا يېشىل يىپەك تون كىيگەنىدى. تونىنىڭ تۇز ياقىسىدىن ئېتىكىگىچە ئالتۇن رەڭ مەشۇتتىن كەشتە تىكىلگەن، خوددى شۇنداق كەشتە كەڭ يېڭىدىمۇ جۇلالىنىپ تۇراتتى. ئالتۇن توقىلىق، كەڭلىكى تۆت ئىلىك كېلىدىغان يىپەك بەلبېغىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئۇچ غېرىچ ئۇزۇنلۇقتا كۈمۈش قىنلىق، تۈچ ساپلىق خەنجەر ئېسىلغانىدى. ئۇنىڭ، سېپىغا سەدەپ قويۇلغان جۈپ تىللىق چىرايلىق قامچىسىنى ئاتقا ئۇرماي پات-پات سىلكىپ قويۇشى ۋە ئۇچلۇق تۇمشۇقىغا مىس قاپلانغان، تۈچتىن ئىشلەنگەن دېۋىتكۈچى بار ئۆتۈكلۈك ئايىغىنى پۈلاڭشىتىپ قويۇشلىرىدىن مەغرۇرلۇق، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قارا، يوغان كۆزلىرى شوخلۇق بىلەن ئويناپ تۇراتتى، قامچا تۇتقان قولىنىڭ كۆرسەتكۈچ بارمىقىدا قاڭشارلىق بۇرنى ئاستىدا ئەمدىلاتىن باش كۆتۈرۈۋاتقان يۇمران مايسىدەك نازۇك بۇرۇتلىرىنى ئانچە-مۇنچە سىلاپ قوياتتى. بۇغداي ئۆڭ يۈزىدىكى قىزىل مەڭزىلىرى ۋە بەستىدىكى بېجىرىملىكىدىن ياشلىق كۈچى قايناپ-تېشىپ تۇرغان غەمسىزلىك ئۇخشۇپ تۇراتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئاتتا كېتىۋاتقان بولسىمۇ خىيالى باشقا يەردە كېزىپ يۈرگەنىدەك ئويناق قارا كۆزلىرى يىراقلارغا تىكىلىپ، نېمىنىدۇ ئىزدەيتتى.

www.uyghurkitap.com

يىگىتنىڭ ھەمراھى ئۇستىخانلىقراق، گەۋدىسى چوڭىراق، كەڭ پېشانە، ئۆزى كۆلۈمسىرەپ تۇرىدىغان يىگىت ئىدى. ئۇنىڭمۇ چېچى باش ئۈستىگە تۈرمەكلەنگەن بولسىمۇ ئىككى چېكىسىدىن بىر غېرىچتىن كوكۇلىسى قۇلاق ئاستىغىچە ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇ بېشىغا كەشتىسىز يېشىل تاۋار بوغمىچا چىگىكەن، ئۇستىگە مەللە رەڭ يىپەك تون كىيگەنىدى. شۇ تاپتا ئۇ، ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى دەيتتى، ئۇنى كۈلدۈرەتتى، ئۆزىمۇ كۈلەتتى،

ئاتلار ئېگىلىرىنىڭ ئالدىراۋاتقانلىقىنى سەزگەندەك ئېغىزدۇرۇقلىرىنى چىشى بىلەن ئويناپ، بويۇنلىرىنى ئېگىپ تىزگىنىنى سېرىپ ئالدىراپ ماڭماقتا.

ناخشا بارغانسېرى ئوچۇق ياڭرىماقتا:

بوز ئاتىڭنىڭ يايلىسى يەرگە چۈشۈپتۇ،
تىزگىنىنى تارت ئۇنىڭ، تەرگە چۈشۈپتۇ،
تۇۋاقلىرى تەكتىدە چاقماق چېقىپتۇ،
ئات ئوينىتىپ يانىمغا كەلسەڭچۇ ئاداش.

يىگىتلەر ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە يەنە بىر دۆڭگە چىقىپ خۇددى بايىقىدەك ئەتراپقا قارىدى، ئۆزلىرىگە بۇرۇندىن تونۇش ناخشىغا قۇلاق سالدى ۋە ئاتلىرىنى دېۋىتىپ تۆۋەنگە چاپتى، ئۇلار ئاستا-ئاستا تاغ باغرىدىن بۇرۇلۇپ يۇرت ئىچىگە كىرىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

تاغ يوتىسىغا يانداپ بىنا قىلىنغان كەڭرى ۋە تولىمۇ گۈزەل بىر باغ بولۇپ، ئۇ بۇ يۇرتتىكى باغلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ سەرخىلى ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا — بۈككىدە ئۆسكەن دەرەخلەر ئارىسىدا كۆكۈش قاشتېشىدەك سۈزۈك تىنىق سۇ بىلەن تولغان

بىر چاسا كۆل بار ئىدى، كۆلنىڭ كۆنچىقىش تەرىپىگە رەڭگا-
رەڭ گۈللەر بىلەن قورشالغان بىر چاسا سۇپا ياسالغان بولۇپ، سۇپىغا
تاشلانغان قىزىل چوغدەك گىلەم ئۈستىدىكى كۆرپىدە ھال رەڭ
دۇخاۋىدىن پۈچقىقىغا كەلگۈدەك ئۇزۇن نىمچا كىيگەن بىر جۈپ ئۆز
قىز بىر-بىرىگە قارىشىپ ئولتۇرۇپ ناخشا ئېيتماقتا ئىدى. قىزلار
بىر-بىرىدىن ئۇماق ۋە كېلىشكەن. بىرى، قولىدىكى باربىتنى[1] زوق
بىلەن چالماقتا، ئۇنىڭ سېكىلەكلىرى تىترىمەكتە، بويىنىغا ئاسقان
زۇننارىنىڭ ياقۇت كۆزى ۋاللىدىماقتا. قارا قاشلىرى ئاستىدىكى
ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئارىسىغا يوشۇرۇنغان بۇلاقتەك كۆزلىرى كۈلۈمە-
سىرىمەكتە؛ يەنە بىر قىز كىچىككىنە بىر داپنى باربىتقا تەڭكەش
قىلىپ چالماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئېغىز-بۇرنى، پېشانە-مەڭزىلىرى
بىر-بىرىگە يارىشىپ كەلگەن، قاڭشارلىق بۇرنىنىڭ ئۇچىدىكى يىڭنە
ئۇچىدەك تەر دانىچىلىرى بويىنىغا ئېسىلغان كەھرىۋا مارجاندەك
پارقىراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كۆزىدە لېپىدۇ يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى،
بېقىشىدا گويا بىراۋغا چاقچاق قىلىشقا تەييار تۇرغاندەك جىلۋە ئويى-
نايتتى. ئۇ، ناخشىنىڭ چۈشۈرگىسىدە يىللىق كۈلۈمسىرەپ، دوستىغا
قاراپ قولىدىكى داپنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، مەنىلىك ئۇرۇپ قوياتتى.

لاچىن قوندى ئايلىنىپ تېرەك باشىغا،
سەن ئۆزەڭنى تەڭ قىلما تاغنىڭ تاشىغا،
تاش يۈرەكمۇ ئېرىيدۇ كۆزنىڭ ياشىغا،
يېتەر، ئەمدى نازلانماي كەلسەڭچۇ ئاداش.

قىزلار ناخشىنى ئەمدى تۈگىتىپ تۇرۇشىغا كۆلگە بىر تاش

---

① باربىت — پىپا.

www.uyghurkitap.com

"بۇلتۇق" قىلىپ چۈشتى-دە، قىزلارنى چۆچۈتۈۋەتتى، قىزلار ئىرغىپ قوپۇپ، سۇ چاچرىغان ئېتەكلىرىنى سىلكىشتى. شۇ چاغدا كۆلنىڭ نېرى تەرىپىدىكى بېدىش تېگىدىن بايىقى يىگىتلەر چىقىپ، كۆل بويىغا كەلدى ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ، قىزلارنى يەنە قورقۇتۇۋەتتى، قىزلار يىگىتلەرنى كۆرۈپ ئاۋۋال ئاز-ماز رەنجىگەندەك ماي تارتتىيۇ، كېيىن يىگىتلەرگە قاراپ كۈلۈپ بېيىت ئېيتتى.

بارىبتچى قىز:

خان ئوغۇل بولسا شۇنچە، ئېم بوپتىكەن،
يىگىتلەر قىز باللىغا ئاتمىغاي تاش.

داپچى قىز:

چۆچۈتۈش ئارسلاننىڭ ئىشى ئەمەس،
كۈچى بولسا باتۇر بىلەن سىناشقاي باش.

بۇ كىنايىلىك چاقچاقتىن كېيىن ھەممەيلەن قاتتىق كۈلۈپ كېتىشتى. يىگىتلەر بىر-بىرىگە قاراپ قويغاندىن كېيىن، سەدەپ قامچىلىق يىگىت دەسلەپ باشلىدى:

پەرىلەرگە تاش ئاتمىدۇق، ئاتتۇق سۆيۈنچ،
ئاي ۋە يۇلتۇز بولۇپتىكەن قوشماق ئاداش.

يەنە بىر يىگىتمۇ ئۇلاپ ئېيتتى:

ھەيۋە قىلماق ئۆز قىزلارنىڭ ئىشى ئەمەس،
ئارسلانمۇ يار ئالدىدا قويدىن ياۋاش.

ھەممەيلەن يەنە كۈلۈشتى. يىگىتلەر خۇشال ھالدا قىزلار قېشىغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى.

— ئايدىڭ، — دېدى سەدەپ قامچىلىق يىگىت بارىبتچى قىزغا قاراپ كۈلۈپ، — مېنىڭ ئېيتىم سۇتۇۋىقۇ، "خان ئوغۇل" دېمەك

دېگەنىدىم، ئەستىن چىقاردىڭىزمۇ-ھە؟

— ئېيتىڭىز سۇتۇق، بۇنى ھەممە بىلىدۇ، — دېدى ئايدىڭ لەۋ-لىرىنى ھىمىرىپ كۈلۈپ، — خان ئوغۇل بولغاندىن كېيىن بەرىبىر خان ئوغۇل-دە. مەن ئەگەر "خان قىز" بولسام، — دېدى ئۇ ۋە دەرھال ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى يېپىپ بېشىنى چايقىدى، — ھە... ياق، بولمايمەن...

— بولدى، ئايدىڭ، ئىزا تارتمايلا قويۇڭ، — دېدى داپچى قىز چاقچاق ئارىلاش، — خان قىز بولمىسىڭىز خان كېلىن، ھە، ياق، ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراقى — خان ئاغىچا بولارسىز، تېخى.

ھەممەيلەن كۈلۈپ كېتىشتى. ئايدىڭ داپچى قىزغا رەنجىگەندەك قىلىپ ئۇنى جەينەكلىگەن بولدى ۋە يەنە يۈزىنى ياپقان پېتى تەتۈر بۇرۇلۇپ ئولتۇرۇۋالدى.

سۇتۇق يېنىچە بۇرۇلۇپ سۇپىغا يېقىن تۇرغان قامچىگۈلدىن بىر تال ئۈزۈپلا ئۇنىڭ بىلەن تېخىچە ئالقىنىنى يۈزىدىن ئالمىغان ئايدىڭنىڭ بويىنىنى غىدىقلىدى. ئايدىڭ ئاۋال بىر قولى بىلەن گۈلنى نېرى ئىتتىرىپ بويىنىنى قاچۇردى. سۇتۇق ئەپچىل ھەرىكەت بىلەن ئايدىڭنىڭ قول ئارىلىقلىرىدىن گۈلنى كىرگۈزۈپ قىزنىڭ بويىنى، مەڭزىنى غىدىقلاۋەرگەندىن كېيىن، ئايدىڭ ھەر ئىككى قولىنى ئىشقا سېلىپ بۇرۇلۇپ گۈلنى تارتىۋالدى ۋە سۇتۇقنى غىدىقلىماق بولدى. سۇتۇق كۈلۈپ دوستى ئارسلاننىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى.

— ھاي ئايدىڭ قىز، — دېدى ئارسلان قوللىرىنى كەڭ يېيىپ توسۇپ، — ئىش ئاشۇنداق، بىرى خان، بىرى خان ئاغىچا؛ بىرى كۆيئوغۇل، بىرى كېلىن؛ ئىشقىلىپ بىرى بولۇپ ئۆتىدىكەن-دە، مانا بىز يۇلتۇز بىلەن ئىككىيلەنمۇ...

يۇلتۇز تۇيۇقسىزلا ئارسلاننى ئىتتىرىۋەتتى، ئارسلان ئوڭدىسىغا يىقىلىپ چۈشتى. قىز سەكرەپ قوپۇپلا ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىۋاتقان ئارسلاننى غىدىقلىغىلى باشلىدى. ئارسلان غىدىقتىن قاتتىق كۈلۈپ دومىلىدى ۋە دومىلا-دومىلا سۇپىدىن چۈشۈپ كەتتى. باشقىلار تېلىقىپ كۈلۈشكىنىچە ئولتۇرۇۋەردى.

— تاغام كۈتۈپ قالمىسۇن، — دېدى سۈتۈق بىرھازادىن كېيىن ئورنىدىن قوپۇپ، — يۈرۈڭلار، بارايلۇق.

ئۇلار قوزغىلىشتى. ئايدىڭ ئارىپتىنى، يۇلتۇز داپنى ئالدى.

ئۇلار ئىككى يېقى بېدىش بولغاچقا كۈن نۇرى چۈشمەيدىغان، تازا، پاكىز سۈپۈرۈپ سۇ سېپىلگەن يول بىلەن باغنىڭ تاشقىرىسىغا قاراپ مېڭىشتى. پىشىپ كەتكەنلىكتىن شەربەتتەك كۆرۈنۈپ تۇرغان ياقۇتتەك سۈزۈك ئۈزۈم شىڭگىللىرى — مۇناقى، بىجاقى، سايىۋا، چاراس، كىشمىش، قاشقىر ئۈزۈملەر باراڭ تېگىدە ساڭگىلاپ تۇراتتى.

ئايدىڭ بىلەن يۇلتۇز بېدىشلىكتىن چىققاندىن كېيىن كىچىك ئېرىقتىن لىككىدە سەكرەپ ئۆتۈپ، شاپتۇللۇققا كىردى ۋە يۇلتۇزنىڭ قولىدىكى داپنىڭ ئىچىگە شاپتۇل ئۈزۈپ سېلىشقا باشلىدى. يۇلتۇز سارغىيىپ پىشقان چوڭ-چوڭ ئەتشاپتۇللارنى ئۈزۈپ، داپقا ئاۋايلاپ تىزىپ سالماقتا ئىدى. ئايدىڭمۇ تاللاپ ئۈزگەن بىرنەچچە شاپتۇلنى ئەكىلىپ داپقا سالدى. قىزلار شاپتۇللۇقتىن يولغا قايتىپ چىققاندا ئارسلان ئۈزۈم باراڭلىرى ئارىسىدىن چىقىپ بىرنەچچە شىڭگىل ئۈزۈمنى شاپتۇللارنىڭ ئۈستىگە ئاۋايلاپ قويدى. ئۇلار ئازراق ماڭغاندىن كېيىن، ئايدىڭنىڭ چىرايىنى كۆزىتىپ كېلىۋاتقان يۇلتۇز:

— خان ئوغۇل نەگە مۆكۈۋالىدى؟ — دەپ سورىدى ئارسلانغا قاراپ.

ئارسلان ئەمدى جاۋاب بېرىشكە تەمشىلىۋىدى، بىر تۇپ چوڭ ئەنجۈر دەرىخى تېگىدىن سۈتتۇق چىقتى. ئۇ، قولياغلىقىدىكى ئەنجۈرلەرنى قويىدىغان يەر تاپالماي، بىرنەچچىنى شاپتۇل ۋە ئۈزۈم قويۇلغان داپ ئۈستىگە قويغان بولسىمۇ بەرىبىر سىغماي قالدى.

— مەڭلا، — دېدى سۈتتۇق ئەنجۈرلەرنى ھەمراھلىرىغا ئۇزىتىپ، — داپقا سىغمىسا قورساققا سىغار.

ئۇلار كۆلۈشكىنىچە ئەنجۈرلەرنى ئېغىزلىرىغا سالدى. ئۇلارنىڭ سىياقىدىن يەۋاتقان ئەنجۈرلىرىنىڭ كىشىگە ھۇزۇر بەرگۈدەك شېرىنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۇلار ئەنجۈرنىڭ تاتلىق، شېرىن بولۇشى ھەققىدە سۆزلەشكەچ مېڭىپ باغدىن چىقىشتى.

باغ ئالدىدىكى دۆڭلەك ھويلا باتۇرتاغىنىڭ ھويلىسى ئىدى. ھويلىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە پېشايۋانلىق بىرنەچچە ئېغىز ئۆي بولۇپ، ھويلىنىڭ باغ تەرىپىگە قاراپ كەتكەن كىچىك بىر ئېرىقتا بەلدەك سۈزۈك سۇ ئىككىلا تەرىپى چىم قاپلانغان قىرغاقنى سۆيۈپ شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى.

پېشايۋانلىق ئۆيلەر ئالدىدىكى سەينانىڭ ئېرىق بويىغا يېقىن بۇرجىكىدىكى سۇپىغا نىمكەشرەك كىلەم سېلىنغان بولۇپ، سۇپىنىڭ بىر بۇرجىكى يوغان بىر تۇپ چىنارغا تاقالغانىدى. چىنارنىڭ يوغان غولىغا ھەر خىل تىپتىكى قىلىچ، قالقانلار ئېسىلغان ۋە ھەر خىل ئۇزۇنلۇقتىكى نەيزىلەر يۆلەپ قويۇلغانىدى.

سۈتتۇق ھەمراھلىرى بىلەن چىنارنىڭ يېنىغا كەلگەن چاغدا، ئېگىز

www.uyghurkitap.com

بويلۇق، تەمبەل، يېشى بىر يەرگە بارغىنىغا قارىماي بەستىدىن كۈچ-جاسارەت تېشىپ تۇرغان، چار ساقال بىر كىشى چاققان كەكسى بىلەن يوغان بىر نەيزىنىڭ سېپىنى سىلغايتىۋاتاتتى. ئۇ ئىشقا شۇد-چىلىك بېرىلىپ كەتكەنىدىكى، ئۆز يېنىغا يېقىنلاپ كەلگەنلەرنى تۇيمايتتى ۋە تۇگۇچى يېشىلىپ كەتكەنلىكتىن ھە دەپ ئىشىغا كاشىلا قىلىپ چۈشۈۋېلىۋاتقان چاچلىرىنى كۆزىدىن نېرى قىلىش ئۈچۈن بېشىنى ئىككى تەرەپكە سىلكىيتتى.

— ھارمىغايلا باتۇرتاغا، — دېدى كەلگەنلەر ئىچىدىن سۇتۇق باشلاپ ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، — قوللىرى بىردەممۇ بىكار تۇرمايدۇ-دە، بۇرھان ئىشلىرىغا بەرىكەت بەرگەي.

باتۇرتاغا چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى، ئۆزىگە قاراپ كۈلۈپ تۇرغان ئەزىمەتلەرگە زوقلىنىپ قارىۋېتىپ تاتۇق ئىزلىرى قالغان يۈزىدىكى تەرلىرىنى يېڭى بىلەنلا سۈرتتى.

— ئامىتابا، — دېدى ئۇ ئوڭ قولىدىكى كەكە ۋە سول قولىدىكى نەيزىنىڭ سېپىنى يەرگە قويۇپ، — بۇرھان دېگىنىڭىزدەك ياردەم قىلغاي، خان ئوغۇل!

باشقىلارمۇ سۇتۇقنىڭ كەينىدىن باتۇرتاغا بىلەن ئامانلىشىپ كۆرۈشتى.

باتۇرتاغا سۇتۇقنىڭ دادىسى بازىر قاراخاننىڭ نۇرغۇن قېتىم-لىق جەڭ يۈرۈشلىرىدە بىللە بولغان سادىق، يېقىن قولداشلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا خانلىق چېرىكلەرنىڭ سۆكمەن[①]

① سۆكمەن — خان تەرىپىدىن باتۇرلارغا بېرىلىدىغان ئۇنۋان.

ئۇنۇۋانىدىكى چېرىكباشى ئىدى. ئۇ سۆكمەن ۋاقتىدا چېرىكلەرنى ئوبدان تەربىيە قىلغان. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا جەڭ مەشقىنى چىڭ تۇتقان، رەسمىي جەڭلەردە بولسا چېرىكلەرگە چېۋەرلىك بىلەن باش- چىلىق قىلىپ كۆپ قېتىم ئۇتۇق قازانغانىدى. چېرىكلەر باتۇرلۇقى، ئەپچىللىكى، قورقماي ئالدىغا بۆسۈپ جەڭ قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن باتۇرتاغنى ياخشى كۆرەتتى. بازىر قاراخانمۇ ئۇنىڭ ھەمىشە ئۇتۇقلۇق جەڭ قىلىدىغانلىقى؛ جەڭ مەيدانلىرىدا ئۆزى مۇستەقىل پىكىر يۈرگۈزۈپ، جانلىق سەپ تۈزۈپ، ماھىرلىق بىلەن ياغىنى چېقىمدار قىلالايدىغانلىقى؛ شۇنداق تۇرۇقلۇق شۆھرەتتىن قاچىدى- غانلىقى، تەمەگەر ئەمەسلىكى ۋە خاندانلىققا ساداقەتمەنلىكى ئۈچۈن ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ بوۋا-ئەجدادلىرى قۇللار تەبىقىسىدىن ئىدى، بازىر قاراخانىنىڭ دادىسى كۆل بىلگە بانتېكىن ئورخۇن دەرياسى بويىدىن ئالتاي تېغى ئاتلاپ ئۆتكەندە، ئۇنىڭ بوۋىسى ئېرتىش دەرياسى بويىغا مۆكۈنۈپ باسقۇن قىلىشقا تەييارلانغان يول توسارلارنى سېزىپ قېلىپ بانتېكىن خانغا مەلۇم قىلغان. بانتېكىن جەڭدىن كېيىن ئۇنى قۇللۇقتىن خالاس قىلىپلا قالماي بىر بۆلۈك چېرىكلەرگە يۈزباشى قىلىپ تەيىنلىگەن. ئۇنىڭ دادىسى بولسا، باتۇرتاغا تېخى كىچىكلىكىدىلا بازىر قاراخانىنىڭ ئەڭ قەيسەر چېرىك مىڭباشىلىرىدىن بىرى ئىدى. كېيىن ئۇنىڭ دادىسى ياشىنىپ چېرىكلىك ئىشىدىن قېلىپ خان تەرىپىدىن تەركەن① قىلىپ تەيىنلەنگەن. باتۇرتاغنىڭ ھاياتى خان چېرىكلىرى قاتارىدا ئۆتكىنىگە ۋە بارا-بارا ئوردۇغا يېقىنلىشىپ خان جەمەتلىرى بىلەن

① تەركەن — ۋىلايەت ھۆكۈمدارى، خان تەرىپىدىن مەخسۇس تەيىنلىنىدۇ.

www.uyghurkitap.com

بىللە بولغىنىغا قارىماي، زاتىدىن تارتىپ ئېلىپ كەلگەن تەربىيە ۋە گۆدەكلىكىدە سىڭىپ كەتكەن يوقسۇللارغا مايىللىق ھېسسىياتى ئۇنىڭ كۆڭلىدىن كۆتۈرۈلمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ، ئۆز ئىمكانىيىتى يار بەرگەن دائىرىدە ھەرقانچە چىقىمدار بولغان جەڭدىن كېيىنمۇ چېرىكلىرىنى ياغى تەرەپنىڭ چېرىك ۋە پۇقرالىرىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىشقا قويمايتتى. تىنچ-ئامانلىق شارائىتلاردا يوقسۇللارغا قولىدىن كېلىشىچە غەمخورلۇق قىلىپلا قالماي، باي-تۆرىلەرنىڭ زۇلۇم سالغىنىنى كۆرسىلا چەكلەيتتى، ئاڭلىسا توسۇيتتى. شۇڭا، پۇقرالار ئارىسىدا ئۇنىڭ نامى ئىززەتلىك، ئۆزى ئايرىيلۇق ئىدى. مۇشۇ سەۋەبتىن ئوردۇ ئىچى ۋە سىرتىدىكى بىر بۆلۈك يۇقىرى تەبىقىدىكىلەر، ئەمەلدارلار ئۇنى ياقتۇرماي ئۆچ كۆرەتتى. پۇرسەت تاپسىلا ئۇنى چەتكە قاقاتتى. باتۇرتاغا بۇلارنى بىلەتتى، ئۇمۇ ئېيى كەلسىلا ھېلىقىدەكلەر بىلەن ئېلىشىپ تۇراتتى.

بازىر قاراخان ھاكىمىيىتىنىڭ كېيىنكى دەۋرلىرىدە يۇقىرى تەبىقىدىكى ئاچكۆز، پارىخور، بۇلاڭچى ئەمەلدارلار دۆلەتنىڭ بەزى مۇھىم ھوقۇقىنى ئاستا-ئاستا ئىگىلىۋېلىشتى. يۇرتتا زوراۋانلىق تېخىمۇ كۈچەيدى. ئوردۇ ئەتراپىدا بۇزۇقچىلىق ئاۋۇپ، ئەمەلدارلارنىڭ يۇرتقا سالغان ئالۋاڭ-سېلىقلىرى كۆپىيىپ كەتتى. ئۇلار يەتمىگىنىگە دۆلەتنىڭ پۇل ئامبىرىغا قول سوزىدىغان دەرىجىگە يېتىشتى، ۋەيرانىچىلىق ھەممىلا يەردە كۆزگە چېلىقىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى...

بازىر قاراخان بۇ مەزگىللەردە ئېغىر ئاغرىق تۈپەيلىدىن زەئىپلىشىپ كەتكەن، ئۆز نامى بىلەن قىلىنىۋاتقان ناشايان ئىشلارنى چەكلەش، پاراكەندىچىلىكلەرنى تۈزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگە ئەمەس

ئىدى. ئەلنىڭ زارى، دۆلەتنىڭ ئەھۋالى، ئوردۇنىڭ ئىشلىرى
ئۇنىڭغا تۇز، توغرا يەتكۈزۈلمەيتتى. خاننىڭ ئەتراپىنى پىتنىخورلار،
ھەسەتخورلار، كۆڭلى قارا چېقىمچىلار قورشىۋالغانىدى. بۇ مۇنا-
پىقلارچە ئىش قىلىۋاتقان بىر توپ كىشىلەرنىڭ كەينىدە بازىرخاننىڭ
دادا بىر ئاكىسى، تالاستا ئوردۇسى بار ئوغۇلچاق بۇغراخان يىراق-
تىن ھىمايە بولۇپ تۇراتتى. شۇنداق بولغانلىقتىن، ئۇلار ئۆزىنىڭ
گۇناھلىق خىياللىرىنى بەھۇزۇر ئىشقا ئاشۇرۇۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن
بىر قىسىم ئوردۇ ئۆگىلىرى① ئوردۇدىن ھەيدىلىشكە، ئىشتىن
چەتلىتىلىشكە ئۇچرىدى. باتۇرتاغمۇ چەتكە تېپىلگەن
چېرىكباشلىرىنىڭ بىرسى ئىدى.

بازىر قاراخان ئۆلگەندە، ئەلئەنە بويىچە ۋە خاننىڭ ۋەسىيىتىگە
ئاساسەن قاراخان بولۇشقا تېگىشلىك سۇتۇق تېخى كىچىك ئىدى.
بوۋا قاراخان كۆل بىلگە بانتېكىندىن باشلاپ قۇرۇلغان، بازىر قارا-
خان ئوردۇسى ئىچىدىكى ئۈچ كىشىلىك "تۆيغۇرۇش كېڭىشى" قارار
چىقىرىشتىن ئىلگىرىلا، ئوغۇلچاق بۇغراخاننىڭ تالاستىكى ئوردۇ
"تۆيغۇرۇش كېڭىشى" ئۇنى "قاراخان" دەپ ئېلان قىلدى. لېكىن،
ئوغۇلچاق بۇغراخاننىڭ كۆڭلىنى يېرالماي ئېلان قىلىنغان بۇ
قارار ئەڭ ئاۋۋال تالاس، ئاندىن ئىسپىجاب، مۇھىمى قۇز ئوردۇ
بالاساغۇن قاتارلىق مۇھىم رايونلارنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى.
تالاستىكى "تۆيغۇرۇش كېڭىشى" قايتىدىن ئوغۇلچاق بۇغراخاننىڭ
ماقۇللۇقىنى ئېلىپ سۇتۇقنىڭ قاراخان بولىدىغانلىقىنى، ئەمما، ئۇ
بالاغەتكە يېتىپ ھۆكۈم يۈرگۈزگۈچە بولغان ۋاقىتتا ئوغۇلچاق بۇغرا

① ئۆگە — دانىشمەن، ئاقىل.

www.uyghurkitap.com

خان ۋاقىتلىق قاراخان بولۇپ تۇرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئېكىن ئۇنىڭ بۇغراخان ئۇنۋانى "قاراخان"لىققا كۆتۈرۈلمىدى.

بۇ قاراردا ئوغۇلچاق بۇغراخاننىڭ قانچىلىك ۋاقىت قاراخان بولۇپ تۇرىدىغانلىقى، سۇتۇقنىڭ قايسى ۋاقىتتا بالاغەتكە يەتكەن دەپ ھېسابلىنىشى ئېيتىلمىغان بولسىمۇ، قاراخانىلار دۆلىتى ئىچىدىكى زىددىيەت ۋە ئىتتىپاقسىزلىق بېسىلدى.

ئوغۇلچاق بۇغراخان ئومۇمىي قارشىلىق تۇپەيلىدىنلا بۇ قارارغا ماقۇل بولغان ۋە ئېلان قىلغان بولسىمۇ كۆڭلىدە غۇم ساقلىنىپ تۇرۇۋەردى. قاراخانىلارنىڭ خانلىق تۈزۈمىدە "قاراخان" ئاتىلىشىلا ئەڭ ئالىي ھۆكۈمدارلىق مەنىسىگە ئىگە ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ يولىدا توغرا تۇرۇۋالغان خان جەمەتىنىڭ ۋە ئاندىن كەلگۈسىدە باش كۆتۈرىدىغان سۇتۇقنىڭ قارشىلىقىنى بىر يولى سۇندۇرۇپ، بىر چالمىدا ئىككى پاختەك يىقىتماقچى بولۇپ ئىككى ئەخمەقانە ئىشنى قىلدى: تالاستىن بازىر ئارسلان قاراخان ئوردىسى جايلاشقان بالاساغۇنغا خۇپىيانە جاسۇس ئەۋەتىپ، ئۆزىنىڭ ئارسلان قاراخان ئېلان قىلىنىشىغا دەسلەپ قارشى چىققان بازىر ئارسلان قاراخان ئوردىسىدىكى ئەڭ ئابرويلۇق ئۈچ كىشىلىك "ئۈيغۇرۇش كېڭەشى"نىڭ ئەزالىرى بولغان يۇغۇرۇش①، يابغۇ②، تۇكسىنلارنى③ بىر كېچىدىلا ئۆلتۈرۈۋەتتى.

---

① يۇغۇرۇش — بىرىنچى دەرىجىلىك ۋەزىر.

② يابغۇ — ئىككىنچى دەرىجىلىك ۋەزىر.

③ تۇكسىن — ئۈچىنچى دەرىجىلىك ۋەزىر. بۇلار خاندىن تۆۋەن، باشقا ۋەزىرلەردىن يۇقىرى تۇرىدۇ.

ئاندىن بۇ سۇيىقەستنى ئۇيۇشتۇرغۇچىلارغا جازا يۇرۇشى قىلىشنى
ئېلان قىلىپ نورۇز ئېيىنىڭ ئاخىرىدا سامانىلارنىڭ خانى ئىسمائىل
ئىبنى ئەھمەتكە جەڭ قىلىش تەكلىپى ئەۋەتتى.
بالاساغۇنلۇقلار ئۇچ كىشىلىك "ئۇيغۇرۇش كېڭىشى"دىكى
يۇغۇرۇش، يابغۇ، تۇكسىنلارنىڭ قاندات ئۈلگەنلىكى توغرۇلۇق
غۇلغۇلىدا بولۇشۇۋاتقىنىدا ئوغۇلچاق بۇغراخان بىلەن ئىسمائىل
ئىبنى ئەھمەت ئوتتۇرىسىدا جەڭ باشلانغانلىقى توغرىسىدىكى
خەۋەر يېتىپ كېلىپ غۇلغۇلىلارنىمۇ، گۇمانىنىمۇ بېسىپ كەتتى.
قاراخانىلار ئېلىنىڭ دىققىتىنى چالغىتىش بىلەن تەڭ، ئۆزىنىڭ
ھەممىگە قادىر ئىكەنلىكىنى نامايىش قىلىپ سۇتۇقنى "ئارسلان قارا
خان"لىقتىن مەھرۇم قىلىشقا قارىتىلغان بۇ جەڭ ئالدىراپ-سالدى-
راپ قىلىنغانلىقتىن ۋە ئوغۇلچاق بۇغراخاننىڭ تالاستىكى ئاز چېرىك-
لىرىگىلا تايانغانلىقتىن، نەتىجە "ئەگرى توقماققا دوناي ساپ"
دېگەندەك تاماملاندى. نىيىتى دۇرۇس بولمىغان ئوغۇلچاق بۇغرا
خان قاتتىق يېڭىلدى، ئۇنىڭ تالاسقا چېكىنىش يولىمۇ ئۈزۈلۈپ تاش-
لىنىپ شەھەرگە كېرەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن تالاس پۇقراسىدىن ئون
بەش مىڭ ئادەم ئىسمائىل ئىبنى ئەھمەتكە ئەسىر ھېسابىدا قول بولۇپ
ئېلىپ كېتىلدى. بۇ ئەسىرلەرنىڭ ئىچىدە ئوغۇلچاق بۇغراخاننىڭ
خاتۇنىمۇ بار ئىدى.
ئوغۇلچاق بۇغراخان قوزئوردۇ بالاساغۇنغا چېكىنىپ كەلدى.
ۋەتتۇەرىكى چىقىپ كەتكەن ئوغۇلچاق بۇغراخاننى بالاساغۇنلۇقلار
ھەر ھالدا ھۆرمەتنى قىلىپ، چېرىكلىرىگە ئاش بېرىپ قارشى ئالغا-
نىدى. لېكىن، يوسۇن-ئادەتنى باھانە قىلىپ ئوغۇلچاق بۇغرا-
خاننىڭ سۇتۇقنىڭ ئانىسى — ئىنىسىنىڭ خاتۇنىغا ئۆيلىنىشى، ئۇنىڭ

ئەسلى نىيىتىنى خېلى زور دەرىجىدە ئاشكارىلاپ قويىدى. ئۇ بىرنەچچە قېتىملىق سوراۋلاردا سۇتۇقنىڭ "قاراخان"لىق ئورنىغا باش- قىچە نىيەتتە بولمايدىغانلىقىنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ، ئەلنىڭ رايى ئۇنىڭدىن يېنىپ، كۆڭلى سوۋۇپ كەتكەنىدى. ئوغۇلچاق بۇغرا خان ئاستا-ئاستا سەزسىمۇ، بەرىبىر ئوردۇ ئىچىدىكى ئاز بىر قىسىم ئەمەلدارلار بىلەنلا ئىش پۈتمەيدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بىر توپ غوجمەك تۆرىلەرنىڭ پىچىر-پىچىرلىرىدىن ئادالەت، ئەل رايى كۈچلۈكرەك ئىكەنلىكىنى سەزدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خان جەمە- تىنىڭ ئۆزىگە سادىق بىر قىسمىنى، ئوردۇ ئىچىدىكى ھەمتاۋاق تۆرە- لەرنى ۋە ئۆزىگە ئەگەشىدىغان چېرىكلەرنى ئېلىپ بالاساغۇنىدىن ئوردۇكەنت قەشقەرگە كۆچتى، ئۆزىنىڭ ئوردۇسىنى "ۋاقتىنچە" قەشقەردە قۇرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. تەبىئىيكى، بۇ كۆچۈشتە سۇتۇقنىمۇ ئانىسى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەتتى.

ئوغۇلچاق بۇغراخانغا ئائىت بۇ بىر قاتار ئويۇنلارنىڭ ھەممىۋا- سىنى باتۇرتاغا كۆرۈپ، بىلىپ تۇراتتى. لېكىن ئۇ سۈكۈت قىلاتتى، بۇنداق قىلىشىدا يەنىلا سۇتۇقنى ۋە ئۇنىڭ كەلگۈسىنى كۆزدە تۇتاتتى. مەرھۇم بازىر قاراخان ۋاپاتى ئالدىدىن باتۇرتاغىنى چاقىرىپ:

— سۇتۇقنى بۇرھان بىلەن ساڭا تاپشۇردۇم، — دېگەنىدى زەئىپ، پەس بولسىمۇ ئۈمىدلىك، قەتئىيلىك بىلەن، — مەن ئۆلسەم ئاكام ئۇنىڭغا كۈن بەرمەيدۇ. ئۇنىڭغا ئىگە بولۇپ قوي سۆكمەن، ئۇنى تەربىيلە، ئۆرگەت. ئۇنىڭغا بۇرۇننى ۋە كېيىننى تولۇق سۆزلەپ بەر. مۇھىمى، ھۈنىرىڭنى بەر...

باتۇرتاغا ۋەدە بەرگەن ۋە ساكىيامۇنىنىڭ كىچىككىنە بۇتىنى

شېپى كەلتۈرۈپ قەسەم قىلغانىدى.

مانا، ئارىدىن سەككىز يىل ئۆتتى. باتۇرتاغا ۋەدىسىگە ئاساسەن سۈتتۈقىقا ئۆرگەتتى، ماھارىتىنى، ھۈنىرىنى، ئەقلىنى بەردى. زېرەك سۈتتۈق تېخى بىرمۇنچە جەڭ ماھارىتىدە باتۇرتاغىنى ھەيران قالدۇرۇپ باشقىچە ھۇجۇم قىلىش ۋە يېڭىچە مۇداپىئە قىلىش ئۇسۇللىرىنى تاپقانىدى.

باتۇرتاغا ئوغلى ئارسلاننى، قىزى ئايدىڭنى ۋە بۇرۇن جەڭلەردە يانتاياق بولۇپ بىللە ئۆتكەن بىر دوستىنىڭ يېتىم قالغان قىزى يۇلتۇزنى بىللە تەربىيلىگەنىدى. يۇلتۇز ئايدىڭ بىلەن بىر دېمەتلىك بولۇپ كىچىكىدىنلا بىللە ئويناپ، بىللە ئوقۇپ، بىللە ئۆستى. يۇلتۇزنىڭ دادىسى جان ئۈزەر ۋاقتىدا تاغىغا قىزىنى تاپشۇرۇپ: "سەن بار قىزىم يېتىمسىرىمەيدۇ، مېنىڭ كۆزۈم ئوچۇق كەتمەيدۇ" دېگەنىدى.

مانا، شۇنچە يىللاردىن بۇيان بۇ ئىككى جۈپ قىز-يىگىت قوشماقتەك بىللە تەربىيلىنىپ، بىر-بىرىگە مېھرىبان بولۇپ ئىناق ئۆسمەكتە. ئۇلار بالاغەتكىمۇ يەتتى، چوڭ بولۇپ قالدى. مانا ئەمدى ئۇلاردا بۇرۇنقىغا ئوخشىمايدىغان خۇلق-مىجەزلەر پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بالىلىقتىكى شوخلۇق ۋە چاقچاقلارنى تارتىنىماي قىلالمايدىغان بولۇپ قېلىشتى. قانداقتۇر غايىب كۈچ ئۇلارنى بىر-بىرىگە تېخىمۇ يېقىن تارتىپ، نېمىشقىدۇ ئۆزئارا ئۇدۇكلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ نېمە ئىش؟ باللار بۇنىڭغا تېخى جاۋاب بېرەلمەيتتى...

باتۇرتاغا باللاردىكى ھەرقانداق بىر ئۆزگىرىشنى، ھەتتا ئۇ ئەڭ نازۇك ھېسسىي ئۆزگىرىش بولسىمۇ سېزىپ تۇراتتى. ئۇ، چەتنىڭ تەسىرى بولمىغان بۇ ئۆزگىرىش ئۆز شېخىدا مېۋە بەرسۇن

دەپ، ئۆز بىساتىدىكى ھېچقانداق گەپ-سۆز ياكى ئىما-ئىشارەتلەر بىلەن چاندۇرۇپ قويمايتتى.

— ھە، كېلىڭلار، — دېدى باتۇرتاغا باللارغا قاراپ، — دۇنيادا جىم تۇرىدىغان بىرمۇ نەرسە يوق، — ئۇ، قولىدىكى نەيزىنى چىنارغا يۆلەپ قويۇپ سۇتۇققا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ماۋۇ چىنار جىم تۇرۇپتىمۇ؟ يەرچۇ؟ كۆل، ئاي، يۇلتۇزلارچۇ؟ ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى جىم ئەمەس. ئادەم تېخىمۇ جىم تۇرالمايدۇ-دە! جىم بولغاندا ئۆلىدۇ، ھەرقانداق نەرسە ئۆلگەندە ئاندىن جىم بولىدۇ. ھە، ھە... قېنى، ئولتۇرۇڭلار...

يۇلتۇز يۈگۈرۈپ كىرىپ كېتىپ ئۆيىدىن خېلى چوڭ بىر مىس لېگەن ئېلىپ چىقتى، داپتىكى مېۋىنى ئېرىقتا يۇيۇپ كېلىپ لېگەنگە سېلىپ سۇپىغا قويدى. سۇتۇقنىڭ ياغلىقىدىكى ئەنجۈرنىمۇ يۇيۇپ كېلىپ لېگەنگە تىزدى. باللار باتۇرتاغىنىڭ ئىككى يېنىدا ئولتۇرۇشتى.

— توغرا ئېيتتىڭىز تاغا، — دېدى سۇتۇق بىرئاز ھاياجانلىنىپ، — ئادەم جىم تۇرمايدۇ، مەن چوڭراق ھەرىكەت قىلاي دەيمەن...

ھەممەيلەن سۇتۇققا تىكىلىشتى. تاغا بولسا سۇتۇقنىڭ نېمە دېمەكچىلىكىنى بىلەتتى، شۇنداقتىمۇ ئۇ سىناپ سورىدى:

— قانداق چوڭراق ھەرىكەت ئۇ، ئوغلۇم، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟

— تاغام ئوغۇلچاقتىن خانلىقنى تارتىۋالماقچىمەن! — سۇتۇقنىڭ سالماق بىلەن ئېيتىلغان بۇ سۆزىدىن ئۇنىڭ قەتئىي نىيەتكە كەلگەنلىكى روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

باللار جىددىي قىياپەتتە بىر-بىرىگە قاراشتى. يۇلتۇز ئايدىڭغا

بىرنېمە دېمەكچى ئىدى، ئايدىڭ يۈلتۈزنىڭ پېشنى تارتىپ قويدى.

— ھە، تارتىۋالماقچىمەن! — دېدى سۇتۇق جىددىيلىشىپ، — تارتىۋالسام ئۇ، ئۆزلۈكىدىن بەرمەيدۇ. ئۇن ئالتە يېشىمدا بېرىشى كېرەك ئىدى، بەرمىدى. ئۇن سەككىزگە كىردىم، يەنە بەرمىسە... كۆردۈڭلارغۇ، ئەلنىڭ خارابلاشقان ھالىنى، يات-ياغىنىڭ بوزەك قىلىشىغا يەنە چىداپ تۇرىۋېرىمىزمۇ؟ بوۋىلىرىمىز مىڭبىر مۇشەققەتلەر بىلەن بەرپا قىلغان خانىدانلىق تاغامنىڭ كاساپىتىدىن بۆلۈنۈپ كەتسۇنمۇ؟

— سۆزىڭىز توغرا، ئوغلۇم سۇتۇق، — دېدى باتۇرتاغا ئوڭ قولىنىڭ كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن ساقىلىنى تاتىلاپ، — مەن سىزدىن بۇ سۆزنى خېلىدىن بېرى كۈتكەنىدىم. خانلىقنى قولىڭىزغا ئېلىش كېرەك، بەرمىسە سىز دېگەندەك تارتىۋېلىش كېرەك. ئەمما، تېخى ۋاقتى كەلمىدى.

— سىزنىڭ ئېيتىپ بەرگەنلىرىڭىزنى ئانامنىڭ ئاغزىدىنمۇ ئاڭلىدىم، — دېدى سۇتۇق غەزەپ بىلەن، — ئۇنىڭ قۇزئوردۇ بالاساغۇندىكى چاغدىلا قاراخانىلىقنى ماڭا تاپشۇرماقچى بولغانلىقى ھەققىدە خان جەمەتىدىكىلەرگە ۋە پۈتكۈل ئەلگە بەرگەن ۋەدىسى نەگە كەتتى؟ قاچانغىچە كۈتىمەن؟ ۋاقىت ئۆزى كېلىپ بېرەمدۇ؟

سۇتۇق ئورنىدىن قوپتى، ئۇيچان قىياپەتتە ئاستا مېڭىپ بېرىپ چىنار شېخىغا ئېسىقلىق بىر قىلىچنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ چىنارنىڭ بىر چوڭ شېخىنى چېپىپ چۈشۈردى. باللار چۆچۈپ كېتىشتى.

— چىنار شېخىنى غەزەپ بىلەن چېپىپ چۈشۈرۈش، ئوغلۇم، ئاسان، — دېدى باتۇرتاغا ئورنىدىن قوپۇپ، — ئوردۇغا قېقىلغان

www.uyghurkitap.com

تۆۋرۈكنى چېپىپ چۇشۇرۇش ئاسان ئىش ئەمەس. خاننىڭ ھېلىغىچە ۋەدىسىنى ئورۇنلىمىغانلىقى ئىشىنىڭ قىيىن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. سىزگە يەنە كۈچ كېرەك، ئۈملۈك كېرەك، دوستلارنى ئۇيۇشتۇرۇش، تاۋلاش كېرەك.

سۇتۇق بىرئاز ئۇزىنى بېسىۋالدى، دوستلارمۇ "توغرا، توغرا" دېيىشتى ۋە ئۇشۇق گەپ قىلماستىن،، چېرىك مەشقى قىلىش ئۈچۈن كىيىملىرىنى يەڭگۈشلەشكە كىرىپ كەتتى.

باللار چېرىك مەشقى قىلماقتا، ئۇچىسىغا تەڭگىلىك قۇياق ۋە بېشىغا مىس باشلىق كىيگەن ياشلار باتۇرتاغنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ قىلىچۋازلىق مەشقى ئۆتكۈزمەكتە. باللار غەزەپلىك، غەيرەتلىك. ئۇلار گويا ياۋۇز ياغى بىلەن ئېلىشىۋاتقاندەك قاتتىق ھەرىكەت قىلماقتا. بولۇپمۇ سۇتۇقنىڭ قوشۇملىرى تۈرۈلگەن، ئۇنىڭ ھەرىكىتى، قىلىچ ئۇرۇشلىرى، چەبدەسلىكى كىشىنى قىزىقتۇرىدۇ، ئۇلار بىردەم مەشق قىلغاندىن كېيىن باتۇرتاغا قىلىچىنىڭ ئۇچىنى يەرگە قاراتتى. ھەممەيلەن "شاق" قىلىپ پۇتىنى جۈپلەپ توختىدى ۋە ئازراق دەم ئېلىشتى. دەم ئېلىش تۈگىگەندىن كېيىن يەنە مەشقنى باشلىۋەتتى. ئەمدى باللار بىر-بىرى بىلەن ئېلىشماقتا. سۇتۇق بىلەن ئارسلان ئىككىسى قىلىچلىرىنى شۇنداق كۈچ بىلەن ئۇرۇشاتتىكى، ئەگەر توسقۇ ۋە قۇياق بولمىسا قانداق بولاتتىكىن-تاڭ... ئىككى قىز تەيزىلەشمەكتە. كۈچلىرى تەڭ، گايىدا ئايدىڭ، گايىدا يۇلتۇز ئۈستۈن كېلەتتى...

مەشق توختاپ ئۇلار سۇپىغا قاراپ ماڭغانىدى، ئايدىڭ كېتىۋېتىپلا سۇتۇقنى ئارقىسىدىن چاپۇتلاپ يەرگە يىقىتتى. سۇتۇق چاپسان قوپۇپ ئايدىڭغا ئېتىلدى. لېكىن ئايدىڭ دەرھال تىزلىنىپ قول

كۆتۈردى:

— ئەتىكى خان باشچىم، بىر قوشۇق قېنىمنى قالدۇرغايلا! — دېدى ئۇ چاقچاق ئارىلاش.

ھەممەيلەن قاقاقلاپ كۈلۈشتى. سۇتۇق ئايدىڭنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇۋېتىپ:

— ئارقىدىن كېلىپ چاپۇتلىسا يىقىلمايدىغان كىم بار؟ — دېدى.

ئايدىڭ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— خان ئوغلىنىڭ ھەمىشە ئالدى-ئارقىسىغا پەخەس بولۇپ يۈرۈشى ئۈچۈن بىر قېتىم چاپۇتلاپ قويدۇم، — دېدى.

ئۇلار كۈلە-كۈلە ئېرىقتا قول يۇيۇشتى. بىر-بىرىگە سۇ چېچىپ ئويناشتى، كېيىن سۇپىغا كېلىپ لىگەندىكى مېۋىلەرنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلىدى...

— ھە باللار، — دېدى باتۇرتاغا باللارغا ئازراق ئېگىلىپ، — ئۆتكەن قېتىم گېپىنى قىلىشقان ئوردۇ ئۇرقۇلغا① يېڭى كىرگەن بالا بىلەن ئوبدان تونۇشۇۋېلىڭلار. ئۇ ئوبدان بالا، ئۇنىڭ ئاتىسى مەرھۇم بازىر قاراخاننىڭ ئۆگىلىرىدىن بولغان ئېسىل كىشى ئىدى، ئۇنى بالاساغۇندا ئوردۇ ئەمەس، ئەل ئىچىدىمۇ ھەممە كىشى ئوبدان كۆرەتتى، بالا ئاتىنىڭ ئىزىنى بېسىشى كېرەك.

— بىز ئۇنىڭ بىلەن تونۇشتۇق، — دېدى سۇتۇق، — ئېتى «ئىلىك» ئىكەن. ئۆزىمۇ سىز دېگەندەك بالاساغۇنلۇقمەن دەيدۇ، دوستلىشىپ قالدۇق، راستلا ئوبدان، مىجەزى ئوچۇق.

— ياخشى، — دېدى باتۇرتاغا رازى بولۇپ، — ئۇ بالا كەلگۈسىدە

① ئۇرقۇل — مەكتەپ.

ئادەم بولدۇ. ئۇنىڭغا بۇ يەردە يالغۇزلۇق يېتىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ياردەم بېرىڭلار.

باللار ماقۇل بولۇشتى. شۇ ئەسنادا زىل ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇلار ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن باتۇرتاغىنىڭ بۇت قويۇلغان ئۆيىگە قاراپ مېڭىشتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

ئىككىنچى باب

ئوردۇ ئوقۇلىدا

پېشايۋانلىق، تۆۋرۈكلىرى ھاۋا رەڭ سىر بىلەن سىرلانغان كەڭ ئوقۇل بىناسى ئازادە، پاكىز ئىدى. كۆك ۋە يېشىل رەڭلىك ئەينەك قويۇلغان كەڭ پەنجىرىلىرى ئۆتكۈر قۇياش نۇرىدا يالت-يۇلت قىلاتتى. سىنىپ ئىچىدە، تۆردىكى پەسرەك تاختا سۇپىدا، كۆرپە ئۈستىدە سالاپەتلىك كىيىنگەن، تۇرقى كېلەڭسىز، بومبا ساقال ئوقۇتقۇچى راھىب باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئالدىدىكى تەكىيگە قويۇلغان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى چوڭ، قېلىن نومغا قاراپ بالىلارغا سۆزلىمەكتە. تۆۋەندە — كۆللۈك، قېلىن، يىپ پالاس ئۈستىدە ئوقۇغۇچىلار قاتار تىزىلىپ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ھەر قاتاردا سەككىزدىن بالا، ھەممىسىنىڭ ئالدىدا رېھىل①، ئۇنىڭغا كىچىكرەك كىتابلار قويۇلغانىدى. ئالدىنقى قاتاردا سۈتتۇق ۋە بىرنەچچە ئالپتە كىيىنگەن باللار، ئارقىدا ئارسلان، ئىلىك، ئۈچىنچى قاتاردا ئايدىڭ، يۇلتۇز ۋە يەنە ئىككى قىز ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بىرىنىڭ كىيىم-كېچەكلىرىدىن قارىغاندا خان جەمەتىدىكى بالىلاردىن نامراتلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. باشقا قاتارلاردا قىز-ئوغۇل ئارىلاش ئولتۇرۇ-شاتتى، بەشىنچى قاتاردا، ئاددىيراق كىيىنگەن بىر جۈپ قىز-يىگىت

① رېھىل — كىتاب قويىدىغان كىچىك قاتلىما شىرە.

ئولتۇراتتى. يىگىت قاڭشارلىق، چاچلىرى بۇدۇرە، قارامتۇل چىراي، قوشۇمىسى تۇرۇك، قولى قاتمال. بارماقلىرىدا قاداقلار بار ئىدى. بۇنىڭدىن، ئۇنىڭ نۇرغۇن ئېغىر، جىسمانىي ئەمگەك قىلغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قىز بولسا زىلۋا بويلۇق، كەڭ پېشانە، قاڭشارلىق، قوشۇما قاش، ماڭلايلىرىدىن كىچىك ئۆرۈلگەن سېكىلەكلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇ، كۈلگۈنچەك قارا كۆزلىرىنى ئازراق قىسىپ، يېنىدا ئولتۇرغان يىگىتكە لاپ-لاپ قاراپ قوياتتى ۋە چۆچۈگەن باچكىدەك ئەتراپقا كۆز تاشلاپ قوياتتى.

ئوقۇتقۇچى راھىب بۇددا دىنىنىڭ تەلىماتلىرىدىن سۆزلىمەكتە ئىدى:

"ھايات كۈلپەتلىك ئىشتۇر. كىشى يەنە بىر دۇنيادىكى قۇتقا ئېرىشىش ئۈچۈن، ئىرادىسىنى كىرەك، نېرۋانىغا ئۆتۈشكە تىرىشىش كىرەك، پۇتمىشكە تەن بېرىشى كىرەك... بۇتساتۋا — ئۇلۇغ، دۇنيادا بۇتساتۋادىن ئۇلۇغ ۋە يۇقىرىسى يوق. ئۇلۇغ بۇتساتۋاغا تېۋىنىش ھەربىر كىشىنىڭ ئالدىنقى ئىشى... دۇنيادىكى ھەممە يارالمىشلار تەڭسىز بولىدۇ. ئۇلۇسلار، كىشىلەر يۇقىرى-تۆۋەن بۆلۈنگەن بولىدۇ. تۆۋەنلەر يۇقىرىلارغا باش ئېگىشى، يۇقىرىلار بۇيرۇغاننى قىلىشى كىرەك، تۆۋەنلەر يۇقىرىلارغا قارشى بولماسلىقى كىرەك. بۇ تەڭرىنىڭ بۇيرۇقى. بۇتساتۋانى ئۇلۇغلاش، بۇتساتۋا ئۇلۇغلىغان كىشىلەرنى ئۇلۇغلاش كىرەك... تەڭرى بايلارنى باي قىلىپ ياراتقان، قۇل-دېدەكلەرنى نامرات قىلىپ ياراتقان..."

ئوقۇغۇچىلار كۆپ تەكرارلانغان بۇ دىنىي تەلىمنى دىققەتسىزلىك بىلەن ئاڭلىماقتا. بالىلارنىڭ گايىلىرى خۇش، گايىلىرى ناگولا، گايىلىرى خاپا... قوشۇما قاش قىز "قۇل-دېدەك" سۆزىنى ئاڭلا-

www.uyghurkitap.com

ھالدا قولىغا يىڭنە سانجىۋالغاندەك چۆچۈپ كەتتى ۋە تەرىنى تۈرۈپ ئوقۇتقۇچى راھىبقا قارىدى. ئۇنى تىترەك باستى. كېيىن ئوقۇتقۇچى راھىب شۇ تاپتا ئۇنىڭغا گويا ئۆزىنىڭ قولدار خوجايىنى بولۇپ كۆرۈندى... قولدار كۆزلىرىنى ئالايتىپ، چاڭگاللىرىنى ئېچىپ قىزغا خىرىس قىلىپ كەلمەكتە...

ئەنە، قولدارنىڭ ئېچكىرى-تاشقىرى ھويلىسى، قامچا تۇتقان بىر ئاقنانچى قىزنى چوڭ ئايۋانغا ئېتتىرىۋەتتى. قىز ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئايۋان تۆرىدىكى تەكچىدە باداشقان قۇرۇپ كۆلۈمسىرەپ ئولتۇرغان بۇتساتۋاغا قارىدى ۋە قوللىرىنى سوزغانچە تىزلىنىپ ماڭدى. ئېچكىرىكى ئۆيدىن "ھاي دېدەك!" دېگەن ئاۋاز چىقتى. لېكىن، بۇ ئاۋاز قىزنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. قىز قانداقتۇر بىر روھىي تەسىرات بىلەن بۇتساتۋانىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇراتتى ۋە ئۇنىڭدىن ئەركىنلىك، قۇت تىلەيتتى. ئۇ، ئىچىدە بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلايتتى، كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش قۇيۇلاتتى. "ئاھ، بۇتساتۋا، مېنى ئازاد قىلغىن، يا جېنىمنى ئالغىن، جېنىم بەك قىينىلىپ كەتتى..." دەيتتى پىچىرلاپ. كېيىن ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قورقۇنچلۇق ئەھۋال پەيدا بولدى: قارا تۇتەك ئىچىدە بۇتساتۋا ئاستا ھەرىكەتكە كەلدى. ئىككى قولى قىزغا سوزۇلغان، يوغان ئاغزى سەت ئېچىلغان بۇتساتۋا ئولتۇرغان يېتى ۋارقىراپ قىز ياققا سۇرۇلۇپ كەلمەكتە. ئۆيدە دەھشەتلىك ئاۋاز كۆتۈرۈلدى. قىز قاتتىق قورقۇپ كەتتى ۋە ۋارقىرىغىنىچە ئىككى قولى بىلەن كۆزىنى ئېتىپ يەرگە يىقىلدى...

ئېچكىرىكى ئۆيدىن يەنە "ھاي دېدەك!" دەپ قاتتىق ۋارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى، قىز چۆچۈپ كەتتى. ئۇ تېخى كۆزىنى ئاچا-ئاچمايلا

بىر چاڭگال ئۇنىڭ چېچىدىن قاماپ تۇتۇپ ئىچكىرىگە سۆرىدى، قىز سۆرۈلۈپ ئىشىكتىن كىرىپ كېتىپ بارغىنىچە ئارانلىقتا ئارقىسىغا بىر قارىغانىدى، قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىراۋاتقان بۇتسات-ۋانى كۆردى...

يەردە دومىلاپ ياتقان قىز قاتتىق ئۇرۇلغان قامچىنىڭ زەربىسى بىلەن كۆزىنى مىڭ تەسلىكتە ئازراق ئېچىپ، ئالدىدا كېرىلىپ تۇرغان ئۆتۈكلۈك ئىككى پۇتنى كۆردى. ئۇ، ئاستا بېشىنى كۆتۈردى... بېشىدا بۇتساتۋادىنمۇ سەت، قورقۇنچلۇق، ئۇزۇن ساقال، كومشار بۇرۇن، يوغان قورساق قۇلدار قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ ھومىيىپ تۇرۇپتۇ. قىز بېشى ئۈستىدە كۆتۈرۈلگەن قامچىنى كۆرۈپلا قوللىرى بىلەن كۆزىنى ئېتىۋالدى، كېيىن ۋاي-ۋايلاپ يەردە دومىلىدى...

— قايىنىڭ بار! — دەپ ۋارقىرىدى قۇلدار.

— خوش، — دېگىنىچە بىرسى كىردى، قۇلدار ئۇنىڭغا قولى بىلەن قىزنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ "ئەپچىقىۋەت" دېگەن مەنىدە شەرەت قىلدى. خىزمەتچى ھوشسىز ياتقان جاننى قول-پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ كۆتۈرۈپ ئەپچىقىپ كەتتى...

قىز يېرىم قاراڭغۇ بىر ئۆي ئىچىدە، پاخال ئۈستىدە ھوشىغا كەلدى، قارىغۇدەك بولسا، بەستلىك، قارامتۇل، بۇدۇرە چاچلىق بىر يىگىت ئۇنىڭ بېشىنى تىزىغا ئېلىپ سىلاپ ئولتۇرۇپتۇ... قىز رەھمەت ئىپادىسىدە يىگىتنىڭ قولىنى چىڭ سىقتى...

ئۇ، بېقىننى بىرسىنىڭ جەينەكلەۋاتقىنىنى تۇيۇپ ئېسىنى يىغدى. راستتىن ئۇ بىرسىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىۋاتقانلىقىنى سەزدى، چۆچۈپ ئىككى تەرىپىگە قارىسا، بۇ ئوقۇل، يېنىدىكى يىگىت ئۇنىڭغا

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

كۆلۈمسىرەپ قاراپ ئولتۇرۇپتۇ... قىز پۈتۈن بەدىنىنىڭ "شۇررىدە" قىلغاندەك بولغانلىقىنى سەزدى. يىگىت قىزنى "دەرسكە قاراڭ" دېگەندەك قىلىپ ئوقۇتقۇچى ياققا ئىملاپ قويدى...

ئوقۇتقۇچى يەنە بىرنېمىلەرنى دەپ سۆزلەۋاتاتتى. تەگرى دەمدۇ، بۇتساتۇۋا دەمدۇ، باي-ئۇلۇغ، نامرات-پەس دەمدۇ، ئىشقىلىپ ئۇنىڭ سۆزلىرى قىزنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇ، ئالدىنقى قاتاردا ئولتۇرغان سۇتۇقىنى ئارقىدىن كۆردى. كېيىن، ئۇنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق ئىپادىلىرى كۆرۈندى، ئۇ كۆلۈمسىرىدى-دە، يەنە خىيالغا كەتتى...

قەشقەر — ئوردۇكەنت بازىرى قايىنىغان، تىقما-تىقماق ئادەملەر، مىغ-مىغ تۆگە، ئېشەكلەر، هارۋىلار، قاتار ئولتۇرۇشقان يايمىچىلار ۋە خېرىدار تەكلىپ قىلغۇچىلارنىڭ ئاۋازى ئەتراپنى قاپلىغان. ئەنە، قۇل بازىرى، كوچا چېتىدىكى بىر سۇپىدا ئەر-ئايال، ئوغۇل-قىز قۇل، كۆڭ-دېدەكلەر روهسىز، رەتسىز تۇرماقتا. ئەرلەرنىڭ قوللىرى ئالدىغا قارىتىپ باغلىنىپ چېتىلغان، ئاياللارنىڭ بولسا قىلدىن ئېشىلگەن ئاغامچا هالقىسىغا قول بېغىشلىرى ئۆتكۈزۈلگەن. مادارسىز، يېرىم يالىڭاچ بۇ قۇللار ئېچىنىشلىق هالدا تۇرۇشماقتا ۋە قورقۇش، ئەندىكىش بىلەن ئەتراپقا تەلمۈرمەكتە. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قارامتۇل بىر يىگىت بىلەن قوشۇما قاش قىز ياندا تىك تۇرۇپتۇ. قىز ئويلىماقتا: "... كىمۇ سېتىۋالار، باشلىرىمىزدا يەنە قانداق قامچا-توقماقلار ئويناركىن؟! . سېتىۋېلىپ ئەركىن قىلىۋېتىدىغان بىرەر مەرت كىشى چىقىپ قالامدىكىن؟ ياق، ياق، بۇ قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن... ئىشقىلىپ مۇشۇ يىگىتتىن ئايرىلمىسام بولاتتىغۇ..."

قۇللار تىزىلغان كەڭ سۇپىنى كىشىلەر ئورىۋالغان. گايىلىرى

ئادەتتىكى تاماشىچىلار، گايىلىرى بولسا قۇللارغا ئىچ ئاغرىتىپ ئىچىدىن تىنىپ قويىدۇ. بىرنەچچە باي سۇپىغا چىقىپ قۇللارنى كۆرۈشكە باشلىدى. بىرسى قىز بىلەن يىگىتنىڭ ئالدىغا كېلىپ قاراپ، يىگىتنىڭ مەيدىسىگە مۇشتلاپ قويىدى، قىزنىڭ ئېڭىكىنى قامچىسى بىلەن كۆتۈرۈپ، ئوڭ-سول قاراپ، رازى بولغاندەك كۈلۈمسىرىدى ۋە قۇللىرىنى ماختاۋاتقان "سېتىقچىلار"غا قاراپ توۋلىدى:

— هاي، ماۋۇ قىزلار كىمنىڭ؟ — قامچا بىلەن بىر جۈپ قۇل-كۈڭنى كۆرسەتتى ئۇ.

— مانا باي، مەن كەلدىم، — قۇل بازىرىنىڭ يېنىدىكى كۆتۈرمە تاختاي سۇپىدا ئولتۇرۇپ چاي ئىچىۋاتقان قۇل بېدىكلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئېگىز بويى، قاتاڭغۇر، كوسا بىر بېدىك يۈگۈرۈپ كەلدى، — قېنى، كۆرسىلە باي. بۇلارنىڭ ھەننىۋاسى سىلىگە ئالتۇن، كۈمۈش دۆۋىلەپ بېرىدىغان ئەزىمەت كۈڭ ۋە گۈلدەك نازۇك دېدەكلەر...

باي ئۇنىڭ ماختاشلىرىغا ئېرەن قىلماي يىگىت بىلەن قىزغا قاراپلا تۇراتتى.

— باھاسى نەچچە پۇل؟ — سورىدى باي بېدىكنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ.

— كۈڭنىڭ باھاسى مىڭ بەش يۈز تەڭگە، — بېدىك يىگىتنىڭ قۇۋۋەتلىك يالىڭاچ مۈرىسىگە پاقىشتىپ ئۇرۇپ قويىدى، — سىلى بۇنى سېتىۋېلىش بىلەن يوقىتىدىغانلىرى مىڭ بەش يۈز تەڭگە، لېكىن، كۈڭ بۇنچىلىك بايلىقنى نېرىسى بىر يىل، بېرىسى سەككىز-توققۇز ئايدا تولۇق يارىتىپ بېرەلەيدۇ، ئاندىن پۈتۈن ئۆمرى ھايىنىغا قالىدۇ، — ئۇ يەنە ئاغزى بېسىلماي سۆزلىگىنىچە قىزنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە

www.uyghurkitap.com

ئەتراپقا ئۇلىشىۋالغان قۇل ئالغۇچى، ساتقۇچى ۋە باشقا تاماشا كۆرگۈچىلەرگە بىر قارىۋېتىپ تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ سۆزلەشكە باشلىدى، — مانا بۇ ئايغا ئوخشايدىغان دېدەكنىڭ باھاسىمۇ ئەرزان، ئىككى مىڭ تەڭگە. ئۇ سىلىگە كەچكىچە ئىشلەپ بېرىدۇ، ئاخشىمى-ئەتىلىرى ناخشا ئېيتىپ بېرىدۇ، ئۇنىڭ ئاۋازى ساندۇلاچىتىنمۇ سۈزۈك ۋە جاراڭلىق، ئۇ ئۇسۇلمۇ ئويناپ بېرەلەيدۇ. ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرى بۇلۇتتەك يېنىك، مېڭىشلىرى كېيىكتەك چاققان... ئۇنىڭ جامالى بىلەن سىلى كېچىلىرى ئۆيلىرىگە بىر ئوتقاشنى كەم ياقىلا...

خېرىدار باينىڭ شۆلگەيلىرى ئېقىپ، يىگىت بىلەن قىزغا ئېچىرقاپ قاراپ تۇراتتى. ئۇ ئاتا-بوۋىسىدىن تارتىپ قۇلدار بولغانلىقتىن بېدىكنىڭ ماختاشلىرىنى يىگىت بىلەن قىزنىڭ بەستىدە، رەڭگى-رويىدا كۆرۈپ تۇراتتى. باينىڭ بۇ ھالىتى بېدىكنىڭ يەنە بىر ئاش پىشىم ۋاقىتقىچە ماختىشىغا سەۋەبچى بولدى. بېدىك ئاخىرى باينى ئۆزلىرىنىڭ سودىسى ئۈستىگە قايتۇردى:

— قېنى، پۇللىرىنى سانىمامىلا باي!

— باھاسى بەك ئۈستۈن، — دېدى باي بىرھازادىن كېيىن ئېسىگە كېلىپ، — سەن بىر كۆك بىلەن بىر دېدەككە ئون قۇلنىڭ باھاسىنى سوراۋاتىسەن.

بېدىك ھارامزادىلىك بىلەن كۈلۈپ كەتتى-دە:

— سىلىدەك قۇل ئىشلىتىپ، قۇل ئېلىپ ئادەتلەنگەن باي ئۈچۈن بۇ باھا ئۈستۈن ئەمەس، — دېدى ۋە ئەتراپتا تۇرغانلارغا ئاڭلىتىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — بۇ قۇللار ئۆزەمنىڭ بولسا ئىدى، ھەربىرىگە يۈز قۇلنىڭ باھاسىنى قويۇپ ساتاتتىم. مەن دېگەن باھا قۇل ئىگىسىنىڭ قويۇپ بەرگىنى. ماڭا تېخى ئاز-تولا چاي پۇلى بېرىلا.

باي ھەرقانچە قىزىققان بولسىمۇ باھانى ئۈستۈن كۆردى:

— ئىككىسى ئىككى مىڭ تەڭگە! — دېدى ئۇ.

— سىلى قول ئالمايدىكەنلا، — دېدى بېدىك رەنجىگەندەك سالپىيىپ، — مەن سىلىنى قولىنىڭ كۆزىنى بىلىدۇ، دەپ ئويلىغان ئىكەنمەن.

— بوپتۇ، سېنىڭ چاي پۇلۇڭ قوشۇلۇپ ئىككى مىڭ ئىككى يۈز بولسۇن، — دېدى باي بەلبېغىنى بوشاتقاچ.

— كەم بولار باي، — دېدى بېدىك. ئۇ بۇ باينىڭ يىگىت بىلەن قىزغا ھېرىس بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆز تەجرىبىسى بويىچە ئۇنىڭ جەزمەن ئالىدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىدى ۋە يەنە ھۈنىرىنى ئىشقا سالدى، — بۇ كۇڭنىڭ بىلەكلىرىنى كۆرسىلە باي، — دېدى ئۇ يىگىتنىڭ جەينىكىدىن كۆتۈرۈپ يىگىتنىڭ بېجىرىم، مۇسكۇللىرى چىڭ بىلىكىنى كۆرسىتىپ، — بۇ، ئۇن قولىنىڭ كۈچىگە تەڭ كېلىدىغان قۇۋۋەتلىك قوللار، — ئۇ يىگىتنىڭ جەينىكىنى قويۇۋېتىپ قىزنىڭ يېنىغا كەلدى، — بۇ قىزچۇ؟ بۇ تېخى شۇنچىلىك كىچىككى، ئۇنىڭ تولۇق يېتىلىشى سىلىنىڭ قوللىرى بىلەن ئىشقا ئاشقۇسى، — بېدىك ماختىشىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ھېلىمۇ ئەتجانىنى ئاران يېپىپ تۇرغان كۆڭلەكنىڭ مۈرىسىدىن شارتتىدە تارتىپ قىزنىڭ بېلىكىچە يىرتىۋەتتى، — مانا، بۇنىڭ كۆكرىكىگە قارىسىلا...

ئۇ داۋاملىق سۆزلىيەلمىدى، قىزنىڭ دەھشەتلىك چىرقىراپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋېلىشى بىلەنلا، بېدىكنىڭ ئېڭىكىگە قارس قىلىپ بىر پەشۋا تەگدى. بۇ پەشۋانى يىگىت ئاتقان بولۇپ، بېدىك مۈدۈرۈشتىن ئۆزىنى تۇتالمايۋاتقاندا ئۇنىڭ ئىككىنچى پەشۋاسى كېلىپ تەگدى. بېدىك ئاغزى-بۇرنىدىن ئېقىۋاتقان قاننى چاچرات-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

قىنچە سۇپىدىن دومىلاپ چۈشۈپ كەتتى.

يىگىت بىلەن قىزنى سېتىۋالماقچى بولغان باي ھەممىدىن بالدۇر چۆچۈپ ۋارقىرىۋەتتى ۋە پۇل خالتىسىنى بەلبېغىغا بېكىتىپ كەينىگە ياندى-دە:

— بۇلار قىپقىزىل توپىلاڭچىلاركەنغۇ، ئالمايمەن! — دېدى ئۇ.

ئەتراپتىن قىي-چۇ چىقىپ كەتتى. بېدىك بۇ چاغدا ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆزىنىڭ خىزمەتچىلىرىگە ۋە قولدارىنىڭ بۇ يەردىكى قۇللارنى نازارەت قىلىشقا قويۇپ قويغان ئادەملىرىگە ۋارقىرىدى:

— ماۋۇ ئىككىسىنى ئەدەبلەڭلەر! جاجىسىنى بېرىڭلار!

قىز بۇ ۋاقىتقىچە كۆڭلىكىنىڭ يەرتىسقىنى ئېرى-بېرى چېگىپ كۆكرىكىنى توسۇپ بولغانىدى. يىگىت بولسا غەزەپ بىلەن قول بېدىكلىرىگە ھومىيىپ قاراپ تۇراتتى.

ئىككى قولنىڭ ھەرىكىتى قولدارلارنىڭمۇ ئەرۋاھىنى ئۇچۇرغانىدى. شۇ تاپتا قول بازىرىدىكى سېتىلماقچى بولغان چوڭ-كىچىك قۇللارنىڭ ھەممىسى ھەرىكەتكە كېلىپ قالغانىدى. بۇنى كۆرگەن قول بازىرىنىڭ نازارەتچىلىرىمۇ چۆچۈپ كەتتى ۋە كالتەكچىلەرنى چاقىرىشتى. قول بازىرىدا ئۆرە-تۆپە باشلاندى...

بۈگۈن بۇ يەردە بىرنەچچە قول ۋە دېدەكنىڭ باشلىرى كېسىلىشى، بىرمۇنچە قول-ئاياغلار ناكار بولۇشى قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدىلا تۇراتتى. يەتتە-سەككىزدەك كالتەكچىلەر بايىقى يىگىت بىلەن قىزغا تاشلانغانىدى...

بىراق، شۇ چاغدا ھېچكىم توسۇۋالالمايدىغان ناغرا بىلەن سۇنايى ئاۋازى يېقىنلىشىپ كەلدى. ناغرىنىڭ ئۇرۇلۇش رىتىمى

بىلەن سۇنايدىن چىقىۋاتقان ئاھاڭ، بۇ يەرگە قاراخان تېكىنلىرى① كېلىۋاتقىنىنى بىلدۈرەتتى. ئۇردۇكەنتتە سۇتۇقتىن ئىبارەت تېكىن ئۇنۋانلىق بىرلا خان ئوغۇل بارلىقىنى چوڭ-كىچىك ھەممە كىشى بىلەتتى.

خەقلەر چۆچۈپ ئارقىلىرىغا قاراشتى. كوچىدا بوز ئارغىماقلىق، سۇمباتلىق بىر يىگىت پەيدا بولدى. ئۇنىڭ يېنىدا قولداشى ۋە ئارقىسىدا ئوخشاش كىيىنگەن ئونغا يېقىن يىگىتى بار ئىدى. ئۇ سۇپىغا، سۇپا ئەتراپىغا توپلاشقان كىشىلەرگە قارىدى-دە، ئويناقلاپ تۇرغان ئارغىماقنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختىدى ۋە بېشىنى ئېگىپ، يېنىدىكى قولداشىدىن بىرنېمىنى سورىغاندەك قىلدى. قولداشىدىن جاۋاب ئالغاندىن كېيىن، سۇپا تەرەپكە كەلدى. كىشىلەر يول بوشاتتى، ھۆرمەت بىلدۈردى.

— بۇ يەردىكى نېمە ئالتوپىلاڭ بۇ؟ — سورىدى بوز ئارغىماقلىق يىگىتنىڭ يېنىدىكى تەمبەل يىگىت.

سۇپا ئۈستىدىكى كالتەكچىلەر باش ئېگىپ جىم تۇرۇشاتتى. قۇل بازىرى نازارەتچىلىرىدىن بىرى كېلىپ قولىنى جۈپلەپ پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ تىز چۆكتى-دە، بۇ يەردە بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى.

— پەس، ئىپلاس قۇللار تەبىقىسىگە ئىبرەت قىلىش، بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق توپىلاڭ قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، بۈگۈن مۇشۇ بازاردىلا بۇ ئىككىسىنىڭ بېشىنى كېسىپ تاشلىماقچى ئىدۇق، — دېدى ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا، — ئۆزلىرى شۇ پاتىپاراقچى-

① تېكىن — قاراخانىلار دەۋرىدە خان ئوغۇللىرى تېكىن دېيىلەتتى.

www.uyghurkitap.com

لىق ئۈستىگە كېلىپ قاللا...

قولدارلار، قوللارنى ئېلىپ ـ ساتقۇچىلار، بېدىكلەر ۋە شۇ ئەتراپتا تۇرغان خالايىق بوز ئارغىماقلىق خان ئوغۇلنىڭ نېمە دەپ ئىپادە بىلدۈرۈشىگە قاراپ باشلىرىنى ئەگكىنىچە جىم تۇرۇشاتتى. قوللار بولسا ئەنئەنىگە مۇۋاپىق يەرگە چۆكۈنۈپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇشاتتى.

ھېلىقى يىگىت بىلەن قىز بولسا تۇرقىنىمۇ بۇزماي، چىرايىنىمۇ ئۆزگەرتمەي ئاللىقايەرلەرگە قارىغىنىچە ھومىيىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ كۈچ ـ جاسارەت ئۇرغۇپ، تېشىپ تۇرغان بەستلىرىدىن ھېچنېمىدىن قورقمايدىغانلىقىنى، ئۆتكۈر كۆز قاراشلىرىدىن ھېچنېمىگە پەسەنت قىلمايدىغانلىقىنى كۆرگىلى بولاتتى. قارىغاندا ئۇلار، ئۆزلىرىنى قانداقلا قىلغىنى بىلەن ھامان ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرۇۋاتقىنىنى، يالۋۇرۇش، تىز چۆكۈش بىلەن ھېچقانداق نىجاتلىنىشقا ئېرىشەلمەيدىغانلىقىنى ئويلىغان بولسا كېرەك.

بوز ئارغىماقلىق خان ئوغۇل ئالدىدا پۈكۈلۈپ ئولتۇرغان قول بازىرى نازارەتچىسىدىن كۆزىنى ئېلىپ يىگىت بىلەن قىزغا چاندۇرماي زوقلىنىپ قارىدى ـ دە، قامچا دەستىسىنى سىلكىپ قويدى. بۇ تۇرۇشقا بېرىلگەن ئىجازەت ئىدى.

قول بازىرى نازارەتچىسى ئورنىدىن تۇرۇشىغىلا باشقىلارمۇ بېشىنى كۆتۈرۈشتى. قوللارغا تېخى ئۆرە بولۇشقا رۇخسەت قىلىنمايتتى، شۇڭا ئۇلار بېشىنى يەرگە قويغىنىچە دۈمچىيىپ ئولتۇرۇشاتتى.

كالتەكچىلەر قىز بىلەن يىگىتنى دىسلاپ يۈكۈندۈرۈشكە ئۇرۇندى، بىراق، ئۇ ئىككىيلەن جەينەكلىرى بىلەن ئىتتىرىپ، تىزلىرى بىلەن تېپچەكلەپ بويۇن بەرمەيتتى. ئۇلارغا تىغ سېلىش، كالتەك ئىشلىتىش تامامەن مۇمكىن بولىدىغان ئىش بولسىمۇ،

ئالدىلىرىدا خان ئوغۇل تۇرغان چاغدا، ئىجازەتسىز ھەرىكەت قىلىش كالتەكچىلەرنىڭ ھەددى ئەمەس ئىدى.

— بۇ ئىككى پەس قۇلنى مېنىڭ چۈشكۈنۈمگە ئېلىپ بېرىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى خان ئوغۇل قۇل بازىرى نازارەتچىسىگە. ئۇ شۇنداق دەۋېتىپ تۇرۇپ يىگىت بىلەن قىزغا يەنە بىر قېتىم زوقلىنىپ قارىۋالدى، — بۇنداق ئاۋات بازاردا، خەلق ئالدىدا قۇل قېنىنى پۇرىتىپ يۈرگىچىلىكى يوق. مەن ئۇلارغا خانلىق ۋارىسىغا تازىم قىلماسلىقنىڭ ئاقىۋىتىنى كۆرسىتىپ قويىمەن.

— باش ئۇستىگە! — دەپ قۇللۇق بىلدۈردى نازارەتچى ۋە كالتەكچىلەرگە ئىشارەت قىلدى.

كالتەكچىلەر يىگىت بىلەن قىزنى دۈشكەلەپ، ئىتتىرىپ بىرپەستىلا توپ ئىچىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

خان ئوغۇل شۇندىن كېيىنلا قامچا دەستىسى بىلەن قۇل بازىرى نازارەتچىسىنى ئىمىلاپ چاقىردى. نازارەتچى ئۆزۈن چاپىنىنىڭ پېشىگە پۇتلىشىپ يۈگۈرۈپ كەلدى-دە، بوز ئارغىماقنىڭ يېنىغا كېلىپ ئېگىلىپ تۇردى.

— قۇللارغا بەك قاتتىق مۇئامىلە قىلىنمىسۇن! — دېدى خان ئوغۇل پەس، لېكىن قەتئىي تەلەپپۇزدا، — ئۇلارغا قىلىنغان ھەربىر قاتتىقلىق، ئۇلارنىڭ جېنىنى تىكىپ قويۇشىغا سەۋەبچى بولىدۇ. قان تۆكۈش — بىزنىڭ نېرۋانىغا ئۆتتۈشمىزگە توسالغۇ بولىدۇ. بىلدىڭىزمۇ؟

— ئامىتابا! — دېدى نازارەتچى قول ئالقانلىرىنى بىر-بىرىگە چاپلاپ پېشانىسىگە تەگكۈزۈپ.

— ئامىتابا! — دېيىشتى ھەممەيلەن نازارەتچىنىڭ ھەرىكىتىنى تەكرارلاپ.

www.uyghurkitap.com

شۇنىڭدىن كېيىنلا خان ئوغۇل قامچا دەستىسى ئارقىلىق مېڭىش كېرەكلىكىنى بىلدۈردى. توپ ھەرىكەتكە كېلىپ يول بوشاتتى. ئالدىن يۈرەر ناغرىچى ۋە سۇنايچى باشلاپ قەدەم تاشلىدى. خان ئوغۇلنىڭ ھەمراھلىرىمۇ يۈرۈپ كېتىشتى.

خالايىق ھەيران قېلىشقىنىچە تۇرۇپ قالدى. خان ئوغۇلنىڭ باياتىنقى ھەرىكەتلىرى غەلىتە ئىدى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن قارشىلىق قىلغان ھېلىقى ئىككى قۇلنى قاتتىق جازالايدىغاندەك مەنە چىققىنى بىلەن، ئۇلارنىڭ جېنى ئامان قالغانلىقىغا ھېچكىم گۇمان قىلمايتتى. قاراخان ۋارىسى ھېسابلانغان خان ئوغۇلغا قارشى بىرنەرسە دېيىشكە پېتىنالمىغان قۇلدارلار، ئېلىپساتارلار ۋە بېدىكلەر چىرايىدىن چاندۇرمىغاندەك قىلغىنى بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقىنىچە قېلىشتى.

خان ئوغۇل چوشكۈنكە يېتىپ كەلگەندە كالتەكچىلەر ئىككى قۇلنى موتاپ، قارماپ تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. خان ئوغۇل قوۋۇق چېرىكلىرىگە ئىشارەت قىلدى، ئۇلار يول بوشىتىشتى، ھەممەيلەن ئىچكىرى كىرگەندىن كېيىنلا خان ئوغۇل كالتەكچىلەرگە:

— سىلەر قايتىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى، ئاندىن ئۆزى باشلاپ ئاتتىن چۈشۈپ يىگىتنىڭ ئالدىغا كېلىپ سورىدى، — يىگىت، ئېتىڭ نېمە؟

يىگىت خان ئوغۇلنى بۇرۇن ئاڭلىغان بىلەن ئۆزىنى كۆرمىگەنىدى. باياتىندىن بېرى سۇرلۇك، ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىغان بۇ يىگىتنىڭ گەپ-سۆزى مۇلايىم ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يۈرىكى تىنچىپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ باش ئۈستىدىكى ئەجەل قۇشى ئۇچۇپ كەتمىدى، دەپ تونۇدىمۇ نېمە، قوپاللىق بىلەن:

— ئېتىم قىلىچ، — دەپ جاۋاب بەردى.

— ئوھوي، قالتىس ئىتىڭ بارىكەنغۇ؟ — دېدى خان ئوغۇل كۈلۈپ، — قاچاندىن بېرى قۇلسەن؟

— ئون يىلدىن بېرى.

— قايسى ئۇرۇقتىنسەن؟

— ئۇيغۇرمەن، — دېدى قىلىچ ۋە ئاچچىق بىلەن قوشۇپ قويدى، — كۇچارلىق.

خان ئوغۇل قىلىچقا باشتىن ئاياغ بىر قارىۋېتىپ قىزغا بۇرالدى-دە:

— سېنىڭ ئىتىڭ نېمە؟ — دەپ سورىدى.

— قۇندۇز، — دېدى قىز ۋە قىلىچقا قاراپ قويدى.

— سىلەر قېرىنداشمۇ؟

يىگىت بىلەن قىز بىر-بىرىگە قاراپ قويدى-دە، سوئالغا جاۋاب بەرمەي ئىككىلىسى تەڭلا يەرگە قارىدى.

خان ئوغۇل بىرنەرسىنى چۈشەنگەندەك مىيىقىدا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— سىلەرنى بوش قىلدىم، — دېدى ئۈنىسىنى كۆتۈرۈپ، — باتۇر ئىكەنسىلەر، ئەركىن ياشاڭلار. خالىساڭلار نەگە كەتسەڭلارمۇ مەيلى. قاراخانىلار تۇپرىقىنىڭ ھەرقانداق يېرىگە بارساڭلار ھېچكىم چېقىلالمايدىغان پۈتۈك پۈتۈپ بېرىمەن...

يىگىت بىلەن قىز بىرپەس ھاڭۋېقىپ، ئاغزىنى ئاچقىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى. ئاندىن پۈتۈشۈۋالغاندەك تەڭلا خان ئوغۇلنىڭ ئايىغىغا تاشلاندى-دە، كۆز ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشتى.

— كېرەك ئەمەس، كېرەك ئەمەس، — دېدى خان ئوغۇل تەسىرلەنگىنىدىن ئۇلارنىڭ بېشىنى سىلاپ ئورنىدىن تۇرۇشقا ئۈن-

دەپ، — باتۇر باتۇرنىڭ قاياشى. ئۇرۇقتا مەن خان ئوغلى بولسامۇ، باتۇرلۇقتا سىلەر بىلەن دوست بولۇشنى خالايمەن...

— بىزگە مەدەت بەرگەن خان ئوغۇلغا بۇرھان كۈچ-تۇر بەرگەي، — دېدى قىز مەڭزىگە ئېقىپ چۈشكەن ياشلىرىنى سۈرتمەستىن.

— بىزنى يېنىڭىزغا ئېلىپ قېلىڭ بىكەچ①، — دېدى قىلىچ ئىلتىجا بىلەن.

خان ئوغۇل يېنىدىكى ھەمراھلىرىغا قارىدى. سالاپەتلىك يىگىت ئارسلان بېشىنى مەنىلىك لىڭشىتتى. خان ئوغۇل قەتئىيلىك بىلەن:

— بوپتۇ، قېلىڭلار، تەڭرىنىڭ مەرھەمىتىنى تەڭ كۆرەيلى! — دېدى.

. . . .

قىز سۇتۇقنىڭ كەينىدىن يەنە بىرھازا زوقلىنىپ قارىغاندىن كېيىن يېنىدىكى قىلىچقا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا سەپالدى. قىلىچمۇ قۇندۇزغا ئوخشاش خىياللاردىمىدىكىن، ياكى قىزنىڭ خان ئوغۇلغا قاراپ قالغىنىنى ئاغزىدا سۆز بىلەن ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان مىننەتدارلىقنىڭ كۆز بىلەن داۋاملىق ئىپادە قىلىنىشى دەپ تونۇدىمىكىن، بىلىنەر-بىلىنمەس كۆز ھەرىكىتى بىلەن سۇتۇقنى ئىشارە قىلىپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. قۇندۇزمۇ بىلىنەرلىك كۈلۈمسىرەپ يەنە ئالدىغا قارىدى...

ئوقۇتقۇچى راھىبنىڭ ئاۋازى قىزنىڭ خىيالىنى بۇزدى. ئۇ

① بىكەچ — خەلقىنىڭ خان ئوغۇللىرى (تېگىن)غا ئېيتىدىغان ھۆرمەت سۆزى، شاھزادەم دېگەندەك.

پەس، بوغۇق ئاۋاز بىلەن چاق ئېگىرگەندە چىقىدىغان ئاۋازغا ئوخشاش سۆزلىمەكتە ئىدى:

— ...مانا، ماخايانالار ئۈچۈن ئالىي بىلىنگەن ئۆزىدىن ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۇسۇلى، ئەڭ دەسلەپ ئوتتۇرىغا چىققان بۇتساتۋانىڭ مۇرىتلىرى بولغان خىنايالارنىڭكى بىلەن ئوپمۇئوخشاش. سىددىخارتىخا گائۇتاما① تەلىم بەرگىنىدەك جانلىقلارنىڭ ھەممىسى "نورمالسىز"، "ئۆزىدىن تاشقىرى" ھەمدە "ئازاب" ئىچىدە بولىدۇ. بۇ يەردىكى "ئازاب"نىڭ سەۋەبچىسى بارلىقتىن ھالقىغان باقىلىقتا ئەمەس، شۇنداقلا بىزنى قورشاپ تۇرغان ئەتراپتىكى جانلىق ياكى جانسىزلار تەرىپىدىنمۇ كەلمەيدۇ. بۇنىڭ سەۋەبچىسى شۇكى، ئۇ ھەربىر كىشىنىڭ ئۆزىدە بار بولغان "سەزگۈ" بىلەن "ھەرىكەت"تىن ئىبارەت. ھەممەيلەنگە ئېنىقكى، "سەزگۈ" دېگىنىمىز ئاچلىق، ھالسىزلىق، كېسەللىك قاتارلىق قايغۇدىن تەشكىل تاپىدۇ. "ھەرىكەت" دېگىنىمىز، بىزنىڭ بەدەن، ئېغىز، تەپەككۇرىمىزدۇر. يەنى، بەدىنىمىز ھەرىكەت قىلىش جەريانىدا ياكى گۇناھقا، ياكى ئېزگۈگە باشلايدۇ. ئېغىزىمىزمۇ ئوخشاشلا گۇناھ، ياكى ئېزگۈگە تەۋە سۆزلەرنى قىلىدۇ. بۇنداق ئىكەن، تەپەككۇرىمىزمۇ يا ئۇنىڭغا، يا بۇنىڭغا تەۋە بولىدۇ. مانا شۇنىڭ نەتىجىسىدە ياشاش بىلەن ئۆلۈم مەڭگۈ ئالمىشىپ تۇرىدىغان نەتىجىگە ئېلىپ بارىدۇ. ھاياتلىقتىكى ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئۆلگەندىن كېيىن يەنە بىر قېتىم قايتا تۆرىلىشتە باي ياكى يوقسۇل، قۇل ياكى قۇلدار بولۇپ ئۆمۈر كەچۈرۈشنىڭ بىۋاستە سەۋەبچىسى بولىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا ھاياتلىقتىكى ئازاب-

---

① ساكيامونىنىڭ ئەسلى ئىسمى.

www.uyghurkitap.com

ئوقۇبەتتىن ئۆزىنى قۇتقۇزۇشنىڭ بىردىنبىر يولى بارمۇ، يوق؟ ئۇ بار. مانا، بىز بىر ئايدىن بېرى ئۆگىنىۋاتقان «بۇددىخا كوتىرا شاسترا» ناملىق بۇددا نومىنىڭ "تۆرىلىشنىڭ ئايرىلىشى" قىسمىدا ئوبدان جاۋاب بېرىلگەن...

— سوئال سوراشقا بولامدۇ؟ — دېدى ياش، چېچەن بىر ئوقۇغۇچى.

ئوقۇتقۇچى راھىب تەكىيە ئوتتىدىكى قېلىن نومدىن كۆزىنى ئېلىپ سوئال بېرىشنى تەلەپ قىلغان ئوقۇغۇچىغا قېلىن قاشلىرى تېگىدىن نارازىلىق بىلەن نەزەر تاشلىدى. بۇ ئوردۇ ئوقۇلى بولغاچقا ئوقۇۋاتقانلار خان جەمەتلىرى، ئوردۇ خادىملىرىنىڭ باللىرى ياكى ئوردۇ ئالاھىدە رۇخسەت قىلغان باللار ئىدى. راھىبنىڭ بىلىم بېرىش ۋەزىپىسىلا بولۇپ، تەنبىھ بېرىش، سىرتتىكى ئوقۇلدىكىدەك ئۇرۇش، تىللاشقا رۇخسەت قىلىنمايتتى. شۇڭا ئۇ خاپا بولغان بولسىمۇ دەماللىققا چېچىلماي قوپال ئاۋازدا:

— ھە، نېمە دېمەكچى ئىدىڭ ئىلىك؟ — دەپ سورىدى.

— مەن خېلىدىن بۇيان سوراي دېۋىدىم، — دېدى ئىلىك ئىككى چېتىدىكى باللارغىمۇ تەكشى نەزەر سېلىۋېتىپ، كۆزىنى ئاخىردا ئوقۇتقۇچى راھىبقا تىكىپ، — ئېزگۇ "سەزگۇ" ۋە "ھەرىكەت"تە بولغان يوقسۇللار، قۇللار قايتا تۆرىلىشتە باي بولۇپ يارالسا بۇنىڭ ئىسپاتى بارمۇ؟ بۇ ئەقىدىنىڭ بارلىق يارالمىشلار تەڭسىز بولىدۇ دېگەن ھۆكۈم بىلەن روبىرو كېلىپ قېلىشى مۇمكىنمۇ ئۇستاز؟

— ھە، بۇ توغرۇلۇق ئىسپات... ھۆكۈم...، — ئوقۇتقۇچى راھىب ئىچىدە بىرمۇنچە غودۇڭشىپ مۇجمەل جاۋاب بەردى، — "ھەرىكەت" تىكى ئېزگۇلۇك "تەپەككۇر"دىمۇ بولۇشى لازىم. بىر نامرات يوقسۇل،

ياكى بىر پەس قۇل "تەن" "ئېغىز" ئارقىلىق باي، قۇلدار ئۈچۈن ھەرقانچە ئېزگۈ ھەرىكەتتە بولغانلىقى، ياكى بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتكىنى بىلەمۇ، ئۇي-پىكرىدە تېرىقچىلىك نارازى بولىدىكەن، ئۇ قايتا تۆرەلمىشتە بەرىبىر يوقسۇل ياكى قۇل بولۇپ قېلىۋېرىدۇ...

ئىلىك مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— ئەگەر باي بىلەن قۇلدار يوقسۇل بىلەن قۇلىنى ناھەق ئۇرسا، ئۆلتۈرسىچۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ناھەق ئۇرىدىغان ئىش بولمايدۇ، — دېدى ئوقۇتقۇچى راھىب كۆزىنى ئالايتىپ، — قۇل دېگەننىڭ ھامان گۇناھى بولىدۇ، ئۇنداق گۇناھى بولمىسا، بۇنداق گۇناھى بار...

— مەن ئويلايمەنكى، — ئىلىك يەنە مۇرەسسە قىلمايدىغان ئاھاڭ بىلەن داۋام قىلدى، — قۇلدار بىرەر-يېرىم قېتىم ئۇرماي نەسىھەت قىلسىمۇ بولىدىغان ئىشقا ئۇرسا، ئۇرسىمۇ بولىدىغان ئىشقا ئۆلتۈرسە ئۇنىڭ ئېزگۈ "ھەرىكەت"تىن چىقىپ كەتكەنلىكى ھېسابلىنامدۇ، يوق؟ نېمە ئۈچۈن قۇلدارنىڭ ھەممە ھالىتى ئېزگۇ، قۇلنىڭ بولسا گۇناھسانىلىدۇ؟

ئوقۇغۇچى باللارنىڭ كۆپچىلىكى جىددىيلىشىپ بىر ئىلىككە، بىر ئوقۇتقۇچى راھىبقا قاراپ قالدى. بۇ يەردىكى ئارسلان، قىلىچ ۋە قۇندۇزلار، پۇتۇشۇۋالغاندەك تەگلا سۇتۇۋقىقا قاراشتى. سۇتۇق بولسا ئوقۇتقۇچى راھىب نېمە دەيدىكىن دېگەندەك لەۋلىرىنى ھىمىرىپ ئوقۇتقۇچى راھىبقا قاراپ ئولتۇراتتى.

— سەن نېمە دېمەكچىسەن؟ — ئوقۇتقۇچى راھىب ئاچچىق بىلەن ئىلىككە ۋارقىرىدى، — سەن ساۋاقنىڭ ئىچىدىكى گەپىنى قىل! مەن سۆزلىگەن ھۆكۈملەر تەڭرىنىڭ تەقدىردە كىشىلەرنىڭ پېشانىسىگە

www.uyghurkitap.com

پۈتكىنى. سېنىڭ سۆزلىرىڭ تەگرى ھۆكمىگە، بۇتساتۋالىڭ تەلىملىرىگە تىل تەككۈزگەنلىك بولىدۇ، — ئوقۇتقۇچى راھىب قولىدىكى قوش تارىشنى غەزەپ بىلەن يەرگە ئۇردى.

— مەن تەگرىگىمۇ، بۇتساتۋاغىمۇ تىل تەگكۈزگىنىم يوق، — دېدى ئېلىك سالماقلىق بىلەن، — مەن ئوقۇلدا سۆزلەنگەن ئۆگرەتمىلەر نېمە ئۈچۈن كىشىلەر تۇرمۇشىدا يوق، دەۋاتىمەن. ئەگەر بىز باي يارىتىلغان، يوقسۇللار يوقسۇل يارىتىلغان، ئۇلار بايلارغا تىللىسىمۇ، ئۇرسىمۇ چوقۇم بويسۇنۇشلىرى كېرەك، كۆڭلىدە قارشىلىقىمۇ بولماسلىقى كېرەك دېسەك، "ئېزگۈ" دېگەن نەرسە نەگە كەتتى؟ بۇ كۈنلەردە بايلار، قۇلدارلار يوقسۇللارنى، قۇللارنى ئۆز مەيلىچە ئۆلتۈرىدۇ، بازارلاردا ئېشەككە ئوخشاش ساتىدۇ...

— قۇلغا كالتەك تەگسە ساڭا نېمە دەز كەتتى؟ — دېدى ئېلىكنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان بىر بالا ھاكاۋۇرلۇق بىلەن تەنە قىلىپ، — سەن قۇلنىڭ بالىسىمىدىڭيا! — ئۇ ئېلىكنى زاڭلىق قىلىپ كۈلدى.

ھاكاۋۇرنىڭ كەينىدىكى قاتاردا ئولتۇرغان بىر بالا ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ تازا كۈلگىلى تۇرغانىدى، سۇتۇقنىڭ تىكىلگەن سۇرلۇك كۆزىنى كۆرۈپ قېلىپ دەرھال ئاغزىنى يۇمۇپ، بېشىنى ئىچىگە تىقتى. ھاكاۋۇر ئەزۋەيلىدى:

— مانا، مېنىڭ دادامنىڭ مىڭ پاتمانلاپ يېرى بار، قۇللىرى بولسا ھېسابسىز. ئەگەر ئۇلار ياۋاشلىق قىلمىسا، دادامنىڭ قىلىچى شارت قىلىپ قىنىدىن چىقىدۇ، بىلدىڭمۇ؟ — ئۇ قىلىچنى قىنىدىن چىقارغاندەك ھەرىكەت قىلدى.

— شۇ مىڭ پاتمان يېرىڭنى قۇل تېرىمىسا ساڭا نان نەدىن كېلىدۇ، — دېدى ئېلىك سالماقلىق بىلەن، — تەييار ناننى يەيسەنۇ يەنە

ئۇ ناننى تەييارلاپ بەرگەن كىشىلەرنى مەيلىگىچە دۇمبالايسەن، ئۆلتۈرىسەن...

— تەييار نان يەيدىغان كىم؟ سەن ئاتامغا تىل تەگكۈزمەكچى بولدۇڭمۇ تېخى، ئاتام ئوردۇدا نېمە ئىش قىلىدۇ بىلەمسەن؟ — هاكاۋۇر قوپۇپ بىلەكلىرىنى شىمايلىدى ۋە تەييارلىقسىز تۇرغان ئىلىكنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ مۇشتىنى كۆتۈردى.

ئۇ ئۇرالمىدى، بۇرۇلۇپ، بېغىشىدىن چىڭ تۇتۇپ غەزەپ بىلەن تىكىلىپ تۇرغان سۇتۇقنىڭ كۆزلىرىنى كۆردى.

— خان ئوغۇل، — دېدى ئۇ تېرىكىپ سۇتۇققا، — سىز مۇشۇ تاغ ئارقىسىدىن كەلگەن بىر ياقا يۇرتلۇق يالاڭتۆشنى مەندىن كاتتا كۆردىڭىزمۇ؟! — ئۇ قولىنى بوشاتماق بولدى. لېكىن سۇتۇقنىڭ قولىدا ئامبۇردا قىسىلغاندەك قىسىلغان قولى بارغانسېرى قاتتىق ئاغرىدى.

— ۋاي جان! — ئۇ چىرايلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ تولغىنىپ كەتتى، — ۋاي قولۇم...

سۇتۇق هاكاۋۇرنىڭ قولىنى تازا قاتتىق بىر قىسىپ كەينىگە ئىتتىرىۋەتتى، هاكاۋۇر بوشىغان قول بېغىشىنى تۇۋۇلاپ يەرگە يىقىلدى. ئوقۇتقۇچى راهىب كىتابىنى يىغىشتۇردى-دە، رېپىل بىلەن قوشۇپ قولتۇقلاپ تىكىۋەتتى.

ئوقۇلنىڭ ئىچىدە جىددىيلىك پەيدا بولدى. ئارقىدا ئولتۇرغان هېلىقى خۇشامەتچى بالا ھەممىنىڭ ئارقىغا ئۆتۈپ بالىلارنىڭ كەينىگە مۆكۈۋالدى. بالىلار ئۆرە-تۆپە بولۇشۇپ، ۋاراڭ-چۇرۇڭ كۆتۈرۈشتى.

— ئوقۇلداشلار! — دېدى سۇتۇق ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، — ئىلىكنىڭ سۆزلىرىنى ئويلاپ باقساق بولىدۇ، بۇ بىر بىلىك-دە! ماۋۇ باتۇر

يىگىت، بىزنىڭ يېقىن ئادىشىمىز، — ئۇ خۇشاللىق بىلەن ئىلىكنى يان تەرىپىدىن بىر قولى بىلەن قۇچاقلىدى.

— راست گەپ، ئىلىك بىزنىڭ ئادىشىمىز!

— ئىلىك پۇقرالارنىڭ ئادىشى، ھەممىمىزنىڭ ئادىشى!

باللار ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ كېيىنكى جاراڭلىق ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىشىدى، قۇندۇز ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى توسىۋاپتۇ. بۇنىڭغا قاراپ ھەممەيلەن كۈلۈۋېتىشتى.

— مانا، باتۇر قىز! — دېدى سۇتۇق ئۇنىڭ قولىنىڭ باشمالتىقىنى چىقىرىپ، — بىز ئىلىك يىگىتتەك، قۇندۇز قىزدەك باتۇر بولايلى. ماۋۇ قۇل سويىدىغان پوكانچىلارنىڭ ئەدىبىنى بېرەيلى...

باللار روھلىنىپ كۈلۈشتى. ھاكاۋۇر ئورنىدىن قوپۇپ، چاپىنىنى قېقىپ بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ قولىنى كۆتۈرگەنىدى. سۇتۇقنىڭ تىكىلىپ قاراپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ، ئاستا قولىنى چۈشۈردى. ئاندىن ئۇ بوغچىسىنى ئېلىپ، بېشىنى ئېگىپ ئاستا چىقىپ كەتتى.

باللار ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قىقاس سېلىپ كۈلۈشتى...

ئەمدى باللار بىلگە تېكىنگە قاراپ ساۋاق ئاڭلىماقتا. سۇتۇق ۋە ئۇنىڭ ئاداشلىرى ئوقۇلدىكى ئۇستازلىرى ئىچىدە ھەممىدىن بەك بىلگە تېكىننى ھۆرمەتلەيتتى. ئۇنىڭ سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى.

— بىزنىڭ ئوقۇشتىن مەقسىتىمىز نېمە؟ — دېدى ئوقۇتقۇچى بىلگە تېكىن چار ساقاللىرىنى سىلاپ ۋە تەلپىكىنى يەرگە ئېلىپ قويۇپ داۋام قىلدى — بىلىگ ئۆگىنىش، بىلىكلىك بولۇپ ئەل ئۈچۈن ياخشى ئىشلارنى قىلىش.

قىلىچ بىلەن قۇندۇز ئوقۇتقۇچىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغانسېرى

ھاياجانلانماقتا. ئىلىك قولىقىغا قىستۇرۇلغان قومۇش قەلەمنى دۈۋەتكە پاتۇرۇپ، ئالدىراپ دەپتىرىگە پۈتمەكتە.

ئوقۇتقۇچى چۆچەكتىن بىر يۇتۇم چاي ئوتلىدى ۋە ئورنىدىن قوزغىلىپ قويۇپ داۋام قىلدى:

— بىلىك دېگەن چەكسىز كەڭ ۋە چوڭقۇر نەرسە. بىلگەنلىرى بىلگىنىڭ ئېشىپ بارىدۇ، بىلىك ئۆگىنىش ئۇچۇن جىگەرلىك بولۇش ۋە كۆڭۈل قويۇش كېرەك. بىلىك ئالدامچىنى ياقتۇرمايدۇ.

سۈتۈق ئىلىككە قاراپ قويدى، ئىلىك "توغرا" دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى. ھېلىقى ھاكاۋۇر بولسا ئەسنەپ ئەتراپىغا قارايتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىكى دوستى كەينى-كەينىدىن ئاغزىغا گۈلە سېلىپ كالپۇ-كىنى سەتلەشتۈرۈپ چاينىماقتا.

ئوقۇتقۇچى داۋام قىلماقتا:

— دۇنيادا بىلىك جىق. بارلىقىنى ئۆگىنىۋالالمايسەن. بىرىنى، ئىككىنى، ئۈچىنى ئۆگەنگىن. بىرىنى پۇختا ئۆگەنسەڭ ۋە ئۇنى ئىشلىتىشنى بىلسەڭ بولغىنى — ئۇ بىرئاز توختىۋېلىپ داۋام قىلدى، — ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ بېسىپ ئۆتكەن يوللىرىنى ئۆگىنىش كېرەك. باشقا ئۇلۇسلار بېسىپ ئۆتكەن يوللارنىمۇ ئۆگىنىش كېرەك. ئاۋۇ-نىڭ تۈنۈگىنى بىلەن بۈگۈنىنى بىلىش كېرەك. بۇ بىلىگنى ئەرەبلەر "تارىخ" دەپ ئاتايدۇ. ئۆز ئۇلۇسىنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئىشلىرىنى بىلمە-سەڭ، بۈگۈنكى ئىشلىرىنى بىلمەيسەن. ئۇلۇسقا ئوبدان ئىش قىلىپ بېرەلمەيسەن، — ئوقۇتقۇچى بىرئاز تۇرۇۋالدى، چۈشەندىمىكىن دېگەندەك بالىلارغا بىر قاراپ چىقتى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى، — بىزنىڭ ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ تارىخى ئۇزاق. ئۇلار ئۆز تارىخىدا ھېچكىمگە بوزەك بولمىغان، بۇنىڭدىن بەش يۈز يىللار بۇرۇنقى "تۈرك

خاقان"لىقى كۆپلىگەن قېرىنداش ئۇلۇسلاردىن تەشكىل تاپقان. بىزنىڭ ئۇيغۇر، قارلۇق ئۇلۇسلىرىمىز ئۇنىڭ تۈپ گەۋدىسى بولغان. بىز ئۇيغۇرلارنىڭ ناھايىتى بۇرۇنلا ئۆز ئېلىمىز، خاقانىمىز بار ئىدى، ئەمدىلىكتە ئۇيغۇر تۆۋرۈك بولغان، باشقا كۆپلىگەن ئۇلۇسلار بىلەن بىرلەشكەن يېڭى خانلىق بارلىققا كەلدى. بۇنى چەت ياقىلاردا قارا-خانىلار دەپ ئاتاشماقتا... ھازىر بىز ئوقۇپ تۇرغان يېزىق، — ئوقۇت-قۇچى ئالدىدىكى كىتابنى قولغا ئېلىپ بالىلارغا كۆرسەتتى، — بىز ئۇي-غۇرلارنىڭ يېزىقى، بۇنىڭدىن مىڭ ۋە مىڭ بەش يۈز يىللار بۇرۇنلا "ئورخۇن يېزىقى" دەپ ئاتىلىدىغان يېزىقىمىز بار ئىدى. شۇ يېزىقتا بىتىلگەن بىتىكلەر، ئەسلىمىلەر بار. بۇ يېقىن يىللاردىن بۇيان كۆپلەپ بىتىكلەر بارلىققا كەلمەكتە...

ئۇستاز بىلگە تېكىن تارىختىن ئۇزاق سۆزلىدى...

مۇگدەپ ئولتۇرغان بىر-ئىككى بالىنى ھېسابقا ئالمىغاندا بالىلار — سۇتۇق، ئىلىك، ئارسلانلار ھاياجانلىناتتى.

بىلگە تېكىن ساۋىقىنى تۈگىتىپ كىتابلىرىنى يىغىشتۇردى. سۇتۇق ئىلىكنىڭ ئالدىدىكى قەغەزنى ئېلىپ مۇنۇ تۆرتلۈكنى ئوقۇدى:

تارىخنىڭ بەتلىرىدىن بولدى ئايان،
بوۋىلار ئۆتمۈشى روشەن بايان.
قىلىچلار قانلاردا سۇغۇرۇلغان، بىراق،
بىتىلگەن تاشلارغا مەڭگۈلۈك ئارمان.

— كىم يازدى؟ — سورىدى ئوقۇتقۇچى.

— ئىلىك! — كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى سۇتۇق.

— بەللى، ئوغلۇم ئىلىك، — دېدى بىلگە ئۇستاز خۇشاللىنىپ، — يارايسەن، سېنىڭ مۇشۇ قوشۇغۇڭنىڭ ئۆزىمۇ بىر قۇتلۇق بىتىك...

بالىلار خۇشال بولۇشۇپ چاۋاك چېلىشتى. ئۇستاز ئورنىدىن تۇردى.

www.uyghurkitap.com

ئۈچىنچى باب

غاردىكى ئۇچرىشىش

سۇتۇق باتۇر تاغا بىلەن ئاتلىق ئاستىن ئاتۇشتىن ئارغۇ تەرەپكە — تاغ ئاغزىغا قاراپ سايلىقتا كېتىپ باراتتى. ئەتىيازنىڭ يېقىملىق سالقىنى باتۇرتاغىنىڭ ساقاللىرىنى تاراپ ئۆتمەكتە. سايدا ئۆسكەن، ئەمدىلا تىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان شۋاق ۋە چىغلار ئىككىيلەنگە ئېگىلىپ سالام بەرگەندەك لەرزان تەۋرىنەتتى.

— تاغا، — دېدى سۇتۇق ئاللىقانداق ئوي - خىياللار ئىلكىدىن قۇتۇلغاندەك، — سىز زادى ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەندىڭىزمۇ؟

— مەن بىر سۆزلىشىپلا قانداقمۇ ئىشىنەي، ئوغلۇم؟ — دېدى باتۇرتاغا خىيالچان قىياپەتتە، — بىز سالماقلىق بىلەن ئۇنىڭ سۆز-لىرىنى ئاڭلاپ باقساق دەيمەن.

— ئۇ ئۆزىنى نەدىن كەلگەن دەيدۇ؟

— كۇنپېتىش ياقتىن دەيدۇ. ئېتىنى ئەبۇ نەسىر سامانى دەيدى-كەن. ئۇ سامانىلاردىن ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە بىر ھەمراھى بار ئىكەن. ئۇ كىشى ياش بولسىمۇ كۆرگەن-بىلگەنلىرى جىق، بىلىمى چوڭقۇر ئىكەن.

— ئۇنىڭ ئېتى نېمە ئىكەن؟ — سورىدى سۇتۇق.

— ئوبۇل ھەسەن مۇھەممەد كارامەت دەيدىكەن. نىشاپۇرلۇقمەن،

www.uyghurkitap.com

دەيدۇ.

ـــ ھە، بەرىبىر سامانلاردىن ئىكەن ـ دە؟ ـــ دېدى سۇتۇق بىرئاز چۆچۈگەن ھالدا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، ـــ سامانلار بىزگە ياءى تۇرسا، ئۇ ياقتىن بىزگە ياخشىلىق كېلەرمۇ؟...

ـــ ئوغلۇم سۇتۇق، ئۇلار ئىسلام دىنىنى تارقاتماقچى ئىكەن. بۇرۇن ھەر خىل دىنلار بولغان. كىشىلەر گايىدا كۆنگە تېۋىنغان، گايىدا ئوتقا تېۋىنغان، سۇغا تېۋىنغانلارمۇ بولغان، بىز تەڭرىگە تېۋىنىمىز، بۇتقا چوقۇنىمىز. كۈنپېتىش ياقتىن ئەيسا، مۇسا دەمدۇ، بىر خىل كىشىلەر چىقىپ ئۆز دىنلىرىنى تارقاتقانىدى. كېيىن ئەرەبلەر ئىچىدىن مۇھەممەد دېگەن بىر كىشى چىقتى. ئۇ ئىسلام دىنىنى تارقاتتى...

ـــ بۇلار توغرىسىدا ئۇستاز بىلگە تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەنىدى، ـــ دېدى سۇتۇق سەل جانلىنىپ ۋە، ـــ ئاغا، بۇ دىنلارنىڭ قايسىسى راست، قايسىسى يالغان؟ ئەيسا، مۇسالارنى بىز كۆرمىگەن. بىزنىڭ بۇتتىن بولسا ئاۋازمۇ چىقمايدۇ...

ـــ ئۇ بىر لاي تۇرسا، ئۇنىڭدىن قانداقمۇ ئاۋاز چىقسۇن، ئوغلۇم؟ بۇ ئەبۇ نەسىر دېگەننىڭ سۆزىنىمۇ ئاڭلاپ باقايلى، ئۇنىڭ تەڭرىسى بىزنىڭ تەڭرىدىن ئۇلۇغ بولسا، مۇھەممەد بۇتساتۇۋادىن كاتتا بولسا، ئويلىشىپ باقمايمىزمۇ...

ـــ بۇ دىن بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئۆي ـ پىكرىگە ماس كېلەمدۇ، يوق؟ بۇ دىننى مىڭ يىلدىن ئارتۇق بۇددا دىنىغا ئىشىنىپ كەلگەن، بۇددا دىنىنىڭ يوسۇنلىرى، بىلىگلىرى قان ـ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن خەلقىمىز قارشى ئالامدۇ، يوق، دېگەن مەسىلىنى ئويلىنىپ باقساق بولىدۇ.

— ئەلۋەتتە، — دەپ قوشۇلدى باتۇرتاغا سۇتۇققا زوقلىنىپ قاراپ قويۇپ.

ئۇلار سايىنىڭ يېرىمىغا يەتكەندە، تاغا "مانا ماۋۇ ياقتا" دەپ، سول ياقتىكى بىر تار سايىنى كۆرسەتتى. ئۇلار سايىغا كىردى. ئازراق ماڭغاندىن كېيىن بىر پارچە كۆك چۆپلۈك تۈزلەڭگە چىقتى. تاغ باغرىدا تۆگە، ئېشەكلەر ئوتلاپ يۈرمەكتە. ئۇ يەردە باشلىرىغا ئاق ياغلىق سېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدىن قارا پۆپۈكلۈك يىپ بىلەن باغلىۋالغان، ئۇزۇن خالتا كىيىملىك بىرقانچىلىغان ئادەم تۆگە-ئېشەكلەر بىلەن ۋە يۈك-تاق بىلەن ھەپىلىشىپ يۈرۈشمەكتە ئىدى. مۇلداقلا بىر قارىغاندا بۇلار بىر كىچىك كارۋانغا ئوخشايتتى.

سۇتۇقلار بىر غارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى. ئىككى كارۋانچى يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاتنى ئالدى. سۇتۇق دەماللىققا كارۋانچىغا ئەيمىنىپ قارىدى ۋە ئاتنى بەرگۈسى كەلمەي ئازراق تارتىندى، كېيىن تاغىنىڭ شەرىتى بىلەن ئاتنى بەردى.

غار ئاغزىدا بىرسىنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. سۇتۇق بىلەن تاغا ئۇ ياققا قاراپ، بېشىغا سەللە ئورىغان، ئۇزۇن خالتا كىيىم كىيگەن، قارا ساقال-بۇرۇتلۇق بىر يات ئادەمنى ۋە ئۇنىڭ كەينىدە تۇرغان چاققان شايى سەللە، توقۇلما ئۇزۇن چاپان كىيگەن ياش بولسىمۇ سالاپەتلىك بىر يىگىتنى كۆردى. ئۇلار ئاۋال تاغا بىلەن سالاملاشتى، كېيىن بۇرۇلۇپ سۇتۇققا ھۆرمەت بىلدۈردى ۋە ئىككى قوللاپ ئۇلارنى غارغا باشلىدى...

سۇتۇق چوڭراق ياشتىكى ئادەمنى تونۇدى. ئۇ بۇنىڭدىن بىرەر ئاي ئىلگىرى دوستلىرى بىلەن ئوۋغا چىققاندا ئۇ بىرمۇنچە ھەمراھلىرى بىلەن دالىدا ئۆستەڭ بويىدا يۈكۈنۈپ قىلىۋاتقانىكەن، شۇ چاغدا

www.uyghurkitap.com

سۇتۇق ھەيران بولۇپ كۆتۈپ تۇرۇپ يۈكۈنچتىن① كېيىن ئۇنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى سورىغاندا، "بىز ئاللا ئۈچۈن ئىبادەت قىلماقتىمىز" دېگەنىدى. كېيىن بۇ ئادەم "ئىسلام"، "ئاللا"، "ئىمان" دېگەن بىرمۇنچە گەپلەرنى قىلغانىدى. سۇتۇق چۈشەنمەي قايتقان. ئۇ ئۆزلىرىنى "مەغرىبتىن كەلگەن كارۋان" دېگەنىدى. بۇ دەل شۇ ئادەمنىڭ ئۆزى ئىدى.

غارنىڭ ئىچى ئۇنچە ھەيۋەتلىك بولمىسىمۇ، سۇتۇققا غەيرىي كۆرۈندى. ئوتتۇرىدا ئېسىلغان قازان، ئۇنىڭ تېگىدە ئوت كۆيۈپ تۇراتتى. ئەتراپقا پالاس سېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ تۆپىسىگە كۆرپىلەر قاتلاپ يىغىپ قويۇلغان. يۇقىرىدىكى ئىككى تۆشۈكتىن چۈشكەن كۈن نۇرى غار ئىچىنى خىرە يورۇتۇپ تۇراتتى. غارنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى تېمىغا بىر ئويۇقچا ئويۇلغان، ئويۇقچا ئالدىغا بىر كىشىلىك گىلەم، ئۇنىڭدىن كېيىن كۆپ كىشىلىك ئۇزۇن پالاس سېلىنغانىدى.

ھېلىقى ياقىلىق ئادەم سۇتۇقلارنى باشلاپ ئويۇقچا ئالدىدىكى تۆت قىرلىق قىلىپ تاشتىن ياسالغان سۇپىغا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار سۇپا لېۋىگىلا ئولتۇرۇشتى، ياقىلىق ئادەم كەشىنى سېلىپ سۇپىغا چىقتى ۋە ئويۇققا يېنىچە ئولتۇردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم شەۋكەتلىك شاھزادە، — دېدى چوڭ ياشتىكى كىشى ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ تەكەللۇپ بىلەن ئالدىغا ئېگىلىپ.

سۇتۇق چۈشەنمەي باتۇرتاغىغا قارىدى. باتۇرتاغا دولىسىنى قىسىپ قويدى. ئاۋۇ ئادەم ئۇلارنىڭ ئۆز سۆزىنى چۈشەنمە-

① يۈكۈنچ — سەجدە قىلىش، ناماز ئوقۇش.

گەنلىكىنى سېزىپ، پارس ئاھاڭىدا، ئۇيغۇرچە سۆزلىدى:
— شاھزادە — خان ئوغلى دېمەكتۇر. ئۇلۇغ خان ئوغلىغا ھۆرمەت دېمەكچىمەن. مېنىڭ ئېتىم ئەبۇ نەسىر، ئۆزەم سامانىلاردىن، ئەبۇ نەسىر سامانى دەپ ئاتىشىدۇ.
— مېنىڭ خان ئوغۇل ئىكەنلىكىمنى سىز نەدىن بىلىسىز؟ — سورىدى سۇتۇق، — بىزنىڭ تىلىمىزنى قانداق بىلدىڭىز؟
— سىزنىڭ ئېلىڭىزگە مەن بىرنەچچە قېتىم كەلدىم. سىزنىڭ ئۇلۇسىڭىزنىڭ تىللىرىنى ئۆگەندىم. مەن سىزنى كۆپ قېتىم ئوۋغا چىققان، ئوۋدىن قايتقان ۋاقىتلىرىڭىزدا، ئات ئۈستىدە كۆرگەنمەن. شەھەر ئىچىدىمۇ بىر قېتىم كۆرگەنىدىم. سىز ھەممىلا قېتىمدا ھەق يارانلىرىڭىز بىلەن بىللە بولغانلىقىڭىزدىن ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئايرىم سالام قىلىشقا پۇرسەت تاپالمىغانىدىم.
— سىزنى بۇنچە ئاۋارىگەرچىلىككە سالغان سەۋەب نېمە؟ — دەپ سورىدى باتۇرتاغا.
— ئاللا يولىدا، دىن ئۈچۈن ئاۋارە بولۇش توغۇل، ئۆلسەم ھەم ئارمان يوق.
— ئاللا دېگەن كىم ئۇ؟ — سورىدى سۇتۇق قىزىقىپ.
— ئاللا ئادەم ئەمەس، سىزنىڭ تىلىڭىزچە ئېيتقاندا تەڭرى دېگەن بولىدۇ، — دېدى ئەبۇ نەسىر ئازراق قورۇنۇپ.
— خوش، بىزدىن قانداق تىلىكىڭىز بار؟ — دېدى سۇتۇق.
ئەبۇ نەسىر سۆزىنى نەدىن باشلىشىنى بىلمەي، ئازراق ئويلىغاندىن كېيىن دېدى:
— سىز شەۋكەتلىك خان ئوغلى، سىز بۇ ئەلنىڭ كەلگۈسى خاقانى. سىز كۆپلىگەن باشقا ئۇلۇسلارغا باشلامچى بولىسىز. خالا-

www.uyghurkitap.com

يىغقا باشلامچى بولغان كىشى ئاۋال ئۆزى توغرا يول تېپىشى كېرەك. مەن، ئەگەر سىز خالىسىڭىز، سىزگە ئاشۇ توغرا يولنى چۈشەندۈرۈپ قويماي دەيمەن. ئۇ يول ـــ ئىسلام دىنى يولىدۇر.

ـــ سىز مېنى ئىسلام دىنىغا كىر دېمەكچى بولىسىز، شۇنداقمۇ؟

ـــ شۇنداق. ئەمما كىرىش ـ كىرمەسلىك سىز شاھزادىنىڭ ئىختىيارىڭىز. مېنىڭ ۋەزىپەم: پەقەت سىزگە بىر توغرا دىن ـــ ئىسلام دىنىنى چۈشەندۈرۈپ قويۇش.

ـــ بىرلا توغرا دىن؟ ـــ سورىدى باتۇرتاغا ئەبۇ نەسىرگە تىكىلىپ ـــ نىسارا دىنىچۇ، يەھۇدىي دىنىچۇ، بىزنىڭ بۇددا دىنىمىزچۇ؟

ـــ باشقا دىنلار ئۈستىدە مەن سۆز ئاچماقچى ئەمەسمەن. پەقەت ئىسلام دىنىنىڭ توغرىلىقىنى بايان قىلىمەن.

ـــ قېنى، ئاڭلاپ باقايلى، بايانىڭىز قانداق؟

ـــ ئاللاتائالا مۇھەممەدنى پەيغەمبەر قىلىپ ۋەھيى چۈشۈردى ۋە ئۇنىڭغا بۇيۇردىكىم: سەن ئىنسانلارغا ئۈگەت، ئاللا بىر، مەندىن باشقا ئاللا يوق. سەن مېنىڭ ئەلچىم. سەن ئاخىرقى پەيغەمبەر، سەندىن كېيىن پەيغەمبەر كەلمەيدۇ.

ـــ ھە، ئاللانىڭ بۇ ئەمرىنى مۇھەممەدتىن باشقا ئاڭلىغانلار يەنە بارمۇ؟

ـــ ياق، شاھزادە، بۇ راست، ئاللانىڭ ئەمرى.

ـــ مۇسۇلمان بولۇشنىڭ يولى قانداق؟ ـــ سورىدى باتۇرتاغا ئىسلام دىنىنىڭ شەرتلىرىنى بىلگۈسى كېلىپ.

ـــ مۇسۇلمان بولۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى: ئىمان ـــ "لائىلاھە ئىللەللا، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا" دېگەن بۇ سۆزنى ئېيتىش ۋە ئۇنىڭغا دىلىدىن ئەمەل قىلىش. بۇ سۆزنىڭ مەنىسى: "ئاللا بىر،

باشقا ئاللا يوق، مۇھەممەد ئاللانىڭ ئەلچىسى" دېگەن بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر مۇھىم شەرت — ناماز. بۇ سىزلەرنىڭ تىلىڭىزلاردا "تابىنىغ" دېيىلىدۇ. يەنى ئاللاغا چوقۇنۇپ، ئۇنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلىش. ئۈچىنچىسى، مەككىگە بېرىپ بەيتۇللانى تاۋاپ قىلىش. تۆتىنچىسى، ھەر يىلى رامىزان ئېيىدا بىر ئاي روزا تۇتۇش. بەشىنچىسى، كەمبەغەللەرگە ئاشلىقتىن ئوندىن بىرىنى ئۆشرە، مال ۋە پۇلدىن قىرىقتىن بىرىنى زاكات بېرىش... ئىسلام دىنىنىڭ بۇ بەش شەرتىنى "پەرز" دەيمىز. بۇلار ئاللانىڭ ئەمرى، چوقۇم ئەمەل قىلىش كېرەك. يەنە مۇھەممەد پەيغەمبىرىمىزنىڭ كۆرسەتمىلىرى بار. ئۇلارنى "سۈننەت" دەيمىز. ئاۋال ئىمان ئېيتىش ۋە نامازنى ئۆگىنىش...

ئەبۇ نەسىر روھانىي تەسىرات بىلەن سۆزلەيتتى.

سۇتۇق قاتتىق خىيالغا كەتتى. باتۇرتاغا بۇلارغا ھەيران بولۇپ قاراپ قالدى...

شۇنىڭدىن كېيىن سۇتۇق خىيالچان بولۇپ قالدى. ئۇ دوستلىرىدىن ۋە ئۇستازى باتۇرتاغىدىن بەزىدە غەلىتە-غەلىتە سوئاللارنى سورايتتى. كۆپىنچە ئۆزىگە ئۆزى سوئال قويۇپ، ئۆزى جاۋاب بېرەتتى. جاۋابقا ھامان قانائەت قىلمايتتى. ئۇستازى باتۇرتاغىنىڭ جاۋابىمۇ ئۇنى قانائەتلەندۈرەلمەيتتى. شۇنداق كۈنلەردە سۇتۇق باتۇرتاغا بىلەن بىرلىكتە يەنە كارۋانلار يېنىغا بېرىپ، ھېلىقى غار ئىچىدە سۆھبەتتە بولاتتى. سۇتۇق ئۆز سوئالىغا پەقەت ئەبۇ نەسىر سامانىدىنلا قانائەتلەنگۈدەك جاۋاب ئالاتتى، قانائەتلەنمىسىمۇ ئاللىقانداق بىر خىل سىرلىق تۇيغۇ ئۇنىڭدا بېرىلگەن جاۋابقا رازىمەنلىك تۇيغۇسىنى قوزغايتتى-دە، ۋاقتىنچە قانائەت ھاسىل قىلىپ قايتاتتى.

بولۇپمۇ ئىسلام دىنىنىڭ كەمبەغەل، يوقسۇللارغا ئۆشرە-زاكات بېرىش ئۇسۇلى بىلەن ياردەم قىلىشا، بايلارنى چەكلەيدىغانلىقى، ئىلىم-بىرىمدە ئادىل بولۇشنى تەكىتلەيدىغانلىقى، سودىدا ئارتۇقچە پايدا ئېلىشقا قارشى ئىكەنلىكى، سۇتخورلۇق، زىنا، ئوغرىلىق، ھاراقكەشلىككە ئوخشاش يامان ئىشلارنىڭ ھارام دېيىلىپ يول قويۇلمايدىغانلىقى ئۇنى قاتتىق مەھلىيا قىلىۋالغانىدى. ئەنە شۇ تەرىقىدە، مۇشۇ ئىككى ئاي ئىچىدە سۇتۇق باتۇرتاغا بىلەن پات-پات غارغا كېلىپ تۇردى ۋە ئاخىر ئىمان ئېيتىشنى تولۇق ئۆگىنىۋالدى:

— لائىلاھە ئىللاللا، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا.

— لائىلا... ئىلاھە... مۇھەممەدۇن...

— لائىلاھە ئىللەللا، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا.

— لائىلاھە ئىل-لەللا مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا.

ئەبۇ نەسىر سۇتۇق بىلەن باتۇرتاغىنىڭ ئاخىرى "ئىمان"نى ئۆگىنىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ خۇش بولدى. سۇتۇق كۈلدى، تاغىمۇ سۇتۇققا قاراپ كۈلدى...

— ھۆرمەتلىك شاھزادە، — دېدى ئەبۇ نەسىر سامانى سۇتۇقنىڭ "لائىلاھە ئىللەللا، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا" دەپ توغرا تەلەپپۇز بىلەن ئىمان ئېيتىشنى ئۆگىنىۋالغانلىقىدىن خۇش بولۇپ، — مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللانىڭ كالامى بولغان قۇرئاندا نازىل بولغان ئىمىگە ئوخشىتىلغان مۇسۇلمانچە ئېتى بولىدۇ. مەن سىزگە ئۆز ئېتىڭىزدىن باشقا مۇسۇلمانچە بىرئات قويۇپ بەرسەم، خالامسىز؟

سۇتۇق ئەبۇ نەسىر سامانىنىڭ گېپىگە قىزىقىپ، مۇسۇلمانچە ئات قويۇشقا رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. ئەبۇ نەسىر سامانى مەمنۇن بولۇپ، تەكبىر ئېيتتى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن يۈكۈنۈپ

ئولتۇرۇپ ئاللىقانداق بىر ئايەتنى ئوقۇپ دۇئا قىلىپ يۈز كۆزىنى سىپىغاندىن كېيىن:

— بۈگۈندىن باشلاپ مۇسۇلمانچە مۇبارەك ئېتىڭىز ئابدۇكېرىم بولغاي، — دېدى ۋە بۇ ئىسمىنىڭ "كېرىمنىڭ قۇلى" دېگەن مەنىدە ئىكەنلىكىنى، "كېرىم" بولسا ئاللانىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ چۈشەندۈردى. سۇتۇق بۇ ئاتنى خۇش بولۇپ قوبۇل قىلدى...

كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن سۇتۇق بىلەن تاغا ئەبۇ نەسىرنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ناماز ئوقۇشنىمۇ ئۆگىنىۋالدى. بۇلار بۇ چاغدا مەملىكەتتە بىرىنچى تۈركۈمدىكى مۇسۇلمانلاردىن بولۇپ قالغانىدى. ئەلۋەتتە، سۇتۇقنىڭ ئارقىسىدا مۇسۇلمانلار ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى.

بىر ئايدىن كېيىن سۇتۇق، باتۇرتاغا، ئارسلان بولۇپ يىگىرمىدەك كىشى غارنىڭ ئىچىدە ئەبۇ نەسرگە ئەگىشىپ ناماز ئوقۇيدىغان بولدى. بۇلار ئىچىدە ئارسلان، ئىلىك، قىلىچلارمۇ بار. ئايدىڭ، يۇلتۇز، قۇندۇزلار بولسا ئەبۇ نەسىر سامانىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئەرلەر سېپىدە تۇرماي، ئايرىم ناماز ئوقۇيدىغان بولۇشتى. شۇنداق قىلىپ ئۈچ ئايدىن كېيىن غارنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا يۈزچە كىشى ناماز ئوقۇيدىغان بولدى.

تۆتىنچى باب

مەخپىي پىلان

ئالتۇنـدەك نۇر چاقناپ تۇرغان ھەيۋەتلىك خان ئوردۇسى بۈگۈن تېخىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى.

ئەتىگەن، گۈگۈم ۋاقتى، ئىچكىرىكى ھويلىدا ئارقۇلار① قوللىرىغا نەيزە، قالقان ئالغان ھالـدا يولـنىڭ ئىككى تەرىپىـدە تىزىلىشىپ تۇراتتى. ھويلىدا ئىشىكلىرى كەڭ ئېچىلغان، ئېگىز سارايلار ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتـتى. ئۇنىڭ پەنجىرىلىرىگە ئۈزۈن-ئۈزۈن رەڭلىك شايى-ئەتلەس پەردىلەر تارتىلغان. ئوردۇنىڭ ئىچى تېخىمۇ باشقىچە: يەرگە چىرايلىق زىلچىلەر، ئولتۇرىدىغان يەرلەرگە — زىلچىلەرنىڭ ئۈستىگە تاۋار يىكەنـدازلار سېلىنغان. تاملار ھەر خىل رەڭلىك گۈزەل سۈرەتـلەر بىلەن بېزەلگەن. سارايىـنىڭ دۈگىلەك تۈۋرۈكلىرىگە قاپارتما نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇ تۈۋرۈكلەر ھەر خىل رەڭدە تۈرلۈك گۈل-گىيا ۋە باشقا ھەر قىسما نەرسىلەرنىڭ سۈرىتى سىزىلغان تورۇسـنى خۇددى ئالقىنىغا ئېلىپ تۇرغان ئادەم بىلىكىگە ئوخشايتتى. سارايىـنىڭ يۇقىرى — ئوڭ يان تەرىپىگە بىر شىرە ۋە تۆت ئورۇندۇق قويۇلـغان. بۇ شىرە ئالدىـدا ئىككى كىشى ئولتۇرۇپ كۇسۇرلىشىپ سۆزلەشمەكتە. قوش ئىزىملىق بېغىر رەڭ

① ئارقۇ — ئوردۇ قاراۋۇلى.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

چاپىنىنىڭ ئالدىنى ئېچىۋەتكەن، قۇياقىنى ئالدىغا قويۇپ، ئۇڭ بىلەكنى شىرەگە قويۇپ، يېشىل ياقۇت كۆزلۈك چوڭ ئالتۇن ئۈزۈك سېلىنغان ئوتتۇرانچى قولنى كېيىنگە ماسلاشتۇرۇپ شىرەگە ئۇرۇپ-ئۇرۇپ قويۇپ، سول مۇشتۇمىنى يوتىسىغا تىرەپ ئولتۇرغان يوغان گەۋدىلىك، قوپال سۆڭەك، بومبا ساقال كىشى — سۇباشى①؛ ئۈزۈن بويلۇق، شالاڭ بۇرۇت، كوسا، شەيتان كۆز، كۆلگەندە ئاللىقانداق خىرقىرىغاندەك چىرقىراق ئاۋاز چىقىرىپ ئولتۇرغىنى، ئوردۇبېشى② ئىدى.

— سەگەك بولۇڭ، — دېدى ئۇ سۇباشىغا سەل ئېگىلىپ، — خاقان ئويلانماقتا. سىز ئۇنىڭغا ياخشى تايانچ بولۇشىڭىز كېرەك. خانغا ياردەم كېرەك، سىز بولسىڭىز سۇباشى، بارلىق چېرىك سىزنىڭ قولىڭىزدا.

— نېمە قىل دېمەكچىسىز؟!

— يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم... تىش،... — ئۇ سۇباشىنىڭ پۇتىغا نوقۇپ، ئىچكىرىنى ئىمالاپ قويدى. ئىچكىرىدىن ئوغۇلچاق بۇغراخان سۆزلىگەچ چىقىپ كەلدى:

— هە، سۇباشى، ساقلىتىپ قويدۇممۇ؟

— ئالتۇن تەنلىرى ساق بولغاي، ئۇلۇغ خاقان، — دېدى سۇباشى ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ ۋە خانغا قاراپ ئىككى پۈكلىنىپ تازىم قىلدى.

---

① سۇباشى — قوشۇن باش قوماندانى.

② ئوردۇبېشى — ئوردۇ ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى، ساراي ۋەزىرى، خاقاننىڭ يېنىدا تۇرىدۇ.

— قېنى، ما ياققا ئولتۇرىلى، — دېدى خان ۋە ئۇلارنى چوغدەك گىلەم ئۈستىگە تاۋار يىكەنداز سېلىنغان ئۇدۇلدىكى سۇپىغا تەكلىپ قىلدى. خان ئوتتۇرىدا چوڭ ياستۇقنى يېقىن تارتىپ ئولتۇردى. ئاۋۇ ئىككىسى ئىككى ياندا قورۇنۇپراق ئولتۇرۇشتى.

— خوش، نېمە يېڭىلىقلار بار؟ — دېدى خان سۇباشىغا قاراپ ۋە ئەمدى ئاق كىرگەن چىرايلىق ۋە تەكشى قىرقىلغان ساقىلىنى بىر قولى بىلەن سىلاپ قويدى.

— پۈتۈن ئەلدە كاتتىلارمۇ، پۇقرالارمۇ ئۇلۇغ خاقانىمىزنىڭ تاجۇتەختىنىڭ مۇستەھكەم بولۇشىنى تىلىمەكتە. شۇنداقتىمۇ يېقىندىن بۇيان "تەڭلىك" دېگەن بىر سۆز چىقىپ قالدى. بۇ گەپ كىشىلەردە ئەنسىزلىك پەيدا قىلماقتا، — دېدى سۇباشى.

— تەڭلىك؟ بۇ نېمىدېگەن گەپ ئىكەن؟

— بۇ سۆزنىڭ مەنىسى، ئۇلۇغ خاقانىم، باشقىچە ئېيتقاندا باراۋەرلىك دېگەن بولار ئىمىش.

ئوردۇبېشى كۆلۈپ خانغا بېشىنى ئازراق ئەگدى:

— ئۇلارچە، كەچۈرگەيلا ئۇلۇغ خاقان، يېغىپ ئېيتقاندا، ئۇلار خانمۇ، پۇقرامۇ تەڭ بولۇن دەر ئىمىش.

— ئۇلار كىملەر ئىكەن؟ — دېدى خان لەگلەك دارقىراتمىسىدەك دىرىلداپ تۇرغان دېرىزە پەردىسىدىن كۆزىنى ئالماي.

— بۇنداق گەپلەر بىزنىڭ ئوردۇ ئوقۇلمىزدىن چىقماقتا، — دېدى سۇباشى سۆز قىستۇرۇپ، — ئوقۇتقۇچى بىلگە تېكىن ئوقۇغۇچىلارنى بۇزماقتا. بۇ تەتۈر قۇيۇن يەنە بالاساغۇندىن سوقماقتا. بالاساغۇنلۇق ئىلىك دېگەن بىر بالا بۇنداق سۆزلەرنى تاراتماقتا. ھازىر بۇ گەپلەر تالا-تۈزگىمۇ چىققانلىقى مەلۇم...

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىنبىر ئادرېسى

— ھە، بالاساغۇلدىن...، — دېدى خان ئويچان ھالدا. — ئۇلارنى چەكلەش كېرەك.

— چەكلەش كېرەك، ئوقۇلنى تاقاشقا بولىدۇ. ئاشۇنداق ئىش بۇزدىلارنىڭ گايىلىرىنى قىسىغقا① ئېلىشقىمۇ بولار، لېكىن گەپ بۇنىڭ بىلەن تۈگىمەس، — ھەيپارلارچە كۈلدى ئوردۇبېشى.

— نېمە دېمەكچىسىز، ئوردۇبېشى؟

— ئۇلار بۇ ئىشلارنى قىلىشتا خان ئوغۇلغا يۆلەنمەكتە، — ئوردۇبېشى ئېھتىيات قىلىپ يەر ئاستىدىن خانغا قارىدى.

— خان ئوغۇلغا تىل تەگكۈزگۈچى بولماڭ، ئوردۇبېشى! — خان بىرئاز جىددىيلەشتى، — ئۇ بىزنىڭ بولغۇسى خاقانىمىز...

— تىل تەگكۈزۈشكە بېشىم ئون ئەمەس، ئۇلۇغ خاقانىم، بىراق...

— بىراق...گەپ مانا مەشەدە، — دېدى سۈباشى ۋە قولى بىلەن ئاغزىنى توسۇپ يالغان يۆتىلىۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئۇ ۋاقىتتا بىزنىڭ كۈنىمىز قانداق بولاركىن؟!

— بىز ئۆزىمىز ئۈچۈن ئەمەس، ئۇلۇغ خاقانىمىز ئۈچۈن ئويلىنىۋاتىمىز...، — ئوردۇبېشى خاننىڭ ئۆزىگە قاتتىق تىكىلگەن كۆزلىرىگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدۇرالمىدى. ئۇ، خاننىڭ كۆزلىرىدىن ئۇنىڭ بۇ سۆزلەرگە رازى بولۇۋاتقانلىقىنى ياكى ئويلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىشكە قىزىقتى. ئوردۇبېشىمۇ، سۈباشىمۇ بۇ توغرىدا تېخى بىرنېمە دېيەلمەيتتى. لېكىن، ئۇلار بەك قورقۇپمۇ كەتمىدى، چۈنكى خان ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى قەتئىي رەت قىلمىدى. بۇ ئىككى ئەرباب

---

① قىسىغ — تۈرمە.

خاننىڭ قويىنىغا قول سېلىپ، ئۇنىڭ يۈرىكىنىڭ قانداق سوقۇۋاتقانلىقىنى پەملىۋېلىشتى: "خاننىڭ يۈرىكى ئۇلارنىڭ يۈرىكى بىلەن بىر سوقىدىكەن!"

خان قاتتىق خىيالدا ساقىلىنى سىلاپ گىلەمگە قاراپ ئولتۇراتتى. ئاۋۇ ئىككىسى بىر-بىرىگە كۆز قىسىشىپ، نېمە چىقاركىن، دەپ خانغا قاراپ ئولتۇراتتى. بىرھازادىن كېيىن خان بىرئاز چۆچۈگەندەك قىلدى ۋە گىلەمگە كۆز تىككىنىچە دېدى:

— سۈتۈق؟!

* * *

سۈتۈق ئۆزى تۇرىدىغان ئوردۇكەنت "باغ ھويلا"دىكى پېشايۋاننىڭ ئېگىز پەلەمپەيلىرىدىن چۈشمەكتە. ئۇ كۈمۈش غىلاپلىق خەنجەر ئېسىلغان كەمىرىنى بېلىگە چىڭ تارتىپ يېنىك دەسسەپ كېلەتتى. ئۇ پەستىكى ئارسلان بىلەن سالاملاشتى. دوستلار ئىناقلىق ئىپادىلىرى بىلەن كۈلۈشۈپ ماڭدى. سۈتۈقنىڭ تەكلىپى بىلەن ئوخشاش قىلىپ سىماپ رەڭ كاناپتىن بەل چىقىرىپ تىككۈزگەن پەرىجە سۈتۈقنىمۇ، ئارسلاننىمۇ خوپ ياراشقانىدى. پەرىجىنىڭ يەڭ ئۇچى بىلەككە دەل كەلگۈدەك تار ئىدى، ئەمما جەينەككىچە ئۆرۈمە سېلىنغان بولۇپ، كالۋۇتۇن يىپتا گۈل چىقىرىلغانىدى. شۇڭا ھەر ئىككىسىنىڭ يەڭ ئۇچى ۋال-ۋۇل قىلىپ تۇراتتى. پەقەت ئارسلانلا ئۆزىنىڭ بېغىر رەڭ كۆلاسىنى كىيگەچكە خان ئوغۇل سۈتۈقتىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. ئەمما ئىككىسىنىڭلا بېغىر رەڭ كېپىنەك تونى ئوخشاش بولۇپ، بەكمۇ ياراشقانىدى. سۈتۈق ئەتراپقا كۆز تاشلىدى:

ئوڭ تەرەپتە راۋاقلىق باغ، شاپتۇل، ئالما، ئامۇت. سول ياقتا

www.uyghurkitap.com

ئانارلىق، ئەنجۈرلۈك باغ. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى تۈپ چوڭ چىنار ئۆز يوپۇرماقلىرى بىلەن چاۋاك چالماقتا... سۇتۇق قاپقىنىڭ ئىككى يېقىدىكى ئارقۇلارنىڭ ھۆرمىتىگە جاۋاب ئىشارىتى قىلىپ تالاغا چىقتى. ئارسلان بىلەن ئىككىسى ئارقۇلارنىڭ ياردىمىدە ئىككى بوز ئارغىماققا مىنىشتى. ئۇلارنى ئىككى ئاتلىق ئارقۇ قوغداپ ئارقىدىن ماڭدى. سۇتۇقلار ئات ئوينىتىپ يۈرۈپ كېتىشتى...

ئۇلار شەھەر مەيدانىنىڭ سول ياقتىكى كوچىسىدىن كىرىپ كەلمەكتە ئىدى. سۇتۇق كىشىلەر ھۆرمىتىگە كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بېرىپ، قولىدىكى سەدەپ ساپلىق قامچىسىنى ئويناپ كەلمەكتە. ئۇ ئارىلاپ زوقلىنىپ ئېتىنىڭ بويۇن-قۇلاقلىرىغا قاراپ قوياتتى. ئۇلار مەيدانىنىڭ شىمالىي يېقىدىكى ھەيۋەتلىك ئوردۇ قاپقىسىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى. ئىككى كىشى ئېتىنى كېلىپ ئاتنى ئالدى.

سۇتۇق ئارسلان بىلەن بىرلىكتە قاپقىدىكى بېشىغا مىس باشلىق، ئۇچىسىغا زەنجىرلىك قۇياق كىيگەن ئارقۇنىڭ پۈتلىرىنى يەرگە قاتتىق ئۇرۇپ، سىپىنى يەرگە قويۇپ تۇتقان ئوڭ قولىدىكى نەيزىنى ئوڭ تەرىپىگە ئېگىپ بەرگەن سالاملىرىغا كۈلۈمسىرەپ جاۋاب قايتۇرۇپ ئىچكىرى كىردى. ئەتراپى ئۆيلەر بىلەن تولغان دەرەخلىك كەڭ ھويلىدىن ئۆتۈپ، ئارسلان بىلەن ئىككىنچى ھويلىغا كىردى. بۇ ھويلا تاشقىرىقى ھويلىدىنمۇ كۆركەم بولۇپ، ھويلىنىڭ ئۇدۇلىدا كۆك خىشتا سېلىنغان ئېگىز ئىككى قەۋەتلىك بالخانا قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۆگزىسىدىكى كاھىشلار قۇياش نۇرىدا ۋاللىدايتتى. ھويلىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى چاققانغىنا كۆل ئىچىگە ئارال سۈپىتىدە بىنا قىلىنغان سۇنئىي تاغنىڭ چوققىسىدا، گەۋدىسىنى تىك كۆتۈرۈپ، بىر-بىرىنى ئۇسۇشقە تەييارلىنىپ تۇرغان قىلىپ قاتۇرۇلغان ئىككى

سەركىنىڭ مۇڭگۈزىسىدىن بارماقتەك سۇ ئېقىپ چۈشمەكتە ئىدى. بۇ كۆل سەركەكۆل دېيىلەتتى. باليخانىلىق بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋە-تىدىكى پېشايۋاندا كىشىلەر ئۆيدىن ئۆيگە كىرىپ چىقىپ يۈرمەكتە. ئۇلار ئۈچىنچى هويلىغا كىرىشتى. "چوڭ هويلا" دەپ ئاتىلىدىغان بۇ هويلا راستىنلا چوڭ ئىدى، هويلا بۇككىدە دەرەخلىك، گۈلزار-لىق بولۇپ، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كەڭ تاشلار ياتقۇزۇلغان بىر يول تاكى چوڭ كۆلگىچە ئۇزىتىۇر باراتتى، بۇ يول كۆلنىڭ ئىككىنچى تەرىپىدىن هەيۋەتلىك پېشايۋانلىق سارايغىچە داۋام قىلاتتى. يەنە بىر تارراق تاش يول چوڭ تاش يولنى ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، ئىككى ياندىكى ئىككى قەۋەت ئىمارەتكە تۇتىشاتتى.

سوتۇق ئارسلان بىلەن چىنار دەرەخلىرى ئارىسىدىكى كەڭ تاش يول بىلەن ئىچكىرىگە ماڭدى. يولنىڭ ئىككى چېتىدە — شىلدىرلاپ سۈزۈك سۇ ئېقىپ تۇرغان ئېرىقنىڭ ئىككى يېقىدا قاتار تىزىلىپ تۇرغان ئارقۇلار ئۇلارغا هۆرمەت بىلدۈرۈشتى...

سوتۇق پېشايۋانغا چىقىپ چوڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىشىگە ئىشىك قاناتلىرى ئىچكىرىگە ئېچىلدى. ئۇلار ئوتتۇراشتەك قىپقىزىل تار گىلەم سېلىنغان كەڭ ئايۋاندىن ئۆتۈپ، يەنە شۇنداق ئېچىلغان بىر ئىشىك-تىن ئاستىغا چاچما نۇسخىلىق چوڭ گىلەم سېلىنغان، تاملىرىغا ئۇزۇن ئەينەكلەر ئورنىتىلغان كاتتا سارايغا كىردى. "قونۇقلۇق" دەپ ئاتى-لىدىغان بۇ ئۆيدە خاننىڭ تەنتەنىلىك زىياپەتلىرى ئۆتكۈزۈلەتتى. يۇقىرى ئەمەلدارلار ۋە چەت ئەل ئەلچىلىرى قوبۇل قىلىناتتى. سارايدا چىرايلىق كىيىنگەن سېكىلەكلىك قىزلار ئېگىلىپ سوتۇقنى قارشى ئالدى، قىزلارنىڭ ئالدىدىراق تۇرغان بىر چىرايلىق چوكان — گۈللەيلى ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن سورىدى:

— ئۇلۇغ خان ئوغۇل خان ئالتۇنلىرىنىڭ ئالدىغا كىرەمدىكىن ياكى تەركىن بېگىمنىڭ① ئالدىغا؟

— ئەجەب گەپكە ئۇستا بولۇپ كېتىپسىزغۇ، تاغامنىڭ يېنىدا كىم بار؟

— سۇباشى بىلەن ئوردۇبېشى.

— ئاۋال شۇلارنىڭ يېنىغا كىرەي، ئانامغا مېنى كەلدى دەپ ئېيتىپ قويۇڭ.

— ئىلەل② بىكەچ، — دېدى تازىم قىلىپ گۈللەيلى ۋە يول ئېچىپ ئېگىلىپ تۇرۇشقان قىزلار ئوتتۇرىسىدىن سۇتۇقنى باشلاپ ئوڭ ياقتىكى ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. سۇتۇقنىڭ ئارقىسىدىن ئارسلان كېلەتتى. ئىشىك ئىچىگە ئېچىلدى. ئۇلار كىچىكرەك بىر چاسا ئۆيدىن ئۆتۈپ، كەڭ پەنجىرىلەر يورۇتۇپ تۇرغان، تاشقىرىسىدىن مېۋە دەرەخلىرى ئوراپ تۇرغان قونۇقجايغا كىردى.

سۇپىدا باشلىرىنى يېقىن كەلتۈرۈپ ئىمىنىدۇ سۆزلىشىۋاتقان ئۈچەيلەن ئىشىك ئېچىلىش بىلەن چۆچۈپ باشلىرىنى كۆتۈردى ۋە سۇتۇقنى كۆردى. سۇباشى بىلەن ئوردۇبېشى ئىلدام سۇپىدىن چۈشۈپ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ باشلىرىنى ئېگىپ تۇرۇشتى.

— بىكەچنىڭ مۇبارەك تەنلىرى ساق بولغاي، — دېدى سۇباشى يەنە بىرئاز ئېگىلىپ.

— قۇللىرى خان ئوغۇلنىڭ خىزمىتىگە تەييار، — دېدى ئوردۇ-

---

① تەركىن بېگىم — خان ئاغىچا، مەلىكە.

② ئىلەل — خانلارنىڭ گېپىگە جاۋاب بەرگەندە دېيىلىدىغان سۆز. خوپ، خوش. لەۋەي دېگەندەك.

بېشى ۋە قوللىرىنى پېشانىسىگىچە كۆتۈرۈپ جۆپلەپ قويۇپ ئىككى پۈكۈلدى.

— ھەي ئۇردۇبېشى، — دېدى سۇتۇق ئۇنىڭ ئالدىدا توختاپ، — بولدى، بىلىگىز سۇنۇپ كەتمىگەي. ماڭا قول كېرەك ئەمەس، قۇللارنىڭ ئەركىنلىكى كېرەك، بىلدىڭىزمۇ؟! — كېيىن ئۇ سۇباشىغا بۇرالدى — سۇباشى قىسىغ - تۇنەكلىرىڭىز① ئازلىق قىلمامدۇ؟ شۇنداق، مىڭلاپ قۇللارنى باشقۇرۇش ۋە ئۇلارنىڭ قالىلىرىنى شوراش ئاسان ئىش ئەمەس - تە! تۇنەككە تاشلاش، سېتىش، ئۆلتۈرۈش، يەنە كېلىپ، خاندانلىقىمىزنىڭ قىلىچى بىلەن ئۆلتۈرۈش...، — سۇتۇق بېرىپ سۇپىدا ياستۇق يېنىدا ئوڭايسىزلىنىپ ئولتۇرغان خانغا سالام بەردى:

— ئامان، تاغا!

— ھە، ئامان، ئۆزىڭىز نېمە بولدىڭىز، يەنە چېچىلىپ قاپسىزغۇ؟

— چېچىلىش كىچىك گەپ، يېرىلىپ كېتەي دەپ قالدىم، — سۇتۇق كېلىپ سۇپىغا ئولتۇرۇپ پۇتلىرىنى ساڭگىلاتتى.

— سىلەرمۇ ئولتۇرۇڭلار، — دېدى خان قول ئىشارىتى قىلىپ، — ھە، ئارسلانمۇ كېلىپ قاپتۇ، ھە، ئاتاڭنىڭ تېنى ساقمۇ؟

— ئامان، ئۇلۇغ خاقان! — دېدى ئارسلان خانغا تازىم قىلىپ، — ئاتام ياخشى، كۆڭۈل بۆلگەنلىكلىرىگە ھەشقاللا.

— ماڭا كايىماسىز تاغا، — دېدى سۇتۇق ۋە بۇرۇلۇپ ئاچچىق بىلەن سورىدى:

— سۇباشى، ئىلىكنى نېمشقا قىسىغقا ئالدىڭىز؟

— ئۇ مېنىڭ ئوغلۇمنى ئۇرغان ۋە نەسەبىمىزنى ھاقارەتلىگەن

---

① تۇنەك — قاماقخانا، زىندان.

www.uyghurkitap.com

ئىكەن.

— ھەممىسى يالغان! ئىلىك ئوقوتقۇچىدىن سوئال سورىغان ۋە پىكرىنى ئېيتقانىدى. سىزنىڭ ئوغلىڭىز ئۇنى ئۇرماقچى بولغاندا مەن توسۇۋالدىم، قولىنى چىڭراق سىققان بولسام كېرەك. ئۇردى دېيىشكە توغرا كەلسە، مېنى ئۇردى، دېسە بولىدۇ، مېنى تۇنەككە ئالسىڭىز ئورۇنلۇقراق بولاتتى.

— يوقسۇ، بىكەچ. مېنىڭ ئۇن جېنىم يوق.

— قىلىچ بىلەن قۇندۇزنى ئېمىشقا تۇنەككە ئالدىڭىز؟

— ئۇلار مېنىڭ قۇللىرىم ئىدى. سېتىلىدىغان چاغدا بازاردىنلا قېچىپ كېتىپ كۆپ ئىزدەتكەنىدى. قارىسام ئوردۇ ئوقۇلىغا كىرىۋاپتۇ.

— ئۇلار قاچقان ئەمەس، سىز ئۇلارنى ساتماق بولغان جايدا بىر قول بىدىكى قىزنى ھاقارەت قىلدى. قىز بۇنىڭغا بويسۇنمىغان چاغدا بازار نازارەتچىلىرى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولۇۋېتىپتىكەن. مەن ئۇلارنى ئاشۇ ھالەتتە قۇتقۇزۇۋالدىم. ئوردۇ ئوقۇلىغا مەن كىرگۈزدۈم. ئۇلار ھايۋان ئەمەس، ئادەم. ئۇلارنى ئۇنچىۋالا بوزەك قىلىشقا، ئۆلتۈرۈشكە بولمايدۇ-دە؟ — دېدى سۇتۇق خېلىلا سالماق ئاھاڭدا قولىنى سىلكىپ.

— خان ئوغۇل...، — سۇباشى تەمتىرەپ گەپ قىلالماي قالدى.

— ئوغلۇم سۇتۇق، — دېدى خان سۇپىدىن چۈشۈۋېتىپ، — سىز دېگەن كىشىلەرنى تۇنەكتىن بوشاتسۇن، — خان بۇرىلىپ ئاۋۇ ئىككىسىگە قارىدى، — سىلەرنىڭ باشقا ئىشىڭلار بولمىسا رۇخسەت، — خان ئۇلارنىڭ "ئىلەل" دەپ كەينىچە مېڭىپ ئىشىكتىن چىقىشىنى كۈتتى ۋە ئاندىن كېيىن سۇتۇققا بۇرىلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، —

ئۈلارنىڭ بىرسى سۇباشى، بىرسى ئوردۇبېشى، يۇقىرى ئورنى بار كىشىلەر، ئېغىر بولۇش كېرەك، ئوغلۇم.

— ئاشۇنداق كىشىلەر "ئورنى بار" بولۇپ قالغىنى چاتاق، تاغا، — دېدى سۇتۇق، ئۇنىڭ سۆزى ناھايىتى ۋەزىنلىك بولۇپ گەپنىڭ ئۇرغۇسى "چاتاق"تا ئىدى، — ئاۋۇ ئوردۇبېشى دېگەن بىر ھارامزادە، سۇباشى بىر قانخور.

— ئىشقىلىپ، ئېغىر بولماق كېرەك. سىز كىچىك بالا ئەمەس، چوڭ بولۇپ قالدىڭىز.

— راست، توغرا ئېيتتىڭىز، مەن چوڭ بولدۇم تاغا، ئاق-قارىنى توغرا پەرق ئېتەلەيدىغان بولدۇم.

— مەن سىزنى ياخشىراق پىشسۇن دەيمەن. سىز ھامان كەلگۈسى خاقان. كىشىلەر بىلەن ياخشى بولۇشىڭىز كېرەك.

— مەن ياخشى كىشىلەر بىلەن ياخشى بولىمەن. يامان كىشىلەر بىلەن ياخشى بولالمايمەن.

— سىزگە ھەممە تەييار، تاماشا قىلىڭ، ئوۋ قىلىڭ، پۇل، ئابروي دېسىڭىز بار.

— سىز خاتا ئويلايسىز، تاغا. ئەلنىڭ پاراۋانلىقى ۋە ئامانلىقى بولسىلا، ماڭا باشقا ھېچنىمە كېرەك ئەمەس.

— سىزچە مەن بۇ ئىشلارنى قىلالمايۋاتقانغا ئوخشايمەن، شۇنداقمۇ؟

— بۇنى مەندىن كۆرە ئۆزىڭىزدىن ۋە ئەلدىن سوراڭ! — سۇتۇق ئەستايىدىل ۋە سالماق ئىدى. ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىنىڭ تاشتەك تورى بار ئىدى.

— سىز ئىسلام دىنىغا كىردىڭىزمۇ؟ — ئوغۇلچاق توساتتىن گەپنى

بۇراپ سورىدى.

— بۇ ھەركىمنىڭ ئۆز ئىشى.

— سىز ھەركىم ئەمەس، سىز خان ئوغۇلسىز. ھەربىر ئىشنى بىز بىلەن كېلىشىپ قىلىشىڭىز كېرەك.

سۇتۇق ئورنىدىن تۇردى-دە، يەڭگىل تازىم قىلىپ، ئوڭ ياقتىكى ئىشىك بىلەن چىقىپ كەتتى.

سۇتۇقنىڭ ئانىسى قولىدىكى تەسۋىنى سىرىپ، نەقىشلىق تەكچە-دىكى كىچىككىنە ئالتۇن رەڭ بۇتقا قاراپ ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تىك تۇراتتى. ئۇنىڭ سىياقىدىن بۇتساتۋاغا ئىبادەت قىلىپ تۇرغانلىقىنى ياكى كۆڭلىدە چىگىش ئىشلارنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى. ئۇنىڭ بېشىدىكى كەڭ ھال رەڭ رومىلى ئۈستىدىكى ئوشۇقىغىچە چۈشكەن ئاق شايى نىمچىنى چالا يېپىپ تۇراتتى. تۇرۇلگەن پېشانىسى ئۈستى-دىكى ئەمدى ئاق كىرگەن قويۇق چاچلىرى رومال چېتىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئويچان كۆزلىرى ۋە خىيالچان سىياقىدىن چوڭقۇر ئويغا چۆمگەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئارقىسىدىكى پەنجىرىدىن كىرگەن كۈن شولىسى ئۇنىڭ رومىلىدا ۋە نىمچىسىدا پارقىرىماقتا. خېلى ۋاقىتتىن بېرى ئانىنىڭ كۆڭلى بىئارام ئىدى. ئۇ، دۇنيالىقتا بىرلا جان-جىگەر ئوغلى سۇتۇقتىن ئەندىشە قىلاتتى. "ئوغلۇمنىڭ ھالى نېمە بولار، دۆلەت قۇشى بېشىغا قونارمۇ، ياكى..." ئۇ ئاخىرىنى ئويلىماسلىققا تىرىشاتتى.

ئانا سۇتۇقنىڭ دادىسىدىن قېلىپ ئىككى يىل تۇل ئولتۇردى، كېيىن شۇ ۋاقىتتىكى ئادەتكە خىلاپ بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئاكىسى ئوغۇلچاق بۇغراغا زورمۇزور تەگدى. ئۇ باشقا بالا تۇغمىدى، تۇغۇشنىمۇ خالىمايتتى. چۈنكى، سۇتۇق ئۇنىڭغا يېتەتتى. ئۇ،

www.uyghurkitap.com

مۇشۇنـداق قاۋۇل ۋە چېچەن بالىسى بولغانلىقى ئۈچۈن كۆڭلى توق ئىدى. ئوغۇلچاق بۇغراخانـدىن رەنجىگەن ۋاقىتلىرىدا سۇتۇقنى ئويـلاپ، خىيالىدا ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ كېچىلەرنى ئۆتكۈزەتتى. ئانا ئوغۇلـچاق بۇغراخانىنىڭ ئۆز ئىنىسىنىڭ ۋەسـىيىتىگە خىلاپلىق قىلىپ، ۋاقىتلىق باشقۇرۇپ تۇرغان خانلىقنى سۇتۇققا ئۆتـكۈزۈپ بەرمەسلىك نىيىتىنى بىلەتتى، ئوغۇلـچاق بۇغراخان بۇ نىيىتىنى يوشۇراتتى. ئەمدى ئۇ سۇباشى، ئوردۇبېشى بىلەن ۋە يەنە قانداقتۇر بەزى نامەلۇم كىشىلەر بىلەن يوشۇرۇن سۆزلىشىدىغان بولۇپ قالدى. ئانا بۇلارنىڭ ھەممىسىگە دىققەت قىلاتتى ۋە ئوغلىغا بىرەر پالاكەت يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى.

— ئانا! — دېدى سۇتۇق ئىشىكتىن كىرىپ ۋە ئىككى قولىنى كېرىپ ئانىسى تەرەپكە ئالدىراپ ماڭدى.

— ھە، ئوغلۇم! — دېدى ئانا ۋە بۇرىلىپ سۇتۇق تەرەپكە كەلدى ۋە ئۇنى قۇچاقلاپ، ئىككى مەڭزىگە سۆيدى، — نېمە بولدۇڭ، ھەر كۈنى كېلىپ تۇراتتىڭغۇ؟

— يامان بالىڭىزنى كەچۈرگەيسىز، ئانا، — دېدى سۇتۇق، — سىزنى دېسەم بۇ ئۆيدىن بىردەممۇ ئايرىلغۇم يوق. ئاۋۇنى — سۇتۇق تومشۇقى بىلەن ئىشىك ياقىنى كۆرسەتتى، — دېسەم كەلگىم كەلمەيدۇ.

— مەن ھەممىسىنى ئاڭلاپ تۇردۇم بالام، — دېدى ئانا كارىۋىتىغا كېلىپ ئولتۇرۇۋېتىپ، — بېرى كەل، يېنىمغا ئولتۇر. سەن ئۇ ئۆيگە كىرگەندىن بېرىكى ھەممە سۆزلەرنى ئاڭلىدىم، — ئانا مېھرىبانلىق بىلەن ئوغلىنىڭ پېشانىسىنى سىلىدى ۋە كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ دېدى، — بالام، پەخەس بول. ئۇلار ساڭا تۇزاق تەييارلىشىۋاتىدۇ.

— ئانا، — دېدى سۇتۇق ئىشىككە قاراپ قويۇپ ئاۋازىنى پەسەيتىپ، — ئۇلار تۇزاق قۇرۇشتىن بالدۇرراق ئىشنى جايلىۋەتسەك دەيمەن. مېنىڭ ئالىلىم بار، دوستلىرىم بار.

— دوستلىرىڭ جىقمۇ؟

— بىرنەچچە يۈز.

— بىرنەچچە يۈز؟ ئاز، بەك ئاز، بالام. بىرنەچچە تۈمەن چېرىك ئۇنىڭغا قارايدۇ. سۇباشى تاغاڭ تەرەپتە...ماڭا قارا، ئۇلارنىڭ تۇزاقلىرى ئۇلىچە ئاسان پۈتمەيدۇ. سەن تەييارلىقنى كۈچەيت، دوستلىرىڭ مىڭغا، تۈمەنگە يەتسۇن. چېرىكلەر يېنىغا بار. باشلىرى بىلەن سۆزلەش. خانلىقنى ئالغىنىڭدىن كېيىن كۆپرەك ئەمەلدارلار، چېرىكباشلىرى ۋە ئەل سەن تەرەپتە بولسۇن...

— ياخشى ئانام، ئاپئاق ئانام! — ئانىسىنى قۇچاقلىدى سۇتۇق، — سىزنىڭ مۇشۇنداق دانالىقىڭىز، ئۇن تۈمەن چېرىكتىن كۈچلۈك.

— باشقا ئىشلارنى كېيىنكە قويۇپ تۇرۇش كېرەك. بالام، سەن راستلا ئىسلامغا كىردىڭمۇ؟! — ئانا ئوغلىغا ئانىلىق مېھرى بىلەن قارىدى.

سۇتۇق دەرھال ئانىسىنىڭ ئالدىدا نامازدا ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈپ كۈلۈمسىرىدى ۋە كېلىنى قىرىپ قويۇپ "لائىلاھە ئىللەللا، مۇھەممەدۇن رەسۇلۇللا" دېدى.

— ۋاي بالام، نېمىلەرنى دەۋاتىسەن، بۇ قەيەرنىڭ گېپى؟ — ئانىنىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى.

— بۇ ئەرەبچە سۆز، — دېدى سۇتۇق ئانىسىنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ، — بىلەمسىز ئانا، مەن يامان ئىش قىلمىدىم، ئىككىلا ئالەمدە

www.uyghurkitap.com

ئەڭ ئۇلۇغ ئاللانىڭ يولىغا كىردىم. ئاللا بىر، ئۇنىڭدىن باشقا ئاللا يوق. مۇھەممەد ئاللانىڭ ئەلچىسى . مەن ھازىر ئېيتقان سۆزنىڭ مەنىسى مۇشۇ، مۇسۇلمان بولۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتى مۇشۇ. ئاللا — تەڭرى دېگەن سۆز.

— ۋايجان، بۇ گەپلەرنى نەدىن تاپتىڭ؟

— كۆنپېيتىش ياقتىن كەلگەن بىر ئادەم ئۆگەتتى.

— دېمەك، سەن — چوماق① بولۇپسەن ـ دە؟

— ھەئە، جېنىم ئانا، مەن سىزدىن سورىمايلا بۇ ئىشنى قىلىپ قويدۇم، كەچۈرگەيسىز، — ئانىسىنى قۇچاقلاپ، باغرىغا بېشىنى قويۇپ ئەركىلىدى. — بىراق بۇ زادىلا يامان ئىش ئەمەس.

— ھە، ياخشى ئىش بولسا مەن كەچۈرىمەن. ئەگەر بۇنىڭدىن يامانلىق چىقىپ قالسا...ھە، ئەمدى قانداق قىلماقچىسەن؟

— كەلگۈسىدە پۈتكۈل خانلىقنى مۇسۇلمان قىلىمەن.

— پۈتكۈل ئۇلۇسلارنى؟!... — ئانا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئويلىدى، — بارلىق ئۇلۇسلارنى بىر دىنغا ئىشىندۈرۈش قىلىش شۇنچىلىك ئاسان ئىش دەمسەن، بالام؟ ھازىرچە بۇ ئىشىڭنىمۇ قويۇپ تۇر. چوڭ تىلەك ئورۇنلانغاندىن كېيىن باشقىلىرىنى ئويلاشاڭمۇ ئۈلگۈرىسەن.

— ئەلەل ئانا، تاپشۇرۇقىڭىزنى ئورۇنلايمەن.

— ھە راست، سۇتۇق، تويۇڭنى قانداق قىلىمىز؟ باشقا قىزلار ئاشۇ ئايدىڭ قىزغا يەتمەيدۇ، قانداق؟

---

① چوماق — بۇددا دىنىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدا "مۇسۇلمان" دېگەن سۆز.

— قاراڭ گېپىڭىزنى، ھازىرلا تېخى باشقا ئىشلارنى قويۇپ تۇر، دېدىڭىزغۇ! — ئانىسىغا قاراپ كۈلدى سۇتۇق.

— ھە، مېنى گەپتە تۇتۇۋالدىڭ - دە؟ بوپتۇ، مەيلى. ئىككى توينى بىللە قىلايلۇق، قانداق؟

— سىزنىڭ مەيلىڭىزچە بولسۇن، ئانا، — سۇتۇق يەنە ئانىسىغا ئەركىلىدى.

ئانا ئوغلىنىڭ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە كۈلۈمسىرەپ ئۇنىڭ بېشىنى سىلىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

بەشىنچى باب

مەشق قىلىش

سۇتۇق دوستلىرى بىلەن ئاتلىق قومالتاغدىن يۇقىرىسىغا كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. ئايلانما تاغ يوللىرىدىن ئۆتۈپ پۇشۇلداپ ئۆرلىگەن ئاتلار داۋاننىڭ ئۈستىگە چىقىپ توختىدى. سۇتۇق ئاتنىڭ بېشىنى ئارقىسىغا — كۈنپېتىشقا بۇراپ، ئۈزەڭگىگە دەسسەپ سەل كۆتۈرۈلدى ۋە قولىنى پېشانىسىگە قويۇپ يىراققا قارىدى: ئوڭ ياقتا قاتمۇقات تاغلار، يىراق ئۇپۇقتا پامىر تاغلىرى قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا، مۇزتاغ ئاتىنىڭ ئاقباش چوققىسى ئاسمانغا قادالغاندەك تۇرىدۇ؛ تاغ باغرىدىن كۈنچىقىشقا قاراپ سوزۇلغان يېزا-كەنتلەر ئوچۇق كۆرۈنمەكتە. تەكشى تۈپىلىكتە ياپراقلىرى سارغايغان دەرەخلەر ئارىسىدا ئوردۇكەنت شەھىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.

— شۇ قەدەر گۈزەل ماكان! — دېدى سۇتۇق يېنىدا ئاتلىق تۇرغان ئارسلانغا قاراپ، — بىراق كىشىلەر ئېغىر كۈنلەرنى كەچۈرمەكتە.

— راست دەيسىز، بىكەچ، — دەپ قوشۇلدى باتۇرتاغا ئېتىنى دېۋىتىپ ئالدىغىراق كېلىپ — "سۇ كۆتۈرگەن خار، كوزا چاققان ئەزىز" دېگەندەك بىر زامانلار بولۇۋاتىدۇ، سۇ باشتىن لاي-دە! بۇلاقنى تازىلاش كېرەك ئىدى. بۇ ئىشنى ھەممەيلەن سىزدىن كۈتمەكتە!

سۇتۇق بېشىنى لىڭشىتقاچ ئاقباش چوققىلارغا قاراپ تۇردى. تۆۋەندىن داۋانغا ئۆرلەپ چىقىۋاتقان ئاتلىق يىگىتلەر بولارنىڭ دىققىتىنى تارتتى. ئۇلار ئاتلىرىنىڭ باشلىرىنى كۈنچىقىش ياققا بۇرىدى، سول ياقتا ئاستىن ئاتۇشنىڭ بىر ئۇچى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قومالتاغقا يېقىن جايلاشقان ئوكېرىق يېزىسى ئوچۇقراق كۆرۈنەتتى.

ئۇلار ئاتلىرىنى دېۋىتىشىپ داۋاندىن ئېشىشتى. ئارقىدىن كەلگەن يىگىتلەرمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن تۆۋەنلىدى ۋە ھايال ئۆتمەي سەپ تۈزەپ تۇرۇشتى.

باتۇرتاغنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈشىدىن كېيىن مەشق باشلاندى. ئەنە، سۇتۇق ئېتىنى چاپتۇرۇپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ياغاچ ئۇچىغا كىيدۈرۈلگەن "باش"نى چاپماقتا...بىرنى چاپتى، ئىككىنى چاپتى، ئۈچىنچىسى چېپىلدى، تۆتىنچىنى چاپتى، بەشىنچى، ئالتىنچى "باش" يەرگە چۈشتى، يەتتە، سەككىزىنچىسى قىمىرلىمىدى.

سۇتۇق ئېتىنى ئاران توختىتىپ ئارقىغا بۇرالدى ۋە باتۇرتاغا بىرقانچە كىشى بىلەن تۇرغان دۆڭنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى. سۇتۇق "باش" چېپىپ كېلىۋاتقان دوستلىرىغا قارىدى.

ئەنە ئۇلار: ئارسلان، ئايدىڭ، ئىلىك، قىلىچ، يولتۇز. يەنە يەگىرمىدەك يىگىت شۇ خىلدا "باش" چاپتى. گايىلىرى ئىككى-ئۈچ "باش"نى، گايىلىرى تۆت-بەش "باش"نى چاپالىدى. يالغۇز قىلىچ ئون "باش"نىڭ ھەممىسىنى چېپىپ چۈشۈردى. ھەممەيلەن ئۇنى ئالقىشلىدى. قۇندۇز ھەممىدىن قىزغىن ۋە چىڭ چاۋاك چالدى.

قىلىچ ئادەتتىكى ئىشلاردا تولىمۇ تىرىشچان ئىدى. مەكتەپتە

www.uyghurkitap.com

بېرىلگەن ساۋاقلارنى ئۆزلەشتۈرۈشتە بەك كۆرۈنەرلىك بولمىسىمۇ، لېكىن مەشقتە ئۇ بەكمۇ تىرىشچان ئىدى. باتۇرتاغا بىرەر ھەرىكەتنى ئۆگەتكەندە ئۇ تازا زەڭ قويۇپ كۆرۈپ تۇرغاندىن باشقا ئۆزى قايتا-قايتا مەشق قىلاتتى، گايىدا بوش ۋاقىت تاپسىلا قولىغا قىلىچ ياكى نەيزە ئېلىپ مەشق قىلغاندەك قىلىقلارنى قىلىپ كېتەتتى، گايىدا باشقىلاردىن ئەتىگەنرەك تۇرۇپ ياكى كەچرەك يېتىپ مەشق قىلاتتى، ياكى باشقىلاردىن ئۆگىنەتتى. سۇتۇقمۇ كۆپ چاغلاردا قىلىچ بىلەن بىر جۈپ بولۇپ مەشق قىلاتتى. قىلىچ بولسا سۇتۇقنى شەپقەتچىم دەپ تولىمۇ ھۆرمەت قىلاتتى.

چېنىكچە مەشقتىن كېيىن دەم ئېلىپ سالقىنلاپ ئولتۇرغان چاغدا، سۇتۇق يەنىلا ئاۋۇ كۈنى قىلغىنىدەك قۇياق، مىس باشلىقنى يېشىپ ئېلىۋېتىپ، مەيدانغا چۈشۈپ كۆپچىلىككە قاراپ يەكتىز بولۇپ ئولتۇردى-دە:

— خوش، قايسىڭلار مەن بىلەن چېلىشىسىلەر؟ — دېدى.

سۇتۇقنىڭ يىگىتلىرى سۇتۇقتىن تەپ تارتمايدۇ، قورۇنمايدۇ دېگەن بىلەنمۇ خان ئوغلى، بىر يېرى بىرنېمە بولۇپ قالمىسۇن دەپ بەربىر سەل ئەيمىنەتتى.

— يېقىلغان چېلىشقا توباپتۇ دەپ، يەنە مەيدانغا چۈشۈۋالدىڭىز-غۇ؟ — دېدى ئايدىڭ، — يېقىلىپ قالسىڭىز پاقلان بولۇپ ماڭامسىز؟

— توشقان ئايدىڭدا ئېكىنگەندەك سەكرەپمۇ بېرەي، — دېدى سۇتۇق ئايدىڭغا قاراپ چاقچاق بىلەن.

— قىلىچ بىلەن تېخى چېلىشىپ باقمىدىڭىز، قىلىچ چۈشسۇن، — دېدى ئارسلان قىلىچقا شەرت قىلىپ.

قىلىچ ھەقىقەتەن ئۇستا چېلىشچى ئىدى. مۇشۇ كۈنگىچە بىر-

قانچە قېتىملىق چېلىشتا قىلىچ تېخى يېڭىلىپ باقمىغانىدى. بۈگۈن ئۇ مەيدانغا چۈشكەن ۋاقتىدىلا شەپقەتچىنى ھەرگىز يەڭمەيمەن دەپ ئويلىغان بولغاچقا، تازا يامپاشقا كەلگەن ۋاقىتلاردىمۇ سۇتۇقنى يىقىتمىدى، ئەكسىچە ئۆزى يىقىلدى. بۇنى سۇتۇق سېزىپ قالدى.

— بۇ نېمە قىلىق؟ — سۇتۇق ئۆكتەدى — يىقىتىدىغان پەيتتە مېنى يىقىتماي ئۆزى يىقىلىپ بېرىش مېنى ئايىغىنىمۇ؟ ماڭا بۇنداق پالۋانلىق كېرەك ئەمەس! — سۇتۇق قايتىدىن چېلىشىمىز دەپ تۇرۇۋالدى ۋە ئاخىر قاتتىق ئېلىشىشلاردىن كېيىن سۇتۇق يەنىلا يىقىلدى ۋە يىقىلغىنىغا ھەقىقىي تۈردە تەن بەردى، — مەيلى قىلىچۋازلىق، مەيلى نەيزىۋازلىق بولسۇن ياكى چېلىشتا بولسۇن، قارشى تەرەپكە ھەرگىز رەھىم قىلماسلىق كېرەك.

دەم ئېلىشتىن كېيىن ئاتلىق نەيزىۋازلىق باشلاندى. يىگىتلەر ئۆزۈن نەيزىلىرىنى ئوڭ قولى بىلەن ئالدىغا ئېگىشىپ تۇتۇپ، ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ قاتار تىزىپ قويۇلغان "ئادەم"لەرگە سانجىپ ئۆتتى. نەتىجە ئوخشاش بولمىدى. بۇدابۇتۇق ھەممە "ئادەم"گە توغرا سانجىدى.

مىس باشلىق، تۆمۈر قۇياق كىيگەن، يۈزلە سىم تور تارتقان باتۇرتاغا ئۆزۈن نەيزىسىنى قولىغا ئالغان ھالدا ئېتىنى دېۋىتىپ مەيدانغا چۈشتى ۋە سۇتۇقنى تەكلىپ قىلدى. سۇتۇقمۇ قولىغا نەيزە ئالغان ھالدا ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلار يۈزمۇيۈز كېلىپ، نەيزىلىرىنى ئۆرۈشتۈرۈپ قويۇپ ئارقىغا بۇرۇلدى. ئەللىك-ئاتمىش غۇلاچچە بارغاندىن كېيىن ئاتلىرىنى ئارقىسىغا بۇراپ توختىدى. ئىككىلىسى نەيزىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قويۇپ، ئۇدۇل ئەگىلگىنىچە بىر-بىرىگە قارشى ئات چاپتۇردى... خېلى جىددىي نەيزىلەشكەندىن كېيىن،

باتۇرتاغا سۇتۇقنىڭ مەيدىسىگە نەيزە ئۇچىنى سانجىدى، ئۇلار توختىدى. كېيىن، باتۇرتاغا ئاتلىق نەيزىلىشىشنى يەنە بىر قېتىم سۇتۇققا ئۆگەتتى.

ئەمدى ئاتلىق قىلىچۋازلىق باشلاندى. ئاۋال سۇتۇق بىلەن ئارسلان ئىككىسى تۇتۇشتى. ئىككى ئات يېقىن كەلگەندە ئالدى ئاياغلىرىنى تىك كۆتۈرۈپ كىشنىشەتتى. ئۇلار بەك چاققانلىق بىلەن ئېلىشتى، خۇددى راستتەك قىلىچلاشتى. ئاخىرى سۇتۇق قىلىچنى زەرب بىلەن ئارسلاننىڭ بېشىغا ئۇرماقچى بولدى. ئارسلان بېشنى قوغداپ قىلىچنى كۆتۈرگەن پەيتتە، سۇتۇق چەبدەسلىك بىلەن قىلىچنى ئارسلاننىڭ مەيدىسىگە سانجىدى. سۇتۇق يەڭدى، كۆپچىلىك ئۇنى ئالقىشلىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن، باتۇرتاغىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن يىگىت-قىزلار ئوندىن ئىككىگە ئايرىلدى. جەڭ كىيىملىرىنى كىيىپ، قىلىچلىرىنى تۇتۇپ يىگىرمە غۇلاچ ئارىلىقتا "جەڭ"گە تەييار تۇرۇشتى. باتۇرتاغىنىڭ قول شەرىتى بىلەن ئات سېلىشتى ۋە قىلىچۋازلىق باشلىنىپ كەتتى، تاغا ھەم ھاياجان، ھەم زوق بىلەن ئۇلارنى كۆزىتىپ تۇراتتى. ھەممىسى بەك چەبدەسلىك بىلەن ئېلىشاتتى. بەزىلەرنىڭ ئاتلىرى يېقىلىپ توپىغا مىلىنەتتى. سۇتۇق ماھىرلىق بىلەن ئۇرۇشتى. قىزلارمۇ چاققانلىق بىلەن بىر-ئىككىسىنى يىقىتتى...

قىلىچۋازلىق مەشقى ئەنە شۇ تەقلىدتە خېلى ۋاقىتقىچە داۋام قىلدى.

* * *

سۇتۇقلار قايتىپ، قومالتاغ داۋىنىنىڭ تەسكەي تەرىپىگە ئۆتتى. قاپ بەلگە كەلگەندە سۇتۇقنى يانداپ كېلىۋاتقان قىلىچ:

— بىكەچ، قاراڭ ئاۋۇنى! — دېدى بىگىزقولى بىلەن يىراق

تۆۋەننى كۆرسىتىپ.

سۇتۇق ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، باشقا ئاتلىقلارمۇ توختىدى. ئۇلار تاغ باغرىدا ئۇزاقتا سوزۇلغان بىرنېمىلەرنى كۆردى. ئاتنى چاپتۇرۇپ، سول ياقتىكى بىر دۆڭگە چىقىپ پېشانىلىرىگە قوللىرىنى قويۇپ قارىغانىدى، ئەمدى ئوچۇقراق كۆرۈندى: قاتار تىزىلىپ كېتىپ بارغان ئادەملەر، ئالدى-كەينىدە ۋە ئوتتۇرىدا بىر نەچچە ئاتلىق.

سۇتۇق تۆۋەنگە ئات سالدى، باشقىلارمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن چېپىشتى.

سۇتۇقنىڭ ئېتى هامان ئالدىنى بەرمەيتتى. شۇ تاپتا سۇتۇقنىڭ بېغىر رەڭ كېپىنەك تونى شامالدىن لەپىلدەيتتى. تەرگە چۆشۈپ، ياداپ قالغان ئاتلار بەسلىشىپ چاپا-چاپا قىزىپ كەتتى. باللار ئۆزەڭگىگە تېپىپ، ئارقىلىرىغا داجىپ، ئاتلارنىڭ تىزگىنىنى قاتتىق تارتىپ چاپماقتا. ئىككى ئات قاتتىق چېپىپ كەتكەنىدى، كېيىن تىزگىنىنى تارتىپ، بىرىنى ئوڭغا، بىرىنى سولغا بۇراپ، چېپىپ دۆڭگە چىقىپ كەتتى. ئايدىڭنىڭ ئېتىنىڭ ئاغزى قاتتىقراق ئىدى. ئۇ ئىككى يېنىدىكى ئاتلارغا سىگايان قاراپ ئۈچقانىدەك چاپاتتى. ئايدىڭ بارلىق كۈچى بىلەن تىزگىنىنى تارتتى.

— ئايدىڭ، پەخەس بولۇڭ، — دېدى سۇتۇق ئۇنىڭغا يانداپ كېلىپ.

ئايدىڭنىڭ جىرەن قاشقا ئېتى ئەپلەپ ئېغىزدۇرۇقنى چىشلەۋالدى-دە، بويۇن بەرمەي ئەپقاچتى.

— ۋاي بولمىدى! — دېدى سۇتۇق ئەنسىرەپ، ئېتىنىڭ بېقىنىغا دېۋىتكۈچى بىلەن ئۇرۇپ ۋە ئۇنىڭ كەينىدىن ئات سالدى.

www.uyghurkitap.com

ئارسلان چېپىپ كېلىپ، سۈتتۇقنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتتى:

— بولمايدۇ، سىزنىڭ ئېتىڭىزمۇ ئەپقاچىدۇ، قىلىچ، سىز بېرىڭ!

قىلىچ ئېتىنىڭ بېشىنى قويۇپ بەردى ۋە ئاتنىڭ بېقىنىغا تېپىپ غۇيۇلداپ "ئۇچۇپ" كەتتى.

ئايدىڭ قانچە تىرىشقان بىلەنمۇ ئېتىنى ئەمدى توختىتالالمايتتى. ئات يۈگەننىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى چىشلىۋالغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ئەپقاچقان ئاتقا بەۋا كەلگىلى بولمايتتى. ئايدىڭنىڭ چىرايى سارغىيىشقا باشلىدى. قىلىچنىڭ قارا ئارغىمىقى ئوقتەك ئۇچماقتا ئىدى. ۋە قەدەممۇقەدەم ئايدىڭغا يېقىنلاشتى. ئۇنى كۆرگەن جىرەن قاشقا تېخىمۇ ئىتتىك چېپىشقا باشلىدى. قىلىچ بىر دەم يانداپ چاپقاندىن كېيىن، جىرەننىڭ تىزگىنىدىن ئالدى ۋە تەڭ چېپىپ، ئاستا-ئاستا سول ياققا بۇرىدى. ئاخىر ئارقىدىكى دۆڭگە بۇرىۋالدى. ئاتلارنىڭ چېپىشى ئاستىلىدى ۋە ئاخىر بېرىپ توختىدى. قىلىچ ئايدىڭنى ئاتتىن چۈشۈردى. ئايدىڭ كىچىك دۆڭنىڭ باغرىغا دەلدەڭشىپ بېرىپ، ئۆزىنى تاشلىۋەتتى...

سۈتتۇقلار چېپىپ كەلدى ۋە ئەنسىرەپ ئايدىڭنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. سۈتتۇق ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئايدىڭنىڭ يېنىدا ئولتۇردى:

— قانداقراق، ئارتۇقچە مالاللىق يەتمىگەندۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ ۋە ياغلىقىنى چىقىرىپ، ئايدىڭنىڭ چېكىسىدىكى تەرنى ئېرتتى...

ئايدىڭ "ھېچ گەپ يوق" دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ سۇس كۈلۈمسىرىدى.

سۈتتۇقلار تاغنى بېغىرلاپ جەنۇب ياقتىن كېلىۋاتقان، بايا يىراقتىن كۆرۈنگەن ھېلىقى كىشىلەرگە يېقىنلاشتى: جۇل-جۇل

كېيىم كىيگەن قىردىق-ئەللىك قۇل دۇمبىلىرىگە كاتتىل بىلەن يوغان تاش تۇز ئارتىلغان، زەنجىر بىلەن بىر-بىرىگە چېتىلغان، قاتنىغان، كىشەنلىك پۇتلىرىنى ئاران يۆتكەپ كەلمەكتە ئىدى. قاتارنىڭ ئالدىدا كومشار بۇرۇن، كالا كۆز، قارا ساقال، يوغان قورساق بىرسى ئاتلىق مۆگدەپ كېتىپ باراتتى. ئاخىردا ئاۋۇنىڭ تەتۈرى — مونەك-باش، ئىشۇرىقبويۇن، يىسپىقكۆز، پاناق، كوسا بىرسى كالتەكىنى ئىگەرنىڭ قۇشبېشى ئالدىغا قويۇپ، غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ كېتىپ باراتتى. قاتارنىڭ ئىككى يېنىدا نەيزە تۇتقان تۆتتىن سەككىز كىشى قۇللارنى نازارەت قىلىپ كېتىپ باراتتى...

سۇتۇق قاتارنىڭ ئالدىغا كەلدى:

— ھەي، سەن كىم! — دەپ ۋارقىرىدى سۇتۇق ۋە قامچىسى بىلەن ھېلىقى سېمىزنىڭ قورسىقىنى نوقۇدى.

مۆگدەپ كېتىپ بارغان سېمىز چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى-دە، سەت ۋارقىراپ ئاتتىن يىقىلدى. ئاندىن ئىنجىقلىغىنىچە ئاستا پەشلىرىنى قېقىپ قوپتى.

— نېمە ئادەمسەن؟ — سورىدى سۇتۇق.

— مەن ئاددىي خىزمەتكارمەن، — خان ئوغۇلغا باش ئەگدى ئۇ.

— كىمنىڭ خىزمەتچىسىسەن؟

— ئوردۇبېشىنىڭ، — ئۇ بىرنېمە تېپىۋالغاندەك توساتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆرەڭلىدى، — ھەئە، مەن ئوردۇبېشىنىڭ تاغىسىنىڭ خوتۇنىنىڭ كىچىك سىڭلىسىنىڭ ئېرى بولىمەن.

— ئوھۇ! كاتتا كىشىكەنسەن!

— ھەئە، ئانچە كىچىك ئادەم ئەمەسمەن. ئوردۇ جەمەتى ئۇرۇقىغا تەۋە بولىمەن، — تېخىمۇ كۆرەڭلەپ مەيدىسىنى كەردى

ئۇ ۋە بۇرۇتىنى سىلاپ قويدى.

ئۇنىڭ سەت ئەپتىنى كۆرۈپ ئۇرغان سۇتتۇقنىڭ دوستلىرى ئازا تېلىقىپ كۈلۈشتى. سىمىز ئاۋال كۈلۈۋاتقانلارغا ھەيران بولۇپ قارىدى، كېيىن قوشۇلۇپ كۈلدى. ئەمما ئىمىشقا كۈلگەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ، "مېنىڭ كېپىم يېقىپ كەتتى" دەپ خۇش بولدى بولغاي.

— كېيىملىرىنى سالسىلا كاتتا كىشى! — دېدى سۇتتۇق كۈلكىسىنى توختىتىپ، — سال دەيمەن! — دەپ قامچىنى سىمىزنىڭ بېشىغا كۆتۈردى. سىمىز ئالاقزادە بولۇپ كىيىملىرىنى سېلىشقا باشلىدى.

ئارقىدىكى كوسا ئەھۋالنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى سەزدى-دە، ئىرغىپ ئاتتىن چۈشۈپ، ئۆردەلتەك يورغىلاپ بېرىپ بىر توپ يۇلغۇننىڭ كەينىگە مۆكۈۋالدى. ئۇنىڭ بىلىنىڭ تۆۋىنى چىقىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ئارسلان ئات ئۈستىدە تۇرۇپ قامچا بىلەن ئۇنىڭ يەللىكىگە بىرنى سالدى:

— ھەي باتۇر! چىق ما ياققا.

كوسا چىقىپ تىترىگىنىچە ئارسلانغا ئېگىلىپ يېلىنىشقا باشلىدى. ئارسلان ئۇنى ھەيدەپ سۇتتۇقنىڭ يېنىغا ئېلىپ كەلدى.

— ھە، كاتتا كىشىدىن يەنە بىرسى مەيەردىكەن-دە! — دېدى كوسىغا قاراپ سۇتتۇق. ھەممەيلەن قىقاس سېلىپ كۈلۈشتى.

— يوقسۇ، مەن كاتتا ئەمەس، ئوردۇبېشىنىڭ ھويلىسىدىكى —... ئۇ ئېگىلەتتى، چىرايىدىن ئۇنىڭ كۈلگەنلىكى ياكى يىغلىغانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى.

— ئوردۇبېشىنىڭ ھويلىسىكى بەگچەك دېگىنە، — دېدى ئارسلان چاقچاق ئاھاڭدا. يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

— بۇنى كالتەكچى دېسە بولىدۇ. مۇشۇ تۇرغانلارنىڭ ئىچىدە بۇنىڭ كالتىكىنى يېمىگەن كىشى يوق، — دېدى بىر يىگىت دۇمبىسىدىكى تاش تۈزنى يۇقىرىراق سىلكىپ.

يۈز - كۆزلىرىنى ساقال باسقان، چۇۋۇق چېچى گەدىنىدىن ئاشقان، يىرتىق كىيىمىدىن يوغان گەۋدىسى كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ يىگىتنىڭ يوغان ئاۋازى كىشىلەرنى جەلپ قىلدى.

— كالتەكچىنىڭ كالتىكىنى سۇندۇرۇۋېتىش كېرەك، — دېدى سۇتۇق ۋە ئاتىتىن بىرىنچى بولۇپ سەكرەپ چۈشۈپ، ھېلىقى يىگىتنىڭ پۇت - قولىنى بوشاتتى، ئۇستىدىكى ئېغىر تۈزنى ئېلىپ تاشلىدى، — مە، ماۋۇ قامچا بىلەن ئاۋۇ كالتەكچىنىڭ ساغرىسىغا ساناپ تۇرۇپ ئون بىر قامچا ئۇر! — دېدى ۋە ھەم غەزەپ، ھەم ھەيرانلىق ئىلكىدە قاپىقىنى تۈرۈپ تۇرغان يىگىتكە زوق بىلەن قارىدى. ھېلىقى يىگىت سۇتۇقنىڭ كۆزىدىن كۆزىنى ئۈزمىگەن ۋە چىرايىنى ئۆزگەرتمىگەن پېتى ئۇ تەڭلىگەن قامچىنى قولىغا ئالدى ۋە يەنىلا سۇتۇقنىڭ كۆزىدىن كۆزىنى ئۈزمىگەن ھالدا ئوڭ قولىنىڭ ئالقىنىغا تۈكۈرۈپ، قامچىنىڭ بېغىنى قولىنىڭ بېغىشىغا ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن گەپمۇ قىلماستىن ھېلىقى كوسىغا قاراپ ماڭدى. كوسا بولسا سەت كۆزىنى ئىمىر - چىمىر قىلىپ بىر سۇتۇققا، بىر قامچا تۇتقان غەزەپلىك يىگىتكە قاراپ ئارقىسىغا شوخشۇيتتى.

— ھە، سەن غوجاڭغا يانماقچىمۇ؟ ئىسيان بۇ، ئىسيان!

يىگىت يەنىلا گەپ قىلماستىن كاپ قىلىپ ئۇنىڭ ياقىسىدىن تۇتتى ۋە ئالدىغا بىر تارتىپلا ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن دۈم ياتقۇزدى.

يەكتىكى ئۇستىدىن كىيىۋالغان قوي يۇڭى يىپىدا سىپتا توقۇلغان

www.uyghurkitap.com

قىسقا يەڭلىك پەرىجسىنى يۇقىرىغا قايرىپ قويۇپ، كوسىنى چىرقىرىتىپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ساغرىسىغا ئۇن بىرنى ئۇردى-دە، سۇتۇقنىڭ ئالدىغا كېلىپ تازىم قىلىپ ئىككى قوللاپ قامچىنى سۇتۇققا تۇتتى. سۇتۇق كۆلۈمسىرىگەن ھالدا قامچىنى قولىغا ئالدى-دە، "ۋايجان، ۋايىيەي" دەپ ياتقان كوسىنىڭ ساغرىسىغا قاتتىق بىر قامچا سالدى. بۇ چاغدا ئارسلان باشلىق يىگىتلەر ۋە ئايدىڭ، يۇلتۇز، قۇندۇزلار كاتىل ئارتىلغان قۇللارنىڭ پۇت-قوللىرىنى بوشىتىپ، دۈمبىسىدىن ئېغىر يۈكنى چۈشۈرۈۋېتىشكەندى.

— يارايسەن يىگىت، — دېدى سۇتۇق ھېلىقى يىگىتنىڭ ئالدىغا كېلىپ مۈرىسىگە قېقىپ، — ھازىردىن باشلاپ سەن ئەركىن بولدۇڭ، خالساڭ ئېتىڭ ئەركىن بولسۇن، ھە ئەركىن، بىز بىلەن كېتىشنى خالامسەن؟

يىگىت دەرھال تىزلاندى ۋە ئالقىنىنى جۈپلەپ رەھمەت ئېيتتى:

— ئۆزلىرىنى بۇرۇنمۇ كۆرگەنىدىم، يېڭىلىشمىسام ئۆزلىرى خان ئوغۇل بولىلا؟ — يەنە ئالقىنىنى جۈپلەپ تازىم قىلدى، — ماڭا ئەركىنلىك بەرگەن كىشى ئۈچۈن ئۆلگۈچە خىزمەت قىلىشقا قەسەم قىلغانمەن. ئۆزلىرىگە ئۆلگۈچە چاكار بولۇشنى خالايمەن.

سۇتۇقنىڭ بۇيرۇقى بىلەن كۆكلەك-ئىشتان بىلەنلا قالدۇرۇلۇپ پۇتىغا كىشەن سېلىنىپ، دۈمبىسىگە تۇز ئارتىلغان ھېلىقى سېمىز "بەگ" بىلەن ئۇنىڭ بويىنىدىكى زەنجىرگە چېتىلغان، ئوخشاش تۇز ئارتىلغان ھېلىقى كوسا، يۈكىنىڭ ئېغىرلىقىدىن تەرلەپ-پىشىپ، ئىنجىقلاپ، يالىڭاياق پۇتىنى ئەستە يۆتكەپ، چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ سەپنىڭ ئالدىدا يولغا چۈشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئازارەتچىلەر ماڭدى. ئۇلارغا كىشەنمۇ سېلىنمىغان، زەنجىرگىمۇ باغلانمىغانىدى. ئۇلار

بىر پارچىدىن تاش تۇزنى قولتۇقلاپ، بىر-بىرىگە قاراپ كۆز قىسىپ كۈلۈپ قويۇپ كېتىشىپ بارماقتا ئىدى. ئاخىردا ياشانغان، چار ساقال بىر قول كوسىنىڭ ئېتىغا مىنىپ، باشقا قوللارغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ كېتىپ باراتتى. باشقا قۇللار ئىككى ياندا قاتار بولۇپ، بەزىلىرى ھەتتا قوللىرىغا كالتەك ئېلىپ ئاۋۇلارنى يالاپ كېتىپ باراتتى. سۇتۇقنىڭ سېپىگە قېتىلغان ئازاد جەڭچى ئەركىن ھېلىقى سېمىز بەگنىڭ ئېتىنى مىنىپ، سۇتۇقلارنىڭ ئارقىدىن ماڭماقتا.

سۇتۇقلار تاغ باغرىدىكى دۆڭگە چىقىپ ئۇلارغا قاراپ كۈلۈپ ئازراق تۇرۇشتى، كېيىن چاڭ-توزان كۆتۈرۈپ يۇرتقا قاراپ چاپتى... ئاخىر ئۇلار ئۇجمە دەرەخلىرى بىلەن قاپلانغان بىر كوچىغا كىرىپ كەتتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكىر ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئالتىنچى باب

ئوۋدىن كېيىنكى جەڭ

كۈزنىڭ تازا ياخشى مەزگىلى ئىدى. پايانسىز كەڭ دالىدا بىر توپ ئوۋچى ئاتلىقلار يۇلغۇن ۋە چىغ دۆۋىلىرى يېنىدىن ئات چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ ئالدىدىكى پەس تۆپىگە قاراپ ئات سېلىشتى ۋە تۆپىگە چىقىپ توختىدى. ئۇلار ئالدىلىرىدا ئېچىلغان كەڭ، گۈزەل يايلاققا كۆز سالدى...

سۇتۇق سول قولىدا ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ، قامچا ساڭگىلاپ تۇرغان ئوڭ قولى بىلەن پېشانىسىنى توسۇپ يىراقلارغا قارىدى. ئۇنىڭ دوستلىرى — ئارسلان، ئىلىك، ئايدىڭ، قىلىچ، يولتۇز، قۇندۇز، ئەركىن... ئارقىلىرىدا يەنە يىگىرمىدەك يىگىت بويۇنلىرىغا يا ئاسقان هالدا ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۆشنىسىدىكى گۈل تىكىلگەن تېرە قومدۇغا① سېلىنغان ئوقلار باشلىرىدىن ئېشىپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى...

— ئەجەب پەيز يايلاق-تە بۇ، — دېدى زوقلىنىپ سۇتۇق، — ئوتلىرى سارغىيىپ قالسىمۇ، يەنە ئۆزىنىڭ كۈزگى گۈزەللىكى بار.

— راست ياخشى يايلاق، — دېدى ئىلىك ۋە ئازراق ئويلىنىپ داۋام قىلدى، — يىلنىڭ هەر مەزگىلىنىڭ ئۆزىگە لايىق گۈزەللىكى

① قومدۇ — ساداق سالىدىغان غىلاپ (ئوقدان).

بولدۇ. ئەتىياز باشلاپ بەرسە، كۆز يىغىدۇ. قىزىل ياپراق يېشىل ياپراقتا قارىغاندا ھەم يېقىملىق، ھەم تىمەن. قىش سۇ بېرىدۇ. ئەتىياز-چېچەك ئاتسا، ياز مېۋە بېرىدۇ، كۆز پىشۇرۇۋالىدۇ.

— توغرا. ئادەمنىڭ ئۆمرىمۇ خۇددى شۇنىڭغا ئوخشايدۇ، — دېدى سۇتۇق ئويچان ھالدا، — بىزنىڭ ئۆمرىمىز چېچەك ئاتتىمۇ، يوق؟

— چېچەك ئاتماقتا، — دېدى ئىلىك بېشىنى سۇتۇققا بۇراپ، — يالغان چېچەك ئەمەس، مېۋە بېرىدىغان راست چېچەك. جىقراق ئېچىلىشى كېرەك. شۇنداق، دوستلار، چېچەكمۇ ئېچىشىمىز، مېۋىمۇ بېرىشىمىز كېرەك.

— ئىلىكنىڭ گەپلىرى ناھايىتى توغرا ئاغىنىلەر، ئۇنىڭ گەپلىرى بىزنىڭ روھىمىزغا مەدەت بېرىدۇ، — دېدى سۇتۇق يولداشلىرىغا قاراپ.

— دوست ئىككى خىل بولىدۇ، — دېدى ئىلىك ئويلاپ، — بىرى، يالغان دوست، بۇنداق دوستتىن تەڭرى ساقلىسۇن؛ يەنە بىرى، راست دوست. راست دوست داغسىز① دىلنىڭ چىن رىشتىلىرى بىر-بىرىگە باغلانمىسا، راست دوستلۇق بولمايدۇ. مانا بىزنىڭ دىل رىشتىلىرىمىز بىر-بىرىمىزگە قاتتىق باغلانغان. دوستىمىز سۇتۇق تېكىننىڭ ئالدىدا ئۇلۇغ ئىشلار تۇرۇپتۇ. بىز دوستىمىزغا — بولغۇسى خاقانغا مەدەت بېرىشىمىز كېرەك.

ئىلىك يىراققا كۆز تىكىپ، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئازراق ئويلىغاندىن كېيىن، مۇنۇ شېئىرنى ئوقۇدى:

بىر سۆزۈم ئەيتايىن، ئىشىتكىل يارۇ،
سۆيۈكلى دوستۇڭا ئاسقىل تۇمارۇ،

① داغسىز — باھاسىز.

www.uyghurkitap.com

بېزەكلى يۈزىگە، باقما سۆزىگە،
ئارىغ دىل دوستنى تاپ، چىقار خۇمارۇ.

سۈتتۈق شېئىرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بەك ھاياجانلاندى ۋە كۆزلىرىدە چاقناپ تۇرغان مېھرىبانلىق تۇيغۇسى بىلەن ئىلىكنىڭ قارا كۆزلىرىگە تىكىلىپ: "ئارىغدىل دوستلۇق ئۇچۇن!" دەپ ئىلىككە كەسكىن قول سوزدى.

سۈتتۈق قولىنى قانداق ئىشەنچ بىلەن ئۇزاتقان بولسا، ئىلىكمۇ شۇنداق دوستلۇق مېھرى بىلەن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتتى. ئۇلارغا ھاياجانلىنىپ قاراپ تۇرغان ئارسلان ئىككىسىنىڭ قولىنى ئوڭ قولى بىلەن سىقىۋېلىپ "دوستلۇق ئۇچۇن" دېدى. ئاندىن كېيىن ئايدىڭ، يۈلتۈز، قىلىچ، ئەركىن، قۇندۇزلارمۇ ئاتلىرىنى دېۋىتىپ، قىستاپ كىرىپ "دوستلاق ئۇچۇن" دەپ قوللارنىڭ ئۈستىگە قويدى. ئاتلىقلار تۆگرىكى ئوتتۇرىسىدا بىرىنى بىرى مەھكەم سىققان قوللارنىڭ كۈچى بىلەن، "دوستلۇق ئۇچۇن" دېگەن بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا ئۇلار ئارىغ دىل دوستلۇق ئۇچۇن قەسەمياد قىلاتتى. چىن قەلبلىرىدىن چىققان بۇ ئوتلۇق قەسەم ئۇلارنىڭ ئارىلىرىدا باغلانغان دوستلۇق رىشتىلىرىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىدى. بۇ ئەھۋالدىن چوڭقۇر تەسىرلىنىپ قاراپ تۇرغان يىگىرمىدىن ئارتۇق يىگىتلەرنىڭ ئالدىدىراق تۇرغان يېشى چوڭراق بىرسى قىلىچىنى "شارت" قىلىپ قىنىدىن چىقاردى، قىلىچىنىڭ بىسىغا سۆيۈپ پېشانىسىگە تەگكۈزدى ۋە قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ "خان ئوغۇل ئۇچۇن!" دەپ تۋۋلىدى. باشقا يىگىتلەرمۇ خۇددى شۇنداق ھەرىكەت بىلەن "خان ئوغۇل ئۇچۇن!" دەپ تۋۋلاشتى...

خۇشاللىق كەيپىياتىغا چۆمگەن دوستلار ئاتلىرىنى يورۇتۇپ

تۈۋەنلىدى. ئۇلار بىردەم سۆزسىز ماڭغاندىن كېيىن:

— تازا ئات چېپىشقا لايىق يەر ئىكەن بۇ، — دېدى ئايدىڭ سۇتتۇققا قاراپ كۈلۈپ.

— يەنە چېپىشقىڭىز كېلىۋاتامدۇ؟ — دېدى سۇتتۇق چاقچاق ئارىلاش كۈلۈپ.

— چېپىشمايچۇ، مانا، بەيگىگە چۈشكۈچىلەر بولسا چىقسۇن! — دېدى ئايدىڭ.

— ئاۋۇ كۈنى بۇلار بىزنى ئالداپ كەتتى، — دېدى يۇلتۇز ئارسلانغا كىنايىلىك قىلىپ، — بۇلار قابانىدەك يىگىتلەر تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاشۇنداق ياخشى ئارغىماقلارغا مىنىۋېلىپ بىزنى بوزەك ئەتسە بولامدىكەن؟

— قانداق قىلساق بوزەك ئەتمىگەن بولىدىكەنمىز؟ — دېدى ئارسلان يۇلتۇزغا كۈلۈپ قاراپ.

— بىز قىزلار بىر ئۇن يېتىم يەرگە بارغاندىن كېيىن، ئاندىن تەڭ ئات سالىمىز.

— توغرا گەپ. ئاشۇنداق بولغاندا، سىلەر بىزگە يېتىپ ئېتىشىپ كەتسەڭلەر، ئاندىن سىلەرگە قول قويىمىز.

— بولدى كېلىشتۇق. قېنى ئەمىسە، مېڭىڭلار! — دېدى سۇتتۇق ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ.

باشقىلارمۇ سۇتتۇق بىلەن تەڭ ئاتلىرىنى توختاتتى. ئايدىڭ بىلەن يۇلتۇز ئاتلىرىغا قامچا بېرىپ، كەڭ ياپلاقنىڭ ئوتتۇرىسىدا سوزۇلغان ئۇزۇن چىغىر يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئاتلىرىمۇ سۇتتۇق بىلەن ئارسلاننىڭ ئاتلىرىدىن قېلىشمايتتى. ئايدىڭنىڭ جىرەن قاشقىسى يۇلتۇزنىڭ توروق ئېتى بىلەن

بەسلىشىپ، تېزگىن سىرىپ باراتتى. ئاتلار بىردەم بۆرە ئېگىزىدە يورۇتسا، بىردەم بويۇنلىرىنى ئېگىپ چاپاتتى. سۇتۇقلار قىزىقىش بىلەن ئۇلارغا قاراپ تۇرۇشتى. قىزلار توختاپ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇرىدى. بىرسىنىڭ كۆتۈرگەن قولى غىل-پال كۆرۈندى. ئۇلار قول كۆتۈردى-دە، ئاتلىرىنى بۇراپ نېرىسىغا چاپتى. سۇتۇق بىلەن ئارسلانمۇ تېپىرلاپ تېزگىن تارتىپ تۇرغان ئاتلىرىنى قويۇۋەتتى. قىلىچ بىلەن ئەركىن ئارقىلىرىدىن چاپتى. باشقىلارمۇ يولغا چۈشتى...

ئايدىڭ بىلەن يۇلتۇز ئاتلىرىنى بولۇشىغا قويۇپ بەردى. ئۇلار ئارقىلىرىغا قاراپ قويۇپ، ئاتلىرىغا قامچا ئۇراتتى... "ۋاي ئايدىڭ، ئۇلار يېقىن كېلىپ قالدى!" دەپ ۋارقىرىدى يۇلتۇز ئالدىدا چېپىپ كېتىۋاتقان ئايدىڭغا. سۇتۇقلار دېگەندەك بارغانچە يېقىنلاشماقتا ئىدى.

كەينىدە كېلىۋاتقانلارنىڭ ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانماقتا. ئىككى ئارغىماق بىر-بىرى بىلەن بەسلىشىپ، يەرنىڭ تانابىنى تارتىپ، غۇلاچلاپ چاپاتتى. ئالدىدىكى ئاتلاردىن ئېشىپ كەتمىگۈچە ئىككى ئارغىماقنىڭ كۆڭلى تىنمايدىغاندەك بىلىنەتتى.

يىگىتلەر يېتىشىپ كەلدى. قىزلارنىڭ ئۇرغان قامچىلىرىمۇ ئاتلارنى يەنە چاپسانلىتالمىدى. سۇتۇق يېتىپ كېلىپ ئايدىڭ بىلەن تەڭ چاپتى. ئارسلان ئوڭ ياققا بۇرۇلۇپ يۇلتۇزنىڭ ئارقىسىدىن چېپىپ كەتتى. سۇتۇق بىر پەس يانداپ چاپقاندىن كېيىن ئايدىڭنى خۇددى ئوغلاق ئالغاندەك ئېتىدىن يۇلۇۋالدى. ئايدىڭ ئېگەرنىڭ ئالدىدا سۇتۇقنىڭ قۇچىقىدا ئوڭدا يېتىپ تېپىرلايتتى. "ۋايجان بېلىمدىن تۇتماڭ" دەپ ھەم كۈلەتتى، ھەم ۋارقىرايتتى. سۇتۇق

قوللىرىنى يۆتكىگەندىن كېيىن ئايدىڭ تىنچىدى. شۇندىن كېيىن سۇتۇق بىرىنچى قېتىم ئايدىڭنىڭ بېلىدە قىچىقى بارلىقىنى بىلدى. سۇتۇق ئېگەرنىڭ ئارقىسىغا يۆتكىلىپ ئايدىڭنى ئېگەرگە مىنگۈزدى، ئۇلار بىرئاز پاراڭلىشىپ بىرپەس دۆڭنى ئايلىنىپ ئۆتكەندىن كېيىن، ئايدىڭ دۆڭنىڭ چۆپلۈك ئېتىكىنى كۆرسىتىپ "مەيەر ياخشى ئىكەن، چۈشۈپ ھاردۇق ئالمايمىزمۇ" دېۋىدى، سۇتۇق بۇنىڭغا خۇشال رازى بولدى. ئۇلار ئاتلارنى چۆپكە قويۇۋېتىپ، دۆڭنىڭ ئېتىكىگە بېرىپ ئولتۇرۇشتى. ئارقىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان جىرەن قاشقا بوز ئارغىماق بىلەن قوشۇلۇپ ئوتلاشقا باشلىدى.

ئايدىڭ پۇتلىرىنى سوزۇپ ئولتۇرۇپ ئالدىغا چۈشكەن چېچىنى ئوينىغاچ يىراققا قاراپ دىمىقىدا ناخشا ئېيتاتتى. ئۇنىڭ تىزىغا بېشىنى قويۇپ، بىر تال گىياني چىشلەپ سوزۇلۇپ ياتقان سۇتۇق قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ خىيال سۈرەتتى. يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى "تەختنى قانداق قىلىپ قولغا ئېلىش كېرەك" دېگەن ئوي سۇتۇقنى ئەسىر قىلىۋالغانىدى. ئۇ تەختنىڭ ھەقىقىي ۋارىسى. تاغىسى ئوغۇلچاق بۇغراخان بولسا خانلىقنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى كېچىك-تۈرمەكتە، ئۇنىڭ يامان غەرىزى بار ئىدى. ئۇ ئوردۇدىكى قارا نى-يەتلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ باشقىچە پىلان تۈزۈۋاتاتتى. ئۇ ماڭىدىغان يول يا تەختنى تاپشۇرۇپ بېرىش، يا بولمىسا تەختنى قولدىن بەرمەسلىك — ئىككىنىڭ بىرى. ئەگەر ئۇ تەختنى بەرمەسلىك قارارىغا كەلگەن بولسا، سۇتۇقنى قانداق قىلىدۇ؟ ئۇ مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن پۈتلىكاشاڭنى ئېلىپ تاشلاش كېرەك-تە؟!

ئوردۇ تەختىدە ئولتۇرغان ئوغۇلچاق كىرىپ كەلگەن سۇتۇقنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا ماڭدى. سۇتۇققا قاراپ

كۈلۈمسىرەپ قۇچاق ئاچتى ۋە كېلىپ قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ ئاللە قولى بولۇپ، سۇتۇقنىڭ ئىككى بېقىنىدىن شۇنداق قاماللىدىكى، سۇتۇق يا تىۋىلىيالمايتتى، يا ئۇنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىقاالمايتتى. سۇتۇقنىڭ بۇ ھالىغا قاراپ خۇشاللانغان ئوغۇلچاق گۈرۈلدىگەندەك قاتتىق كۈلەتتى. ئوردۇبېشى قېھ-قېھ قىلىپ قىسقا-قىسقا ۋە ئىنجىقلاپ كۈلەتتى. سۇباشى بۇرۇتلىرىنى دىرىلدىتىپ، ئاغزىنى يوغان كامادەك ئېچىپ، بېشىنى ئارقىسىغا تاشلاپ گۈگۈلداپ كۈلدىتتى، قوبۇلخانىنىڭ ئىچىدە بېشىغا مىس باشلىق، ئۇچىسىغا قۇياق كىيىپ، سول قولىغا قالقان، ئوڭ قولىغا نەيزە ئېلىپ، تامنى چۆرىدەپ تۇرغان قاروغىچى ئارقۇلار بىردەك قاقاقلىشىپ كۈلەتتى...

خىيالى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە سۇتۇق چۆچۈپ كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ يۇلقۇنۇپ بېشىنى كۆتۈردى.

— سۇتۇق نېمە بولدى؟ — دېدى ئايدىڭ سۇتۇقنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ.

سۇتۇق قوپۇپ ئايدىڭ بىلەن قاتار ئولتۇردى ۋە جىددىي قىياپەتتە ئايدىڭدىن سورىدى:

— تاغام راستىنلا خانلىقنى بەرمەسمۇ؟

— بەرمەيدىغان چېغى بار.

— مېنى قەيەرگە قويار؟

— يەرگىمۇ، ئاسمانغىمۇ قويالمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا يوقىتىۋېتەرمۇ؟

— ئۇنىمۇ قىلالمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ.

سۇتۇق بىلەن ئايدىڭ بىر-بىرىگە سوئاللىق قاراشتى-دە، ئىككە-

لىسى جەم بولۇپ قالـدى.

— يىلان قوزغالغۇچە بېشىنى مىجىـۋېتىش كېرەك! — دېدى سۇتۇق جەددىي قىياپەتتە ئارىغا چۈشكەن قىسقا جىملىقنى بۇزۇپ.

— شۇنداق، يىلانغا بەۋا كېلىش ئۈچۈن كۈچ ۋە پەم كېرەك، دوستلارنى كۆپەيتىش لازىم.

— توغرا ئېيتتىڭىز ئايدىڭ، كۆزىڭىزمۇ، دىلىڭىزمۇ ئايدەك روشەن سىزنىڭ، شۇنداق قىلايلى.

سۇتۇق ئايدىڭغا مەسلىكى كېلىپ قارىدى. ئۇ ئايدىڭنىڭ شوخ قارا كۆزلىرىنى بۈگۈنكىدەك ئويچان كۆرمىگەنىدى. ئايدىڭ قوشۇما قاشلىرىنى تۈرۈپ قەيەرگىدۇ تىكىلىپ قاراپ، يەنە شۇ چېچىنى ئويناپ ئولتۇراتتى. ئايدىڭ زېرەك ۋە چەبدەس قىز ئىدى. سۇتۇق ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئويناپ ئۆسكەن، بىللە ئوقۇلدا ئوقۇغان ۋە بىللە ئايدىڭنىڭ دادىسىدىن چېرىك مەشق ئۆگەنگەنىدى. ئۇلارنى ئۈزۈلمەس دوستلۇق رىشتىسى بىر-بىرىگە مەھكەم باغلىغانىدى. بۇ دوستلۇق ئۇلار چوڭ بولغانسېرى ئۇلغىيىپ، ئەلنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا باش قاتۇرىدىغان ئۇلۇغ ئارزۇغا ئايلاندى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ۋاپادار دوستلۇق قارىشىدىن باشقا، كېيىنكى كۈنلەردە قەلبلىرىنى بىر-بىرىگە چىڭ باغلىۋالغان چىن مۇھەببەت رىشتىسى پەيدا بولدى. سۇتۇق ئايدىڭدەك ھەم ئىدراكلىق، ھەم غەيرەتلىك بىر سەممىي دوستى ھەم ۋاپادار يارى بولغانلىقى ئۈچۈن بەك خۇش ئىدى. دوستلۇق، ئەل تەقدىرى تۈپ ئارزۇ بولغانلىقتىن ئۇلار مۇھەببەت توغرىسىدا ئاز سۆزلىشەتتى. لېكىن دىللىرى بىر-بىرىگە ئايان ئىدى. سۇتۇق توي توغرىسىدا ئويلايدىغان بولسىمۇ، بۇ توغرىدا گەپ قىلىشقا پېتىنالمايتتى. "ئەل

تەقدىرى...بىر مەزگىللىك تەييارلىق...قىلىچ ئاتقا بويۇلۇشى مۇمكىن. ئاقىۋىتى نېمە بولار؟!، تويىمىزچۇ؟!..." سۇتۇق مۇشۇ خىياللاردىن كېيىن ئايدىڭنىڭ قولىنى تۇتۇپ، كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئايدىڭ، بىزنىڭ ئىشىمىزچۇ؟

— قايسى ئىشنى دەيسىز؟

— تويىمىزنى دەيمەن.

— كېيىن توي ئۈستىگە توي بولسا ياخشى ئەمەسمۇ؟ — ئايدىڭ نازلىق كۈلۈپ سۇتۇقنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى. سۇتۇق ئايدىڭنى قۇچاقلىدى. ئوتلۇق قارا كۆزلەر ئۇچراشتى. سۆزلۈك لەۋلەر بىر-بىرىنى تارتىپ يېقىنلاشتى...

"مانا مەيەردىكەن" دېگەن سۆز ئۇلارنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئىككىلىسى ئارقىسىغا قاراپ، ئاتلىق قىلىچنى ۋە ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئارسلان بىلەن يۇلتۇزنى كۆردى. سۇتۇق بىلەن ئايدىڭ ئورنىدىن قوپتى، دوستلار چاقچاق قىلىپ كۈلۈشتى.

— دوستلار يول ئۈستىدە كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، — دېدى ئارسلان.

قىلىچ بوز ئايغىر بىلەن، جىرەن قاشقىنى يېتىلەپ كەلدى، سۇتۇق بىلەن ئايدىڭ ئاتلاندى.

بىر تاغدىن ئېشىپ تۆۋەنلەۋاتقان ئۇۋچىلار ئات تىزگىنلىرىنى تارتىپ توختىدى ۋە بىر دۆڭگە چىقىپ ئەتراپقا قارىدى. قىلىچنىڭ ئوڭ بىلىكىگە قوندۇرۇلغان بۈركۈت بىرنېمە سەزگەندەك قاناتلىرىنى يېيىپ-كۆتۈرۈپ بۆكلۈك بېشىنى سوزۇپ قويدى.

— ئالدىرىما جانىۋار، ساڭا نۆۋەت ئاز قالدى، — دېدى قىلىچ يەڭلىك تېرە قولقاپ كىيگەن قولىدىكى بۈركۈتكە قاراپ.

— ئارسلان، مانا كەلدۇق، بۇ بۇلتۇر بىز ئۇۋقىلغان جاي، — دېدى سۇتۇق ئۇڭ قولى بىلەن كەڭ ئوتلاق دالىنى كۆرسىتىپ.

قارشىسىدا قارا چوققىلىق ئېگىز تاغ ئۆكدىن سولغا سوزۇلغان. تاغنىڭ بېرىكى يوتىسىدا بىر توپ دەرەخ ۋە بىرنەچچە كىگىز ئۆي غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بېشى تارراق كەلگەن ساي بارغانچە كېڭىيىپ ئوتتۇرىغا كەلگەندە يىگىرمە-ئوتتۇز چاقىرىمچە كەڭ كۆندىلىڭگە ئايلانغان ۋە سول ياققا قاراپ بارغانچە تارىيىپ سوزۇلۇپ كەتكەن. كۆندىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىرەك بىر ئۆستەڭ سۇ ئوگدىن سولغا پارقىراپ سوزۇلۇپ كۆرۈنمەكتە.

— ئاشۇ ئۆستەڭنىڭ ئىككى يېقىدىكى ئوتلاقتا كېيىك بولسا كېرەك، — دېدى سۇتۇق دالىدىن كۆزىنى ئۈزمەي.

— چوقۇم بار! — دېدى ئارسلان، — توپ-توپ يۈرگەن كېيىكلەر بۇلتۇر مەشەدە ئۇچرىغان ئەمەسمىدى. بۇدا جىقراق ئۇۋلايلى بىكەچ. يىراق يەر، يەنە كېلىش ئاسان ئەمەس.

— بولىدۇ، — دېدى سۇتۇق، — ئاشۇ تاغ باغرىدا ئەل بار، قونالقمۇ بولار.

— بولۇشىنىغۇ بولار، — دېدى ئايدىڭ سۆز قوشۇپ، — ئاشۇ تاغنىڭ ئۇ ياقدا ياغى بار، پەخەس بولۇشمىزمۇ كېرەك.

— بىزمۇ ئاز ئەمەسقۇ، كېلىپ قالسا بىر ئېلىشىپ كۆرەرمىز. قېنى دوستلار، كەتتۇق.

ئۇلار دالىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى...

ئۇۋچىلار تاغدىن چۈشۈپ، هوشيارلىق بىلەن ئەتراپلىرىغا سەپسېلىپ كېتىپ بارماقتا...

— يىگىتلەر! — دېدى سۇتۇق نەيزىلىك چېرىكلەرگە قاراپ، —

سىلەر ئىككىگە بۆلۈنۈپ، غاز قانىتى بولۇپ مېڭىڭلار...

يىگىتلەر ئىككى يانغا يېيىلدى.

— تۈلكە، ئەنە! — دېدى يۇلتۇز ۋارقىراپ، — ئەنە، كۆردۈڭلارمۇ؟ مەن كۆردۈم، سېرىق، ئوڭ ياققا يۈگۈرۈپ كېتىپ بارىدۇ، — ئوڭ قولى بىلەن كۆرسىتىپ خۇشال، ئالدىراش سۆزلەيتتى ئۇ.

— راست مەنمۇ كۆردۈم، — دېدى سۈتۈق، — قىزلارنىڭ كۆزى ئۆتكۈر بولىدۇ-دە يۈرۈڭلار...

ئۇلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ئازراق ماڭغاندىن كېيىن يوغان، سېرىق تۈلكىنى ئوچۇق كۆرۈشتى. تۈلكە ئارقىسىغا قاراپ چاپتى-دە، بىر چۆپلۈك ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

— ئۇ ھازىر چىقىدۇ. قىلىچ، بۈركۈتنى تەييارلا. ئەمدى ئاستىراق ماڭايلى، — دېدى سۈتۈق.

قىلىچ بۈركۈتنىڭ كۆزلىرى قوشۇلۇپ كىيگۈزۈلگەن بۆكىنىڭ يىپلىرىنى يېشىپ قويدى. تەجرىبىلىك بۈركۈت بېشىنى سىلكىپ، قاناتلىرىنى يېيىپ تەييارلاندى...

تۈلكە ئوتلاقتىن چىقتى ۋە بېشىنى ئارقىسىغا بۇراپ ئوۋچىلارغا قاراپ قويۇپ، ئوڭ ياققا قاتتىق يۈگۈردى. ئوۋچىلار تۆت-بەش يۈز غۇلاچ يېقىنلاشقاندا:

— ئەمدى بولىدۇ، — دېدى سۈتۈق قىلىچقا قاراپ.

قىلىچ بۈركۈتنىڭ بېشىدىكى قارا بۆكنى ئالغاندى. بۈركۈت بىرنېمىنى ئاختۇرۇپ ئەتراپقا ئالدىراش كۆز تىكتى.

قىلىچ ئېتىنى چاپتۇرۇپ بېرىپ توختىدى ۋە:

— ئەنە، ئەنە! — دېدى قولى بىلەن تۈلكىنى كۆرسىتىپ.

بۈركۈت تۈلكىنى كۆرۈپلا گەۋدىسىنى رۇسلاپ، قاناتلىرىنى كېرىپ

ئۇچۇشقا ئىنتىلدى. قىلىچ دەرھال ئوڭ قولىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ سىلكىپ بۈركۈتنى قويۇۋەتتى. بۈركۈت قولدىن چىقىپلا ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى-دە، ئېگىزدىن تۈلكىنىڭ ھەرىكىتىنى كۈزەتتى ۋە بىردىنلا غۇيۇلداپ تۈلكىگە ئېتىلدى. ئالاقزادە بولۇپ قاچقان تۈلكە ئۇدۇل يۈگۈرمەي، بىر ئوڭغا، بىر سولغا بۇرۇلۇپ، بۈركۈتنى ئازدۇرماقچى بولاتتى. بۈركۈت بولسا تۈلكىدىنمۇ چەبدەس كېلىپ، خۇددى بېلىق دېڭىزدا شۇڭغىغاندەك ھاۋادا شۇڭغۇپ شىددەت بىلەن قوغلىدى. شۇ تەرىقىدە بىرپەس قوغلىغاندىن كېيىن، بىردىنلا قاناتلىرىنى سەل يىغىپ، ئوقتەك ئېتىلىپ چۈشتى-دە، تۈلكىنى يومىداقلاپلا تۇتۇۋالدى. بۈركۈت تۈلكىنى تۇمشۇقى ھەم سۆڭگەكچىدىن قاماپ تۇتقانچە پۈكلىگەنىدى، تۈلكە بەل سۆڭەكلىرىنىڭ غۇچۇرلىشىغا قوشۇلغان بىر خىل چىقىراق ئاۋاز بىلەن پۈكۈلۈپ جىمىقتى. بۈركۈت ئۆتكۈر تىرناقلىق كۈچلۈك چاڭگىلى بىلەن قاماپ تۇتقان يېتى بويىنىنى سوزۇپ، ئۇۋچىلار ياققا قارىدى.

ئۇۋچىلارمۇ ئات چېپىشىپ كەلدى. بۈركۈت ئۇلارنى قارشى ئېلىپ قاناتلىرىنى يېيىپ كۆتۈرۈلۈپ قويۇش بىلەن بىللە، مەغرۇرلىنىپ، ئىككى پۈكلىنىپ ياتقان تۈلكىگە قاراپمۇ قويمىدى. سۇتۇق بىلەن قىلىچ دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ، بۈركۈتنىڭ يېنىغا باردى ۋە بۈركۈتنىڭ تۈلكىنى قامىغان تىرناقلىرىنى بوشىتىپ، ئۆلگەن تۈلكىنى بۈركۈتنىڭ چاڭگىلىدىن چىقىرىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلدى. بۈركۈتكە تۈلكىنىڭ گۆشىدىن ئازراق يېگۈزگەندىن كېيىن، بۈركۈتنىڭ بۆكىنى كىيگۈزۈپ، ئۆلۈك تۈلكىنى بۈركۈتنىڭ چاڭگىلىدىن ئاجراتتى.

ئايدىڭ بىلەن يۇلتۇز بۈركۈتكە تىكىلىپ، بۈركۈتنىڭ چەبدەسلىك بىلەن قىلغان ئوۋىنى ماختاپ، ئۇنىڭغا زوقمەنلىك بىلەن قاراپ

www.uyghurkitap.com

تۆراتتى.

— گۆشنى جىقراق بېرىڭلا. تويۇۋالسۇن. ھەر كۈنى پولۇ بېرىپ باقسىمۇ ئەرزىيدۇ بۇنى، — دېدى ئايدىڭ ئىككى چىشلەملا گۆش بەرگەن سۇتۇققا.

— گۆشنى جىق يەپ تويۇۋالسا بۇگۈن بۇنىڭ بىلەن ئوۋ ئوۋلاش مۇمكىن ئەمەس، — دېدى سۇتۇق ئايدىڭغا.

قىلىچ تۈلۈمچىلاپ سويۇلغان تۈلكە تېرىسىنى ئاتقا ئاجۇغلىدى. "تازا تولغان تۈلكە ئىكەن. ئېمىدېگەن چوڭ-ھە! ساپ-سېرىق." دېيىشتى بىرنەچچەيلەن ئۇنىڭغا قاراپ.

— ئاۋۇ يەردە بىر توپ كېيىك بار ئىكەن، — دېدى ئات چېپىپ كەلگەن بىر چېرىك. بۇنى ئاڭلاپ ھەممەيلەن دەس تۇرۇشتى. قىلىچ بۈركۈتنى بىلىكىگە ئولتۇرغۇزدى. ئۇلار ئاتلاندى...

دەرۋەقە، كەڭ ئوتلاقتا بىر توپ كېيىك ئوتلاپ يۈرۈشەتتى. بىر تېكىسى بىر چەتتە بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئەتراپقا قاراپ تىڭ-تىڭلاپ تۇرۇپتۇ. ئۇ يىراقتا غاز قانىتى بولۇپ كېلىۋاتقان ئاتلىق كىشىلەرنى كۆردى-دە، قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ بىر چۆگىلىدى ۋە ئاستىراق يۈگۈرۈپ يۇقىرى ماڭدى-دە، تۆت پۇتى بىلەن تەڭ قاتىرىغا ئۈچ قېتىم ئېگىز سەكرەپ قويۇپ تاغ ياققا قاراپ چاپتى. بۇنى كۆرگەن كېيىكلەر قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ قاراپ، ئاتلىقلارنى كۆردى ۋە تېكىنىڭ كەينىدىن چېپىشتى. يىگىتلەر ئات سېلىشتى. ئىككى قاناتتىكى چېرىكلەر يىراق ئايلىنىپ كېيىكلەرنىڭ ئالدىنى توستى. تېكە كەينىگە بۇرۇلۇپ توپنىڭ ئىچىگە كىرىپ باشقا كېيىكلەر بىلەن بىللە ئارقىغا قاچتى، كېيىن ئالدىدىن كېلىۋاتقان ئوۋچىلارنى كۆرۈپ ئوڭغا، كېيىن سولغا بۇرالدى، يەنە ئاتلىقلار؛ شۇنداق

قىلىپ كېيىكلەر يۈگۈرۈپ چۆگىلەۋەردى. ئوۋچىلارنىڭ ھالقىسى بارغانسېرى كىچىكلەپ بارماقتا. كېيىكلەر بولسا ئايلىنىپ، ھودۇقۇپ يۈگۈرۈپ، ئاندىن قاياققا يۈگۈرۈشىنى بىلمەي، پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. تېكە خۇددى داردىن سەكرىگەندەك ئىرغىپ ئىككى ئاتلىق ئارىسىدىن ئۆتۈپ كەتتى. يەنە ئىككى كېيىك شۇنداق قىلدى.

— تېكىنى يىقىتىش كېرەك! — دېدى سۇتۇق ئارسلانغا قاراپ.

ئارسلان تېكىنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەتتى. ھالقىدىكى كېيىكلەر پىرقىراپ بېرىپ ئاستا توختىدى.

— ئوق! — دېدى سۇتۇق. ئۇ، قومدۇدىن ئوقىنى ئېلىپ يانى بەتلىدى. ئېلىك، ئايدىڭ، ئەركىن، قۇندۇزلار سۇتۇققا قوشۇلۇپ ئوقيانى تەڭ ئېتىشتى. بىر كېيىك "پوك" چۈشتى، بىرسى بىرەر غۇلاچ يۇقىرىغا تىك سەكرىدى-دە، ئازراق ئىرغاڭلاپ بېرىپ يىقىلدى، يەنە بىرى جايىدا ئاستا ئىككى ئايلاندى، كېيىن يەرنى ژىلداپ، ئاۋۋال ئالدىنقى، ئاندىن كېيىن ئارقا پۇتلىرىنى ئاستا پۈكۈپ، تامىقىنى يەرگە قويۇپ بويىنىنى سوزۇپ بەخىرامان ئۇخلاۋاتقاندەك ياتتى. ئۇنىڭ قورسىقىدا ساداق تىك سانجىلىپ تۇراتتى. قالغان كېيىكلەر ھالقىنىڭ باشلىرىدىن ۋىژىلداپ ئىرغىپ ئۆتۈپ كەتتى...

يىگىتلەر ئاتلىرىدىن چۈشۈپ كېيىكلەرنى بوغۇزلىغىلى تۇردى. يۇقىرى ئىرغىپ يەرگە يىقىلغان كېيىك تۇتقۇزماي خېلىغىچە سىگايان پىرقىرىدى. يەنە بىرى قىمىرلىمىدى. ياۋاش ياتقان كېيىك بولسا، بېشىدا تۇرغان ئاتلىقلارغا مۆلايىم قاراپ قويىدى ۋە پىچاق تۇتۇپ يېقىنلاۋاتقان "جاللات"قا ياۋاش مۆلدۈرلىدى. ئۇنىڭ چىرايلىق قارا كۆزلىرىدىن "پىچىقىڭنى تارتساڭچۇ، مېنى ئامان قويساڭچۇ" دېگەن

يالۋۇرۇشنى ئىپادىلەيدىغان ئاجىز نۇر كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەمدى چاقناپ تۇرىدىغان ئۇيناقلىقىدىن قالغانىدى.

— ھاي! — دېدى ئاتتا ئولتۇرغان ئايدىڭ ھاياجان بىلەن، — قويۇڭ قىلىچ، بوغۇزلىماڭ ئۇ بىچارىنى، كۆزلىرى بەك چىرايلىق ئىكەن. ئەنە قاراڭ، ئۇ سىزگە مۆلدۈرلەپ يېلىنىۋاتىدۇ.

قىلىچمۇ كېيىكنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ ئىككىلەنگەن بولسا كېرەك ئېھتىمالىم، پىچاقنى تۇتقان پېتى توختاپ قالدى ۋە پىچاقلىق ئوڭ قولىنى تىزىغا قويدى.

— ۋاي راسەي، كىشىنىڭ ئىچى ئاغرىيدىكەن، — دېدى يۇلتۇز. قۇندۇزمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلدى:

— بىچارىلەرنىڭ باللىرى بولغىيدى، يېتىم بولۇپ قالمىسۇن.

— بەللى ئوۋچى قىزلار! كېيىككە ئىچى ئاغرىغان ئوۋچى بولمايدۇ، — دېدى سۇتۇق كۇلۇپ.

— مەن ئوۋچىلىقنى ياخشى كۆرىمەن، لېكىن كېيىك بوغۇزلىغانىنى يامان كۆرىمەن، — جاۋاب بەردى ئايدىڭ.

— سىزمۇ ئاتتىڭىزغۇ؟ — دېدى قىلىچنىڭ يېنىدا تۇرغان ئىلىك ۋە بېرىپ كېيىكنىڭ قورسىقىدا سانجىقلىق تۇرغان ئوقنى تارتىۋالدى، — مانا قاراڭ، بۇ كىمنىڭ ئوقى ئىكەن! — ئۇ ئوقنى ئات ئۈستىدىكى ئايدىڭغا سۇندى.

ئايدىڭ ئوقنى ئېلىپ ئۇنىڭ سېپىدىكى ئاي بەلگىسىگە قارىدى ۋە ئوق ئۆزىنىڭ ئىسكەنلىكىنى بىلىپ، ئىككى مەڭزى بىرئاز قىزاردى.

— مەن بۇ كېيىككە تېگەر دېمىگەنىدىم، — دېدى ئايدىڭ خىجىللىق بىلەن.

— ياشاپ كېتىڭ، پالۋان قىز. دۈشمەنگە ئوق ئاتقاندىمۇ "مەن ئۆڭىغا تېگەر دېمىگەنىدىم" دەپ ئولتۇرسىڭىز بولارمۇ؟ — سۇتۇق كۆپچىلىككە قاراپ جىددىي يوسۇندا داۋام قىلدى، — ئېسىڭلاردا بولسۇنكى، سىلەر مېنىڭ كېيىمگە كىرسەڭلار، مەن ئېتىڭلار دەپ بۇيرۇسام، مېنىڭ ئېتىمنىمۇ ھېچ ئىككىلەنمەستىن ئېتىپ تاشلىشىڭلار كېرەك، ئاتىنىلا ئەمەس، مەن ئات دېگەن ھەرقانداق ئادەمنىمۇ قىلچە ئىككىلەنمەستىن ئېتىشىڭلار كېرەك!

باشقىلار جىم بولۇپ قېلىشتى. سۇتۇق ئېتىنىڭ بوينىنى بۇراپ، ئايدىڭغا دېدى:

— ئەنە قاراڭ، بىرسى كېلىۋاتىدۇ، — باشقىلارمۇ قاراشتى، — ھە، مانا بىزنىڭ ئارسلان. ئۇ يەنە بىر "بىچارە"نى ئېتىپ كەپتۇ.

— ئۇ "بىچارە" ئەمەس، — دېدى ئايدىڭ ئارسلاننىڭ ئېگەرى ئارقىسىغا غانجۇغىلانغان، ئۇزۇن قوش مۈڭگۈزلۈك بېشى ساڭگىلاپ تۇرغان تېكىنى ئۇچۇق كۆرگەندىن كېيىن، — ئۇ كېيىكلەرنى باشلاپ قېچىپ بىزنى ئاۋارە قىلغان.

— ھە، ئەمدى خېلى يېقىن كەلدىڭىز. خوپ سىزنىڭچە بولسۇن، — دېدى سۇتۇق، كېيىن ئۇ ئارسلاننى ماختىدى، — ئۇلجا ئاز ئەمەس، قېنى يىگىتلەر، كەتتۇق...

ئاتلىقلار ئۆستەڭگە يېتىپ كەلدى، توختاپ ئاتلىرىنى سۇغاردى، ئۆزلىرىمۇ يۈزلىرىنى يۇيۇشۇپ، سۇ ئىچىشتى. ئاندىن ئاتلىنىپ ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ يۇقىرىلىدى...

— ئەنە كېيىك، توختايلى، — دېدى ئارسلان سول ياقتىكى چىغلىقنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ، پەس ئاۋاز بىلەن، — بىكەچ كۆردىڭىزمۇ، ئەنە!

— كۆردۈم. قېنى، ئاستا قورشايلى.

www.uyghurkitap.com

ئوۋچىلار بۆلۈنۈپ ئوڭ-سولغا ماڭدى. ئۇلار چىغلىق ئۈستىدە ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان مۈڭگۈز-قۇلاقلارغا قاراپ قويۇپ "چەمبەرەك" ياساشقا ئالدىرايتتى...

مۈڭگۈزى كۆرۈنۈپ تۇرغان كېيىك بېشىنى يۇقىرى كۆتۈردى-دە، كېيىن چىغلاردىن ھالقىپ-سەكرەپ قاچتى. يول باشلىغۇچەنىڭ ئارقىسىدىن باشقا كېيىكلەرمۇ قاچتى...

بىر توپ كېيىك چىغلىقنىڭ ئۇ ياقىدا ئۈركۈپ قاچماقتا. ئالدىدىكى تېكە قويۇلدەك چاپاتتى ۋە تۆت پۇتىنى تەڭ يەرگە ئۇرۇپ ئىرغىپ-ئىرغىپ توختايتتى؛ ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، "ياغى" ھۇجۇمىنى ۋە ئۆيۈرنىڭ ئەھۋالىنى بىلمەك بولغاندەك شىڭگىيىپ قارايتتى ۋە يەنە سەكرەپ چاپاتتى. كېيىكلەرنىڭ قاتتىق قېچىشىغا قاراپ ئوۋچىلار چارىسىنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىشتىن، قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئۆزگەرتتى.

كېيىكلەر غۇيۇلداپ چاپماقتا، ئوۋچىلار ئاتلىرىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ، قوللىرىدا ئوقيا، نەيزە تۇتقان پېتى قوغلىماقتا...ئوۋچىلار يېقىنلىشىپ كەلدى...سۈتۈق كېيىك توپىغا قارىتىپ ئوق ئاتتى، باشقىلارمۇ ئاتتى، كېيىك دومىلىدى. نەيزىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كېيىكلەرگە يېقىن ئات چاپتۇرۇپ كېتىپ بارغان ئىككى يىگىت نەيزىنى تەڭ ئاتتى. يەنە ئىككى كېيىك دومىلىدى...

— ئاۋۇنى قاراڭ! — دېدى ئارسلان سۈتۈقنىڭ ئېتىنىڭ بېشىنى تارتىپ، — ئاۋۇ تاغ باغرىدا بىرەر ئىش چىققان ئوخشايدۇ، — ئۇ كۈنپېتىش تەرەپتىكى تاغ باغرىدا دەرەخلەر ئارىسىدىن بۇرۇقتۇم بولۇپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۈتۈننى كۆرسەتتى.

— توختاڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى سۈتۈق تۈتۈنگە قارىغان پېتى.

ئاتلىقلار توختىدى...

سۇتۇق چېرىكلەردىن ئىككىسىگە ئېتىلغان كېيىكلەرنى ۋە بۈركۈتنى ئېلىپ ئۆستەڭ بويىدا كۈتۈپ تۇرۇشنى تاپشۇردى. ئاتنىڭ ئارقىسىغا غانجۇغىلانغان كېيىكلەر يەرگە چۈشۈرۈلدى...

ئۇۋچىلار سۇتۇققا ئەگىشىپ تۈتۈن چىققان ئاۋۇلغا قاراپ ئات سالدى...

* * *

تاغدىن چۈشۈۋاتقان ئۆستەڭ بويىغا تىكىلگەن قارا ئۆيلەردىن قويۇق تۈتۈن كۆتۈرۈلمەكتە. تۈتۈنلەر ئارىسىدىن گايىدا لاۋۇلداپ ئوتلار يالقۇنلايتتى. ئاياللارنىڭ، بالىلارنىڭ قىقاس-سۈرەنلىرى ئاڭلىناتتى. كالتەك-چوماق، پالتا-كەكە كۆتۈرگەن، باش-كۆزلىرىدىن قان ئېقىپ تۇرغان كىشىلەر قىلىچ-نەيزىلىك ئاتلىق كىشىلەر بىلەن ئېلىشماقتا. بۇلارنىڭ تاغ ئارقىسىدىن كەلگەن باسمىچىلار ئىكەنلىكى مەلۇم ئىدى. سۇتۇقنىڭ سەپ ئالدىدا "ئۇرا" دەپ سوزۇپ توۋلاپ بەرگەن بۇيرۇقى بويىچە، ھەممەيلەن ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن پېتى قىلىچ-نەيزىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ باسمىچىلارغا ئېتىلدى...

كۆڭلەكسىز بەستلىك بەدىنى مىستەك پارقىراپ تۇرغان، قوللىرى يوغان، تېنى ئۆيۈلتاشتەك مەزمۇت، ئىشتانچاق، ئەمدىلەتىن بۇرۇت چىققان بىر يىگىت باسمىچىلار بىلەن قاتتىق ئېلىشماقتا ئىدى. ئۇ بىر تاش ئۈستىدە تۇرۇۋېلىپ قولىدىكى ئۇزۇن كالتەك بىلەن كەلگەن باسمىچىنى ئۇرۇپ يىقىتاتتى. ئۇ، ھايت-ھۇيت دېگۈچە بىر باسمىچىنى ئاتتىن دومىلاتتى. يەنە بىر باسمىچى قىلىچىنى كۆتۈرۈپ كەلگەنىدى، ھېلىقى يىگىت كالتەك بىلەن ئۇنىڭ قولىغا ئۇرۇپ قىلىچىنى ئۇچۇرۇۋەتتى ۋە باسمىچىنى ئاتتىن يۇلۇۋېلىپ بېشىدىن

www.uyghurkitap.com

ئارتىلدۇرۇپ "ھايت" دەپ ئۇنىڭ تورۇلغىنىچە ئاتتىقالىدى، بىر موما ياغاچنىڭ ئۇچىغا بىلى بىلەن ئېسىلىپ، ئاندىن "گۇپ" قىلىپ يەرگە چۈشتى. باسمىچىنى ئېتىۋاتقاندا يەنە بىر باسمىچى ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قىلىچ ئۇردى...ئەمما، قىلىچ يىگىتكە تەگمەي، "چاق" قىلغان بىر ئاۋاز بىلەن تەگلا ئۇچۇپ كەتتى. ئۇنى سۈتتۇق ئۇچۇرۇۋەتكەنىدى. سۈتتۇق باسمىچىنىڭ قىلىچىنى ئۇچۇرۇۋېتىپ ئۇنىڭغا قەھرى-غەزەپ بىلەن قىلىچ ئۇردى. سول دولىسىدىن كىندىكىگىچە كېسىلگەن باسمىچى قاتتىق ۋارقىراپ يىقىلدى. سۈتتۇق يەردىكى قىلىچنى قىلىچى بىلەن ئېلىپ يىگىتكە تاشلاپ بەردى ۋە "ئاتلان" دەپ باسمىچىنىڭ ئېتىنى ئىشارە قىلىپ بۇرىلىپ كەتتى.

ئەنە، ئارسلان ئىككى باسمىچى بىلەن ئېلىشماقتا. ئاتلار ئايىغىدا ئىككى باسمىچى دومىلاپ ياتاتتى. ئۇ يىقىرىراقتا ئۈچ باسمىچىنىڭ سۈتتۇققا ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئېخىمۇ غەزەپلەنىدى-دە، قەھرى بىلەن بىر قىلىچ سېلىپ ئېلىشىۋاتقان باسمىچىنىڭ بىرىنىڭ كاللىسىنى ئۇچۇرۇۋەتتى ۋە قاچقان ئىككىنچى بىرىنى تاشلاپ سۈتتۇققا ياردەملىشىش كويىدا دەرھال ئۇ ياققا ئات سالدى. ئۇ، سۈتتۇقنى دالدىغا ئېلىپ، باسمىچى بىلەن ئېلىشىپ كەتتى...نەيزىلىك بىر باسمىچىنى ئاتتىن يىقتتى، ئۇنىڭغا يېقىنلاپ كەلگەن يەنە بىرسىنى سۈتتۇق ياندىن ئۇرۇپ ئاتتىن دومىلاتتى. ئارسلان قاچقان يەنە بىرسىنى قوغلاپ كەتتى. سۈتتۇق ئوڭ ياقىدا كۆيۈۋاتقان بىر قارا ئۆي ئالدىدا قولىدا ئۇزۇن كالتەك تۇتقان، قارا ساقاللىق، بېلىگە چىگە باغلىۋالغان گەۋدىلىك بىر كىشىنىڭ ئىككى باسمىچى بىلەن ئېلىشىۋاتقانلىقىنى كۆردى. قارا ساقاللىق كىشى باسمىچىنىڭ ئۈچ

قىتىملىق زەربىسىنى ئۇرۇپ قايتۇردى، تۆتىنچى قېتىم ئىككى باسمىچىنى ئىككى قىلىچىنى تەك ئۇرغانىدى، قارا ساقال كالتەك بىلەن قىلىچلارنى توسۇپ كەينىگە ئىتتەردى. ئىككى تەرەپنىڭ كۈچى تازا تىركەشكەندە، قارا ساقال كالتەكنى تارتىۋالغانىدى. بىر باسمىچى ئاتتىن يىقىلىشىغا ئۇنى بىر كالتەك بىلەن ئۇجۇقتۇردى. ئاتتىن ئېغىشىپ يىقىلماي قالغان يەنە بىر باسمىچى تېزلىك بىلەن ئۆزىنى ئوڭشاپ قارا ساقاللىققا قىلىچ كۆتۈرگەنىدى، ئۇنى سۇتۇق ئاتتىن دومىلاتتى. سۇتۇق يەردە ياتقان قىلىچنى ئۆز قىلىچى بىلەن ئىلىۋېلىپ ساقاللىققا تاشلاپ بەردى. قارا ساقاللىق كىشى ئاتلىنىپ سۇتۇقنىڭ كەينىدىن ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

ئوقيا بىلەن قوراللانغان ئايدىڭ ۋە باشقا قىزلار ئەرلەردىن قېلىشماي سوقۇش قىلدى. ئايدىڭ بىر قىزنى ئالدىغا ئېلىپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىپ بارغان باسمىچىنى ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئاتتىن يىقىتتى. ئايدىڭ قوغلاپ بارغىنىدا، ئارقا تەرىپىدىن دەل يۈرىكىگە ئوق سانجىلغان باسمىچى يەردە قىمىر قىلماي ياتاتتى. قىز بولسا ئاتتىن يىقىلغاندا ئاغرىپ كەتكەن دولىسىنى ئۇۋۇلاپ باش-كۆزى توپىغا مىلەنگەن هالدا يەردە ئولتۇراتتى. ئايدىڭ قىزنى ئارقىسىغا مىنگەشتۈرۈپ ئېلىپ ماڭدى.

ئەمدى جەڭنىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسى ئۆزگەردى. چارۋىچىلار ۋە پادىچىلار ئاتلىق ۋە قوللىرىغا قىلىچ-نەيزە ئالغان سۇتۇق ۋە ئۇنىڭ ئاداش-قولداشلىرى بىلەن بىللە باسمىچىلارغا شىددەتلىك زەربە بەرمەكتە. باسمىچىلار مۇداپىئەگە چۈشتى. قىلىچ بىر ئاتلىق باسمىچىنىڭ بېشىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، سۇتۇقنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇ سۇتۇقنى ئاران تاپتى. "ئەمدى ئايرىلمايمەن" دېدى ئۇ ئىچىدە. سۇتۇق

قانلىق قىلىچ كۆتۈرۈپ ئات چاپتۇرۇپ كېتىپ بارغان ئىلىكنى تۇتىۋالدى. قىلىچنى قىزلارنى باشلاپ كېلىشكە بۇيرۇدى. سۇتۇق باسمىچىلارنىڭ كۈچى ئاجىزلاشقانلىقىنى، ئاياللارنى، بالىلارنى قۇتقۇزۇش لازىملىقىنى ئىلىككە ئېيتىپ تۇراتتى، يۈزلىرى قارا ئىلانغان، باشلىرى ياغلىق بىلەن تېڭىلغان، كىيىملىرى يىرتىلغان قىزلار ئاتلىق يېتىپ كەلدى. سۇتۇق دەرھال بېرىپ سول بىلىكىنى تېڭىۋالغان يولتۇزنىڭ ھالىنى سورىدى. يولتۇز "ھېچقىسى يوق" دېگەندەك كۈلۈپ قويدى. سۇتۇق ئۇلارنى باشلاپ، موماي-بوۋاي، بالا-چاقىلارنى ئارقىدا ساق قالغان بىر قارا ئۆيگە يىغىشقا باشلىدى. بالىلار يىغلىشىپ، ئانىلىرىنىڭ بوينىلىرىنى قۇچاقلىۋالغانىدى، ئانىلار بالىلىرىدىن ئەنسىرەپ، جەڭ بولۇپ ئۆتكەن ياققا قارىشاتتى...

— باسمىچىلار قاچتى! — دېدى ئىلىك تاغ باغرىدا ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كېتىپ بارغان بىر توپ باسمىچىنى كۆرسىتىپ.

سۇتۇق قىزلارغا بۇ يەردىكى قېرى-چۆرى ۋە كىچىك بالىلارنى ياخشى قوغداشنى تاپشۇرۇپ، ئىلىك ۋە قىلىچ بىلەن باسمىچىلار ياققا چاپتى...

تىرىپىرەن بولغان باسمىچىلار تۈلكىدەك ئارقىسىغا قاراپ قويۇپ قېچىشماقتا. سۇتۇقلار قوراللانغان ئاتلىق چارۋىچىلار بىلەن بىللە باسمىچىلارنى قوغلىماقتا... ھوقۇيتىپ، قىلىچ-نەيزىلىرىنى ھاۋادا ئوينىتىپ چاپماقتا، ئۇلار يېقىنلاشتى...قىلىچ-نەيزىلەر "چىكا-چۇك، جىقا-جۇق" قىلىپ، باسمىچىلار غەلتە-غەلتە ۋارقىراپ ئاتتىن ئۆرۈلمەكتە...كىيىملىرى يىرتىق، ئېتىغا ئوقيا تېگىپ يىقىلىپ، يۈز-باشلىرى قان ۋە توپىغا مىلەنگەن بىر باسمىچى ئورنىدىن تۇرۇپ

قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ پەرۋاسىز تۇراتتى. ئۇ: "قولۇڭدىن كەل-گەننى قىل. ساڭا باش ئەگمەيمەن!" دەپ ۋارقىرايتتى. ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ھېلىقى كۆڭلەكسىز مىس بەدەن يىگىت ئۇنىڭ بېشىغا قىلىچ كۆتۈرگەنىدى، ئەمدى يېتىپ كەلگەن سۇتۇق ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى.

— جىگىرى بار يىگىت ئوخشايدۇ، — دېدى سۇتۇق يىگىتكە، — بەلكى ئۇ بىزگە كېرەك بولۇپ قالار.

يىگىت قىلىچىنى چۈشۈردى. باسمىچى يەنە شۇ تۇرقىدا تىك تۇراتتى.

— بۇنى بىر چېرىككە تاپشۇرۇڭ! — دېدى سۇتۇق قىلىچقا، — ئامان ساقلىسۇن.

سۇتۇق يەنە ئات چاپتۇرۇپ كەتتى.

قىلىچ ئاتلىق چېپىپ كېتىپ بارغان بىر چېرىكنى توختىتىپ، ئۇنىڭغا بايىقى باسمىچىنى كۆرسىتىپ سۆزلىدى ۋە سۇتۇقنىڭ ئارقىسىدىن ئېتىنى قويۇۋەتتى.

سۇتۇق، قىلىچ ۋە مىس بەدەنلىك يىگىت بىرقانچە چېرىكلەر بىلەن بىر سايىنىڭ ئىچىگە كىرىپ بارسا، ئارسلان چېرىكلەر، چارۋىچىلار بىلەن ئاتلىق توپلىشىپ تۇرۇشقانىكەن. سۇتۇق ھەيرانلىق بىلەن ئارسلانغا قارىدى.

— قالغانلىرى تاغدىن ئېشىپ كەتتى، — دېدى ئارسلان كۆڭ-ۈپتىش ياقتىكى ئېگىز تاغنى كۆرسىتىپ، — تاغ ئارقىسىغا ئۆتۈشكە بولمايدۇ، كۆنمۇ پاتاي دېدى.

— خوپ، يانايلى، — دېدى سۇتۇق ۋە باشقىلارنى باشلاپ ئارقىغا قايتتى...

www.uyghurkitap.com

— ئېتىڭ نېمە؟ — دەپ سورىدى سۇتۇق ئاتلىق ئىككى چىرايلىق ئېلىپ كېتىپ بارغان ھېلىقى باسمىچىدىن.

— قوچقار.

— ئۆيۈڭدە كىمىڭ بار؟

— ئۆيۈم يوق، يېتىممەن.

— قەيەردە تۇرىسەن؟

— تاغامنىڭ مېلىنى باقىمەن.

سۇتۇق ئويلاپ قالدى، "ھە، يېتىم بالا" ئىكەن دېدى ئۆز-ئۆزىگە، كېيىن سورىدى:

— بىز بىلەن كېتەمسەن؟

— قەيەرگە؟

— ئوردۇكەنتكە، ئۇ چوڭ شەھەر، بىلەمسەن؟

— ئاڭلىغان، بېرىپ باقمىغان. سىلەر سۆرەپ يۈرمەي مەشەدىلا چېپىپ تاشلاڭلار.

— ئۆلۈمدىن قورقمامسەن؟

— ئىتتىن قورققان گاداي بولمايدۇ.

— قارا بۇنىڭ نوچىلىقىنى، راستلا قوچقاردەك باتۇر. مەيلى، بىز كېيىن سۆزلىشىمىز.

كەچ كىرىپ قالغانىدى. سۇتۇق ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئويلىمىغان يەردىن يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەدە قۇربان بولغان ساغىن ئاتلىق يىگىتنىڭ جەسىتىنى داغدۇغىلىق كۆمدى.

چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە باسمىچىلار ئوت قويۇۋەتكەچكە، قۇربان بولغان يىگىتنى يەرلىككە قويۇش ئۈچۈن تەييار ساندۇق تاپالماي، بىلەكتەك-بىلەكتەك ياغاچلارنى تېپىپ كېلىپ بىر-بىرىگە جۈپلەپ

تاختاي ياساشتى. تاختاينىڭ ئۈستىگە قېلىن كىگىز ۋە بۆگۈن ئۇۋۇلانغان كېيىك-جەرەنلەرنىڭ تېرىسىنى سېلىپ، يىگىتنى كىيىملىرى بىلەنلا ياخشىلاپ ئوراپ، ئۇنىڭ باش تەرىپىگە مىنگەن ئېتىنىڭ ئېگەر-جابدۇقلىرىنى ۋە ئوقيا، قىلىچىنى سېلىپ كۆتۈرۈپ دۆڭدە كولانغان ئورىغا قاراپ ماڭدى. سۈتتۇق ئالدىدا، كەينىدىن بوۋايلار ئوتقاشنى ئىككى قولى بىلەن ئالدىغىراق قىلىپ كۆتۈرۈپ ماڭدى، ئارقىسىدىن تاختاينى كۆتۈرگۈچىلەر ماڭدى. تاختا راۋاننىڭ ئارقىسىدىن چېرىكلەر، چوڭ، كىچىك چارۋىچىلار ماڭدى. ئالقىنىنى جۈپلەپ، بەزىلىرى بىرنېمىلەرنى ئوقۇپ، بەزىلىرى ئۈن-تىنسىز بېشىنى سېلىپ تاغ-باغرىدا كۈن پاتقان مەزگىلدە ئۈزدۈرۈلگەن بۇ دەپنە مۇراسىمى جىددىي تۈس ئالغانىدى. كەڭ، چوڭقۇر كولانغان ئورىغا يېتىپ كەلگەن چاغدا، بومبا ساقال، سەل مۈكچەيگەن كىشى قولىدىكى ئوتقاشنى ئىككى قوللاپ ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئاللىبىرنېمىلەرنى دىمىقىدا ئوقۇپ ئورىنى بىر ئايلىنىپ يەنە بايا تۇرغان ئۆز ئورنىغا — سۈتتۇقنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇردى. ئۇ توختىماي ئوقۇيتتى. ئاخىردا ئاۋازى ئۆچكەندەك جىمىپ قالدى-دە، سۈتتۇققا قارىدى. سۈتتۇق بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇۋىدى، بومبا ساقال بوۋاي كۆپچىلىككە مۇراجىئەت قىلدى:

— ناموبۇت، نامودرام، ناموساك ① ئۇلۇغ بۇتساتۋا ھەممىدىن ئۇلۇغ، ئۇ بىزنى يامان ئادەملەردىن دائىم قوغداپ تۇرىدۇ. مۇبادا

① ھەرقانداق بۇددا نوملىرى "ناموبۇت، نامودرام، ناموساڭ" دەپ باشلىنىدۇ. بۇ "بۇتقا ئېتىقاد قىلايلى، بويسۇنايلى، راھىبلارغا ئىخلاس قىلايلى" دېگەن سۆز.

بۇگۈن خان ئوغۇل ۋە بۇ يىگىتلەرنى دەل ۋاقتىدا ئەۋەتمىگەن بولسا، بۇ قاراقچىلار ئۆيلىرىمىزنى كۆيدۈرۈپ، ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ، ئات ـ كالا ۋە قويلىرىمىزنى قويماي ھەيدەپ كېتەتتى. بىزنى قوغداش يولىدا چېرىكلەردىن بۇ يىگىت قۇربان بولدى. ئۇنى ئۇلۇغ بۇتساتۋا يېنىغا چاقىردى، — ئۇ قولىدىكى ئوتقاشنى ئورنىنىڭ ئۈچىگە قارىتىپ بىر ئايلاندۇرۇپ چىقتى، — قېنى يىگىتلەر، باغىرساق ساغىن تىنچ ياتسۇن.

— ئەل ئامانلىقى يولىدا جان بەرگەن چېرىك ساغىنىنىڭ ئورنى ئۇجماقتا بولسۇن! — بۇ ئورا بىردەمدىلا توپا بىلەن تولدۇرۇلدى، ئېگىزلەندى.

— قېرىنداشلار! — دېدى سۇتۇق يېڭى قەبرىگە توپا يۆلەپ بولغاندىن كېيىن، — ئازار چەكتىڭلار، چىقىمدار بولدۇڭلار. لېكىن سىلەر باتۇركەنسىلەر، بىز ھەرقانداق چاغدا بۈگۈنكىدەك ئۈم ـ ئىتتىپاق بولۇشىمىز، جىدام ۋە غەيرەت بىلەن ئەلنى قوغدىشىمىز، ياغى ـ قاراقچىلارغا، باسمىچىلارغا بوزەك بولماسلىقىمىز، باش ئەگمەسلىكىمىز كېرەك.

سۇتۇق چارۋىچىلارنىڭ باتۇرلۇقىنى ماختىغاندىن كېيىن باسمىچىلاردىن غەنىمەت ئالغان ئات ۋە قورال ـ ياراغلارنى ئۆي ۋە ئۆي ـ سەرەمجانلىرى كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلەرگە بۆلۈپ بەردى. سۇتۇقنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلگەن چارۋىچىلار ۋە ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى، خۇشۇسەن قېرى بوۋاي ـ مومايلار كۆزلىرىگە ياش ئېلىشىپ، سۇتۇققا ۋە سۇتۇقنىڭ چېرىكلىرىگە يەكتىز بولۇپ تەشەككۈر بىلدۈرۈشتى.

ئوۋ ۋە ئۇشتۇمتۇت بولۇپ ئۆتكەن جەڭدە چارچىغان سۇتۇق ۋە ئۇنىڭ چېرىكلىرى چارۋىچىلار بىلەن خوشلىشىپ گۇگۇمنىڭ ئىچىگە

www.uyghurkitap.com

كىرىپ كېتىشتى...

* * *

كەچ كۈزنىڭ يېقىملىق كېچىسى، كۆكتە يېرىم ئاي دالىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى، يۇلتۇزلار بەس-بەس بىلەن ئىمىر-چىمىر پارقىرايتتى. ئۆستەڭدە ئاينىڭ نۇرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن سۇ شىلدىرلاپ ئاقماقتا. سۇ بويىدا ئۈچ يەردە كۆلخان لاۋۇلدايتتى. چېرىكلەر كۆلخانغا ھە دەپ سۆكسۆك تاشلاپ ئولىغايتىپ تۇراتتى. ھەربىر كۆلخاننىڭ يېنىدا قىپقىزىل چوغ ئۈستىدە ئۇزۇنسىغا ياغاچ ئۆتكۈزۈلگەن، باشسىز پۈتۈن كېيىكنى ئىككى كىشى ئىككى باشتا تۇرۇپ ئايلاندۇرماقتا. بىرسى ياغاچ چۆچەكتىن تۇز چاچماقتا. چاراسلاپ تۇرغان چوغ دۆۋىسى ئۈستىدە كېيىك كاۋىپى بارغانچە قىزىرىپ، ئەتراپقا مەززىلىك ھىدىنى چاچماقتا. ئۇ يەر، بۇ يەردە كىشىلەرنىڭ قارىسى كۆرۈنەتتى. نەدىدۇ قىزلارنىڭ كۈلكىسى ئاڭلانماقتا...

بىر كۆلخاننىڭ ئۇ ياقىدا سۇتۇق، ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا ئارسلان، ئىلىك ئولتۇراتتى. سۇتۇقنىڭ قارشىسىدا بىر كىشى كۆشىيىپ ئولتۇ-رىدۇ. قىلىچ بىر چاپان ئەكىلىپ سۇتۇقنىڭ دولىسىغا يېپىپ قويدى. ئاينىڭ يېرىم يورۇقى ۋە كۆلخان يالقۇنىنىڭ نۇرىدا ئۇلار چالا-پۇلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

باياتىن سۇتۇق بىلەن ئارسلان قوچقارغا جىق نەسىھەت قىلدى. ئۇنىڭ جاھىللىق قىلماسلىقىنى، ئۇ ياقتىكى باشلىقلارنىڭ بۇغرالارنىڭ ئۈستىدە قىلغان سۆزلىرىنىڭ يالغان ۋە ئىغۋا ئىكەنلىكىنى سۆزلىدى. قوچقار خېلى يۇمشاپ قالدى.

— سەن بايا گۇناھكار ئەمەسمەن دېدىڭ، — دېدى سۇتۇق

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكى ئادرېسى

قوچقارغا قاراپ، — بىزنى نېمە بىلەن ئىشەندۈرسەن؟

— مەن ئۇلاردىن ئەمەس.

— ئۇلار كىملەر؟

— ئۇلار سامانىلار.

— سەن كىمسەن؟

— مەن نەمەنگانلىق، پادىچى. ئۇلار بىزنىڭ يەرلىرىمىزنى بېسىۋالغان. بىزدىن چېرىك ئېلىپ ئىشلىتىدۇ. نەمەنگاندىن ئالغان چېرىكلەرنى مۇشۇ تاغنىڭ ئارقىسىغا قويىدى...

— سەن نېمىشقا باسمىچىلىققا قاتناشتىڭ؟

— بىزلى زورلۇق بىلەن ئەكەلدى. مەن ئادەم ئۆلتۈرمىدىم، بۇلاڭچىلىق قىلمىدىم.

— كەلگەنلەر قانچە كىشى ئىدىڭلار؟

— مەن ساناپ باقمىغان، يۈزدەك كىشى بولۇشى كېرەك.

— ئوتتۇز يەتتە باسمىچى ئۆلگەن، — دېدى ئارسلان سۇتۇققا قاراپ، — ئاتمىشتەك باسمىچى قېچىپ كەتكەن ئوخشايدۇ.

— ئۆيۈڭدە يەنە كىملەر بار؟ — يەنە سورىدى سۇتۇق.

— ئانام، سىڭلىم بار.

— بىز بىلەن بىللە سامانىلارنى يوقىتىپ، تۇغقانلىرىڭنى قۇتقۇزۇشنى خالامسەن؟

— خالايمەن! — دېدى قوچقار جالىنىپ، — جېنىم بىلەن خالايمەن. بىزنىڭ يۇرتتا ھەممە كىشى ئۇلاردىن قۇتۇلۇشنى خالايدۇ، — قوچقارنىڭ چىرايىدا ئۈمىدلىنىش كۆرۈندى. ئۇ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، ئىككى قولىنى سوزۇپ، يېلىنغان ئاھاڭدا دېدى، — شۇنداق قىلغايلا تۆرەم. مەن خىزمەت قىلىمەن، مەن

يول بىلمەن، تاغلارنى بىلمەن...

سۇتۇق ئارسلان، ئىلىك بىلەن قارشۇبلىپ دېدى:

— خوپ! بىز ساڭا ئىشەندۇق. سەنمۇ بىزگە ئىشەن، بىزنىڭ دوستىمىز بول! — سۇتۇق قوپتى، ئاۋۇ ئىككىلەنمۇ قوپۇشتى. سۇتۇق قوچقارنىڭ دولىسىغا ئوڭ قولى بىلەن يېنىك ئۇرۇپ دېدى — قوچقار يىگىت! راست دوست بولامسەن، يالغانمۇ، كېيىن كۆرەرمىز.

يىگىت ئوڭ قولنى كۆكسىگە قويۇپ بېشىنى ئەگدى.

— ھە، قانداقراق، يىگىتلەر؟ — دېدى سۇتۇق ئاستىغا بىرقانچە كېيىك تېرىسىنى سېلىپ، ئۈستىدىن چاپان-چارىلار يېپىپ ياتقۇزۇپ قويۇلغان ئىككى يارىدار چېرىكنىڭ يېنىغا كېلىپ يېپىلغان چاپانلارنى قىمداپ تۇرۇپ، — يارائلار خېلى ئىبغىرمۇ؟

— ھەشقاللا، — دېدى ئىككىيلەن ئاۋازىنى ئۈنلۈك چىقىرىشقا تىرىشىپ، — ھېچقىسى يوق.

— سېنىڭ بىلىكىڭ يارىلاندىمۇ؟ — سۇتۇق سول تەرەپتىكى يىگىتنىڭ يېپىلغان چاپىنىنى قايرىۋىدى، يىگىت ئوڭ قولى بىلەن سول دولىسىنى كۆرسەتتى.

— جەددىي ئۇرۇشتا نەيزىنىڭ ئۇچى مۈرەمگە تېگىپ، قۇياقنىڭ يېڭىنى يۈلۈپ چىقىپ كەتكەنىدى. كېيىن مۈرەمگە قىلىچنىڭ ئۇچى تېگىپ كەتتى، ھېچقىسى يوق.

— مېنىڭ دۈمبەمگە نەيزە ئۇچى كىرىپ ئازراق تېرىسىنى زەخمە قىلغان، — دېدى ئوڭدا ياتالماي دۈم ياتقان يىگىت.

— ياخشى دەم ئېلىڭلار. سىلەر چوڭ خىزمەت كۆرسەتتىڭلار، — دېدى سۇتۇق ئورنىدىن تۇرۇپ.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىكىتى ئادرېسى

قىلىچ قوچقارنى باشلاپ كەتتى.

سۇتۇقلار ئۈستەڭنىڭ بويىغا كېلىپ گۈزەل كەچلىك مەنزىرىنى كۆزدىن كەچۈردى.

— نېمە دېگەن ئوبدان كېچە...! — دېدى سۇتۇق زوق بىلەن.

ئۇ يەنە بىرنېمە دېمەكچى ئىدى، جاراڭلاپ چىققان قىزلارنىڭ ناخشا ئاۋازىغا قولاق سېلىپ توختاپ قالدى ۋە كۈلۈمسىرەپ، ناخشا ئاۋازى چىققان ياققا — ئۈستەڭنىڭ يۇقىرىسىغا ماڭدى.

ئايدىڭ، يۇلتۇز، قولدۇزلارنىڭ شوخ ناخشا ئاۋازى پۈتۈن دالىدا جاراڭلىماقتا، تاغ چوققىلىرىدىن ناخشا سادالىرى قايتماقتا. ھەممە كۆكلۈك، تەبىئەت تېخىمۇ گۈزەللەشكەندەك. يېرىم ئاي گويا ئۇچلۇق باشلىرىنى ئېگىپ قىزلارنى تەبرىكلەپ، ئۇلارنىڭ قىزىل مەڭىزلىرىگە نۇر چاقماقتا. يۇلتۇزلار تېخىمۇ بەكرەك جىمىرلىماقتا. چوڭ بىر يوروق يۇلتۇز ئاي بىلەن بەسلىشىپ قىزلارنىڭ كۆزلىرىنى قاماشتۇرماقتا. لاۋۇلداپ-چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان گۈلخان ئۇچقۇنلىرى ئاسمانغا چېچىلماقتا. كاۋاپ ھىدى، سۇنىڭ شىلدىرلىشى، قىزلارنىڭ ياڭراق ناخشا ئاۋازى.... بۇلارنىڭ ھەممىسى كىشىنىڭ روھىغا سۈيۈنچ بېغىشلايتتى.

تاغ باشىدا كۆز قىسىپ يۇلتۇز كۈلەر،
گۈل ئىچىدە يارىنى كۆرگەنمىدۇ.
ئۈن سېلىپ شوخ ساندۇلاچ قوشقا قوشۇغ،
كۈيىنىڭ مەنىسىنى بىلگەنمىدۇ.

ئاي ساڭا باقۇر سىڭار قاشىن تۈرۈپ،
كۆڭلىگە ياقماس سۆزۈڭ ئايغانمىدىڭ.

بەرمە ئازار ئۇ ساڭا ئامراق ئاداش،
ياكى يۇلتۇزغا قاراپ تايغانمىدىڭ.

ئايمۇ، يۇلتۇزمۇ ساما ئەركىن قىزى،
ساڭا باقسا كۆڭلىنى ياندۇرمىغىل.
دىلى نازۇك يۈرىكى چوغدەككىنە
بايقىماي سۆگرە "ئىست" دەپ قالمىغىل.

قىزلارنىڭ ناخشىلىرى توختاپ، كۆلكە ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. سۇتۇقلار ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى.

— نېمىدېگەن ياخشى ناخشا بۇ؟ — دېدى سۇتۇق قىزلارنىڭ يېنىغا كېلىپ كۈلۈپ، — مۇشۇنداق گۈزەل كېچىكە گۈزەل قىزلارنىڭ شوخ ناخشىلىرى قوشۇلغاندا... ئاھا ئەگەر قوشۇغچى بولسام...

— قوشۇغچى بولمىسىڭىزمۇ قوشۇغچىدىن قېلىشمايسىز، — دېدى ئايدىڭ ئورنىدىن تۇرۇپ سۇتۇقنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — بولتۇر باغدا، كۆلنىڭ بويىدا ئېيتقان قوشۇغلىرىڭىز يادىڭىزدىن چىقمىغاندۇ؟

ئۇلار كۈلۈشكىنىچە گۈلخان ياققا مېڭىشتى...

گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان كىشىلەرنىڭ ئالدىلىرىغا ئايلاندۇرۇپ تار، ئۇزۇن داستىخان سېلىنغان. داستىخانغا نان، قورۇلغان بۇغداي، قۇرۇت...لار چېچىلغان. بىرسى چوڭ چايجۇشتىن ياغاچ ئاياقلارغا چاي قۇيۇشتى، ئۈچ-تۆت كىشى لېگەن-لېگەنلەردە پارچىلانغان كېيىك كاۋىپى ئېلىپ كېلىپ داستىخانغا قويدى. ئۇلار ئىشتىها بىلەن گۆشكە تۇتۇش قىلدى...

www.uyghurkitap.com

ئىككىنچى قىسىم

دۆلەت قۇشى قونسا كېلىپ ساڭا ئوغلان،
كۆرەڭلىمە، كۆزۈڭگە باق ياخشى ئويلان؛
ئۆز ئېيىڭگە جاپا ئەمەس، ۋاپا قىلساڭ،
ئۆزەڭ كەتەڭ، روھىڭ كەتمەس، يوقتۇر ئارمان.

بىرىنچى باب

سۈباشىنىڭ ھىيلىسى

ئونىنچى يۈز يىللىقنىڭ كېيىنكى يېرىمى، زىمىستان كۈنلىرى. قېلىن ياغقان قاردىن كېيىنكى ئوچۇق ھاۋادا ئوردۇكەنت ئاق تاۋار ياپقاندەك پارقىرايتتى. جاھان تىپتىنچ، لېكىن، بۇ تىنچلىقنىڭ ئەتىكى كۆلدۈرمامىنىڭ ئەلچىسى ئىكەنلىكىنى سۇتۇقلاردىن باشقىلار بىلمەيتتى.

ئوغۇلچاق بۇغراخان بولسا بۇ "تىنچلىق" پەردىسى ئاستىغا يوشۇرۇنغان ئەنسىزلىكتىن كۆڭلى ئارامسىزلىناتتى. ئۇ بۇ كۈنلەردە ئۆزىنىڭ بېزەكلىك ئىشخانىسىدا ئويچان مېڭىپ، قاتتىق خىيال سۈرۈش بىلەن كۈنلىرىنى كەچ قىلاتتى.

"...خانلىقنىڭ ۋارىسى... ئۇنىدىن كېيىن... ئاقىۋىتى نېمە بولار؟! يەنە كېلىپ ئۇ ئىنىمنىڭ ئوغلى-دە! بولمىسا... ياق! باشقا قولغان دۆلەت قۇشىنى ئۇچۇرۇۋېتىدىغان... ياق، بولمايدۇ. دۆلەت قۇشى قولدىن كېتىپلا قالسا، مېنىڭ مال-مۈلۈكلىرىم، يەر-زېمىنلىرىم، قۇللىرىم — بۇلارنىڭ ھەممىسى قولدىن كېتىدۇ. بېشىمچۇ؟!... بۇ ھەممىدىن قورقۇنچلۇق... خانلىق، بايلىق، باش..."

خان ئوڭ قول بارماقلىرى بىلەن شالاڭ ساقىلىنى تاراپ، پەرىشان ھالدا ئويلىنىپ، ئۆينىڭ پەنجىرىسىدىن سىرتقا ئەلەڭلەپ قاراپ، قورقۇنچلۇق چىگىش خىيالنى يېشەلمەي قىينىلاتتى. ئۇنىڭ كۆز

ئالدىدا پەنجىرىنىڭ كۆزنەكىدىن ھەر خىل سۈرەتلەر كۆرۈنمەكتە... ئەنە سۇتۇق، ئۇ مىڭلىغان ئاتلىق چېرىكلەرنىڭ ئالدىدا بوز ئارغىماقتا مىنىپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، سۈرەن سېلىپ ئوردۇغا چاپتۇرۇپ بېسىپ كىرىۋاتىدۇ...سۇتۇق، ئۇنى توسقان ئىككى قارۇغچىنىڭ بېشىنى چېپىپ تاشلىدى...مانا، چوڭ-كىچىك پۈتۈن ئوردۇ ئەمەلدارلىرى بېلىنى پۈكۈپ تازىم قىلغىنىچە بېشىنى كۆتۈرۈشكىمۇ جۈرئەت قىلالماي تىزلىنىپ تۇرماقتا... قاچان ياسالغان دارلار بۇ؟ قوبۇلخانا ئالدىدىن تاكى قوۋۇقىچە قاتار ئىككى رەت دار، ھەربىرىدە بىردىن ئادەم تېنى ئېسىقلىق تۇرماقتا... ئەنە، سۇتۇق تەختتە ئولتۇرۇپ، خاننى سوراق قىلماقتا... ئەنە، قوللىرى باغلاقلىق خان دار ئالدىدا تىترەپ تۇرماقتا...

— كەچۈرگەيلا ئۇلۇغ خاقان! — دېدى بىر تونۇش ئاۋاز ئىشىك ئالدىدا.

خان چۆچۈپ بۇرالغاندى، تازىم قىلىپ تۇرغان ئوردۇبېشىنى كۆردى.

— كەچۈرگەيلا، سۇباشى...

— ھە، كىرسۇن.

ئوردۇبېشى تازىم بىلەن يەر ئاستىدىن خانغا قاراپ ئارقىسىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى. خان پېشانىسىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈپ، ئۆزىنى تۈزەشتۈردى ۋە پەرىشان ھالىنى يىغقان بولدى...

* * *

خان ئىشخانىسىنىڭ يان تەرىپىدىكى ئۆيدە سۇتۇقنىڭ ئانىسى تەركىن بېگىم كارىۋاتتا يانپاشلاپ ياتاتتى. دېدەك قىزلاردىن بىرى ئۇنىڭ پۇتلىرىنى ئۇۋۇلىماقتا. يەنە بىر قىز خولىچىدا بىر چىنە چاي

ئەكىرىپ، كارىۋاتنىڭ باش يېقىدىكى كىچىك شىرەگە قويدى.

تەركىن بېگىمنىڭ سىڭلىسى گۈللەيلى ئالدىراپ كىردى ۋە بىرنېمە دېمەكچى بولۇۋىدى، تەركىن بېگىمنىڭ يېنىدا كىشى بارلىقىنى كۆرۈپ تېگىرقاپ قالدى.

— قىزلار، چىقىپ تۇرۇڭلار، — دېدى گۈللەيلىنىڭ قىياپىتىدىن بىرنېمىنى سەزگەن تەركىن بېگىم ۋە قوپۇپ كارىۋاتتا ئولتۇردى.

گۈللەيلى قىزلارنىڭ ئىشىكتىن چىقىپ كېتىشىنى كۈتۈپ تۇردى ۋە:

— خان ئاچا! ئۇلار يەنە كېلىشتى، ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى، — دېدى.

— بۇ يوشۇرۇن سىرنى بىلىش يەنە ساڭا قالدى، سىڭلىم پەخەس بول، لېكىن سىرنى بىلگىن.

— بۇنى ماڭا تاپشۇرۇۋېرىڭ، خان ئاچا.

گۈللەيلى ئاۋايلاپ ئىشخانا تەرەپتىكى تامغا تارتىلغان گىلەمنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كەتتى.

بۇ جايدا بىر ئىشىك بولۇپ، ئۇ ئېچىلمايدىغان بولغاچقا، بۇ تەرەپكە گىلەم تارتىپ ئېتىۋەتكەن. گىلەم بىلەن ئىشىك ئارىلىقىدا بىر گەزچە بوشلۇق بار ئىدى. گۈللەيلى شۇ بوشلۇقتا ئىشىككە قۇلىقىنى يېقىپ، ئۇلارنىڭ گەپ-سۆزلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىماقتا ۋە ئاڭلىغانلىرىنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ئۈچۈن بىر-بىرلەپ ئىچىدە تەكرارلىماقتا ۋە ئۆگىنى ئۆچمەكتە...

* * *

خان ئۆز ئىشخانىسىدا سۇباشى ۋە ئوردۇبېشى بىلەن پەس ئاۋازدا سىرلىق سۆزلەشمەكتە ئىدى. قىپقىزىل چوغدەك چىرايلىق

www.uyghurkitap.com

بېزەلگەن كەڭ ئىشخانىنىڭ سىرتىغا تولۇق قوراللانغان قاراۋۇللار قويۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ نېمىدىندۇ خاتىرجەمسىزلىنىپ ئىشىك ياققا قاراپ-قاراپ قوياتتى.

— ئوت بىلەن ئويناشماقچىمىز، بۇرادەرلەر، — دېدى خان بېشىنى مىدىرلاتماستىن كۆزىنى نۆۋەت بىلەن ئىككىسىگە توغرىلاپ، — ئاۋادا ئىشىمىز ئوڭدىن كەلمىسە، كۆل بولۇپ كېتىمىز.

— ئىش ئوڭدىن چىقىدۇ، خاقانىم! — دېدى ئوردۇبېشى ھەييارلىق بىلەن كۆز ئوينىتىپ، — بۇ ئوت قانچە چوڭ بولسا، ئۇنىڭ بىلەن ئوينايدىغان كۈچىمىز ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ. كىم كۆل بولىدىغانلىقىنى بىز يېقىن ئارىدا كۆرىمىز. كۆلنى بىز كۆككە سورۇيمىز.

ئۇ ماختانچاقلىق بىلەن خىرقىراپ كۈلدى، كېيىن خاننىڭ ئالايغان كۆزىگە قاراپ دەرھال توختاپ قالدى.

— شۇنداق، ئۇلۇغ خاقانىم، — دېدى سۇباشى، — بۇ ئوينىشىدىغان ئىش ئەمەس، شۇڭا بىز پۇختا تەييارلىق قىلدۇق. ئەمدى چاپسان ھەرىكەت قىلمىساق، كېچىكىپ قالىمىز. سۇتۇق ئاتۇشقا كەتكىلى بىرقانچە ئاي بولدى. ھازىر ئۇ يەردىكى چوڭ ھويلىدا باردى-كەلدى جىق، دەيدۇ. ھويلىغا ئۆز كىشىلىرىدىن باشقىنى كىرگۈزمەيدىكەن. مېنىڭ چامامدا ئۇ چوقۇم چوڭ ئىشقا تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ...

— سىلەرنىڭ تەييارلىقىڭلار قانداق؟ — دېدى خان ساقىلىنى ئۇچ قول بارماقلىرى بىلەن تاراپ.

— تاغدىكى قوراللىق "باسمىچىلار"دىن بىر تۈركۈمى كېچىسى ئاتۇشقا كېلىپ، چوڭ ھويلىغا باستۇرۇپ كىرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن...

— باسمىچىلار؟!

— شۇنداق، "باسمىچىلار" ئۆزلىرىگە سادىق چېرىكلەردىن تەييار-لاندى. باشلىغۇچى — يۈزباشى، ئۇ بارستەك كۈچلۈك ھەم چەبدەس كىشى.

— يۈزباشى چەبدەس يىگىت، كېيىن ئۇنىڭغا مىڭباشىلىق خىزمەت بېرىشكە ۋەدە بېرىلدى، — خىرقىراپ كۈلدى ئوردۇ-بېشى، — ئۇنىڭمۇ ھايات تۇرۇشى... ئۇ مىڭباشى تۈگۈل، تۈمەن-باشى بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئەمما بۇ دۇنيادا ئەمەس، ئۇ دۇنيادا...، — ئۇ يەنە كۈلدى.

— ئىشنى قاچان باشلىساق دەيسىلەر؟

— مۇشۇ ئاينىڭ ئون بەشىنچى كۈنى، تۈن يېرىمىغا تاكتاك ئۇرغاندا، — جاۋاب بەردى سۈباشى.

— بۈگۈن ئايغا ئون ئىككى، دېمەك ئىندىنىغا؟

— شۇنداق، ئۇلۇغ خاقان، ۋاقىتنى چەك تۇتمىساق بولمايدۇ.

خان ئاستا ئورنىدىن قوپتى، ئۇ ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ ئايلانماقتا. ئۇ ئايلىنىپ كېلىپ، ئارقىسى بىلەن دېرىزىگە يۆلىنىپ، قوللىرىنى مەيدىسىدە قوۋۇشتۇرۇپ چوڭقۇر ئويلاندى...

— خوپ، قارارىمىز شۇنداق بولسۇن! — دېدى خان ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئالدىغا بىرنەچچە قەدەم ماڭدى، — ئىشنى پۇختا سەرەم-جانلاشتۇرۇش كېرەك، مەن سىلەرگە ئىشەنىدىم.

ئىككىسى ئورنىدىن قوپۇشتى...

• • •

كۈللەيلى گىلەم كەينىدىن چىققاندا تەركىن بېگىم قارۇغباشى توغرۇلبەگ بىلەن باشلىرىنى يېقىن ئېگىپ سىرلىق سۆزلەشمەكتە ئىدى. ئۇلار سۆزلىرىنى توختىتىپ كۈللەيلىگە قارىدى. ئۇ، ھېلى

بىرسى تۇتۇۋالىدىغاندەك چۆچۈپ، ئارقىسىغا قاراپ قويۇپ ھودۇقۇپ كەلدى-دە:

— ۋاي خان ئاچا، ئىش يامان، بۇ جاللاتلار پەيلىنى بۇزۇۋېتى! — دېدى.

— ھودۇقما، بېرى كەل، ئولتۇر، — دېدى تەركەن بېگىم گۈللەيلىنى تىنچلاندۇرۇپ.

گۈللەيلى ئۇنىڭ يېنىغا ئولتۇردى. ئەمما ئەنسىزلىنىپ ئۆپكىسىنى باسالمايتتى.

— قېنى سۆزلە! — دېدى تەركەن بېگىم گۈللەيلى تەرەپكە بېشىنى ئېگىپ — ئۇلار نېمە قىلماقچى؟

— ۋاي خان ئاچا... ئۇلار خان ئوغۇلنى... ياق، ئېغىزىم بارمايدۇ، بەك قورقۇنچلۇق، ئۇنى قۇتقۇزۇش كېرەك.

— ھە! شۇلداقمۇ تېخى، — دېدى توغرۇلبەگ غەزەپلىنىپ قوپۇپ كېتىپ، — بۇ دۆيۈزلەرنىڭ ئەدىبىنى ئۆزەم بېرىمەن.

— ئولتۇرۇڭ توغرۇل، — دېدى تەركەن بېگىم قارۇغباشىنى بېسىپ، — ئەقىل بىلەن ئىش قىلغۇلۇق. خوش، سىڭلىم، نېمە گەپ؟ تەمتىرىمە، بىر-بىرلەپ سۆزلىگىن، — دېدى تەركەن بېگىم كارىۋاتتىن پۇتىنى چۈشۈرۈپ، چۆچۈگەن ۋە بىئارام بولغان قىياپەتتە، — ئۇلار قاچان ھەرىكەت قىلماقچى؟

— مۇشۇ ئاينىڭ ئون بەشىنچى كۈنى، تۈن يېرىمىغا تاكتاك ئۇرغاندا.

— قانداق قىلىپ؟

— يالغان باسمىچىلار ئاتۇشتىكى چوڭ ھويلىغا باستۇرۇپ كىرمەكچى.

— ھە، ھە... ئامتابا، — دېدى ئانا چۆچۈپ، — بۈگۈن ئايغا ئۈن ئىككى، ئۆگۈن، ھە، ئىندىن ئۈن بەش. تۈن يېرىمىدا... جاللاتلار...

تەركىن بېگىم قوشۇمىسنى تۈرۈپ تەكچىگە قويۇلغان ئالتۇن ھەل بېرىلگەن بۇتساتۋانىڭ ئالدىغا كېلىپ كۆزنى قەيەرگىدۇ تىكىپ جىم بولۇپ قالدى. ئۇ ئالقىنىنى جۈپلەپ، ئىچىدە نېمىدۇ بىرنېمىلەرنى ئوقۇيتتى. گۈللەيلىمۇ خۇددى شۇ تەرزدە "ئامتابا"نى تەكرارلاپ، خان ئانىغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇراتتى.

— ئىش چوڭ ۋە ئالدىراش، — دېدى تەركىن بېگىم بۇرۇلۇپ گۈللەيلىگە قاراپ ۋە خىيالىدىن خۇلاسە قىلغاندەك كەسكىن سۆزلىدى، — ئەھۋالنى دەرھال سۇتۇققا يەتكۈزگۈلۈك.

— مەن ھازىرلا ئاتۇشقا چاپاي خان ئاچا، — دېدى گۈللەيلى جىددىي قىياپەتتە.

— سەن يالغۇز بارامسەن؟

— مەن ئىشەنچلىك يىگىتلەردىن قوشاي، قېنى يۈرۈڭ، ئاتلارنى تاللايلى، ئىچكى ياقتىن ياردەم قىلىشقا مەن قارۇغىچلار بىلەن تەييار. قارداشلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قويغانمەن. خان ئوغۇل چاپسان ھەرىكەت قىلسۇن. ھەرىكەت ۋاقتىنى ماڭا خەۋەر قىلىپ قويسىلا بولدى.

— خوپ، گۈللەيلى، ئىشەنچلىك يىگىتلەردىن ئېلىپ قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەنلا مېڭىڭلار، تاغ ئاشماي ئىت يولى بىلەن ماڭساڭلار يېقىنراق، سەن چاپسانراق قايتقىن.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پېڭى ئادرېسى

ئىككىنچى باب

قارا كىيىملىك ئادەم

يېرىم ئايدەك كېچە، ھەممە ياق جىمجىت، يىراقلاردا گايى-گايىدا ئىتلارنىڭ ھاۋشۇشلىرى ئاڭلىنىپ قالاتتى. ئارىلاپ مۈقۈش "ھۇ"لىماقتا. قومالىتاغ ئىت يولىنىڭ ئاغزى ئالدىدىكى سايىدا يىراقتىن ئىككى قارا كۆرۈندى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئاتلارنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاياغ ئاۋازى ئاڭلاندى... ئەنە، ئاي يورۇقىدا يېرىم ياتا كۆرۈنگەن ئاتلىقلار چاڭ كۆتۈرۈپ چېپىپ كەلمەكتە. ئالدىدا قارا ئارغىماققا مىنگەن، ئۇزۇن قارا كىيىم كىيگەن، يۈز-بېشىنى قارا رومال بىلەن ئورىغان بىر ئادەم؛ ئۇ ئارغىماققا مەدەت بەرگەندەك ئالدىغا ئېڭىشىپراق بولۇشقا چاپاتتى. ئۇنىڭ چاقنىغان كۆزلىرى ئەتراپقا قاراپ قوييدۇ. ئۇنىڭ بەل قورۇلۇشىدىن ۋە بېشىدىكى قارا ياغلىقىدىن ئايال كىشى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇرۇپتۇ. ئارقىدا ئون-يىگىرمە غۇلاچ يىراقلىقتا بەستلىك كەلگەن بىر چېرىك تورۇق ئېتىنىڭ ئۈستىبېشىدا قامچا ئوينىتىپ چاپتۇرۇپ كېلەتتى. ئۇنىڭ قالپىقىغا قادالغان كىچىككىنە سېرىق بايراق شامال تەپتىدىن دارقىراتمىدەك تىترەيتتى. ئاخىر ئۇلار ئىت يولىنىڭ ئاغزىغا كىرىپ كەتتى...

ئاستىن ئاتۇشتىكى ئېگىز تام بىلەن قورشالغان چوڭ ھويلا. سۈتۈق قۇمباغ كەلتىگە جايلاشقان بۇ ھويلىنى ياخشى كۆرەتتى. قۇمباغنىڭ

ئەنجۈر ۋە ئانارلىق باغلىرى، شوخ بالىلىرى، نەغمە-ناۋا، ھويلىغا يېقىنلا يەردە ھەپتىدە بىر بولىدىغان ھوكا-سۈرەنلىك بازار ئۇنى قىزىقتۇراتتى. شۇڭا سۇتۇق ئوردۇ يېنىدىكى باغلىق ھويلىدىن زېرىكىپ، مەشىگە كېلىۋالغانىدى. سۇتۇق بۇ دۆرەم ئاغىنىلىرى بىلەن بۇ يەرگە كەلگىلى ئىككى-ئۈچ ئاي بولۇپ قالدى. ئەمما، بۇ نۆۋەت كېلىشى بىكار ئەمەس ئىدى.

دوستلىرى بىلەن غارغا بېرىپ ئەبۇ نەسىر سامانىنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇپ قىبلە تەرەپتىكى كەئبىگە قاراپ ناماز ئوقۇشقىمۇ ئۈلگۈرەتتى. كايىدا ئۇ ئەبۇ نەسىر ئۆگىتىپ تەربىيىلىگەن ئىمامنىڭ ھويلىسىغا بېرىپ جامائەت بىلەن بىللە جۈمە نامىزىنىمۇ ئوقۇپ كېلەتتى. سۇتۇقنىڭ تەشەببۇسى ۋە باشلاپ بېرىشى بىلەن بۇ يۇرتتا مۇسۇلمان بولغانلار خېلى كۆپىيىپ قالغانىدى. بۇنىڭدىن نارازى بولغانلارمۇ بار ئىدى، بىراق ئۇلار سۇتۇقتىن ھەزەر قىلىپ بىرنېمە دېيەلمەيتتى. لېكىن، سۇتۇقنىڭ بۇ دۆرەم ئاتۇشقا كېلىشى بۇ ئىشلار ئۈچۈنلا ئەمەس ئىدى.

سۇتۇق تولاراق كىشىلەر ئارىسىدا يۈرۈپ ئەلنىڭ ھالىنى، تەلىپىنى ئۇقتى ۋە قولىدىن كەلگەن بەزى ياخشىلىقلارنى قىلدى. پۇقرالارنىڭ بۇرۇن "خان ئوغۇل" دەپ زورمۇزور ھۆرمەت قىلىشى ئەمدى سەمىمىي ھۆرمەتكە ئايلىنىشقا باشلىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاغىنىلىرىنىڭ توپىنى بارغانچە كېڭەيتتى. ئاھالىنىڭ مۇسۇلمان بولۇۋاتقان قىسمى بۇنداق كېڭىيىشتە ئاساسىي مەنبە ئىدى. "يۈز باتۇر" دەپ ئاتالغان ئىشەنچلىك بىۋاسىتە دوستلىرى چېرىكچە ماھارەتنى پۇختا ئىگىلەپ، قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق، ئوقىيا ئېتىش، يەككىمۇ-يەككە ئېلىشىش، ئات ئۈستى ماھارىتى قاتارلىق جەھەتلەردە يۇقىرى

www.uyghurkitap.com

ماھارەتلىك باتۇرلاردىن بولۇپ يېتىشىپ، ئاڭلىق ئۇيۇشقان كۈچ بولۇپ قالماقتا ئىدى. ئارسلان بىلەن ئىلىك ئىككىسى ئۇلارغا بىۋاسىتە باشچىلىق قىلاتتى، باتۇرتاغا مەنىۋى تەربىيە ۋە چېرىكچە مەشىق ئۆگىتىشتە ياشانغانلىقىغا قارىماي چوڭ كۈچ كۆرسەتمەكتە ئىدى. سۇتۇقنىڭ ۋاستىلىك دوستلىرىمۇ خېلىلا ئاۋۇماقتا ئىدى.

ئۇ يەنە ئىككى چېرىك كۈچنى پۈتۈنلەي ئۆز قولىغا قاراتتى: بىرى — ئۇستۇن ئاتۇشتا تۇرغۇچى مىڭلىق چېرىك قىسىم — بۇ قىسىم ياشلاردىن تاللاپ ئۇيۇشتۇرۇلغان بولۇپ، خانلىقنى — ئوردۇنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانىدى. مىڭباشى چەبەر بولسا خان ئوغۇلغا سادىق، ئۇنىڭ خانلىق مىراسىنى قولغا ئېلىشىنى قوللىغۇچىلاردىن بىرى ئىدى. مىڭباشى ئىلگىرى باتۇرتاغنىڭ قول ئاستىدا چېرىك بولغان، ئۇنىڭ ياخشى تەربىيىسىنى ئالغانىدى، ئۇ باتۇرتاغقا چوقۇناتتى. سۇتۇق باتۇرتاغا بىلەن بىللە مىڭباشىنى كۆندۈردى. ئۇرۇش ھالىتى يۈز بېرىپ قالغۇدەك بولسا، مىڭباشى دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ سۇتۇق تەرەپتە تۇرىدىغان بولدى. يەنە بىر كۈچ — ئوردۇ قاراۋۇلچىلىرى ئىدى. بۇ خاننى ساقلايدىغان بىۋاسىتە كۈچ بولۇپ، تەجرىبىلىك چېرىك ئەمەلدارلار ۋە كۈچلۈك چېرىكلەردىن تەشكىل قىلىنغان بەش يۈز كىشىلىك جەڭگىۋار قوشۇن ئىدى. "تۆمۈر قوشۇن" دەپ نام ئالغان بۇ قىسىمغا سۇتۇقنىڭ "ئاكىسى" توغرۇلبەگ باشچىلىق قىلاتتى. توغرۇلبەگ سۇتۇقنىڭ دادىسى بازىر قاراخاننىڭ بىر قەدىناس دوستى — تۆمەنباشىنىڭ ئوغلى ئىدى. دادىسى جەڭدە ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنى بازىر قاراخان بېقىپ چوڭ قىلدى، چېرىكچە ئىشتا يېتىشتۈردى، سۇتۇق ئۇنى "ئاكا" دەپ ئاتايتتى. بازىر قاراخان ۋاپات بولۇش

ئالدىدا توغرۇلنى تەركىن بېگىمنىڭ سىڭلىسى گۈللەيلىگە ئۆيلەندۈرۈپ قويغانىدى ۋە قارۇغباشى قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. توغرۇلبەگ بولسا تەركىن بېگىمنى ئۆز ئانىسىدەك قەدىرلەيتتى، سۇتۇقنى بولسا تېخىمۇ ياخشى كۆرەتتى. توغرۇل ئوغۇلچاق بۇغرا خاننىڭ خانلىقنى ئوغۇلغا تاپشۇرۇپ بەرمەيۋاتقانلىقىغا نارازى ئىدى. بولۇپمۇ خاننىڭ ئوغۇلغا قارىتىلغان سۇيىقەستلىك ھەرىكىتىنى سېزىشكە باشلىغاندىن كېيىن، ئۇ خانغا تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتتى. قارۇغباشى تەركىن بېگىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سۇتۇققا تۇيدۇرماي تەييارلىق قىلىشقا باشلىدى. ئۇ، قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلار ۋە چېرىكلەرنى خان ئوغۇل ئۈچۈن تەربىيىلەپ كەلدى. بۇ قېتىم سۇتۇق ئاتۇشقا كېتىش ئالدىدا توغرۇل تەييارلىق ئەھۋاللىرىنى ئېيتقاندا سۇتۇق بەك خوش بولۇپ كەتتى. توغرۇلبەگنىڭ ئاچقۇچلۇق پەيتتە سۇتۇق تەرەپتە قاتتىق تۇرۇشى تەركىن بېگىم بىلەن بىللە ئوردۇ ئىچىدە تۇرۇپ سۇتۇققا ماسلىشىپ بېرىشى، ھەل قىلغۇچ ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى.

بۇ ھەرىكەتتە سۇتۇقنى باشچى قىلغان بىر جەڭگىۋار قوشۇن مەيدانغا چىقتى. باتۇرتاغا، ئارسلان، ئىلىك، ئايدىڭ، يۇلتۇز، قىلىچ، قۇندۇز، ئەركىن، قوچقارلار ئاكتىپ قاتناشقۇچىلاردىن بولسا، تەركىن بېگىم، توغرۇلبەگ، مىڭباشىلار تايانچ كۈچلەر ئىدى. گۈللەيلىنىڭ رولىمۇ ناھايىتى زور ئىدى. باتۇرتاغا بولسا ھەم سىياسىي ئايغۇچى①، ھەم چېرىك ئۇستازلىق رولىنى ئويناپ كەلمەكتە ئىدى.

① ئايغۇچى — مەسلىھەتچى.

چوڭ هويلىدا، باغىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆتۈرمە پىشانىڭ پەنجىرىلىرىدىن شام يورۇقلىرى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرماقتا. باغدا ئۇ يەر-بۇ يەردە قاراۇغچىلارنىڭ ئاستا مېڭىپ يۈرگەن ھەرىكىتى يېرىم ئاي يورۇقىدا خىرە كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

قاپقىدىن قىلىچ كىرىپ كەلدى. ئۇ قولىدىكى قامچىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ، يول باشلىغۇچىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىتتىك مېڭىپ پېشاي- ۋانغا كۆتۈرۈلدى. ئۇ ئۇدۇلغا ئون بەش قەدەم مېڭىپ كېيىن سولغا بۇرالغاندا، بىر ئۆيدىن بىر ئايالنىڭ كۈلكە ئاۋازى ئاڭلاندى. قىلىچ كىرگەندە، ئايدىڭ، يۇلتۇزلار ئەركىن، قۇندۇزلار بىلەن خۇشال پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقانىكەن.

— بەللى، قىلىچسىز قىلىچ، بۇ نېمە بولغىنى؟ — كۈلۈپ چاقچاق قىلدى ئايدىڭ، — قىلىچىڭىزنى باسمىچىلارغا تارتقۇزۇپ قويدىڭىزمۇ يا؟ — ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

— قىلىچسىز قىلىچ بولغۇچە، تاياقلىق دىۋانە بولغان ياخشى، ئۇ ئىتلارنى قورقىتىدۇ-دە، — دېدى يۇلتۇز ئايدىڭنىڭ چاقچىقىنى قۇۋۋەتلەپ.

يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— بولدى، چاقچاقنى قويۇڭلار، خان ئوغۇل ئۆيدىمۇ؟ — دېدى قىلىچ تېرىكىپ.

— خاپا بولماڭ بەگچەك، — دېدى ئايدىڭ كۈلۈپ، — ئۇلار ئۆيدە.

قىلىچ ئىچكىرىگە كىرگەندە سۈتۈق، باتۇرتاغا، ئارسلان ۋە ئىلىكلەر جىددىي پاراڭلىشىۋاتقانىكەن. قىلىچنى كۆرۈپ ئۇلار سۆزلىرىنى توختىتىپ بىرنەرسە كۈتكەندەك قىلىچقا قاراشتى.

— مىڭباشى قوشۇلدى، — دېدى قىلىچ، — بىز تەييار دېدى،

بىرقانچە باشلىقلارمۇ مېنى كۆرۈپ كۆزلىرىنى قىسىپ قويدى.

— ياخشى، قارارىمىز شۇ بويىچە بولسۇن، — دېدى سۇتۇق، — باشقا دوستلارغا تەييار تۇرۇشنى ئۇقتۇرايلى. ۋاقىت يەنە ئاينىڭ يىگىرمىنچى كۈنى كېچىسى. بۈگۈن ئون ئىككى، يەنە سەككىز كۈن بار، — ئالدىن سۇتۇق ئارسلانغا قاراپ دېدى، — توغرۇل ئاكام بىلەن ئالاقىلىشىپ قويساق بولىدۇ.

* * *

ئىككى ئاتلىق ئىت يولىدا — ئىككى تەرىپىدە ئېگىز تاغلار كۆتۈرۈلگەن يالغۇز ئاياغ تارچۇقتا ئالدىراش ئات چاپتۇرۇپ ئىلگىرىلىمەكتە، ئاتنىڭ تۇۋىقىدىن شېغىل ۋە توپا چاچرايتتى. كېپىنەك تونلار لەپىلدەيتتى. قارا تەرگە چۈشكەن ئاتلار ھاسىراپ چاپماقتا... ئالدىدا كېتىۋاتقان كىشى تاڭ ئېتىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەندەك، ئارىلاپ-ئارىلاپ ئاسمانغا قاراپ قوياتتى ۋە يەنە ئېتىغا قامچا ئۇراتتى. تاغلاردىن ئۆتتى، تۈزلەڭدىنمۇ ئۆتۈپ، قارىياغاچلىق، تېرەكلىك كوچىلارغا كىرىپ كەتتى. ئۇلار نېرىدىن قارىغاندا خۇددى ئۇزۇن مۇساپىلىق بەيگىگە چۈشكەن ئادەملەردەك كۆرۈنەتتى.

ئۇلار سايدىن ئۆتۈپ ئاتلىرىنى چاپتۇرغانچە قومباغ كەنتىگە كىرىپ كەلدى...

ئەنە، ئۇ ئىككى ئاتلىق چوڭ ھويلا قاپقىسى ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى. بېشىغا قارا ياغلىق چىگىپ، قارا كېپىنەك تون كىيگەن ئادەم ئاتنى چېرىككە بېرىپ قامچىسى بىلەن قاپقىنى قاقتى.

— كىم ئۇ؟ — دېدى قاپقا ئىچىدە تۇرغان ئىككى قارۇغچىدىن بىرى.

— مەن! قاپقىنى چاپسان ئېچىڭ.

قارۇغچى بىردەمدىن كېيىنلا بىر ئەمەلدارنى باشلاپ كەلدى.

— كىم بۇ، تاڭ مەھەلدە قاپقا قاققان؟ — دېدى ئەمەلدار يوغان ئاۋاز بىلەن.

— مەن، ئوردۇكەنتتىن كەلدىم. قاپقىنى ئېتتىنك ئېچىڭ! — دېگەن ئايال ئاۋازى ئاڭلاندى قاپقا تېشىدىن.

ئەمەلدار بۇ ئاۋازنى تونۇپ قېلىپ قاپقىنى ئېتتىك ئاچتى ۋە ئىچكىرى كىرىشكە تەكلىپ قىلدى.

— خان ئوغۇل ئوخلاۋاتىدىغاندۇ؟

— يوقسۇ، ئۇلار بىرنەچچە كۈن بولدى كېچىسى ئۇخلىمايدۇ.

ئەمەلدار باشتىن ئاياغقىچە قارا كىيىم بىلەن يۆركەنگەن ئادەمنى باشلاپ پېشايۋانغا چىقتى. دالانغا كىرگەندىن كېيىن، يۈتلىپ قويۇپ مېھمانخانىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ئىچكىرى كىرگۈزدى.

سۇتۇقلار چۆچۈپ ئورۇنلىرىدىن قوپۇشتى. ئۇنى تونۇماي ھەيران قېلىشتى... قارا كىيىملىك ئادەم يۈزىدىكى قارا رومىلىنى ئالغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ چىرايلىرى ئېچىلدى ۋە دەرھال كۈللەيلىنى ئولتۇرغۇزۇپ ئۇنىڭ ئاغزىغا تەلمۈرۈشتى...

ئۈچىنچى باب

سىرلىق دىۋانە

ئوردۇبېشى بىلەن سۇباشىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئوغۇلچاق بۇغراخان ئولتۇرغان تۆت ئاتلىق ھەيۋەتلىك ھارۋا بىلەن يەنە ئوردۇغا خاس جابدۇنغان ئىككى ھارۋا شەھەردىكى چوڭ بۇتخانىنىڭ قاپقىسى ئالدىدىكى كىچىككىنە مەيداندا توختىدى.

ھارۋىغا قوشۇلغان ئاتنىڭ جابدۇقلىرى ئالتۇندەك ۋال-ۋۇل قىلىپ تۇراتتى. قوللىرىغا قىزىل پۆپۈكلىك نەيزە ئېلىپ بەللىرىگە كەڭ غىلاپلىق قىلىچ ئاسقان، بېشىغا مىس باشلىق، ئۇچىسىغا زەنجىرلىك قۇياق كىيگەن، بۇرۇتلىرى تەكشى قىرقىلغان، گەۋدىلىك ۋە سۇرلۇك ئەللىك نەپەر خان قارۇغچىسى خانىنىڭ ھارۋىسى توختاش بىلەنلا دەرھال چېكىنىپ تېگىشلىك ئورۇنلىرىغا ئۆتتى. خان كەڭ چاپىنىنىڭ پېشىنى قايرىپ، ھەيۋەت بىلەن ھارۋىدىن چۈشكەندە، ھەر ئون قەدەمدە بىر دېگۈدەك تۇرغان قوراللىق قارۇغچىلار پۇتىنى جۈپلەپ، قىزىل پۆپۈكلۈك نەيزىسىنى ئىككى پۇتىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن قاڭشىرىغىچە توغرىلاپ، ئىككى قوللاپ چىڭ تۇتۇپ ھۆرمەت بىلدۈردى. خان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئەتراپىغا قاراپمۇ قويماستىن بۇتخانىغا قاراپ ماڭدى. خانىنىڭ ئالدى ۋە كەينى تەرىپىدە بىر توپ قارۇغچىلار ھەيۋىتىنى كۆرسىتىپ، مەيدىسىنى كېرىپ ماڭماقتا.

قارۇغچىلار شەھەر كىشىلىرىنى يولنىڭ چېتىگە ھەيدەيتتى. ياش-

قېرى، ئەر-ئايال شەھەر كىشىلىرى خانغا يول بېرىپ ئارقىلىرىغا شوخشۇيىتتى ۋە ئېگىلىپ تازىم قىلاتتى، ئارقا تەرەپتىكى بەزىلەر ھەيران قالغاندەك ھاڭۋېقىپ قالغانىدى، بەزىلەر يېنىدىكىلەرنى نوقۇپ پىچىرلىشاتتى. توپ ئارىسىدا ئېشىكىنى يېتىلىۋالغان ئاددىي يېزا كىيىمىدىكى بىر ئەر كىشى بۇ سۈرلۈك ئەھۋالنى كۆرۈپ "پاھ! ئېمىدېگەن ھەيۋەت بۇ" دېگەنىدى، كىشىلەر ئۇنى ئىتتىرىپ ئارقىسىغا چىقىرىۋەتتى. ئوڭ ياقتىن قاڭشارلىق، چېقىر كۆزلۈك تۈلكە جۇۋا، كەمچەت تەلپەك كىيگەن، قارا ساقاللىق بىر ئاتلىق كىشى چىقىپ كەلدى. ئىككى چاكار ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاتنىڭ تىزگىنىدىن يېتىلىگەن، ئارقىسىدا پۇقراچە كىيىنگەن نەيزىلىك ئىككى چاكار يوغان قەدەم تاشلاپ كەلمەكتە ئىدى. توپنى كۆرۈپ ئاتلىق قامچىسىنى شىلتىغانىدى، چاكارلار "پوش-پوش!" دەپ كىشىلەر توپىنى يېرىپ كىردى. قامچىسىنىڭ سېپىنى يوتىسىغا تىرەپ، كۆزلىرىنى خومارلاشتۇرۇپ كىشىلەرگە "مەن كىم" دېگەندەك كېرىلىپ كېلىۋاتقان بۇ ئاتلىق كىشى خاننى كۆرۈپ قالدى-دە، سەكرەپ ئاتتىن چۈشۈپ، قوللىرىنى قورسىقىدا قوشتۇرۇپ ئىككى پۈكۈلۈپ ئېگىشتى. ئۇ شۇنداق تۆۋەن ئېگىشتىكى، ئۇنىڭ كەمچەت تەلپىكى بېشىدىن چۈشۈپ، غىلدىرلاپ خاننىڭ كەينىدە كېلىۋاتقان قارۇغچىلارنىڭ ئاياغلىرى ئارىسىدا قالدى. ئېخچە ئېگىلىپ تۇرغان باي خان ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئەتراپقا ئەنسىز قارىۋېتىپ تۇماقىنى ئىزدىدى. خالايىق تەڭلا قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

خان بۇتخانا قاپقىسى ئالدىغا كەلدى. قاپقا ئالدىدا ئىككى ياقتا ساغۇچ كاسايا كىيگەن بەشتىن ئون راھىب خاننى قارشى ئېلىش

ئۇچۇن تىزىلىپ تۇراتتى. ئالدىدىراق ئوتتۇرىدا، ئاۋۇلاردىنمۇ سالاپەتلىكرەك كاسايا كىيگەن بىر راھىب ئالقانلىرىنى جۈپتەكلەپ پېشانىسىگە تۇتۇپ ئالدىغا ئېگىلىپ خاننى "خۇش كېلىپسىز خاقانىم" دەپ قارشى ئالدى. راھىب ئېگىشكىنىچە يېنىچە مېڭىپ، قوللىرى بىلەن خاننى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىپ ئالدىدا ماڭدى. خان قاپقىدىن كىرگەندىن كېيىن ھويلىدا ئىككى رەت بولۇپ قاتار تىزىلغان بالا راھىبلار ئوتتۇرىسىدىن ئۆتۈپ، كىچىكرەك يەنە بىر قاپقىدىن ئىچكىرىگە كىردى. بۇ كىچىكرەك بىر ھويلا بولۇپ، بۇ يەردە ياش راھىبلار قاتارى خاننى قارشى ئالدى.

خان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى راھىبنىڭ كەينىدىن مېڭىپ، تاش پەلەمپەيدىن كۆتۈرۈلۈپ، چوڭ قىزىل قاپقىدىن ئىچكىرى كىرىشتى، بۇ زور قىزىل تۈۋرۈكلەر كۆتۈرۈپ تۇرغان كەڭ، ئېگىز بىنا بولۇپ، ئوتتۇرىدا — ئېگىز سۇپىدا ساكيامونىنىڭ ئون گەزچە ئېگىزلىكتىكى پاداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان بۇتى قويۇلغانىدى ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە، پەسرەكتە تۈرلۈك قىياپەتتىكى قاراۇغ راجا، بۇدىسامخالار بۇتلىرى قاتارى كۆزلىرىنى ئالايتىپ، چىشلىرىنى ئىچىپ غەزەپ ئىپادىلىرى بىلەن تىزىلىپ تۇراتتى. ئۆينىڭ تام تەكچىلىرىگە ئايلاندۇرۇپ ھەر خىل چوڭ-كىچىك مۇئەككەللەرنىڭ بۇتلىرى قويۇلغان. ساكيامونىنىڭ ئارقىسىغا ھەر رەڭ ۋە ھەر خىلدىكى تۇغ ئەلەملەر قادالغانىدى. بۇتنىڭ ئالدىدا، پەستە سەككىزدىن ئون ئالتە راھىب ئىككى ياقتا يۈكۈنۈپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىلىرىدىكى تەكچىگە ئۇيغۇر يېزىقىدا ھۆسن خەت بىلەن پۈتۈلگەن تۇرۇم نوم ۋە سوتىرلار ئېچىپ قويۇلغانىدى.

خان ھەمراھلىرى بىلەن ساكيامونىنىڭ ئالدىدا يەرگە سېلىپ

قويۇلغان تىزلىقتا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭغا ئاۋال سەجدە قىلدى، كېيىن ئالقانلىرىنى جۈپتەكلەپ پېشانىلىرىگە تەگكۈزۈپ، باشلىرىنى ئېگىپ، بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. ئاندىن ئۇلار ئىككى ياققا بۆلۈنۈپ راھىب بىلەن قاتار ئولتۇرۇشتى. خاننى باشلاپ كىرگەن چوڭ راھىب ساكيامونىنىڭ ئالدىدا ئىشىك ياققا يۈزىنى قىلىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى. ئۇ پارقىراپ تۇرغان يوغان دانىلىق ئۇزۇن تەسۋىسىنى قولىغا ئېلىپ ئۇنى سانىغاچ، يادقا بىرنېمىلەرنى ئوقۇدى، ئولتۇرغان راھىب ئالدىلىرىدىكى كىتابلىرىغا قاراپ ئۈن چىقىرىپ ئوقۇشۇپ كەتتى. خان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى يەنە قوللىرىنى پېشانىلىرىگە تەگكۈزۈپ بېشىنى ئېگىپ روھانىي قىياپەتتە سۈكۈتتە ئولتۇرۇشتى. چۈشىنىپ بولمايدىغان ۋاراڭ-چۇرۇڭ ئاۋازلار بىلەن بۇتخانا ئىچى جاراڭلاپ-غوڭۇلداپ كەتتى. بىرپەستىن كېيىن چوڭ راھىبقا ئەگىشىپ باشقا راھىبلار ئوقۇشنى توختاتتى. چوڭ راھىبنىڭ تەكلىپى بىلەن خان ۋە ھەمراھلىرى ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ ئىشىككە قاراپ مېڭىشتى...

خان بۇتخانا قاپقىسىدىن چىقىپ پەلەمپەيدىن چۈشۈشكە كىشىلەر توپى ئالدىدا تۇرغان بىر ئادەم ئاقساپ خاننىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ قوشۇلۇپ مەيدىسىگە چۈشكەنىدى. ئۇستىگە ئۇزۇن جەندە كىيىپ، بوينىغا قىزىل-ئالا كۆللۈك خالتا ئېسىۋالغان، بېشىدا كۆللۈك ئۇزۇن كۆلا، چوڭ سېرىق مارجان تەسۋىيى مەيدىسىدە ساڭگىلاپ تۇراتتى. خان ئۇنىڭغا دىققەت قىلىپ توختىدى. بۇۋاي قولىدىكى قوپال، ئەگرى-بۈگرى ھاسا تايىقنى ئەگمە سىپى بىلەن سول قولىنىڭ بىلىكىگە ئىلىپ قويۇپ، قوللىرىنى كۆتۈرۈپ، خانغا سازا قىلدى: "ئەي خاقانلارنىڭ

www.uyghurkitap.com

خاقانى، جىمى ئالەمنىڭ ھىماتچىسى، قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ دانا ئاتىسى ئۇلۇغ خاقان! مەرتىۋەڭ يۇقىرى بولغاي، چىققان دۆۋەڭ تېخىمۇ ئېگىز بولغاي، دۆلەت قۇشى بېشىڭدىن كەتمىگەي... بىچارە قۇلۇڭغا سېخىلىق ئىلتىپاتىڭ بىلەن رەھىم ئەيلىگەيسەن..."

"دۆلەت قۇشى بېشىڭدىن كەتمىگەي" دېگەنىدە خان بىرئاز چۆچۈگەندەك قىلدى ۋە يېنىدىكى ئۇردۇبېشىغا قاراپ قويدى. كېيىن، يېنىدىكى ئاغىچىدىن① بىر كىچىك خالتا كۈمۈش تەڭگىنى ئېلىپ بوۋايغا بەردى. بوۋاي خالتىنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ سۆيدى ۋە پېشانىسىگە تەككۈزدى. خان ماڭدى، خاننىڭ كەينىدىكى قارۇغچى بوۋايغا سىنچىلاپ قارىدى ۋە قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ نېمىنىدۇ ئويلىدى. بۇنىڭغا دىققەت قىلىپ تۇرغان بوۋاي خالتىنى قوينىغا سالدى-دە "غىپ" قىلىپ توپنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى...

— بۇ بوۋاي كىمكىن، گەپلىرى مەنىلىكقۇ!؟ — سورىدى خان ئۇردۇبېشىدىن.

— بۇ بوۋاي ئۇردۇكەنتكە پەيدا بولۇپ قالغىلى بىرەر ئاي بولدى. مەن ئايغاقچىلاردىن ئاڭلاپلا تەكشۈرۈپ نازارەت قىلىشنى ئورۇنلاشتۇرغانىدىم. مەلۇماتقا قارىغاندا بۇنى يەركەنلىك دەيدۇ، بۇددا دىنى تەلىملىرىنى پۇختا بىلىدىغان، ئۇلۇغ ئادەم دەيدۇ، — ئۇردۇبېشى نېمىگىدۇ ئەندىشە قىلغاندەك بوۋاي غايىب بولغان تەرەپكە قاراپ قويدى.

قارۇغباشى يەركەنلىك بىر ئەمەلدارنىڭ بىر دىۋانە بوۋاي توغرىسىدىكى ھېكايىسىنى ئېسىگە ئالدى ۋە يېقىندا بۇ بوۋاينىڭ

① ئاغىچى — مالىيە ۋەزىرى، ئەرەبچە خەزىنىچى.

www.uyghurkitap.com

ئوردۇبېشىنىڭ ئۆيىدىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتىدى.

ئىككى ھەپتە ئىلگىرى قارۇغباشى ئوردۇبېشىنىڭ ئۆيىگە بارغانىدى. قارۇغچى قاپقىنى كېچىكىپرەك ئاچتى. ئۇ قاپقىدىن كىرىشكە ئۆينىڭ نېرى تەرىپىدىكى يان ئىشىكتىن خۇددى مۇشۇ دىۋانىگە ئوخشاش بىر ئادەم چىقتى. ئۇ راۋۇرۇس مېڭىپ كېلىپ، پېشايۋاننىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلەكلىك ھاسىسىنى ئالدى-دە، پەلەمپەيدىن چۈشۈپلا ھاسىسىنى سول قولىغا تۇتۇپ، تۇغما توكۇر كىشىدەك ناھايىتى كېلىشتۈرۈپ ئاقساپ ماڭدى، ئارقا ئىشىكتە كۈتۈپ تۇرغان بىر ئادەم ئۇنى چىقىرىپلا ئىشىكنى ئېتىپ قويدى. قارۇغباشى بۇۋاي چىقىپ كەتكۈچە قاراپ تۇردى، كېيىن ھەيرانلىق بىلەن يېنىدىكى قاپقاباقارغا قارىدى. قاپقاباقار "كىم بىلسۇن" دېگەندەك بېشىنى چايقاپ قويدى.

مۇشۇ ئەھۋاللارنى ئەسلەپ قارۇغباشى ئوردۇ قاپقىسىدىن كىردى. خان ۋە باشقىلار ئۆز ئىشخانىلىرىغا كىرىشىپ كەتتى...

قارۇغباشى ئۆز ئىشخانىسىغا كىرىپ پۈتۈك شىرەسىنىڭ ئالدىدىكى ئورۇندۇققا ئولتۇردى. ئۇنىڭ بېشىدىن "زادى بۇ بۇۋاي كىم؟" "نېمىشقا ئۇ خانغا 'دۆلەت قۇشى بېشىڭىزدىن كەتمىگەي' دەيدۇ." دېگەن سوئال كەتمەيتتى. "ئەجەب ئىش-ھە؟ ئۇ ئوردۇ بېشىنىڭ ئۆيىدىن چىققاندا يان ئىشىكتىن چىقىپ، ئارقا دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىدۇ؟ يەنە كېلىپ ساپ-ساق تۇرۇپلا توكۇر بولۇۋالىدۇ؟..."

مۇشۇنداق ئويلار بىلەن ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى يەركەنلىك ئەمەلدارنىڭ بۇلتۇر كۈزدە ئۆيىنى كۆرگىلى يەركەنگە بېرىپ قايتىپ كەلگەندە، مۇنداق ۋەقەنى سۆزلەپ بەرگەنلىكى

ئېسگە چۈشتى:
يەركەندە ھەممە بىلىدىغان ۋە ھۆرمەتلەيدىغان دىۋانە بوۋاي ئاتلىق بىر ئادەم بار ئىكەن. بۇ ئادەم يەركەنـدە تۇغۇلۇپ ئۆسـكەن، ئەسلىدە ئازراق يەر-سۇيى بار دېھقان ئىكەنـدۇق. يەركەنلىـك بىر چوڭ يەر ئىگىسى ئۇ ياققا تارتىـپ-بۇ ياقـقا سۆرەپ يۈرۈپ ئۇنىڭ يەر-سۇلىرىنى تارتىـۋاپتىـكەن. يالغۇز بىر ئوغـلى چاكارلىقتا ئاشۇ يەر ئىگىـسىنىڭ تۆگـمىنىـنىڭ كويلىسىغا چۈشۈپ ئۆلۈپـتۇ. خوتۇنى ۋەيرانچىلىقتا، ئوغلىنىڭ ھەسرىتىـدە يىغـلاپ يۈرۈپ ساراڭ بولۇپ، ئاخىـر ئۆلـۈپ كېتىپتىـكەن. بوۋاي يەر ئىگىسى بىلەن داۋالىشـىپ ئۆرۈشقاندا، ئۇرۇپ بىر پۇتىنى ناكار قىلىپ قويۇپتۇ. بوۋاي كوچىدا قېلىپ، سەرگەردان بولۇپ چىقىپ كېتىپتىكەن. ئۇ ئارىلاپ يوقىلىپ كېتىپ، باشقا يۇرتـلارنى ئايلىنىـپ قايتىـپ كېلىدىكەن، بىر قېتىم ئۇزاق يوقىلىپ كېتىپ قايتىپ كەلگەندە، چاچ-ساقاللىرىنى قويۇۋەتكەن، جەندە-كۇلاھ كىيگەن بىر دىۋانە قىياپىتىدە بولۇپ قايتىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر ئۇنى "دىۋانە بوۋاي" دەپ ئاتاپتۇ. ئۇ كىملەردىندۇ تومۇر تۇتۇشنى ئۆگىـنىۋاپـتۇ. ئاغرىق كۆرۈپ دورا بۇيـرۇيدىكەن. ئۇندىن كېيىن تېخىمۇ داڭقى چىقىپ كېتىپتۇ.
بۇلتۇر ئەتىيازدا دىۋانە بوۋاي ئۆزىنىڭ قەدىناس ئېشكىنى مىنىپ قەشـقەرگە قاراپ يولـغا چىقىـپتۇ. بىرنەچـچە كـۈنـدە كۆكـراۋات دېگەن يەرگە كېلىپ ئىككى كۈن تۇرۇپـتۇ. خەقلەر ئاغـرىق كۆرسە-تىپتۇ، ئاش-نان بېرىپتۇ. شۇ كۈنلەردە كۆكـراۋاتـقا بىر قارا ساقال ئادەم پەيدا بولۇپ قاپتۇ. "قەشقەرگە باراتـتىم" دەپ بىرقانـچە كۈن تۇرۇپتۇ ۋە دىۋانە بوۋاي بىلەن تونۇشۇپتۇ. ئۇ بوۋاينى قەدىـرلەپتۇ، بوۋاي ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ. كېيىن ئىككى يولداش قەشقەرگە

www.uyghurkitap.com

قاراپ يولغا چىقىپتۇ...

بىرقانچە كۈندىن كېيىن چوڭ سايلىق بۇ ياقىدىكى قىزىل دېگەن يۇرتتا بىر تۆگىچىلەر كارۋىنى دىۋانە بوۋاينى ئۇچرىتىپ قاپتۇ، ئۇنىڭدىن هال-ئەهۋال سوراپتۇ، ئۇنىڭ قەشقەرگە ماڭغانلىقىنى بىلىپ يوللۇق نان ۋە بىرنەچچە تەڭگە پۇل بېرىشىپتۇ. كارۋان يەركەن ياققا قاراپ چوڭ سايغا كىرىپ كېتىپتۇ...

تۆگىچىلەر كارۋىنى چوڭ سايدىن ئۆتۈپ كۆكراۋاتقا يېقىن قالغاندا، بىرسى تەرەت قىلىش ئۈچۈن يول چېتىدىكى بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپلا "ۋاي، مەيەرگە كېلىڭلار، ئادەم ئۆلۈكى!" دەپ ۋارقىراپتۇ، تۆگىچىلەر كارۋىنى توختاپ يۈگۈرۈشۈپ بارسا، قۇمدىن يېرىمى چىقىپ قالغان بىر جەسەت يېتىپتۇ. ئەهۋالدىن قارىغاندا، قۇمغا كۆمۈلگەن جەسەتنى شامال سوقۇپ ئېچىۋەتكەن ئوخشايدۇ. جەسەتنى ئېچىپ چىقىرىپ قاراپ باقسا، جەسەت كۆكلەك تامبال بىلەن، قورسىقىغا ئىككى يەرگە پىچاق سېلىنغان. قورسىقىدىن جىق قان ئېقىپتۇ. ئاغزى-بۇرۇنلىرىدىنمۇ قان چىقىپ قاپتۇ. "بىر يامان ئادەم ئۆلتۈرۈپ كېتىپتۇ، بىچارىنى" دېيىشىپتۇ تۆگىچىلەر. بىر تۆگىچى دىققەت بىلەن قاراپ "ساقال-بۇرۇتلىرى ئەجەب دىۋانە بوۋاينىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇيا" دەپتىكەن، چوڭراق بىرسى: "ئېگىز-پەس سۆزلىمە، دىۋانە بوۋاينى قىزىلدا كۆردۇق ئەمەسمۇ" دەپتۇ. تۆگىچىلەر كەتمەن ئېلىپ كېلىپ باشقا بىر يەردىن ئادەم بويى گۆر قېزىپ جەسەتنى كۆمۈپ قويۇپ كېتىپتۇ.

قارۇغباشى داۋاملىق تويلايتتى. "كۆكراۋاتتا بىر ئادەم دىۋانە بوۋاي بىلەن تونۇشۇپ بىللە مېڭىپتۇ...، قىزىلغا كەلگەندە، بوۋاي

يالغۇز... جەسەتنىڭ كىيىم-كېچەكلىرى يوق...دىۋانە بوۋاي بولتۇر ئەتىياز قەشقەردە پەيدا بولۇپ قالدى... ئۇ، ئوردۇبېشىنىڭ ئۆيىدە..."

تۆتىنچى باب

تۆن يېرىمىغا تاك ـ تاك

بىرىنچى ئاينىڭ ئون بەشىنچى كۈنى، جىمجىت كېچە، ئاتۇش- تىكى سۇتۇقلارنىڭ چوڭ ھويلىسىدىمۇ ئوخشاشلا جىمجىتلىق; ھېچ- قانداق ئاۋاز يوق. پەقەت باغ ئوتتۇرىسىدىكى كۆتۈرمە بىنانىڭ پەنجىرىلىرىدىنلا چىراقنىڭ غۇۋا يورۇقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قاراڭ- غۇلۇقتا ھويلا تاملىرىنىڭ كەينىدە ئۆملىگەن ئادەملەرنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

بېشىغا كۆز ئورنى تېشىلگەن قارا خالتا كىيگەن، قولىغا قىلىچ ئالغان بۇ ئادەملەر ئۆمىلەپ يېقىنلاشتى ۋە زوڭزىيىپ ئازراق ئولتۇ- رۇشتى. كېيىن، ئاستا تامغا چىققان بىرسىنىڭ قول ئىشارىتى بىلەن باشقىلارمۇ تامغا ياماشتى، تامدىن ئېشىپ چۈشتى ـ دە، سەگە تېرەك- لەر ئارىسىدا دەملىرىنى ئىچىگە ئېلىپ ئولتۇرۇشتى. كېيىن يەنە مىدىرلىدى ۋە ئاستا ئېڭىشىپ ئىلگىرىلەپ، كۆتۈرمە بىناغا يېقىن مېۋىلىك دەرەخلەر تۈۋىگە كېلىپ مۆكۈپ ئولتۇرۇشتى.

بىرپەستىن كېيىن ئاشۇ قارا باشلار ئىزى بىلەن قىرىق ـ ئەللىك قىلىچلىق ئادەم تام ئارقىسىدا پەيدا بولدى. ئالدىدىراق ماڭغان ئارسلاننىڭ شەرىتى بىلەن يىگىتلەر چاققانلىق بىلەن تامدىن ئارتىلىپ باغقا چۈشتى ۋە سەگە تېرەكلەر ئارىلىقىدا ئۆي تەرەپكە كۆز تىكىپ جىم ئولتۇرۇشتى...

* * *

ئوردۇكەنت خان ئوردۇسى. خاننىڭ ئىشخانىسىدا خان، سۇباشى ۋە ئوردۇبېشى جىددىي پاراڭلاشماقتا.

— مانا تاكتاك ئۇرۇشقا ئاز قالدى، — دېدى ئوردۇبېشى ھودۇقۇشنى بېسىقا ئۇرۇنۇپ خىرقىراپ كۈلۈپ، — بارس ئۇۋۇسىدىلا مىجىپ تاشلىنىدۇ.

— شۇنداق بولسىغۇ، — دېدى سۇباشى، — ھەي، كۆڭلۈم سەل ئىغىپ تۇرىدۇ، — ئۇ قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ تىنچسىزلىناتتى.

بۇرۇتىنى تولغاپ ئۆيدە مېڭىپ يۈرگەن ئوغۇلچاق بۇغراخان كېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىدا توختىدى:

— ئەگەر بارس مىجىپ تاشلانمىسچۇ؟

— ھە، بۇ تەرىپىنىمۇ ئويلىشىش كېرەك! — دەپ سۆز قوشتى سۇباشى.

— چاتاق يوق، — كۈلدى ئوردۇ بېشى، — ئىش پۇختا جايلاشتۇرۇلغان. ئۇندىن كېيىن... "باسمىچىلار" بوش كەلمەيدۇ.

— ئوردۇبېشى، ئەگەر چاتاق چىقىپ قالسا... سىزنىڭ "باسمىچىلىرىڭىز"نى ئۇچۇقتۇرۇۋەتمەكچى.

ئوغۇلچاق بۇغراخان سۇباشىغا تىكىلىپ قارىدى، سۇباشى بېشىنى ئاستا لىڭشىتىپ قويدى.

— تۇن يېرىمىغا تاكتاك ئۇرۇشقا يەنە قانچىلىك قالدى؟

— بىر ئاش پىشىم، — جاۋاب بەردى ئوردۇبېشى.

— ھە، بىر ئاش پىشىم...، — ئويلاپ قالدى خان، — بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن بىزنىڭ تەقدىرىمىز ئايان بولىدۇ...

— بىزنىڭ تەقدىرىمىز نۇرلۇق، ئۇلۇغ خاقانىم.

خاقان گەپ قىلمىدى. لېكىن ئوردۇبېشى بىلەن سۆزلىشىشقا غەمكىن، ئىشەنچسىز چىرايدا قاراپ، ھە دەپ ئېڭەكلىنى تاتىلايتتى...

* * *

تەركىن بېگىم ئۆز ھەرىمىدە پەرىشاندى. ئۇ بىردەم ئولتۇراتتى، بىردەم ماڭاتتى، بەش نەپەر قىز خىزمەتچىسىنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا پايپېتەك بولۇشماقتا، ئۇنىڭ كۆڭلىنى تىنچلاندۇرۇشقا تىرىشماقتا. لېكىن ئانىسىنىڭ بىئاراملىقى بارغانسېرى كۈچەيمەكتە...

گۈللەيلى ئالدىراش كىرىپ كەلدى. تەركىن بېگىم چاپسان ئورنىدىن قوپتى ۋە سورىدى:

— تۈن يېرىمىغا تاكتاك ئۇرۇشقا قانچە قالدى، گۈل؟

— ئاز قالدى، خان ئاچا، بىر ئاش پىشىمچە قالدى.

— توغرۇلبەگ نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟

— ئۇ يېقىن قاياشلىرى بىلەن سۆزلىشىۋاتسا كېرەك.

ئانا ئۆيىنى بىر ئايلىنىپ كېلىپ يەنە كۇرسىدا ئولتۇرۇپ ئىشىككە قادالدى.

* * *

ئوردۇكەنت شەھىرى ئەتراپىدىكى باغلىق ھويلا، ھويلا ئىچىدە قاراڭغۇدا كىشلەرنىڭ ئۆيگە كىرىپ-چىققانلىقى، پەنجىرىلەردىن ئۆينىڭ يورۇقىدا كىشلەرنىڭ ئۆرە تۇرۇپ سۆزلەشكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

بىرى ئالدىدا، تۆتى كەينىدە ئالدىراش ماڭغان بەش ئاتلىق كوچىنىڭ دۇقمۇشىدىن بۇرۇلۇپ كېلىپ، قاپقا ئالدىدا توختىدى ۋە ئالدىراش ئاتتىن چۈشتى. قاراڭغۇدا ئۇلارنىڭ چېرىكچە كىيىملىرى، بېلىدىكى قىلىچلىرى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئالدىدىكى ئادەم

ئېتىنى باشقىسىغا بېرىپ "تاق، تاق، تاق" قىلىپ مەلۇم بەلگە بىلەن قاپقىنى قاقتى. ئىچكىرىدىن بىرسى قاپقىنى قىيا ئېچىپ، قاپقا ئالدىدا تۇرغان كىشىگە سەپسىلىپ قارىدى-دە:

— ھە، يۈزباشى، كىرىڭ! — دەپ، قاپقىنىڭ بىر قانىتىنى ئاچتى، مېھمانلارنى ئاتلىرى بىلەن ئىچكىرىگە كىرگۈزۈپ قاپقىنى ياپتى ۋە تاقاق سالدى.

ئۆيدىن چىقىپ يۈزباشىنى قارشى ئالغۇچى يۈزباشىنىڭ ھەمراھ-لىرىنى قاپىقاباقارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا تاپشۇرۇپ، ئۇنى ئۆيگە باشلاپ ماڭدى. ئۇلار پەلەمپەيدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— مېنى چەبەر مىڭباشى ئەۋەتتى، — دېدى يۈزباشى ئورۇن-دۇقتا ئولتۇرۇۋېتىپ باتۇرتاغىسىغا قاراپ، — مىڭباشى چېرىكلەرنى باشلاپ تۇتتۇرگىگە كەلدى.

— ئۇ جاي بولامدىكەن؟

— ساي، قىيىلىن دەرەخلىك. ئادەم بارمايدۇ، ھەم شەھەرگە يېقىن ئىكەن، بۇ يەرگە ئون بەش چاقىرىمچە كېلىدۇ. مىڭباشى ۋاقتى كەلگەندە تىم① ئۈستىگە ئوت ياقسۇن، مەن چېرىك تارتىپ چاپسانلا يېتىپ بارىمەن، دېدى.

— تولا ياخشى. سەن قايتىپ كەتمە. بىز بىللە بول، — دېدى سۇتۇق.

يۈزباشى تازىم قىلىپ ئۆيدىن چىقتى.

* * *

"تاك-تاك-تاك!..." قىلىپ ئۈچ قېتىم يېرىم كېچىگە تاكتاك

① تىم — ئوت يېقىپ خەۋەرلىشىدىغان دۆڭلۈك.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئۇرۇلدى...

ئاتۇش چوڭ ھويلىدا كۆتۈرمە بىنانى ئوراپ ياتقان قارا كىيىملىكلەر دەرەخلەر ئارىسىدىن قوزغىلىپ قوللىرىدىكى يالىڭاچ قىلىچلىرىنى پارقىراتقىنىچە ئۆمىلەپ ئۆي ياققا ماڭىدى. ئۇلارنىڭ كەينىدە مۆكۈپ ياتقان قىلىچلىقلارمۇ قوزغالدى...

* * *

ئوردۇكەنت شەھىرى — خان ئوردىسىنىڭ چوڭ قاپقىسىغا تۆت-بەش ئادەم يېتىپ كەلدى. بىرى يەنە بايىقى بەلگە بىلەن قاپقىنى قاقتى، قاپقىنى بىرەيلەن ئاۋايلاپ ئېچىپ، كەلگەنلەرنى كىرگۈزدى، ئۇندىن كېيىن، تام ياقىلاپ كەلگەن يىگىرمە-ئوتتۇز كىشىنى ئالدىرىتىپ ئىچكىرىگە كىرگۈزدى ۋە يەنە ئاۋايلاپ قاپقىنى ئەتتى...

* * *

ئاتۇش چوڭ ھويلىدىكى قارا كىيىملىكلەر پېشايۋانغا چىقىپ بىنانى ئورىۋالدى... كەينىدىكى يىگىتلەر ئۆيگە يېقىن دەرەخلەر ئارىسىغا كىلىپ زوڭزىيىپ، ئۆي ياقتىن كۆز ئۈزمەي ئولتۇراتتى...

* * *

بەش كىشى ئوردىدا جىددىي ھالەتتە تۇرغان چېرىكلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ چوڭ سارايىنىڭ ئىشىكىگە كەلدى. ئىشىك بېشىدىكى پانۇس يورۇقىدا ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىككى نەپەر نەيزىلىك قاراۇغچى ئىشىكنى ئاچتى. كەلگۈچىلەر ئەمدى چوڭ سارايغا كىرگەنىدى، سول ياقتىكى كىچىك ئىشىكتىن خاننىڭ مەخسۇس قاراۇغچىسى چىقىپ قالدى. ئۇ ئەھۋالنىڭ باشقىچە ئىكەنلىكىنى بايقاپ خاننىڭ ئىشخانىسىغا يۈگۈرگەنىدى، قىلىچ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ بىرىپ گەپ-سۆزسىزلا ئۇنىڭ ئالدىنى توستى ۋە تاشقى-

رىغا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. باشقىلار قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقىرىپ ئوڭ ياقتىكى خانىنىڭ ئىشخانىسىغا ماڭدى، بەستى كىچىكرەك بىرسى سول ياققا — تەركىن بېگىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى. ئىشىكتىن ھەيۋەت بىلەن كىرگەن سۇتوق، توغرۇلبەگ ۋە ئۇلىكلەرنى كۆرگەن خان، سۇباشى، ئوردىۋېشى چاچراپ ئورۇنلىرىدىن قوپتى...

* * *

ئاتۇش چوڭ ھويلىدىكى قاراكىيىملىكلەر يالىڭاچ قىلىچلىرىنى تەييارلاپ كۆتۈرمە بىنانىڭ ئىشىك-دېرىزىلىرىدىن باستۇرۇپ كىرىشتى... لېكىن ئۆيدە ئادەم يوق ئىدى. ئۇلار ئۇ ياق-بۇ ياقنى ئاختۇرغۇچە، پېشايۋاندا قىلىچلاشقانىنىڭ ئاۋازلىرى ۋە ۋارقىراشلار ئاڭلاندى. ھەش-پەش دېگۈچە ئىشىك-دېرىزىلەردىن ئارسلان باشلىغان يىگىتلەر باستۇرۇپ كىردى... ئۆيدىمۇ قىلىچۋازلىق باشلىنىپ كەتتى. ئەركىن، يۇلتۇز، قۇندۇز، قوچقارلار بەك چەبدەس-لىك بىلەن ئۇرۇشتى. يىگىتلەر قارا كىيىملىكلەرنىڭ بىرنەچچىسىنى يەرگە دومىلاتتى. يۇلتۇز يارىلىنىپ يىقىلغاندى، قوچقار دەررۇ بېرىپ ئۇنى يۆلىدى. ئۇنىڭ سول قولى ئازىراق يارىلانغانىدى. قىسقا، لېكىن كەسكىن جەڭدىن كېيىن قارا كىيىملىكلەر قىلىچ-لىرىنى تاشلاپ، تىزلىنىپ قول كۆتۈردى.

— سەنلەر كىم؟ — دېدى ئارسلان غەزەپ بىلەن.

— بىز تاغدىن كەلگەن، — دېدى ئېگىزرەك بىرسى.

— ھە، باسمىچىلار...باسمىچىلارغا ئۇۋال بولمايدۇ. ئەپچىقىپ باشلىرىنى ئېلىڭلار بۇلارنىڭ.

— ۋاي، بىز باسمىچى ئەمەس، — دېدى ئالدىراپ مېلىقى ئېگىز ۋە بېشىدىكى قارا خالتىنى ئالدي. باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ

ئېلىشتى.

— بىز خاننىڭ چېرىكلىرى، — دېدى يەنە بىرسى، — بىزنى ئۆلتۈرمىسىلە، بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز.

يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ يالۋۇرۇشتى.

— ئەمدى راست گەپنى قىلدىڭ، بۇلارنى قاماپ قويۇپ تۇرۇڭلار! — ئارسلان بۇيرۇق قىلدى.

يىگىتلەر "باسمىچىلار"نى ھەيدەپ ماڭدى. ئارسلان قوچقار يۆلەپ ئولتۇرغان يۆلتۈزنىڭ يېنىغا كەلدى. قۇندۇز قولياغلىقى بىلەن يۆلتۈزنىڭ قان چىقىپ تۇرغان بىلىكىنى باغلاۋاتاتتى. ئارسلان يۆلتۈزنىڭ يېنىغا تىزلاندى ۋە يانچۇقىدىن ياغلىق ئېلىپ ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى تەرنى ئېرتتى....

* * *

ئوردىدا كۆرەش باشلىنىپ كەتتى. سۇتۇقنى كۆرۈپ چۆچۈپ ئورۇنلىرىدىن قوپقان خان ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرى بىرپەس نېمە قىلىشنى بىلمەي تۇرۇشتى-دە، كېيىن خان ئارقىسىغا داجىپ بېرىپ تامغا يۆلەندى، ئوردىبېشى شىرەنىڭ ئاستىغا مۆكتى. سۇباشى بولسا قىلىچىنى چىقىرىپ ئۇرۇشقا تەييارلاندى.

— سۇباشى! — دېدى سۇتۇق، ئۇنىڭ ئالدىغا بىرنەچچە قەدەم تاشلاپ — ھەيۋەڭنى قوي، قىلىچىڭنى تاشلا!

سۇباشى كۆزلىرىنى ئالايتىپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ھۆرپەيدى ۋە سۇتوققا ئېتىلدى. سۇتۇق "شارت" قىلىپ ئۆزىنى ئەپقاچقاندى، ئۇنىڭ ئۇرغان قىلىچى بىكارغا كەتتى.

سۇتۇق ياردەمگە كېلىۋاتقان توغرۇل بىلەن ئىلىككە "سىلەر جىم تۇرۇڭلار" دېگەندەك قول شەرىتى قىلدى ۋە سۇباشىغا ھۇجۇم

قىلدى. قاتتىق قىلىچۋازلىق بولدى، بىردەم ئۇ، بىردەم بۇ قىستاپ چېكىندۈرەتتى. ئاخىر سۇباشى سۇتۇقنى تامغا قىستىدى. سۇتۇق قىلىچى بىلەن ئۇنىڭ قىلىچىنى ئىتتىرىپ تىركەشتى ۋە كۈچىنى توپلاپ قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇ سۇباشىنى چېكىندۈرۈپ كېتىپ باراتتى، قىلىچ ئالدىراپ كىرىپ، سۇباشىنىڭ بوينىغا شۇنداق قىلىچ ئۇردىكى، كۆز يۇمۇپ ئاچقىچە ئۇنىڭ بېشى تېنىدىن ئايرىلىپ يەرگە دومىلىدى، تېنى شېخى يوق پور كۆتەكتەك "گۈپ" قىلىپ كەينىچە يىقىلدى. قانغا مىلىنىپ دومىلانغان بېشىمۇ كۆزى ئوچۇق پېتى جىم بولۇپ قالدى.

سۇتۇق سالماقلىق مېڭىپ، تامغا يۆلەنگىنىچە كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان خاننىڭ ئالدىغا باردى.

— قاپقان ياخشى قويۇلماپتۇمۇ نېمە، تاغا! — دېدى ئۇ كىنايىلىك بىلەن، — ئەمدى قاپقانغا ئۆزىڭىز چۈشۈپ قالدىڭىز. سىزنىڭ خانلىقىڭىز ئاخىرلاشتى. سىزنىڭ كۆزىڭىزگە قادالغان سۇتۇق ئەمدى تەختكە چىقىشى كېرەك، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— . . . .

— ھە، تېخىچە مات بولغانلىقىڭىزغا تەن بەرمەيۋاتامسىز؟ ئەمدى ئىلاجىڭىز يوق. قورقماڭ، بىز سىزنى ئۆلتۈرمەيمىز. ئەمما بىر شەرت بار: دەرھال بىر يارلىق پۈتىسىز، بۇ سىزنىڭ ئاخىرقى يارلىقىڭىز بولىدۇ. يارلىققا "مەن بۈگۈن، قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ خاندانلىقىنى ئەسلى ۋارىسى بولغان سۇتۇققا ئۆتكۈزۈپ بەردىم. بۈگۈندىن تارتىپ بارلىق پۇقرالار، خىزمەتچىلەر، چېرىكلەر سۇتۇقنى بۇغراخان دەپ تونۇپ، ئۇنىڭغا بويسۇنۇشى كېرەك"، دەپ پۈتىسىز. مانا شۇ بىرنەچچە ئېغىز سۆز. بۇنىڭسىزمۇ بىز ئىشنى ئەپلەيمىز. ئەمما،

مۇنداق بولسا ئۆزىڭىزگە يامان بولماس، دەيمەن... قېنى يېنىڭىزدا قەغەز ـ قەلەم بارمىكىن؟

سۇتۇق ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، قەغەز ـ قەلەم ئالماقچى بولغانىدى، دوستلىرى بىر ئاۋاز بىلەن "سۇتۇق!" دەپ ۋارقىراپ ئوغۇلچاقنى كۆرسەتتى. سۇتۇق ئىلدام ئارقىسىغا بۇرۇلغانىدى، ئوغۇلچاق تامغا ئېسىقلىق قىلىچنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ سۇتۇققا ئېتىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغانىكەن، سۇتۇق چاققانلىق بىلەن قىلىچنى ئۇنىڭ سول بېقىنىغا بىر غېرىچچە تىققۇەتتى...

ئوغۇلچاق "ۋاي!" دەپ ۋارقىرىدى، يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن قىلىچى قولىدىن تاراڭلاپ يەرگە چۈشتى. ئۇ قوللىرى بىلەن قان ئېقىپ تۇرغان بېقىنىنى تۇتۇپ، ئېڭىشىپ چوڭگىلدى ـ دە، يۈزىچە دۈم يىقىلدى ۋە بىردەم تېپىرلاپ جىم بولدى...

ــ ماۋۇ ساچقاننى! ــ دېدى قىلىچ شىرەنىڭ تېگىدىن ئوردۇبېشىنى تارتىپ چىقىرىپ، ــ ئاسمانغا پىچاق ئاتاتتىڭ، ئەمدى ئەجەب ساچقان بولۇپ قاپسەنغۇ؟

ئوردۇبېشى ئۆمىلەپ بېرىپ سۇتۇقنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى ۋە بېشىنى يەرگە ئۇرۇپ زارلاپ كەتتى:

ــ خان ئوغۇل، يوقسۇ، ئۇلۇغ خاقانىم، مېنى كەچۈرگەيلا، مەن ئەسكى، مەن مۈشۈك، مەن ساچقان. نېمە دېسىلە شۇ. خاقانلىقنى قوللىرىغا ئالغان بىرىنچى كۈنى، مۈشۈ بىرىنچى سائەتتە، ئۇلۇغ خاندانلىقىمىزنىڭ نامى ئۈچۈن مېنى كەچۈرسىلە...مەن ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا قارا يۈزلۈك بولۇپ قالدىم. مەن ئادەم ئەمەس...

ــ بولدى، ۋالاقلىماي ئورنۇڭدىن قوپ! ــ سۇتۇق قىلىچقا قاراپ دېدى، ــ بۇنى سولاپ قويۇڭلار، كېيىن توغرۇل ئاكام بىر تەرەپ

قىلسۇن.

ئوردۇبېشى قىلىچنىڭ ئالدىدا كۆچۈكلىنىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

— ئانام قەيەردە؟ — دەپ سورىدى سۇتۇق قاراۇغباشىدىن.

— ئۆز ئۆيىدە.

— يۇرۇڭلار، ئانامنى يوقلاپ چىقايلى.

بۇلار شام بىلەن يوپيورۇق يورۇتۇۋېتىلگەن چوڭ ساراي مېھمانخانىغا چىقىشىغا سۇتۇقنىڭ ئانىسى ئىككى قولتۇقىدىن ئايىدىڭ بىلەن گۈللەيلى يۆلىگەن ھالدا كەينىدە تۆت قىز بىلەن ئۆيىدىن چىقىپ كەلدى...

سۇتۇق قىلىچىنى قىنىغا سېلىپ ھۆرمەت بىلەن ئانىسى تەرەپكە ماڭدى ۋە بىر تىزى بىلەن ئانا ئالدىغا تىزلاندى.

چىرايى كۈلۈمسىرەپ تۇرغان، لېكىن، ئىككى مەڭزىدە ياش تامچىلىرى دومىلاپ چۈشۈۋاتقان ئانا مېھرىبانلىق بىلەن ئېگىلىپ ئوغلىنىڭ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە:

— قوپۇڭ، ئوغلۇم، — دەپ ئوغلىنىڭ ئىككى قولتۇقىدىن تۇرغۇزدى. ئانا ئون سەككىز ياشلىق ئوغلىنى بىرىنچى قېتىم "سىز" دەپ ئاتىغانلىقىنى ئۆزىمۇ بايقىيالماي قالدى.

ئانىسىنىڭ تونۇش ئىسسىق لەۋلىرى پېشانىسىگە تەگكەندە، سۇتۇقنىڭ تېنى جۇغۇلداپ، گوياكى ئىلگىرى بولمىغاندەك ئاجايىپ چەكسىز مۇھەببەتنى بىلدۈرىدىغان بىر يېقىملىقلىق ھېس قىلدى.

ئالادىن باتۇرتاغا، بىلگە تېكىن بىلەن سۇتۇقنىڭ دوستلىرى ۋە بىر قىسىم چېرىك ئەمەلدارلار كىرىپ ئانىغا ھۆرمەت بىلدۈردى.

— ئىشنىڭ بىرىنچى قەدىمى ياخشى بولدى، — دېدى ئانا ۋە

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئوغلىغا قاراپ قويۇپ، باتۇرتاغنى يېنىغا كېلىشكە شەرەت قىلدى، — بۇ بىرىنچى قەدەم ھالقىلىق قەدەم. ئەمما شۇنى بىلمەك كېرەككى، چوڭ ئىشلار ئەمدى باشلىنىدۇ. نۇرغۇن خەتەرلەر ئالدىڭىزدا تېخى، — ئانا سۆزىنى توختىتىپ بىرپەس ئويلىدى، كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدۇردى، — تەختكە چىقىش ئاسان، ئۇنىڭدا مەزمۇت ئولتۇرۇش قىيىن. خەلق بىلەن بىللە بولۇش كېرەك، ئەلنىڭ غېمىنى يېيىش كېرەك...

— بەك توغرا گەپ! — دېدى باتۇرتاغا ئانىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — ئوغلۇم، ئانىڭىزنىڭ بۇ باھاسىز سۆزىنى ھەرگىز ئۇنتۇمىغايسىز.

ئانا پېشانىسىنى سىلاپ ئويلىدى-دە:

— قىلىدىغان ئىشلار جىق، ئاۋۋال ئوردۇ ئۇچلۇك ھالقىسىنى قۇرماق كېرەك. بۇ مەرھۇم بوۋىڭىز كۆل باشتېكىندىن باشلاپ قارا-خانىلار خاندانلىقىنىڭ ئوردۇ باشقۇرۇش نىزامى ئىدى. دادىڭىز رەھمەتلىك بازىرخانمۇ شۇنداق ئۈچلۈك ھالقا بىلەن دۆلەتنى باشقۇرغان. ئىش ئوغۇلچاقىقا قالغاندىن كېيىن ئۇ بۇ ئەنئەنىنى بۇزدى. ئۆزىنىڭكىنىلا راست قىلدى.

— خاندانلىقنىڭ تۈپ ئاساسىي قۇرۇلمىسىغا قەتئىي ۋارىسلىق قىلىمەن، — دېدى سۇتۇق بېشىنى ئېگىپ، — خان ئانام ئەقىل كۆرسەتكەي...

— ئۈچلۈك ھالقا، باتۇرتاغا، بىلگە تېكىن ۋە ئارسلانلاردىن بولسا قانداق؟ — دېدى ئانا سەل ئويلىنىپ.

ھەممەيلەن قوشۇلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۇردى.

ئۇلار ئانىنى باشلاپ، ئوتىقاشلار بىلەن يورۇتۇلغان ھويلىغا

www.uyghurkitap.com

چىقىۋاندا، ھويلىدا چېرىكلەر ئۆز قىلىچلىرى بىلەن ئۆز قالقانلىرىنى ئۇرۇپ ياكى ئۆز قالقىنىنى سەپدىشىنىڭ قالقىنىغا تەگكۈزۈپ، ھەم ئوڭغا، ھەم سولغا ئايلىنىپ تەنتەنە قىلىشىۋاتاتتى.

سۇتۇقنىڭ تەركىن بېگىم قاتارلىق چوڭلار بىلەن چىقىپ كەلگەنلىكىنى كۆرگەن توغرۇلبەگ ئۈنلۈك توۋلىدى:

— ئاياقتا تۇر!

ھويلا ئىچىدىكى چېرىكلەر شىپپىدە توختىدى ۋە يۈزىنى سۇتۇققا قارىتىپ مىدىر قىلماي جىم تۇرۇشتى.

سۇتۇق ئىشىك ئالدىدىكى سۇپىنىڭ ئالدىغىراق كېلىپ، ھۆرمەت بىلەن تىك تۇرغان چېرىكلەرگە قاراپ چىقتى ۋە سول قولى بىلەن قىلىچىنىڭ دەستىسىنى تۇتۇپ، ئوڭ قولىنى ئالدىغىراق ئېگىز كۆتۈرۈپ:

— ياشاڭ چېرىكلەر! — دېدى.

— خاقانىم ئامان، ئامان-ئامان! — دەپ بىردەك توۋلاشتى چېرىكلەر.

سۇتۇق چەبەر مىڭباشى بىلەن توغرۇلبەگكە قاراپ ئېيتتى:

— چېرىكلەر تارتۇقلانسۇن!

بەشىنچى باب

تەختكە ئولتۇرۇش

يولۋاس يىلى، بىرىنچى ئاينىڭ ئون بەشىنچى كۈنى، ھاۋا تۇتۇق ئىدى. شەھەر كوچىلىرىدا ئاچچىق سوغۇق شامال كېزىپ يۈرەتتى. تاڭ ئېتىشى بىلەن ئوردۇكەنت ئەنسىزلىك ھېس قىلدى. شەھەر كوچىلىرىدا چېرىكلەر كۆپىيىپ قالغان، ئۇلار كىشىلەرگە سۈرلۈك قارايتتى. كىشىلەرمۇ چېرىكلەرنىڭ سىياقىدىن بىرەر نەرسە بىلىۋىلىشقا قىزىقىپ يەر ئاستىدىن ئۇلارغا قارىشاتتى. ئادەملەر كوچىلاردا، ھويلىلاردا تۆت-بەشتىن باش قوشۇپ غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى: "نېمە ئىش بولغاندۇ، بۈگۈن ئەجەب باشقا كۈنلەرگە ئوخشىمايدىغۇ؟" "خان ئوردۇسىنىڭ قاپقىقى تېخى ئېچىلماپتىغۇ؟"

ئوردۇ ئالدى مەيدانىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا پاراڭلىشىۋاتقان كىشىلەر توپى بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى. ئۇلار تالىشىپ پاراڭلىشىۋاتقاندا، بىرسى توپقا قاراپ شاپاشلاپ چىقىپ كەلدى ۋە توپنىڭ ئىچىگە كىرە-كىرمەيلا سۆزلەپ كەتتى:

— بىلەمسىلەر نېمە ئىش بوپتۇ؟ — دېدى ئۇ سىرلىق ئاۋاز بىلەن، — خان ئوغۇل تەختكە چىققۇدەك ئىمىش...

"ھە...!" دېيىشتى ھەممەيلەن ھەيرانلىق بىلەن.

— مەن تازا ئىشەنچلىك يەردىن ئاڭلاپ كەلدىم.

بۇ خەۋەر شەھەرگە چاپسانلا تاراپ كەتتى. ئادەملەر توپلىنىشقا

باشلىدى...چېرىكلەر كىشىلەرنى توسىمايتتى. بەزىلىرى كۆزقىسىپ كۈلۈپ قوياتتى...

شۇنداق قىلىپ، مەيداندا ئادەملەر بارغانچە كۆپەيدى. ئۇلار ئوردۇ قاپقىقىغا تىكىلىپ تاقەتسىزلىك بىلەن يېڭى خەۋەر كۈتەتتى...

ئوردۇ قاپقىقى مەھكەم ئېتىكلىك. قاپقىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا قالقان-قىلىچلىق ئۈچ جۈپ قاراۋۇلچى گويا ياساپ قويغان بۇتتەك تىك تۇراتتى.

ئوردۇ ھويلىسى — ئىچكىرىكى، تاشقىرىقى ھويلىلار جىمجىت... پەقەت ئىچكىرىدىكى ھويلا بىلەن تاشقىرىقى ھويلىنىڭ تام ياقىلىرىدا، ئوتتۇرا يول بويلىرىدا ئۇرۇش ۋاقتىدىكىدەك قوراللانغان چېرىكلەر ھەيۋەتلىك تىزىلىپ تۇرۇشاتتى. ھويلا سۈرلۈك تۈس ئالغان. چوڭ سارايىنىڭ پەلەمپىيى ئاستى-ئۈستىدە تولۇق قوراللانغان قاراۋۇلچىلار سەپ-رۇس تۇرماقتا. ساراي ئىشىكىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئەركىن بىلەن قوچقار جىددىي قىياپەتتە تۇرماقتا. ئۇلار قوشۇملىرىنى تۈرۈپ، نازارەت قىلغاندەك ھويلىغا تىكىلىپ قاراپ قوياتتى ۋە ئارىلاپ سارايىنىڭ ئىچىنى تىڭشايتتى.

سارايىنىڭ ئىچى تېخىمۇ سۈرلۈك: ھەشەمەتلىك مۇراسىم ئۆتكۈزۈلىدىغان بۇ سارايىنىڭ ئۇزۇنلۇقى ئاتمىش ئادىم①، ئېنى ئوتتۇز بەش ئادىم كېلەتتى. ئاستىغا ئوتقاشتەك رەڭدار زىلچا سېلىنىپ، ئاپئاق ئاقارتىلغان تاملىرىغا تۈرلۈك سۈرەتلەر سىزىلغانىدى. پۈتۈن سارايىنىڭ چۆرىسىگە بەش ئادىم ئارىلىقىغا بىردىن قويۇلغان، ئالاھىدە نەقىش قويۇپ ئىشلەنگەن قىرىق تۈۋرۈكنىڭ ھەربىرىگە ۋاللداپ

---

① ئادىم — قەدەم. شۇ ۋاقىتتىكى ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى.

تۆرغان تۆققۇز كۆزلۈك نەپىس مىس شامدان ئورنىتىلغانىدى. ھەربىر تۈۋرۈكنىڭ يېنىغا بىردىن قىلىچ ئېسىپ، قولىغا ئۈزۈن قىزىل پۆپۈكلۈك نەيزە ۋە پارىلداپ تۇرغان نەقىشلىك دۈگىلەك قالقان ئالغان ئوردۇ قارۇغچىسى قويۇلغانىدى. سارايىنىڭ ئىچىدە چەت ئىشلار ئولچىسى، بىلگە تايانغۇ①، ساتىغچىلار ئولچىسى، ئىگدىشچىلار ئولچىسى②، تارىغچىلار ئولچىسى، ئوتاچىلار ئولچىسى③، داستىخان بېگى، ياساقبەگ، تۇتۇقبەگ، مۇراسىم-بەگ، سورۇنبەگ، كېڭەشبەگ قاتارلىق مۇلكىي ئەمەلدارلار، ھەرقايسى قوشۇن باشچىلىرى، ئېكتالار④، يۇرت مۆتىۋەرلىرى بىر-بىرى بىلەن پەس ئاۋازدا سۆزلىشىپ، خاننىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. چىرايىدىن كايىلارنىڭ خۇشال، كايىلارنىڭ ئەندىشىدە ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. شۇ ئارىلىقتا مۇراسىم ۋاقتىدا چېلىنىدىغان بوم ئاۋازلىق كانايلار ئاللىقانداق ئاھاڭغا سوزۇپ چېلىنىپ توختىدى. مۇراسىم قاتناشقۇچىلىرى مۇراسىم ۋاقتىنىڭ توشقانلىقىنى بىلىپ، ئورۇنلىرىدىن قىمىرلىشىپ، ئۆزلىرىگە تېگىشلىك ئورۇنلارغا قاراپ مېڭىشتى.

تۆردە — سارايىنىڭ بېشىدا تەخت. بۈگۈن تەخت ئادەتتىكىدىنمۇ سۈرلۈك، ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. تەختنىڭ ئىككى يېنىدا بەشتىن ئۈزۈن قىزىل نەيزە باشلىق ساپتا قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ دۆلەت تۇغى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. تۇغ ئۈزۈن چاسا بولۇپ، يۈزى

① تايانغۇ — ئاقارتىش ۋەزىرى.
② ئىگدىشچىلار ئولچىسى — چارۋا ئىشلىرى ۋەزىرى.
③ ئوتاچىلار ئولچىسى — سەھىيە ۋەزىرى.
④ ئېكتالار — يەر ئىگىلىرى.

هال رەڭ رەختتىن، چۆرىسىگە تۆت ئىلمەك يېشىل گىرۋەكلىك تۇتۇلغان، گىرۋەكلەردىن ئۇزۇن قىزىل پۆپۈكلەر ساڭگىلاپ تۇرىدۇ. تۇغىنىڭ يۇقىرى ئوتتۇرىسىغا قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ توققۇز پۇتاقلىق دۆلەت بەلگىسى① زەر سېرىق يىپ بىلەن چېكىلگەن. ئۇنىڭ ئاستىغا ئۇيغۇر يېزىقىدا "قاراقاغان" دېگەن سۆز سېرىق يىپ بىلەن چېكىلگەن.

تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئىلمەك، تورقابەگ، يولتۇز، قىلىچ ۋە باش راھىب؛ سول تەرىپىدە توغرۇلبەگ، ئايدىڭبەگ، بىلگە، بۆرى تېكىن ۋە بىر راھىب قاتار تىزىلىپ جىم تۇراتتى.

ئۈچىنچى قېتىم كاناي-دۇمباقلار چېلىنىپ، ئوردۇ ئىچى ياڭرىدى.

چاۋۇش بۇركۇتبەگ تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن چىقىپ ئېلان قىلدى:

— ئۇلۇغ خاقان، تەركىن بېگىملەر سارايغا چىقىدۇ!

سارايدىكىلەر ئىچكىرىكى ئىشىك ياققا بۇرۇلۇپ باشلىرىنى ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈپ تۇرۇشتى.

سارايىنى جاراڭلاتقان كاناي-دۇمباق سادالىرى يەنە ياڭرىدى.

ئالدىدا — گۈللەيلى بىلەن قۇندۇز ئىككى قولتۇقىدىن تۇتقان تەركىن بېگىم؛ ئارقىدىن باتۇرتاغا بىلەن بىلگە تېكىنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا خاقانچە كىيىنگەن سۇتۇق؛ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئالتە قىز، تۆت قارۇغچى تەنتەنىلىك مېڭىپ چىقىپ كەلدى. ئانا گۈللەيلى بىلەن قۇندۇزنىڭ ھەمراھلىقىدا تەختنىڭ تۆۋەنكى سۇپىسىغا چىقىپ كىشىلەرگە بۇرۇلۇپ توختىدى. سۇتۇق باتۇرتاغا ۋە بىلگە تېكىن

① دۆلەت بەلگىسى "توققۇز تۇغلۇق قاغان" دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

بىلەن تەخت سۇپىسى ئالدىدا ئىشىك ياقىقا قاراپ تۇردى. ساز توختىدى.

باتۇرتاغا تەنتەنىلىك ئاۋاز بىلەن جاكا قىلدى:

— قارايۇز ئوغۇلچاق ئۇزاقتىن بۇيان خان ئوغۇلىغا سۇيىقەست قىلىش رىجىسىنى تۈزۈپ كەلگەن. ئۇنىڭ رىجىسى بىتچىت قىلىندى. ئۆزى جاجىسىنى يىدى. بۈگۈن خان ئوغۇل سۇتۇق، خاندانلىقىمىزنىڭ يوسۇنى بويىچە، خانلىققا ۋارىسلىق قىلىپ، قاراخانىلار خاقانى بولدى. ئۇلۇغ خاقان سۇتۇق بۇغراخانغا خانلىق تاجى كىيگۈزۈلىدۇ!

گۈللەيلى يىشىل دۇخاۋا ياپقان خونچىغا قويۇلغان پارقىراپ تۇرغان خانلىق ئالتۇن تاجىنى ئەكىلىپ باتۇرتاغىنىڭ ئالدىدا توختىدى ۋە خونچىنى يۇقىرى تۇتۇپ بىشىنى ئەگدى.

ھەممەيلەن خان تۇرغان ياققا بۇرۇلۇپ بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ باش ئەگدى. باتۇرتاغا تاجىنى ئاۋايلاپ ئىلىپ سۇتۇقنىڭ بىشىغا كىيگۈزدى، ئۇن سەككىز ياشلىق قاۋۇل يىگىت سۇتۇقنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇلۇپ تىخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كەتتى.

— ئۇلۇغ خاقانىمىز سۇتۇق بۇغراخانغا قۇتلۇق بولغاي! — دىدى باتۇرتاغا جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن.

سارايدىكىلەرمۇ تەڭ ۋارقىرىدى:

— ئۇلۇغ خاقانغا قۇتلۇق بولغاي!!!

كىشىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇردى.

سۇتۇق ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ سۇپىغا چىقىپ تازىم قىلدى، ئاندىن ھۆرمەت بىلەن قاراخانىلار دۆلەت تۇغىنىڭ ئالدىغا كىلىپ توختىدى ۋە بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ تۇغنى سۆيدى. كىيىن ئۇ ئانىسىنىڭ

www.uyghurkitap.com

ئالدىغا كېلىپ، بىر پۇتى بىلەن ئانىسىنىڭ ئالدىدا تىزلاندى. ئانا قوللىرى بىلەن سۇتتۇقنىڭ ئىككى چېكىسىدىن تۇتۇپ پېشانىسىگە سۆيۈپ ئۇنى تۇرغۇزدى. ياغلىقى بىلەن مەڭزىدىكى خۇشاللىق ياشلىرىنى ئېرتىپ بۇرالدى ۋە ئوغلىغا يول بەردى.

سۇتتۇق ئانىسىنى قولتۇقلاپ بىللە سۇپا يۇقىرىسىدىكى سالاپەتلىك ئىككى تەختنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇردى.

باتۇرتاغا بىلەن بىلگە تېكىن ۋە ئارسلانلار تەختتىن تۆۋەنكى سۇپىدا تەختنىڭ ئىككى يېنىدىكى ئورۇندۇق ئالدىغا كېلىپ تۇردى. خاننىڭ تۆۋەنىدىكى سۇپىدا باتۇرتاغا بىلەن بىلگە تېكىننىڭ ئارقىسىدا گۈللەيلى بىلەن قۇندۇز خانغا يېقىن ئۆرە تۇردى. ئالتە قىز ۋە چېرىكلەر تەختنىڭ يان ۋە ئارقىسىدا ئۆرە تۇردى.

سارايدىكىلەر:

— خاقانىمىز ئۇزاق ياللار ئامان بولغاي!!! تەركىن بېگىمىزنىڭ ئۆمرى ئۇزاق بولغاي — !!! دەپ ۋارقىراشتى.

سۇتتۇق باتۇرتاغىغا قاراپ باش لىڭشىتتى.

باتۇرتاغا يۈگۈم قەغەزنى ئالدى، ھەممە ئاۋاز ۋە سادا دەرھال توختىدى.

باتۇرتاغا ئەتراپقا بىرقۇر كۆز يۈگۈرتكەندىن كېيىن تەمكىنلىك بىلەن جاكالىدى:

يارلىق

— دۆلەت ئىشلىرىنى ئوبدان باشقۇرۇش ئۈچۈن، يوسۇلىمىز بويىچە، ئالىي ئۈچلۈك ھالقا قۇرۇلدى. ھالقا: يۇغۇرۇش مەرتىۋىسىدىكى باتۇرتاغا، يابغۇ مەرتىۋىسىدىكى بىلگە تېكىن، تۇك-سىن مەرتىۋىسىدىكى ئارسلانلاردىن قۇرۇلدۇ. بۇ ھالقا كۆل بىلگە

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

بانتېكىن ئاتىدىن قالغان ئەنئەنە بويىچە خاننىڭ بىۋاسىتە يېتەكچىلىكىدە خانلىقنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ. بۇ ئۆچلۈك بىرىنچى قېتىملىق ئولتۇرۇشدا مۇنداق قارار قىلدى:

بىرىنچى، خەلققە جاپا، ئەلگە ئاسىيلىق قىلغان ئوغۇلچاق بۇغراخاننى خانلىقتىن قالدۇرىدۇ. قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ جىمىكى دۆلەت ھوقۇقى سۇتۇق بۇغراخانغا تالىق.

ئىككىنچى، دۆلەتنىڭ ئىشلىرىنى سۇتۇق بۇغراخان يېتەكچىلىكىدىكى يۇغۇرۇش باتۇرتاغا، يابغۇ بىلگە تېكىن، تۇكسىن ئارسلانىلار قاتناشقان ئۆچلۈك ھالقا كېڭەشىپ باشقۇرىدۇ.

ئۈچىنچى، تۆۋەندىكى كىشىلەر يېڭىدىن خىزمەتكە تەيىنلەندى:

— تەركىن بېگىم — دۆلەت ئىشلىرى باش ئايغۇچى.

— باتۇرتاغا — ئوردۇبېشى؛

— ئىلىك — تايىنغۇ①؛

— بىلگە تېكىن — بىلىگ ئاقارتىش ئولچىسى؛

— ئارسلانبەگ — چېرىك ئىشلىرى ئولچىسى؛

— توغرۇلبەگ — سۇباشى؛

— بارسبەگ — ئوردۇئاغىسى؛

— تورقانبەگ — تارىغچىلىق ئولچىسى؛

— ئايدىڭ — چەت ئىشلار ئولچىسى؛

— تېكىن ئاغىچى — ئاغىچى②؛

— بۆرىبەگ — ئالىم-سالىق ئىشلار ئولچىسى؛

---

① تايىنغۇ — پۈتۈكچى ۋەزىر، ئەرەب تىلىدا ھاجىپ.

② ئاغىچى — مالىيە ۋەزىرى، ئەرەبچە خەزىنىچى.

ــ بەگ بىلگە ــ دىنىي ئىشلار ئولچىسى؛
ــ قىلىچ ــ ئوردۇ قارۇغباشى
تۆتىنچى، خاندانلىقىمىز جاكالايدۇكى:
1) ئېلىمىزدە ئەركىنلىك، تەڭلىك، پاراۋانلىق، قوغدىنىش ئورۇندۇلىدۇ، قارشى بولغانلار جازالىنىدۇ؛
2) ئىسلام دىنى دۆلەت دىنى قىلىپ بېكىتىلىدۇ. باشقا دىنلار-دىمۇ ئىختىيارى بولۇش يۈرگۈزۈلىدۇ؛
3) ئېلىمىزدە قۇلدارچىلىق يوقىتىلىدۇ؛
4) ھەر يىلدا بىر قېتىم تۆۋەندىن يۇقىرىغىچە دۆلەت ئەمەلدارلىرى ۋە قەبىلە-ئۇلۇس ۋەكىللىرى قاتناشقان قۇرۇلتاي ئېچىلىدۇ، دۆلەت ئىشلىرى ۋە خەلق ئىشلىرى كېڭەشىلىدۇ؛
5) ئالىم-سالىقلار ئازايتىلىدۇ، خىيانەتچىلەر جازالىنىدۇ؛
6) ياشقا تولغانلارنىڭ چېرىك بولۇش بۇرچى بار. چېرىك ئىشلىرى كۈچەيتىلىپ، چەتنىڭ باستۇرۇپ كىرىشىگە ۋە بوزەك قىلىشىغا قارشى تۇرۇلىدۇ؛
ئولچىلار دەرھال ئۆز ئىشلىرىغا كىرىشىپ، ئىشنى ئاقساتماي، خەلققە جاپا سالماي خاندانلىقىمىزنىڭ كۆللىنىشى ئۈچۈن تىرىشۇن!
كۆپچىلىك باش ئېگىپ تازىم قىلىپ يارلىقنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.
باتۇرتاغا يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى؛
ــ قاراخانىلار خاندانلىقىنىڭ خاقانى سۇتۇق بۇغراخانغا قۇتلۇق بولغاي!!!
ھەممە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ۋارقىراشتى:

www.uyghurkitap.com

— قۇتلۇق بولغاي!!!

سۇتۇق، تەركىن بېگىم تەختكە ئولتۇردى، سۇتۇق ئولتۇرۇشقا قول ئىشارىسى قىلدى. سارايىنى تىترىتىپ ھەيۋەتلىك ساز ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. سارايىنىڭ ئىككى ياندىكى ئىچكىرىكى ئىشىكىدىن ئىككى توپ ئۇسۇلچى قىزلار چىقىپ كەلدى، ئۇلار قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، يېرىم ئۇسۇل بىلەن مېڭىپ كېلىپ ساراي ئوتتۇرىسىدا قوشۇلدى ۋە تەختنىڭ ئالدىغا كېلىپ سۇتۇق بۇغراخانغا ئېگىلىپ تازىم قىلدى. كېيىن قىزلار ئارقىسىچە مېڭىپ سارايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ قەددىنى رۇسلىدى ۋە ئىككىگە بۆلۈنۈپ يۈزمۇيۈز قاتارلاشتى، كېيىن ئۇلار يەرگە قاتتىق تېپىپ شوخ ئۇسۇلغا چۈشۈپ كەتتى.

سارايىنىڭ ئىككى يېقىدىن ئىككى توپ يىگىتلەر چىقىپ قىزلارغا قوشۇلۇپ ئويناپ كەتتى.

چىرايلىق كىيىنگەن كۈلۈمسىرەپ تۇرغان ئۈز قىزلار، قاۋۇل يىگىتلەر خۇددى بىر-بىرى بىلەن بەسلەشكەندەك شۇنداق چاققان ئوينايتتىكى، ئۇلار ھەممىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى، پۈتۈن ساراي جانلىنىپ كەتتى.

شوخ بىرلەشمە ئۇسۇل سەنەمگە يۆتكەلدى. قىز-يىگىتلەر بىر جۈپ قىز-يىگىتنى دەۋر قىلىپ ئوينايتتى، ھالقا ئىچىدىكى قىز-يىگىتنىڭ چەبدەس ئۇسۇلغا تەڭكەش بولاتتى...قىز-يىگىتلەر ئويناپ كەينىگە چېكىندى ۋە بىرنەچچە قىز جىلدىرىمىلىق كىچىك داپ بىلەن ئويناشقا باشلىدى...

ئۇسۇل داۋام قىلماقتا...ئۇسۇل كۆرگۈچىلەرنىڭ كايىلىرى خۇش، گايىلىرىنىڭ بولسا كۆڭلى خىرە، سۇتۇق خۇشال، بۈگۈن ئۇ تەختكە

چىقتى، خان بولدى. چوڭ-كىچىك، يۇقىرى-تۆۋەن ھەممىسى ئۇنىڭغا قارايدۇ. بۇ چوڭ ئىش. ئالەمچە چوڭ ئىش. سۇتۇق خۇش بولماي كىم خۇش بولسۇن؟! لېكىن، سۇتۇقنىڭ كۆڭلى تولمىغاندەك، يىراقلاردا — تۇمانلار ئىچىدە، قارا پەردىلەر ئارقىسىدا باشقىچە، سىرلىق ئويۇنلار بولۇۋاتقاندەك ھېسسىيات ئۇنىڭ كۆڭلىنى خىرە قىلاتتى.

تەختنىغۇ ئالدى، ئۇنىڭدا چىڭ ئولتۇرۇش، ئەلنى ئۇزاق باشقۇرۇش قانچىلىك بولار؟ ئەل خاراپ، چەتتىن ياغىلار ھەيۋە قىلماقتا، ئۇنىڭ ئۈستىگە چېرىك كۈچى بەك ئاجىز. بۇ ئەل، باشقا ياقالىقلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپمۇ قالارمۇ؟ يۈز يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە داۋاملىشىپ كەلگەن قاراخانىلار خاندانلىقى ئەمدى ئۇنىڭ قولىدا روناق تاپامدۇ ياكى زاۋال تاپامدۇ؟

ئۆزىغۇ ئىسلام دىنىغا كىردى. گەرچە خانلىقنى ئېلىشتا ئىسلام مۇرىتلىرى ئۇنىڭغا ھەمدەمدە بولغان بولسىمۇ باشقىلارنى بۇ يات دىنغا كۆندۈرۈش ئاسانغا چۈشۈرمۇ؟ قارشى چىققۇچىلار ئىسيان قىلىپ، ئۇنىڭ تەختىگە خەۋپ تۇغۇلۇپ قالارمۇ؟

زالىم تاغىسى ئۆلدى، قانخور سۇباشىنىڭ كاللىسى ئېلىندى. ئىلگىرىكى ئوردۇبېشى ساۋۇقبەگ قاماققا ئېلىندى. لېكىن، ئۇلارنىڭ شېرىكلىرى تېخى تىرىك، ئۇلار ئۆز بايلىقىنى ئۆزىنىڭ كۈچ-قۇۋۋىتىنى ساقلاشقا ئۇرۇنماسمۇ؟

سۇتۇق، خۇشاللىق كەينىگە يوشۇرۇنغان ئاشۇنداق خىياللارنى قىلغاندا، كۆزلىرى قەيەرگىدۇ تىكىلىپ قالاتتى. ئەمما بۇنداق خىياللار ئۇنىڭ كاللىسىدىن "لاپ" قىلىپلا ئۆتۈپ كېتەتتى-دە، تەخت، ئەل سوراش، بولغۇسى تەگداشسىز كۈچ — بولار ئاۋۇ كۆڭۈلسىز خىياللارنى بېسىپ كېتەتتى، سۇتۇق يەنە كۈلۈپ، ئىشتى-

ياق بىلەن ئۇسۇللارنى تاماشا قىلاتتى...

ئانا "ھەي، بالام ياشلىق قىلىپ قالماسمىكىن" دەپ ئويلىسا، "يىلاننىڭ بېشى يەنچىلدى، ئەمما تېنىسى بار، قارىياغاچنىڭ بېشىنى كەسكەن بىلەن يىلتىزىدىن يەنە ئۈسۈپ چىقىدۇ" دەپ چىگىش ئويلارغا چۆكەتتى.

قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ، تاماشىغا بېپەرۋا قاراپ ئولتۇرغانلار — تېكىن ئاغىچى، بەگ بىلگە، بۆرىبەگ...لەر بولسا باشقىچە خىيال قىلاتتى:

"جاھان نېمە بولۇپ كەتتى؟ مۇشۇنداق قىلىپ مۇشۇ شۇمتەك بېشىمىزغا ئولتۇرۇپ كېتەرمۇ؟ ئاۋۇ قىلىچۋاز قىزنىڭ دېگىنى دېگەن بولۇپ كېتەرمۇ؟ تېخى ئىسلام دىنى...بۇ يەنە بىر پالاكەت...

ئارسلان بىلەن ئايدىڭ ئاۋۇ خاپىغان ئۇسۇلچىلارغا قاراپ قوياتتى ۋە ئارىلاپ يەر ئاستىدىن بىر-بىرىگە قارىشاتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار گويا "كۆردۈڭمۇ؟ سەگەك بولۇش كېرەك!" دېگەندەك بولاتتى.

تايىنغۇ ئىلىك بولسا، خۇشال كەيپىياتتا ئۇسۇللارنى تاماشا قىلاتتى. لېكىن، ئۇنىڭ كۆزى ئۇسۇلدا بولغان بىلەن سىياقىدىن، قانداقتۇر بىرنېمە ئويلاۋاتقانغا ئوخشايتتى. ئۇ كاللىسىدا بىرەر نەرسە توقۇۋاتقان بولغاي، ئېھتىمالىم.

ئۇسۇللار داۋام قىلماقتا ۋە پەدە يۆتكەپ، بارغانچە دولقۇنغا كۆتۈرۈلمەكتە. سارايىنى ياڭراتقان جاراڭلىق سازغا تەڭكەش بولۇپ سامما قايناپ كەتتى. تەرگە چۆمگەن قىز-يىگىت ئۇسۇلچىلار بىر-بىرى بىلەن بەسلىشىپ زوق بىلەن ئوينايتتى...

ئۇسۇلچىلار سازغا ئەگىشىپ ھەرىكەتلىرىنى پەسەيتتى ۋە قاتار بولۇپ، يېنىك ئويناپ سۇتۇق ۋە ئانا ئالدىغا بېرىپ تازىم قىلىشتى،

يەنە شۇنداق يېنىك ئويناپ ئارقىسىچە چېكىنىدى، ئۇلار بېرىپ ساراي سەھنىسىدە تەختكە قاراپ تىزلىنىپ تۇرۇشتى.

تاشقىرىدىن ئەركىن چېرىكلەرچە مېڭىپ كىرىپ ئۇسۇلچىلار قاتارىنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ توختىدى. قىز-يىگىتلەر بۆلۈنۈپ يول بەرگەنىدى، ئەركىن ئورنىدىن قوزغالماي تۇرۇپ، يوغان ئاۋاز بىلەن دېدى:

— ئوردۇ ئالدىغا توپلانغان كىشىلەر ئۇلۇغ بۇغراخاننى قۇتلاپ تۇۋلاشماقتا. ئۇلار خاننى كۆرۈشنى خالايدىكەن!

سۇتۇق سوئال ئالامىتى بىلەن ئانىسىغا ھەم باتۇرتاغىغا قارىدى. باتۇرتاغا ئانىغا قارىۋالغاندىن كېيىن سۇتۇققا قاراپ:

— خەلقنىڭ تىلىكى ئورۇنلۇق، — دېدى سۇتۇق ۋە تەختىدىن تۇردى، باشقىلارمۇ تۇرۇشتى.

سۇتۇق ئانىنى مېڭىشقا تەكلىپ قىلدى. گۈللەيلى بىلەن قۇندۇز دەرھال كېلىپ ئانىنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇشتى. ئانا بىلەن سۇتۇق بۇغراخان مەيدىلىرىگە قوللىرىنى قويۇپ، باشلىرىنى ئېگىپ تۇرغان كىشىلەر قاتارى ئىچىدىن تالاغا قاراپ ماڭدى. باشقىلار تىزلىغان رېتى بويىچە ئىككىدىن تىزلىنىپ ئۇلارنىڭ ئارقىدىن ماڭدى...

سۇتۇقلار ئوردۇ قاپقىسىنىڭ پەشتىقىغا چىققاندا، مەيداندىن چۇقان-سۈرەن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. چۇقانلاردىن ئېنىق سۆزنى ئۇققىلى بولمايتتى. مەيدانغا لىق تولغان كىشىلەر تۇۋلايتتى، تۇماقلىرىنى ئاسمانغا ئېتىپ خۇشاللىقىنى بىلدۈرەتتى...

باتۇرتاغا قولىنى كۆتۈرۈپ مەيداننى جىمىتتى ۋە مەيدانغا قاراپ قول كۆتۈردى.

مەيدان ئوتتۇرىسىدىكى مۇنارىغا دۆلەت تۇغى ئاستا كۆتۈرۈلدى.

www.uyghurkitap.com

سۇتۇق بىر تىزىنى پۈكۈپ تۇغىقا تىكىلىپ ئولتۇردى. باشقىلارمۇ دەرھال تىزلىنىپ تۇغىقا ھۆرمەت بىلدۈردى. مەيداندىكى خەلق ھۆرمەت ھېسسىياتى بىلەن تۇغىقا قارىشاتتى. تۇغ مۇنار ئۈچىدا يەلپۈلدىدى. تاغا سۆز باشلىدى:

ــ جىمىكى خالايىققا ئايان بولغايكى، خان ئوغۇل سۇتۇق ئېلەمىزنىڭ يوسۇنى بويىچە بۈگۈن خانلىق تەختىگە ئولتۇردى. ئۇلۇغ خاقانىمىز ــ سۇتۇق بۇغراخانغا قۇتلۇق بولغاي!

يەنە پۈتۈن شەھەرنى قاپلىغان تېخىمۇ كۈچلۈك ھوگا كۆتۈرۈلدى. ھوگا ئىچىدىن "خانىغا قۇتلۇق بولغاي!"، "خان ئوغۇلغا بارىكاللا!"، "ئۇلۇغ خاقانىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي!" دېگەن ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

خانلار تۇرغان پەشتاقنىڭ يۇقىرىسىدىكى كىچىكرەك پەشتاقتا كۆپۈرلىگەن ناغرا ۋە جاراڭلىق سۇناي ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. چوڭ-كىچىك ئۈچ جۈپ ناغرا كۈچ بىلەن ئۇرۇلماقتا. ناغرىچىلارنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى كىشى سۇنايلىرىنى يۇقىرى-تۆۋەن ئويىنىتىپ چالماقتا. ناغرا، سۇناي بىرپەس ياۋاشراق ئاھاڭدىن كېيىن بىردىنلا شوخ ئۇسۇل ئاھاڭىغا يۆتكەلدى. مەيداندا ئۇ يەر-بۇ يەردە كىشىلەر تۇگرىكى ئىچىدە ئۇسۇللار باشلىنىپ كەتتى.

ھېلىقى بىر توپ ئۇسۇلچى قىز-يىگىتلەر ئوردۇ قاپقىسىدىن چىقىپ ئۇسۇل ئويناپ مەيدانغا قاراپ ماڭدى. ئۇلار كىشىلەر بوشىتىپ بەرگەن يول بىلەن ئويناپ، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۈگۈرەك ئىچىدە ئۇسۇل ئويناۋاتقانلار توپىغا قوشۇلۇپ كەتتى...

ئالتىنچى باب

توي تەنتەنىسى

ياندۇرقى يىلى — توشقان يىلىنىڭ ئەتىياز پەسلى.

ئوردۇكەنتتىكى ھويلىنىڭ باراڭلىق راۋىقىدا تەركىن بېگىم يالغۇز ئولتۇرۇپتۇ. كەچ باھارنىڭ گۈزەل كۈنلىرى، ئەتراپتا گۈل-چېچەكلەر تولۇق ئېچىلغان، يېڭى ئېچىلغان ئەتىرگۈل، قىزىلگۈللەرنىڭ خۇش بۇي ھىدى پۈتكۈل ھويلىغا تارالغان. ئالا-يېشىل ئېچىلغان شاپتۇل، ئالما چېچەكلىرى دەرەخلەرنى پۈركىگەن. قۇشلارنىڭ تۈرلۈك ئاۋازدا ۋىچىرلاشلىرى كۆڭۈلگە ئارام بېرىدۇ. ئۇزاقراقتا كاككۇكنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قەيەردىدۇ بىر دەرەخ ئارىسىدا تۇمۇچۇق سايرىماقتا. ئۇنىڭ مۇڭلۇق ھەم جاراڭلىق ئاۋازى بارچە قۇشلارنىڭ ئاۋازىغا تەڭكەش بولۇپ كىشىگە ھۇزۇر بېرىدىغان يېقىملىق ئۇچار-قاناتلار "ناخشىلىرىنى" تەڭكەش قىلغان. خان ئانا كائىناتنىڭ بۇ تەنتەنىسىدىن ھۇزۇرلانغان ھالدا شېرىن خىياللارغا چۆكمەكتە.

سۇتۇق بۇغراخان تەختكە ئولتۇرغىلى ئالتە ئايدىن ئاشتى. ئانا ئارمانىدىن چىقتى. لېكىن بۇ ئۇنىڭ ھەممە ئارمانى ئەمەس ئىدى. بىرى، ئەل تىنجىپ سۇتۇقنىڭ ئورنى مۇستەھكەملىنىشى كېرەك. يەنە بىرى، ئوغلىنىڭ تويى. تەختنى ئېلىشتىن ئىلگىرى ئانا ئوغلىغا "باشقا ئىشنىڭ ھەممىسىنى قويۇپ تۇرۇش كېرەك" دېگەنىدى.

www.uyghurkitap.com

ئەمدى تويىنى ئۆيلىنىش كېرەك. ھازىر سۈتتۇق ئويناپ يۈرگەن بالا ئەمەس، ئۇلۇغ ئەلنىڭ خاقانى. خاننىڭ ئاغىچىسى بولمىسا بولمايدۇ-دە. ئايدىڭمۇ تەڭ تۇش، زېرەك قىز. چوڭ توي ئۆتتى، ئەمدى بۇ تويغىمۇ ۋاقىت كەلدى. توي ئۈستىگە توي، ئەجەب ياخشى...

ئۆي تەرەپتىن ئاڭلانغان ئايال تاۋۇشى ئانىنىڭ خىيالىنى بۇزدى.

— كىم ئۇ؟ — سورىدى خان ئانا ئارقىسىدا تۇرغان ئىككى نەپەر خىزمەتچى قىزدىن.

— گۈللەيلى ئاچام — دېدى بىر قىز ئۆيدىن چىقىپ كېلىۋاتقان گۈللەيلىنى كۆرسىتىپ.

گۈللەيلى راۋاقتا چىقتى. ئۇ قىزلارنىڭ تازىمىغا باش لىڭشىتىپ:

— خان ئانا، خېلى ئۇزاق ئولتۇردىڭىز، ھاردۇق يېتىپ قالمىغىيدى...، — دېدى.

— ھە، قارا، گۈل، نېمىدېگەن گۈزەللىك بۇ، قاراپ تويمايدۇ، كىشى، — خان ئانا كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ بىرئاز ئويلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئادەم قېرىيدۇ، يەر-جاھان قېرىمايدۇ. ئۇ سانسىز ئادەملەرنى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىپ يەنە ئۆزىنىڭ گۈزەللىكىدە قېلىۋېرىدۇ. ئادەملەر ئۆتۈپ تۇرىدۇ، لېكىن دۇنيا يەنە ئادەم بىلەن تولغان. ئادەم ئۇلۇغ، ئۇ ئۆلىدۇ. لېكىن تۈگىمەيدۇ...قارىغىنا، گۈل، مېنىڭمۇ بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىدىغان ۋاقتىم ئاز قالدى. مۇشۇ گۈزەل زېمىندىن، قۇشلارنىڭ شوخ سايراشلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيدۇ كىشىنىڭ. لېكىن نېمە چارە بار. پۈتمىشكە تەن بېرىش كېرەك-تە!

ئۇ بېشىنى ئارقىسىغا ئېگىپ، ئاق كىرگەن چاچلىرىنى سىلاپ قويدى.

— ۋاي ئاچا، نېمە دەۋاتىسىلا؟ باشقىچىلا گەپ قىلىۋاتىسىغۇ؟ سالامەتلىكلىرى ياخشى، ياشلىرىمۇ ئانچە چوڭ ئەمەس، تېخى، — دېدى گۇللەيلى خان ئانىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ئۇ راستلا خان ئانىنىڭ چاچلىرىدا ئاق كۆپىيىپ كەتكەنلىكىنى كۆردى.

ئانىنىڭ چاچلىرى مۇشۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى چاپسان ئاقىرىپ كەتتى. ئۇ ئاز دەرد تارتمىدى-دە؟ ئېرىنىڭ ئۆلۈمى ئېغىر كەلدى، كېيىن ئۆزى ياقتۇرمايدىغان قېيىن ئاكىسىغا تېگىپ، بۇ ئۇنىڭغا ئېغىر ئازاب بولدى. ئوغلىنىڭ دادىسىنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىشى گۇمانلىق بولۇپ قالدى. ئۇ ئوغۇلچاق بىلەن ئېلىشىپ باقتى. لېكىن ئۇنىڭدىن نەتىجە چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. ئوغۇلچاق ئىنىسى بازىرخانغا ئوخشىمايدىغان قارا نىيەت ئادەم ئىكەنلىكىنى بارغانچە چۈشەندى. ئوغۇلچاقنى ياخشى گەپ بىلەن كۆندۈرۈشكە بولمىغاندىن كېيىن، ئانا ئوغلىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش ئۈچۈن باشقىچە يول تۇتتى. بۇ يول خەتەرلىك ئىدى. چۈنكى، ھەممە ھوقۇق ئوغۇلچاق بۇغراخاندا. ئۇنىڭدىن ھوقۇقنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن قان تۆكۈلۈشى مۇمكىن. خان ئانا ياش ئوغلى سۇتۇققا مۇشۇ يولنى ئۆگەتتى. سۇتۇقمۇ تەختنى زورلۇق بىلەن تارتىۋېلىشقا بەل باغلىغانىدى. كۈرەش، قان تۆكۈش، خەتەر... مانا بۇلارنى ئويلىغاندا خان ئانا كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزەتتى.

مانا مۇشۇنداق ھەر خىل مۇرەككەپ خىياللار خان ئانىنى بىرنەچچە يىل ئىچىدە قېرىتىۋەتتى. ئۇ تېخى ئاتمىش ياشتىن ئاشمىغان بولسىمۇ، چاچلىرىنىڭ ۋاقىتسىز ئاقىرىپ كېتىشى ئەجەب ئەمەس

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

ئىدى.

— ئۇلار كەلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى خان ئانا گۈللەيلىدىن.

— كېلىشتى، ئۆيدە سىزنى كۈتمەكتە، — جاۋاب بەردى گۈللەيلى.

— باشلاپ چىققىن، مۇشۇ يەردە سۆزلىشەيلى.

گۈللەيلى كىرىپ كەتتى. خان ئانا قوپۇپ قىزلارنىڭ يۆلىشى بىلەن بېلىنى رۇسلاپ راۋاقتا يېنىك قەدەم بىلەن بىرپەس ئايلاندى.

باتۇرتاغا، ئارسلان، ئىلىك ۋە بارسبەگلەر كېلىپ تەركىن بېگىمگە سالام بېرىشتى، ئولتۇرۇپ ئامانلىق تىلىشىدى.

— سىلەرنى ئاۋارە قىلدىم، — دېدى خان ئانا سۆز باشلاپ، — سۇتۇق بىلەن ئايدىڭنىڭ تويى توغرىسىدا مەسلىھەتلىشەي دېگەنتىم. ھازىر تويىنىڭ ۋاقتىمۇ قانداق؟ تويىنى قانداق ئۆتكۈزۈش كېرەك؟ ئويلىشايلۇق.

كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ، ئاق ساقىلىنى سىلاپ، ئانىنىڭ سۆزىگە زەڭ سېلىپ ئولتۇرغان باتۇرتاغا:

— ياخشى پىكىر، ئوبدان ئويلاپلا، باللارنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇش كېرەك. ۋاقت يەتتى، كۆپ كېچىكىپ كەتسە بولماس، — دېدى.

ئولتۇرغانلار تاغىنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى. تويىنىڭ ۋاقتىنى بۇ يىل كۈزگە توختاتتى. "تەييارلىق ئۈلگۈرەرمۇ؟" دېدى بارسبەگ. كېيىن باشقىلار تەييارلىقنى بەكمۇ چوڭايتىۋەتمەسلىك كېرەكلىكىنى ئېيتتى.

— ھازىر تولا داغدۇغا قىلىدىغان ۋاقت ئەمەس، — دېدى

ئىلىك، ــ پۇلنى ئازراق خەجلەش، چەت ئەللەردىن ئادەم چاقىر-
ماسلىق كېرەكمىكىن دەيمەن. توي يوسۇنى ياخشى بولسىلا بولدى.
ــ بەك توغرا گەپ، ــ دېدى ئانا بېشىنى لىڭشىتىپ.
ــ توي كاتتا بولۇپ كەتسە، ئەلدە نارازىلىق چىقىدۇ، سۇتۇقمۇ
قوشۇلماس.

ئۇلار مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن توي كۈنىنى قاراخانىلار دۆلتى
قۇرۇلغان بايرام كۈنى ــ توققۇزىنچى ئاينىڭ بىرىگە توختاتتى ۋە تەپ-
سىلىي سۆزلەشتى. تەييارلىق ئىشىغا بارسبەگ بىلەن ئىلىك مەسئۇل
بولماقچى بولدى. ئىلىك ھاجىپ بۇ مەسلىھەتنى سۇتۇق بۇغراخانغا
يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدى.

* * *

باتۇرتاغنىڭ ھويلىسى شەھەر سىرتىغىراق جايلاشقانىدى.
ھەشەمەتلىك بۇ بىنانىڭ كەڭ ئازادە ھويلىسىدا ئادەملەر ئۇ ئۆيدىن
بۇ ئۆيگە ئالدىراپ كىرىپ-چىقىپ يۈرەتتى. ھويلا چاقماق بولۇپ
ئىشىك-دېرىزىلىرى ھويلىغا قارايتتى. جەنۇب تەرەپتىكى ئۆيلەرنىڭ
دېرىزىلىرى ھويلىنىڭ ئارقا بېغىغا قارايتتى. دېرىزىلىرى باغقا قاراپ
تۇرغان ئوتتۇرىدىكى كەڭ ئايۋان قىز-چوكانلار بىلەن تولغان
بولۇپ، ھەر خىل كۈلكە، چاقچاقلارنىڭ ئاۋازى ئۆينى بىر ئالغا-
نىدى. ۋاراڭ-چۇرۇڭنىڭ كۆپلۈكىدىن كىملەر نېمە دەۋاتقانلىقىنى
چۈشەنگىلىمۇ بولمايتتى. ئۇدۇل تامغا يۆلەپ قويۇلغان چوڭ شىرە
ئۈستىگە تاۋار-دۇردۇن، شايى-ئەتلەس ۋە باشقا ھەر رەڭدىكى
رەختلەر توپ-توپى بىلەن ئۇچلىرى ساڭگىلىتىپ قويۇلغان.

ئاياللارنىڭ ھەرقايسىسى ھەر خىل ئىش بىلەن مەشغۇل، قوللىرى
توختىماي ئىشلەيتتى، ئېغىزلىرى توختىماي سۆزلەيتتى، گايسى

www.uyghurkitap.com

ناخشا ئېيتسا، گايىسى بېيىت ئېيتاتتى. گايىلىرى چاقچاق قىلىشىپ ئايۋاننى بېشىغا كۆتۈرۈپ قاقاقلاپ كۈلەتتى. كەشتە تىكىۋاتقان قىزلار توپىنىڭ روھى تېخىمۇ كۆتۈرەڭگۈ.

— ۋۇي ئۇز قىز، سىزگە قاچان توي كىيىمى تىكىمىز؟ — دېدى كۆزلىرى ئويناپ تۇرغان شوخ بىر قىز يېنىدىكى قارىمۇتۇق قىزنىڭ بىقىنىنى نۇقۇپ.

— مەن تېگىدىغان يىگىت تۇغۇلماپتۇ ئىمىش تېخى، تويىدۇم، يىگىتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپ ئاندىن ئۆزەم ئۆلەي دەيمەن.

— ئۇنداق بولسا كېپەنلىك تىكمەيمىزمۇ؟

— تىكسەڭ ئۆزەڭگىمۇ قوشۇپ تىك، ئۆلسەم سەن مېنى تاشلاپ كېتەر دەمسەن؟ — قىزلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

— ۋۇي ئۆلۈپ كەتكۈچە چاپسانراق ئەرگە تېگىۋالغىن، — دەپ ۋارقىرىدى بىر قىز چاقچاقچى قىزغا قاراپ.

قىزلار يەنە كۈلۈشتى، بىر قىز قوپۇپ:

— سېنىڭ نېمانچە بېشىڭ قاتىدۇ، ئىككىسى ئۆلگىلى تۇرغان ئىككى يىگىتنى ئالغاچ كېتىپ ئۇ دۇنيادا توي قىلسا بولمامدۇ؟ — دېدى يەنە بىر قىز، — قىزلار پاراقلاپ كۈلۈشتى.

نېرىراقتا كىيىم تىكىۋاتقان قىز-چوكانلار توپى كەشتىچىلەرگە قارىتىپ تۆۋەندىكى بېيىتنى ئېيتتى:

گۈل تىكىپ، كەشتە تىكىپ،
بارماقلىرىڭ تالغاندۇ قىز.
ئۇنتۇما يارىڭنى ھەرگىز،
تەلمۈرۈپ قالغاندۇ، قىز.

ئاخشىمى گۈل تەكتىدە،
بەرگەن سۆزۈڭ يادىڭدىمۇ.
ئۆز سۆزۈڭدە تۇرمساڭ،
ئۇ، تۇرمىغاي يانىڭدىمۇ.

بېيىت ئېيتقان قىزلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

كەشتىچى قىزلار توپى ھېلىقى ئويناق كۆز قىزنىڭ باشلامچىلىقىدا جاۋاب قايتۇردى:

كەشتە تىكسەم قوللۇرۇم،
تالمايدۇ ھەرگىز غەم يېمەڭ،
يارۇ بىلەن كۆڭلىمىز بىر،
ئايرىلىپ قالغاي دېمەڭ.

ئۆز سۆزىدە تۇرمىغاننى،
دىلى ئاغرىق يار دېمەس.
ئۆزىڭىز مەھكەم بولۇڭ،
بىز ئۇنچە بوش ياران ئەمەس.

كەشتىچى قىزلار يەنە چۇقان كۆتۈرۈپ كۈلۈشتى. ئۆيدىكى باشقا قىزلارمۇ قوشۇلۇپ كۈلۈشتى. تىككۈچى قىز-چوكانلار دۇدۇقلاپ ھېچنېمە دېيەلمەي قالدى. ئۇلاردىن بىرسى ئورنىدىن قوپۇپ بىلەكلىرىنى شىمىداقلاپ ۋارقىرىدى:

— سىلەر بىزنى زاڭلىق قىلدىڭلار، بۇ قوشۇغچىلىق ئەمەس.

— قولىڭىزدىن كەلسە قوشۇغ بىلەن جاۋاب بېرىڭ، — دەپ توۋلىدى كەشتىچى قىزلاردىن بىرى. ئۆيدە چۇقان كۆتۈرۈلدى. بىرسى "توغرا" دېسە، يەنە بىرسى "توغرا ئەمەس" دەپ

ۋارقىرايتتى.

ئېچكىرىكى ئىشىك ئېچىلىپ يۈلتۈزنىڭ قارىسى كۆرۈنۈۋىدى، ۋىچىرلاۋاتقان قۇشقاچلار قارچىغىنى كۆرۈپ توختاپ قالغاندەك، قىز-چوكانلارنىڭ چۇقانلىرى شىپپىدە توختاپ قالدى. ئۇلار بېشىنى تىقىپ ئۆز ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتتى.

يۈلتۈز ئايدىڭ بىلەن گۈللەيلىنى باشلاپ كىردى. ئايدىڭ ناگولا كۆرۈنەتتى. ئۇ توينىڭ مۇنداق چاپسان بولۇشىغا قوشۇلمايتتى. "ئەلنىڭ چوڭ ئىشلىرى تۇرغاندا، مۇنداق كىچىك ئىشلارغا ئالدىراسلىقىمىز كېرەك ئىدى. بىرنەچچە يىل كېچىكىپ توي قىلساق نېمە بوپتىكەن" دەيتتى ئۇ. سۇتتۇقمۇ ئايدىڭنىڭ بۇ پىكرىگە قوشۇلغانتى. لېكىن خان ئانا بىلەن ئىلىك سۇتتۇقنى كۆندۈردى، سۇتتۇق ئايدىڭنى كۆندۈردى، ھەممىسى ئۇندەۋاتسا كۆنمەي ئىلاجى قانچە؟ گۈللەيلى بولسا توينىڭ چاپارمىنى، ئۇ ئايدىڭغا توي تەييارلىقىنى كۆرسىتىشكە ئالدىرايتتى.

ئۇلار كىرگەندە، ئۆيدىكىلەر "گۈر" قىلىپ ئورۇنلىرىدىن قوپۇشتى ۋە ئايدىڭلار تەرەپكە بۇرۇلۇپ ئالماشتۇرۇلغان قوللىرىنى مەيدىسىگە قويۇپ تازىم قىلىشتى. ئايدىڭ باش ئېگىپ جاۋاب قايتۇردى.

— ئايدىڭ سىلەرنى كۆرگىلى كەلدى، — دېدى گۈللەيلى قىزلارغا قاراپ كۈلۈپ.

— قېنى قىزلار ئىشىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار، — دېدى يۈلتۈز يېقىملىق ئاۋاز بىلەن.

يۈلتۈز راستلا يېقىملىق قىز. ئۇ قىز-چوكانلارغا ئۆزىنىڭ ئاچا-سىڭىللىرىدەك مېھرىبانلىق بىلەن قارايتتى. قىز-چوكانلارمۇ ئۇنى ياخشى كۆرۈپ، كۆرسەتكەن ئىشنى قېتىقىنىپ ئىشلەيتتى.

يۇلتۇز ئايدىڭ بىلەن گۈللەيلىنى ئاۋال كەشتىچى قىزلارنىڭ يېنىغا باشلاپ كەلدى. ئۇلار قىزلارنىڭ ئەپچىل بارماقلىرىدا ئويناۋاتقان يىڭنىلەردىن ھاسىل بولۇۋاتقان ھەر خىل گۈللەرگە قايىل بولۇپ قاراپ تۇردى. بىر قىز دولىسىغا ئارتىقلىق ھەر خىل رەڭدىكى بىر توپ مەشۇت يىپتىن بىر تال قىزىل يىپنىڭ ئۇچىنى تۇتۇپ، شۇنداق چاپسان سۇغۇردىكى، باشقا يىپلار قىمىرلىماي قالدى. ئۇ يىپنىڭ ئۇچىنى تىلىدا نەمدەپ يىمىرىپ چاپسانلا يىڭنىگە ئۆتكۈزدى-دە، ئالدىدىكى كەرگىگە تارتىلغان يىپەك رەخت ئۈستىگە ئېگىلىپ، تېخى پۈتمىگەن ئانار گۈلىگە يىڭنە سانجىدى. ئۇنىڭ نازۇك بارماقلىرى رەختنىڭ ئاستى-ئۈستىدىن شۇنداق چاپسانلىق بىلەن ئۆتكۈزۈلەتتىكى، ھەتتا كىشىنىڭ كۆزى كۆرۈپمۇ ئۈلگۈرەلمەيتتى. ئۇنىڭ يىڭنىسىدىن توق قىزىل ئانار گۈلى پۈتمەكتە. ئايدىڭ بىلەن يۇلتۇز، گۈللەيلى ئىلمە-توقۇلمىچىلىقنىڭ بۇ ماھىر ئۈستىسىغا قول قويدى. ئايدىڭ كەشتىچىلىكنى ياخشى كۆرىدىغان، گايىدا دوپپىغا گۈلمۇ تىكىدىغان. بۇ قىزنىڭ ئۈستىلىقىغا قاراپ ئۇ بىرئاز خىجالەت بولغاندەك قىلدى.

— نېمىدېگەن چەبدەسلىك، نېمىدېگەن ئۈستىلىق، ئېسىل، بەك ئېسىل، — دېدى ئۇ يېنىدىكىلەرگە قاراپ ۋە قىزنىڭ بېشىنى مۇلايىممىنا سىلاپ قويدى. كېيىن ئۇلار ئاق، قىزىل، ھال يىپەك رەختلەرگە ھەر خىل گۈللەرنى تىكىۋاتقان كەشتە ماھىرلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى.

يۇلتۇز ئۇلارنى ئوڭ تەرەپتىكى دوپپىچى قىزلارنىڭ يېنىغا باشلاپ كەلدى، قىزلار ئورۇنلىرىدىن قوپماقچى بولغانىدى، ئايدىڭ ئۇلارنى توختىتىپ قويدى. قىزلار ئىشىنى داۋام قىلدۇردى. ھەربىر قىز بىر خىل رەختكە ھەر خىل دوپپا گۈللىرىنى تىكمەكتە. زەر

www.uyghurkitap.com

دوپپا، مەرۋايىت دوپپا، كالۋۇتۇن دوپپا، ئۈنچە دوپپا، تەتۈلا دوپپا؛ يەنە چىمەن دوپپا، بادام دوپپا...لارمۇ بار. قىزلار گۈل تىكىشتىكى چاققانلىقى، ئۈنچە-مەرۋايىتلارنى تىزىشتىكى ئۇستىلىقى بىلەن ئايدىڭنى ھەيران قالدۇردى، گۈللەيلى قاتار قېلىپتىكى دوپپىلار ئىچىدىن مەرۋايىت تىزىلغان بىر چىرايلىق دوپپىنى ئېلىپ ئايدىڭغا كۆرسىتىپ ماختىدى ۋە بېشىغا كىيگۈزۈپ قويدى.

— ۋاي ئەجەبمۇ ياراشتىڭغۇ، تولۇن ئايمۇ خىجىل بولىدۇ، — دېدى گۈللەيلى قاقاقلاپ كۈلۈپ.

— گۈل گۈلگە كەلگەن مۇشۇدە، خاقان كۆرۈپ ئۆرۈلۈپ كەتمىگىدى يەنە، — دېدى يۇلتۇز چاقچاق قىلىپ. باشقىلارمۇ كۈلۈشتى. ئايدىڭ ئىزا ئارىلاش كۈلۈپ يۇلتۇزنىڭ بېقىنىدىن چىمدىماقچى بولغانىدى، گۈللەيلى ئالدىغا كېلىپ قولىنى توستى. ئايدىڭ بېشىدىكى دوپپىنى گۈللەيلىگە بەردى.

ئۇلار ئايلىنىپ شىرەلەر ئۈستىگە ھەر خىل گۈللەر تىكىلگەن ھەر ياڭزا رەختلەر ۋە پۈتكەن كىيىملەر ئارتىلغان يەرگە كېلىپ توختىدى. يىگىرمىدەك چوكان-جۇۋانلار كىيىم تىكمەكتە. ئىككى نەپەر ياشانغان ئايال ئۇستا ئۇلارغا ئىش كۆرسەتمەكتە. پۈتكەن كىيىملەر ئىچىدە ياقا-مەيدىلىرىگە، ۋە يەك-ئېتەكلىرىگە گۈزەل كەشتە تىكىلگەن بىر ئۇزۇن شەلپەر كۆڭلەك ئايدىڭغا ياقتى بولغاي، ئۇنى قولىغا ئېلىپ ئايلاندۇرۇپ كۆردى.

— بەك ياخشى تىكىلگەن، ئۇلۇسىمىز ئىچىدە مۇشۇنداق قولى گۈل ئۇستىلارنىڭ بارلىقىنى بىلمەيدىكەنمەن، بۇ ياخشى ھۈنەرلەرنى ئەلگە تارىتىش كېرەك ئىكەن، — دېدى ئۇ خۇشال بولۇپ.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار خانىش تاجىسىنى ياساۋاتقان ئۈچ نەپەر

ئايالـنىڭ يېنىـغا كېـلىپ توختىـدى. تاج تېخى پۈتمىگەن، ئالـتۇن قاداق، مەرۋايىت، كەھرىۋا ۋە باشقا قىممەتلىك ئېسىل نەرسىلەرنى ئايال ئۇستىلار رەتلەپ تىزماقتا. ئايـدىڭ ئەكس نۇر بېرىپ، كۆز-لەرنى چاقنىتىپ، قاماشتۇرىدىغان بۇ نەرسىلەرگە قاراپ تۇردى-دە:

— شۇنـچە باھالىق نەرسـىلەر، بۇلاردىـن قانـداق نەرسـىلەرنى ياسىماقچى؟! — دەپ سورىدى گۈللەيلى بىلەن يۇلتۇزدىن.

— خـان ئاغـىچىـغا تاج ياسـماقـچى، — جاۋاب بەردى گۈللەيلى.

— ھەممە نەرسە ئۆز لايىقىدىراق بولغىنى ياخشىراق بولارمىكىن، ئوردۇغا كىرە-كىرمەيلا مۇشۇنچىۋالا پۇللۇق نەرسىنى باشقا كىيىۋال-ساق قانـداق بولار؟ ئەل نېـمە دەپ قالار؟ — ئايدىڭ ئىككىيلەنـگە سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى.

— بىراق، سىز ئەمدى خان ئاغىچا ئىكەنلىكىڭىزنى ئۇنتۇماڭ، — دېدى گۈللەيلى ئايدىڭغا چۈشەندۈرگەندەك، — ئىلگىرىدىن كېلىۋاتقان ئوردۇ يوسۇنى شۇنداقكەن. بۇلارنى قىلماي بولامدۇ؟ "ئەلگە كىرسەڭ ئېلىڭچە، سۇغا كىرسەڭ بېلىڭچە" دەپتىكەن، توي دېگەن توي بولـسۇن-دە. قېنى قىزلار، تۇنۇگۈنكى قوشۇغۇڭلارنى بىر ئېيتىۋېتىڭ-لارچۇ، — دېدى ئۇ قىزلارغا قاراپ.

كەشتىچى قىزلار قوشۇغنى باشلىۋەتتى، باشقىلار قوشۇلـدى، جاراڭلىغان قوشۇغ ئاۋازى ئۆينى بىر ئالدى.

قوشۇغۇڭنى ئېيتساڭچۇ.
نازلىنىپ تۇرماي ئاداش.
بىز كىچىكتىن قوشۇغچى،
ئەسلىدە قوشماق ئاداش.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

٨

ئاق بالاخان سېنى دەيمەن،
سەندىن ئۆزگە يارىم يوق.

يارىم سېنى ياد ئەيلەپ،
قوشۇغ قوشتۇم گۈل باغدا.
مەن كويۇڭدا يىغلايمەن،
سەن يۈرۈيسەن ئۇ تاغدا.
ئاق بالاخان خۇشتارمەن،
سەندىن ئۆزگە يارىم يوق.

تەلمۈرۈپ يولغا قاراپ،
كۆزلىرىم تالدى يىگىت.
بىر قايرىلىپ باقمايدۇ،
يا كېتىپ قالدى يىگىت.
ئاق بالاخان خۇمارىم سەن،
سەندىن ئۆزگە يارىم يوق.

ئۇينايلى يار، گۈللەيلى،
گۈلزارلىقتا — بوستاندا.
باغرىمىز قېنىپ تويسۇن،
چىمەندە — گۈلىستاندا.
ئاق بالاخان دىلىم سەندە،
سەندىن ئۆزگە يارىم يوق.

قىزلارنىڭ شوخ ناخشىلىرى، چۈچۈك ئاۋازلىرى ئايدىڭنى قايىل قىلدى. ئۇ قىزلارغا "بارىكاللا" ئېيتىپ تاشقىرى ماڭدى.

قاتىلاڭ تەييارلىقلار بىلەن ئۈچ-تۆت ئاي ئۆتتى. مانا توي كۈنى — توققۇزىنچى ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى يېتىپ كەلدى. ئوردۇ تويغا بېزەندى. باغ هويلىدا كىشىلەر ئەتىگەنلا قوزغالدى. ئايدىڭنىڭ هويلىسىدا تاڭ ئېتىشى بىلەنلا تويىنىڭ قىزىقى باشلىنىپ كەتتى. كۈزگى قۇياش هەممە ياققا نۇر چېچىپ ئاستا كۆتۈرۈلمەكتە. سويۇلغان قوي-كالىلار داش قازانلاردا پورۇقلاپ قايناماقتا. داستىخان، لۆڭگە، قاچا-قومۇچ، ئاپتۇۋا، چىلاپچا كۆتۈرگەن ۋە كۆزىلاردا شارابلار كۆتۈرگەن كىشىلەر شاپاشلاپ ئۆيدىن ئۆيگە قاتناماقتا. هويلىنىڭ بىر چېتىدە بىرنەچچە كىشى سۆكەن ۋە سېۋەتىلەردىن ئۈزۈم، شاپتۇل، ئەنجۈرلەرنى ئېلىپ، تازىلاپ چوڭ تاۋاقلارغا تىزماقتا. هويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا پىشۇرۇلۇۋاتقان تونۇر كاۋاپ، زىخ كاۋاپلارنىڭ پۇرىقى پۈتكۈل هويلىنى بىر ئالغانىدى. مېهمانلارمۇ كېلىشكە باشلىدى. كۈتكۈچىلەر ئۇلارنى ئۆيلەرگە ۋە ئارقا هويلىدىكى شىپاڭغا باشلىماقتا ئىدى...

ئىچكىرىكى هويلىدىكى ئايدىڭنىڭ هۇجرىسىغا قىز-چوكانلار لىق تولغان، گۈللەيلىنىڭ باشچىلىقىدا ئۇلار ئايدىڭنى كىيىندۈرمەكتە...

چۈشتىن كېيىن كەچ پېشىنىدە ئايدىڭنى كېيىندۈرۈپ بولۇشتى. ئۇ شۇنداق چىرايلىق كېيىندۈرۈپ بېزەلگەنكى، خۇددى چۆچەكلەردىكى مەبۇدلاردەك ئاجايىپ بىر گۈزەلگە ئايلاندى. ئۇنىڭغا هال رەڭ كەشتىلىك ئۈزۈن كۆڭلەك، ئۈستىگە ئۇزۇن جىگەر رەڭ نىمچە كىيدۈرۈلگەن، نىمچىنىڭ ياقا-پەشلىرىگە، يەڭ ئۇچى، بەللىرىگە زەر كەشتە تىكىلگەن، كۆكرەكتىن تارتىپ پېشىگىچە شوخ ئانار گۈللىرى

چېكىلگەن. ئارقىسىغا ئۆرۈپ تاشلانغان چاچلىرىغا ئالتۇن چاچباغ ئېسىلغان، قۇلاقلىرىغا ئېسىلغان گۆھەر كۆزلۈك، ئالتۇن زەنجىرلىك سۆۋكەدىن ئەكس ئەتكەن نۇرلار كۆزلەرنى چاقنىتاتتى، بىلەكلىرىگە ھەر خىل مەرۋايىتلار قويۇلغان ئالتۇن بىلەزۈك، بارماقلىرىغا چەش، ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكلەر سېلىنغان. پۇتىغا چىرايلىق ئالا-يېشىل گۈللەر تىكىلگەن قونچىلىق قىزىل چورۇق كىيگەن، بېشىغا ئالتۇن قاداق تاقىغان تەتىللا دوپپا كىيگەن، پېشانىسى ئۈستىدە قىسىرلاپ جۇلا چېچىپ تۇرغان ئالتۇن قاداقنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۈچكە-دەك چوڭلۇقتىكى مەرۋايىت پارقىراپ تۇراتتى، بويىنىغا ئېسىل ئۈنچە-مارجان، ھېقىقلاردىن بېزەلگەن زۇننار ئېسىلغان. كىيىندۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، باش ئۈستىگە شەلپەر رەڭ نېپىز چوڭ يىپەك ياغلىق ياپقاندى. ئايدىڭ بايىقىدىنمۇ ئۇز بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ نازلىق خۇمار كۆزلىرىنى، كۈلۈمسىرەپ تۇرغان خۇشخۇي سىياقىنى، يىپەك رومال توسالىغىنى يوق، بەلكى ئۇ ئۆزىنىڭ قىزىل رەڭگى بىلەن ئايدىڭنىڭ گۈزەللىكىگە گۈزەللىك قوشتى.

يۇلتۇز، گۈلەيلى، قۇندۇزلارمۇ مەخسۇس تىكىلگەن تويلۇق كىيىملىرى بىلەن ياسىنىشتى، ئېرىقى ئۆيىدىن چىرايلىق كىيىنىپ بېزەلگەن، بىر-بىرىدىن ئوماق-ئۇز خىزمەتچى قىزلار چىقتى. ئۆزئارا ماختىنىش، چاقچاق ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلدى. خىزمەتچى قىزلار قاتار تىزىلىپ كېلىپ ئايدىڭغا تازىم قىلدى. ۋە "يېڭى كىيىم-لىرى قۇتلۇق بولغاي خان ئاچا،" دېدى ھەممىسى تەڭ.

— سىلەرگىمۇ قۇتلۇق قىزلار، تېخىمۇ چىرايلىق، بەكمۇ سۆيۈم-لۈك بولۇپ كېتىپسىلەر، — دېدى ئايدىڭ قىزلارنى ئەركىلىتىپ.

— قانچە چىرايلىق بولساقمۇ ئۆزلىرىگە يەتمەيمىز، — دېدى بىر

قىز، — ھۆر-پەرىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا خىجىل بولار؟

سۇتۇق بۇغراخانغا ۋاكالىتەن قىزنى كۆچۈرۈپ كېتىش ئۈچۈن ئوردۇ ئاغىسى بارسبەگ بىلەن ئىلىك ھاجىپلار كەلدى. گۈللەيلى چىقىپ ئۇلارنى باشلاپ كىرگەندە، ئايدىڭ خىجالەت بولۇپ بېشىنى بۇراپ يانتۇ بولۇۋالدى. بارسبەگ بىلەن ئىلىك ھاجىپ تەڭلا:

— ئۇلۇغ سۇتۇق بۇغراخان نامىدىن گۈزەل ئاغىچامنى ئوردۇغا كۆچۈرۈپ كېتىشكە كەلدۇق، — دېدى.

ئايدىڭ ئاستىنقى لېۋىنى چىشلەپ بېشىنى بۇرىدى، كېيىن ئاززاق رۇسلىنىپ ئۇلارغا يېنىك تازىم قىلىپ ئېھتىرام بىلدۈردى...

ئوردۇكەنتنىڭ چوڭ كوچىسىدا قىز كۆچۈرگۈچىلەر توپى چوڭ تەنتەنە بىلەن ئوردۇغا قاراپ كېتىپ بارماقتا. داقا-دۇمباق، ناخشا-قوشاق ئاۋازلىرى پۈتۈن شەھەرنى ياڭراتماقتا. كۆچۈر-گۈچىلەر توپىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۆگە ئۈستىدىكى تېگىرمەكتە ئېپىز قىزىل يىپەك رەخت يېپىلغان بېزەكلىك ئايدىڭ ئولتۇرۇپتۇ. ئېگىز نار تۆگە سۆلەتلىك بېزەلگەن، ئۇنىڭ قۇيرۇقىدىن تارتىپ بويىنىغىچە ئۇزۇن، چۇچىلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان تاۋار يوپۇق يېپىلغان. بويىنغا قاتار ئېسىلغان پۆپۈكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىغا ھەر خىل قوڭغۇراقلار ئېسىلغان، قۇلاقلىرىنىڭ ئارىسىدىن بېشىغىچە كىيگۈزۈلگەن "بۆك"نىڭ ماڭلىيىغا قىزىل دۈردۈندىن ئىشلەنگەن چوڭ گۈل قادالغان. تۆگىنىڭ بېشىغا ھەر خىل رەڭلىك مەشۇت يىپلاردىن توقۇلغان نوختا سېلىنغان. ئۈستىگە قىزىل پەشمەت-شالۋۇر كىيىپ، بېشىغا قارا سالۋار تەلپەك، پۇتىغا چورۇق كىيگەن قارىمۇتۇق، پاكارراق ئون ئالتە ياشلاردىكى بالا كۆمۈش زەنجىرلىك چۇلۋۇرنى تۇتۇپ،

www.uyghurkitap.com

تۆگمىنى يېتىلەپ ماڭماقتا. ھەممىنىڭ كۆزى تېگىرمەكتىكى كۆزنەك ئايدىڭدا. تۆگمىنىڭ لوكىلىرى ئارىسىدىن ساڭگىلىتىپ سېلىنغان كىچىك گىلەمنىڭ ئۈستىگە تۈز ئېگەر ياسىلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چىرايلىق تېگىرمەك ياسالغان. تېگىرمەك كىچىك گۈمبەز شەكلىدە تۆت تەرەپلىك ياسالغان بولۇپ، تۆت تەرىپىگە گۈل چەككەن پۆپۈكلۈك قىزىل پەردە تارتىلغان. ئايدىڭ يېرىم كۆتۈرۈلۈپ قويۇلغان پەردىلەر ئارىسىدىن ئەتراپىغا نەزەر سېلىپ، كىشىلەر ھۆرمىتىگە ئالقىنىنى جۈپلەپ جاۋاب بېرىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ كۆلۈمسىرەپ تۇرسىمۇ قاشلىرى ئاستىدا بىلىنەر-بىلىنمەس ناگولالىق سېزىلىپ تۇراتتى. "غەلىتە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ" دەپ ئويلىدى كۆڭلىدە، ئۇ. راستلا ئويلىمىغان يەردىن كارامەت ئىشلار بولۇۋاتاتتى. ئايدىڭ سۇتۇق بىلەن تال چىۋىقنى ئات قىلىپ چېپىشىپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىدا، ئوقۇل يولىدا قول تۇتۇشۇپ سەكرەپ يۈرگەن ۋاقىتلىرىدا بۇنداق ئىشلارنى نەدىمۇ ئويلىسۇن. كېيىن، ئايدىڭ بىلەن سۇتۇق ئارىسىدىكى دوستلۇق مۇھەببىتى ئىشق-مۇھەببەتكە ئايلانغان ۋاقىتلىرىدىمۇ، ئۇ بۇنداق ئىشلار بولار دەپ تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدى. ئۇ سۇتۇقنىڭ خان بولۇشىنى، بىر كۈنلەردە ئۆزىنىڭمۇ خانىش بولۇشىنى بىلەتتى. لېكىن، ئۇ كۆككە كۆتۈرۈلگەن، جاھاننى بېشىغا كىيگەن بۇنداق كارامەت تەنتەنىنىڭ بولۇشىنىمۇ زادى ئويلاپ باقمىغان. ئۇ كۆپ قېتىم كۆرگەن شېرىن چۈشلىرىدىمۇ بۇنداق ئاجايىپ ئىشنى كۆرمىگەنىدى. لېكىن، مانا بۇ ئىشلار بولۇۋاتىدۇ. بۇ قانداق بولغىنى؟! بولار كىم ئۈچۈن؟ ئاۋال خانغا، ئەلۋەتتە. ئەمما، بۇنىڭ ئىچىدە ئايدىڭمۇ بارغۇ؟! ئەلچۇ؟!... قىزلارنىڭ لەرزان ئۇسۇللىرى شوخ قوشۇغلىرى ئۇنىڭ خىياللىرىنى

خۇشاللىق دېڭىزىغا باشلاپ كېتەتتى. ئۇ كۈلەتتى. ئەمما، قاپىقىدا ناگولالىق ئالامەتلىرى هامان سېزىلىپ تۇراتتى.

ئايدىڭنىڭ ئىككى تەرىپىدە تويلۇق كىيىملەر كىيىپ، چىرايلىق بېزەلگەن كىچىكرەك ئىككى تۆگىگە مىنگەن، يۈلتۈز بىلەن قۇندۇز كېتىپ بارماقتا. ئالدىدا گۈلـلەيلى، ئۇنىڭ ئالـدىـدا بارسبەگ بىلەن ئىلىك هاجىپ بېزەلگەن ئارغىماقلارغا مىنىپ كېتىپ بارىدۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا ۋە ئايدىڭنىڭ كەينىدە ئۇسۇلچى ۋە قوشۇغچى قىزلار ئۇسۇل ئويناپ، قوشۇغ قېتىپ پىيادە ماڭماقتا. بۇلارنىڭمۇ ئالدىدا بېزەكلىك ئاتلار قوشۇلغان، گىلەم سېلىنغان ئۇچۇق هارۋا ئۈستىدە چىرايلىق كىيىنگەن، بەللىرىگە توقۇلمىلىق شايى رومال باغلىغان ناغرا ـ سۇناي ـ كانايچىلار زوق بىلەن قىزىل پۆپۈكلەر باغلانغان چالغۇلىرىنى چالماقتا. توپنىڭ ئەڭ ئالدىدا ۋە ئەڭ ئارقىسىدا تۆتتىن تىزىلغان بەش قاتاردىن ئون قاتار نەيزە ـ قالقانلىق چېرىكلەر پىيادە كېتىپ بارماقتا. توپنىڭ ئىككى تەرىپىدە باش ـ ئاياغقىچە بىردىن قاتار تىزىلغان قىلىچلىق چېرىكلەر سەپ تارتىپ ماڭماقتا.

قىز كۆچۈرگۈچىلەر توپى شەهەرنى ياڭراتقان داقا ـ دۇمباق، ناخشا ـ شوئارلار بىلەن ئوردۇ ئالدى مەيدانىغا يېتىپ كەلدى. مەيدانغا توپلانغان كىشىلەر تىقما ـ تىقماق بولۇپ ئايدىڭنى كۆرۈشكە ئىنتىلىشەتتى. ناغرا ـ سۇناي ئاۋازلىرى ئەۋجىگە چىقتى. قوشۇغلار ياڭرىدى، ئۇسۇللار قايناپ كەتتى، ئۇسۇلچى قىزلار ناغرىنىڭ رىتىم بىلەن ئۇرۇلغان سەنەم كۈيىگە تەڭكەش بولۇپ شادىيانە ئويىنىماقتا.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگى ئادرېسى

خانقىز كېلۇر، توي كېلۇر—
ئويناڭ ئۇكام، يارى يار.
تۆگە—تايلاق، قوي كېلۇر —
ئويناڭ ئۇكام، يارى يار.
خان غوجامغا، ئوردۇغا —
ئويناڭ ئۇكام، يارى يار.
پەرى كېلۇر، ھۇر كېلۇر —
ئويناڭ ئۇكام، يارى يار.
كۆزلىرىڭ ئويناق ئىكەن —
ئويناتمىغىن، يارى يار.
قاشلىرىڭنى يا قىلىپ —
ئاتما مېنى، يارى يار.
ئۇۋال بولسا مەيلىمۇ —
مەن گادايغا، يارى يار.
سۆيىنچ بازارىدا —
ساتما مېنى، يارى يار.
چىمەنىدىكى گۇللەردەك —
گۇللەيلى بىز، يارى يار.
يايلاقىتىكى تۇلپاردەك —
سەكرەيلى بىز، يارى يار.
ساندۇلاچ—قۇشلار بىلەن —
كۈلەيلى بىز، يارى يار.
توي—تاماشا قايىنسۇن —
ئوينايلى بىز، يارى يار.

كىشىلەر ئىچىدىن بىرقانچە ئەر-ئاياللارمۇ قىزىپ ئۇسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. ئىككى جايدا قىز-يىگىتلەر توساق توسىدى. كۈللەيلى ئۇلارغا تەڭگە چاچتى. قايناق تەنتەنە ئىچىدە ماڭغان كۆچۈرگۈچىلەر توپى گويا دەريادا ئاستا ئۈزۈپ كېتىپ بارغان بېزەكلىك كېمىگە ئوخشايتتى. قىز كۆچۈرگۈچىلەر توپى قاپقىغا يېقىن كەلگەندە ئالدىدىكىلەر ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ يول ئاچتى. ئايدىڭنى كىچىك شوتا بىلەن تۆگىدىن چۈشۈرۈشتى. قاپقا ئۈستىدىكى ئېگىز پەشتاقتا ناغرا-سۇنايلار ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. ئايدىڭ يۇلتۇز بىلەن قۇندۇز-نىڭ ھەمراھلىقىدا قاپقا پەلەمپىيىدىن كۆتۈرۈلگەندە، يېپىق قاپقىنىڭ ئالدىدا بىر توپ قىز-يىگىتلەر شەلپەر رەختنى ئۇزۇنسىغا تارتىپ ئالدىنى توستى. كۈللەيلى ئۇلارغا ئەدەپ بىلەن باش ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۈرگەندىن كېيىن، ئاق داستىخانغا ئورالغان قوينىڭ پىششىق تۆشىنى ۋە بىر توپ تاۋار سۇندى. كېيىن تەڭگىلەر بىلەن چاچقۇ چاچتى. قاپقا ئېچىلىپ ئايدىڭلار ھويلىغا كىرگەندە، سۇتۇق بۇغراخان توغرۇلبەگ ۋە قىلىچ بىلەن ئۇنى قارشى ئېلىپ، ئايدىڭغا ھۆرمەت بىلدۈردى. ئايدىڭ خانغا تازىم قىلىپ، لېۋىنى چىشلەپ يەر ئاستىدىن قارىدى. ئۇ كۈلگۈلچەك خۇمار كۆزلىرىنى سۇتۇق بۇغراخانغا قانچە كۆرسەتمەسلىككە تىرىشسىمۇ، خان ئاللىقاچان بايقىۋالدى ۋە كۈلۈمسىرىدى. ئۇلار ئىچكىرىگە يۈزلەنگەندىن كېيىن، قىلىچنىڭ ئىشارىتى بىلەن بىرقانچە قىز يۈگەكلىك ئۇزۇن قىزىل پاياندازنى سالدى، يەنە ساز ئاۋازى ياڭرىدى، ئۇسۇل ئوينالدى، قوشۇغلار ئېيتىلدى. سۇتۇق بۇغراخان بىلەن ئايدىڭ، ئارقىلىرىدا كۈللەيلى، يۇلتۇز، قۇندۇز ۋە ئىلىك ھاجىپ، توغرۇل-بەگ، بارسبەگ، قىلىچلار پايانداز ئۈستىدە سالماقلىق بىلەن مېڭىپ

پېشايۋانغا چىقتى ۋە ئوڭ ياققا بۇرۇلۇپ بىر سارايغا كىرىپ كېتىشتى، ھويلىدا ساز، ناخشا-ئۇسسۇل داۋام قىلماقتا ئىدى.

ئۆيدە ئۇلارنى دىنىي ئىشلار ئولچىسى بەگ بىلگە بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى سېلىنغان ئازنا مەسجىدىنىڭ تۇنجى خەتىبى ئەبۇ نەسىر سامانى ۋە بىرقانچە ئەربابلار قارشى ئالدى. ئەبۇ نەسىر سامانى قىبلە تام ئالدىدىكى بىر كىشىلىك گىلەم جايىنامازدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ نىكاھ ئوقۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى، باشقىلارمۇ دۇئا قىلدى. ئۇنىڭ ئالدىدا سۇتۇق بىلەن ئايدىڭ باشلىرىنى ئېگىپ، يۈكۈنۈپ قاتار ئولتۇراتتى. دۇئادىن كېيىن گۈللەيلى چىنىدىكى تۇزغا چىلانغان بىر پارچە ناننى بۆلۈپ ئىككىسگە يېگۈزدى.

ئۇلار قايتىپ پېشايۋانغا چىققاندا، يەنە مۇزىكا، ناخشا ئاۋازى كۆتۈرۈلدى. "تويغا قۇتلۇق بولغاي"، "خان بىلەن خانىش ئامان بولسۇن!" دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. گۈللەيلى يەنە سىقىملاپ تەڭگە ئېلىپ چاچقۇ چاچتى. خان بىلەن خانىش دوستلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئوڭغا بۇرۇلۇپ تەخت سارايى تەرەپكە قاراپ مېڭىپ كەتتى.

سۇتۇق بۇغراخان ئايدىڭ بىلەن سارايغا كىرگەندە، خان ئانا، باتۇرتاغا، بىلگە تېكىن، ئارسلان ۋە باشقا ئوردۇ ئەمەلدارلىرى ئۇلارنى قارشى ئالدى. قارشى ئالغۇچىلار ئارىسىدا شەھەرنىڭ تۆرىلىرى، كاتتىباشلىرى، باي سودىگەرلەر ۋە چېرىك ئەمەلدارلارمۇ بار ئىدى. خان بىلەن خانىش تەخت ئالدىدا ياندىش تۇرغان خان ئانا بىلەن باتۇرتاغىنىڭ ئالدىغا كېلىپ يۈزمۇيۈز تۇردى، گۈللەيلى كېلىپ ئايدىڭنىڭ باش ئۈستىدىكى يېپىلغان قىزىل رومالنى ئارقىسىغا ئېچىپ ئالدى، ئىككىيلەن خان ئانا بىلەن باتۇرتاغىنىڭ ئالدىدا

ئوك تىزى بىلەن تىزلىنىپ، ئېگىلىپ تۇرغان سول تىزىغا قوللىرىنى قويۇپ تازىم قىلدى. ئاۋال خان ئانا ئايدىڭنى، باتۇرتاغا سۇتۇقنى، كېيىن ئالمىشىپ پېشانىلىرىدىن سۆيدى. بىر قىز داستىخان سېلىنغان پەتنۇستا يالتىراپ تۇرغان خانىش تاجىنى كۆتۈرۈپ كەلدى. گۇللەيلى ئۇنى ئېلىپ تۆتەيلەننىڭ يان تەرىپىدە توختىدى. ئانا تاجنى ئېلىپ ئايدىڭغا كىيگۈزدى. سارايىنى گۈلدۈرلەتكەن ساز ئاۋازى ياڭرىدى. كىشلەر ئارىسىدىن "خان ئاغىچامغا قۇتلۇق!"، "تويغا قۇتلۇق"، "خان ۋە ئاغىچامنىڭ ئۆمۈرلىرى ئۇزاق بولغاي!" دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى. خان ئانا ئالدىدا، خانىش ئايدىڭ ئارقىسىدا مېڭىپ سۇپىدىكى تەختكە كۆتۈرۈلدى. ئانا ئوتتۇرىدا، ئىككى يېنىدا ئوغلى بىلەن كېلىنى ئۈچ تەختكە ئولتۇردى. تالادا قۇتلۇق ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلدى. ئۇدۇلدىكى ۋە ئىككى ياندىكى ئىشىكلەر كەڭ ئېچىلىپ، ئۇسۇلچى قىز-يىگىتلەر ئۇسۇل ئويناپ كىرىشتى. ساراي سەيناسىغا تولغان ئۇسۇلچىلار يۆتكىلىپ تۇرغان سازغا تەڭكەش قېلىپ يۇقىرى ماھارەت بىلەن ئويناشتى.

ئۇسۇللار ئەۋجىدىن ئەۋجگە كۆتۈرۈلدى، ساراي قايناپ كەتتى. توي تەنتەنىسى يۇقىرى بالداققا كۆتۈرۈلدى....

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

ئۈچىنچى قىسىم

ھاياتنىڭ قامۇسىنى ئاچقان ئەمەس،
بەڭۋاشلىق، بىخۇدلۇقتىن قاچقان ئەمەس.
بىلىكنىڭ كانىدىن گۆھەرنى تالاپ،
خالايىق باشلىرىغا چاچقان ئەمەس.

بىرىنچى باب

ئورۇن تاللاش

سۇتۇق خان بولۇپ ئۈچ يىل ئۆتكەندىن كېيىنكى يىلان يىلى، كۆكلەم كۈنلىرى ئىدى، چېچەك-چوكانلار يېشىلىپ، قىزىلگۈل پورەكلىرى يورۇغان، شاپتۇل، توغاچ چېچەكلىرى كۈلگەن چاغ. ئېتىز-ئېرىقلاردا كىشىلەرنىڭ ۋارقىراپ-چۇرقىراشلىرى، تۆگىنىڭ قوڭغۇراقلىرى، قۇشلارنىڭ سايراشلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كىشىنىڭ روھىنى غىدىقلايدىغان بىر خىل يېقىملىق "نەغمە"گە ئوخشاپ ھەممە ياقنى قاپلىماقتا... ئەنە، ئاسماندا بىر توپ تۇرنا بۇلۇڭ چىقىرىپ يېقا تىزغاندەك جەنۇب تەرەپتىن ئۇچۇپ كەلدى ۋە شۇ بويىچە تاغ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كەتتى...

بەشكېرەم تەرەپتىن چاڭ چىقىرىپ كەلگەن بىر توپ ئاتلىقلار ئۇزۇن سايغا كېلىپ ئاتلىرىنى ئاستىلاتتى. ئۇلار بىرپەس ماڭغاندىن كېيىن شىمال تەرەپكە بۇرالدى. پۇرقىراپ تەرلەپ، تىزگىن تارتىپ كېتىپ بارغان سېمىز ئاتلار توپى ئىچىدە ئېگىز بوز ئارغىماق ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. چىلىق تەرگە چۆشكەن بۇ ئارغىماق كۆكسىدىكى كۈمۈش كەمەلدۇرۇكنى شاراقشىتىپ، بېشىنى ئىككى يانغا بۇراپراق ئارقىسىغا قاراپ قويۇپ، بويتىنى ئوينىتىپ ئىلگىرىلىمەكتە. ئارغىماق ئۈستىدىكى يىگىت مەسلىكى كېلىپ ئېتىغا قاراپ قوياتتى ۋە "مېنىڭ ئېتىم ئۆتكۈزمەيدۇ" دېگەندەك، يانلىرىدا

كېلىۋاتقان شېرىكلىرىگە كۆلۈمسىرەپ قاراپ قويىۋاتاتتى. باشقا ئاتلىقلارنىڭ ئاتلىرىمۇ قېلىشمايتتى. ئۇلارمۇ بىر-بىرى بىلەن بەسلىشىپ، تېزگىن تارتىپ ماڭماقتا. بۇ ئاتلار بوز ئاتقا راستىنلا يېتەلمەمدۇ، ياكى ئىگىلىرىنىڭ قويۇپ بەرمىگەنلىكىدىن ئۆتەلمەيۋاتامدۇ؟ بۇنى ئۇقۇپ بولمايتتى.

بۆرە مېڭىشىدا مېڭىپ، ئىككى يېنىغا يېنىك تاسقاپ كېتىپ بارغان بوز ئارغىماقنىڭ ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇرغان قاۋۇل يىگىت سەدەپ ساپلىق قامچىسى بىلەن ئەتراپنى كۆرسىتىپ، يېنىدا كېلىۋاتقان شېرىكلىرىگە بىرنېمىلەرنى دەيتتى. باشقىلار باش لىڭشىتىپ جاۋاب بېرەتتى. ئەنە ئۇلار، سايلىقتىن چىقىپ سول ياققا بۇرالدى. كېيىن ئۇستۇن ئاتۇش يولىنى كېسىپ ئۆتۈپ، تاغ باغرىغا ئۆرلىدى...

— مەشەدە توختىساقمىكىن، بۇغراخان، — دېدى بىلگ ئاقارتىش ئولچىسى بىلگە تېكىن يېقىنلاپ كېلىپ.

ئاتلىقلار توختىدى ۋە بىلگە تېكىنگە ئەگىشىپ ئاتنىڭ باشلىرىنى تۆۋەن بۇرىدى.

— مانا مەشە، بىز ئاتتىن چۈشۈپ، ئاۋۇ دۆڭگە چىقساق تېخىمۇ ئوچۇق كۆرگىلى بولىدۇ، — دېدى بىلگە تېكىن ئوڭ ياقتىكى دۆڭنى كۆرسىتىپ.

سۇتۇق بۇغراخانغا ئەگىشىپ ھەممىسى ئاتتىن چۈشتى. ئەركىن سەكرەپ ئېتىدىن چۈشۈپ چىلىق تەرگە چۆمگەن، تېنىمسىز بوز ئاتنى ئالدى. ئارقىدا كېلىۋاتقان چېرىكلەرمۇ يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاتلارنى ئېلىشتى. سۇتۇق بۇغراخانلار دۆڭگە قاراپ مېڭىشتى...

سۇتۇق بۇغراخان خېلىدىن بېرى كونا ئاستانىنى يۆتكەشنى

ئۇيلاپ يۈرەتتى، ئەسلىدىكى ئوردۇ ئۈنىڭچە ياخشى جايغا چۈشمىگەن، كۆنچىقىش تەرىپى تاغ بولغان بىلەن، قۇرۇق، توپا تاغ، جەنۇب تەرىپى قۇملۇق، كۈنپېتىش تەرىپى يۇرتقا تۇتاشقان. لېكىن بۇ شەھەر پايناپقا ئورۇنلاشقان، سۈيى يېتەرسىز، دەل-دەرەخلىرى شالاڭىدى.

سۇتۇق بۇ پىكرىنى باشقىلارغا ئېيتىپ، مەسلىھەتلەشكەنىدى. ئۇلارمۇ قوشۇلغان بىلىگ ئاقارتىش ئولچىسى بىلگە تېكىن خاننىڭ پىكرى بىلەن يەر كۆرۈشكە بىرنەچچە قېتىم چىقىپ، ئاخىر ئۇ بۇگۈن خاننى باشلاپ ئۆزى لايىق دېگەن بۇ جاينى كۆرسەتمەكچى بولغانىدى.

— مەن مانا مۇشۇ جاينى لايىق كۆردۈم، — دېدى بىلگە تېكىن دۆڭگە چىققاندىن كېيىن ئوك قولى بىلەن كەڭ يېزا-كەنتلەرنى كۆرسىتىپ، — ئەنە، يۇقىرىدىكى تاغ ئارىلىرىدىن چۈشكەن چوڭ سۇ ئىككىگە بۆلۈنۈپ، يىراقلاپ كېلىپ ئاخىرى يەنە ئاۋۇ يەرگە كەلگەندە قوشۇلىدۇ. بۇ، تۆمەن دەريا بىلەن قىزىل دەريانىڭ قوشۇلۇشى.

— ھەئە، ئەجەب قىزىق. قېيىداپ ئايرىلىپ كەتكەن قىز-يىگىتلەرنىڭ قايتا قوشۇلغىنىغا ئوخشايدىكەن، — دېدى ئارسلان كۈلۈپ ۋە كۆز قىرى بىلەن خانغا قاراپ قويدى.

— شۇنداقمىكەن؟ — دېدى خان كۆزىنى يىراقتىن ئۈزمەي، — ئۆز كەچۈرمىشلىرىدىن ئۆتكۈزمىگەن كىشى بۇ سۆزنى ئېيتالماس.

— شۇنداق، — دېدى ئارسلان چاقچاق قىلىپ، — قىز-يىگىتلەردە بۇ خىل ئەھۋال ھەمىشە بولۇپ تۇرىدۇ. بۇ، ئۇلارنىڭ نازلىرى بولسا كېرەك.

— بولدى، قىزلارنىڭ گېپىنى قويۇڭ، — دېدى خان، — قاراڭ نېمىدېگەن گۈزەل يۇرت! — ئۇ، ئوڭ قولىنى پېشانىسىنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ، يىراقلارنى كۆزدىن كەچۈرەتتى.

راستىلا گۈزەل كۆرۈنۈش: خۇددى يۇقىرىسىدىن تۆۋەنگە تارتىلغان ئالا-يېشىل گىلەمدەك كەڭ بوستانلىق كىشىنىڭ ھەۋسىنى قوزغايتتى. ئوڭ تەرەپتە مۇز چوققىلىرى ئاسمانغا تاقاشقان پامىر تاغلىرى، سول تەرەپتە قومالتاغ، باغرىدا كۆز يەتمەيدىغان بوستانلىق. شەرقىي جەنۇب تەرەپتە — يۇرتلار ئارقىسىدا قۇم-چۆللەر سوزۇلۇپ ياتاتتى؛ ئارقىدا — شىمال تەرەپتە بولسا، بەسلەشكەندەك بىر-بىرىدىن يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن قاتمۇقات تەڭرى تېغى بۇ گۈزەل ماكانغا قۇچاق ئېچىپ قەد كۆتۈرۈپ تۇرماقتا.

سۇتۇق بۇغراخان يىراقلارغا تىكىلىپ خىيالچان تۇرغان ئەلىك ھاجىپقا قارىدى ۋە:

— ھاجىپ بىرەر پارچە بېيىت ئېيتماسمىكىن، راستىنلا كىشىگە زوق بېغىشلايدۇ بۇ ماكان، — دېدى.

ھەممەيلەن ئەلىك ھاجىپقا قاراشتى. ئەلىك سىياقىنى بۇزماي تۇرۇپ تۆۋەندىكى رۇبائىنى ئېيتتى:

ئۇلۇسىمىز غۇرۇرى بۇ گۈزەل ماكان،
ۋە لېكىن يوقسۇلغا قالغىنى سامان.
ئالىپ بۇغراخان بەرگەندە مەدەت،
بولاردى شۇ جايلار ئەركىن-پاراۋان.

ئوقۇلغان شېئىر ھەممەيلەنگە كۈچلۈك تەسىر قىلدى، لېكىن خان گەپ قىلمىغۇچە باشقىلار گەپ قىلىشقا پېتىنالمىدى. خاننىڭ خىيالچان تۇرۇشىغا دىققەت قىلىپ، جىمجىت، يەر ئاستىدىن خانغا

قاراپ قويۇشاتتى. خان بېشىنى كۆتۈردى-دە مۇڭلۇق بېيىتنى ئېيتتى:

ئەجدادلار خارلاندى، ئەل چەكتى ئارمان،
بولغايمىز يوقسۇللار دەردىگە دەرمان،
بۇ خانلىق، بۇ شۆھرەت كىملەرگە كېرەك،
شۇ جانلار بولمىسا ئەركىن-پاراۋان.

دوستلار جانلىنىپ كەتتى. ئارسلان "قانداق" دېگەندەك كۈلۈپ ئىلىكنىڭ دولىسىغا يەڭگىل ئۇرۇپ قويدى، بىلگە تېكىن بېيىتلەرنى ماختىدى.

— ياخشى جاي. ئىككى دەريا قولتۇقىدىكى ئاشۇ بوستانلىقتا يېڭى قەشقەر بىنا بولغاي، — دېدى بۇغراخان، — يۈرۈڭلار، بىرىپ جاينى كۆرەيلۈك...

بىرپەستىن كېيىن ئاتلىقلار چاڭلارنى ئارقىلىرىدا قالدۇرۇپ، چېچەكلىك مېۋە دەرەخلىرى ئارىسىغا جايلاشقان قورغان يېزىسىغا كىرىپ كەتتى...

* * *

شۇ يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى. تۈمەن ۋە قىزىل دەريالىرى تۇتاشقان قولتۇقتا، تۈمەنگە يېقىن ئېگىزرەك بىر جايغا توپلانغان كىشىلەر كۈنچىقىش ياققا قاراپ كىمنىدۇ كۈتۈشمەكتە. كۈزنىڭ يىللىق ھاۋاسى يۈزلەرنى سىلاپ ئۆتىدۇ. تۆۋەندە يېزا بازىرى. بۈگۈن بازار كۈنى بولمىسىمۇ ئادەم ئاز ئەمەس ئىدى. سېتىقچىلار ماختاپ-ۋارقىراپ خېرىدارلارنى ئۆزىگە چاقىرماقتا. ئەنە بىر باققال كىشىنىڭ ئالدىدا تاختاي ئۈستىگە تىزىلغان ھەر خىل مېۋىلەر: ئىچىدىكى سۇلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان مۇشتەك ئەتشاپتۇللار، شۆپۈكى ئازراق قورۇلۇپ قالغان ئاق سېرىق ياما شاپتۇللار، قاتار

www.uyghurkitap.com

تىزىلغان كىچىك سىۋەتىلەردە شەربەتلىك كۆزگى ئەنجۈرلەر، شىڭگىلى بىلەن ياتقۇزۇپ قويۇلغان مۇناقى ئۈزۈم، سايىۋا ئۈزۈملەر، ئانار، نەشپۈت ۋە باشقا مېۋىلەر...

باققال كىچىك تارازا بىلەن توختىماي مېۋە تارتماقتا... بىر ئاۋۇزچى قولىدىكى قىڭراق بىلەن ئاۋۇز پىچماقتا. ئۇ ئارىلاپ-ئارىلاپ ئاۋۇزىنى ماختاپ توۋلاپ قويىدۇ، خېرىدارلارغا ئىككى قوللاپ تىلىملەرنى سۇنىدۇ، ئۈزىتىلگان كىچىك دۈگىلەك مىس پۇللارنى ئاختايىنىڭ بىر چېتىدىكى غەللىسىگە سالىدۇ...

كۈنچىقىش تەرەپتىن دۈپۈرلىگەن ئاتلار ئاۋازى ئاڭلاندى. كىشىلەر ئۇ ياققا قاراشتى. ئادەم بويى كېلىدىغان باغ تېمى كەينىدىكى كىچىك يولدا چاڭ چىقىرىپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئاتلىقلار كۆرۈندى. ئۇلار بازاردىن ئۆتۈپ ئاتتىن چۈشتى ۋە يۇقىرى ماڭدى. سۇتۇق بۇغراخان ئالدىدا، ئۇنىڭ ئارقىسىدا بىلگ ئاقارتىش ئۇلچىسى، يابغۇ بىلگە تېكىن، ئارسلان، چېرىك ئىشلىرى ئۇلچىسى، كۆكسىبەگ، تاينغۇ ئىلىك ھاجىپ، دىني ئىشلار ئۇلچىسى بەگ بىلگە، سۇباشى توغرۇلبەگ، خەزىنىچى تېكىن ئاغىچى ۋە ئوردۇئاغىسى بارسبەگلەر ئالى ئەمەلدارلار كىيىمىدە تەنتەنىلىك قەدەم بىلەن ماڭماقتا. نەيزە، قالقانلىق ئوندەك چېرىك توپىنىڭ ئارقىسىدىن كەلمەكتە. ئەركىن بىلەن قوچقار سۇتۇق بۇغراخاننى يانداپ كېتىپ باراتتى.

ئۇلار دۈڭگە چىققاندىن كېيىن، ئىككى ئەمەلدار شاپاشلاپ كېلىپ قارشى ئالدى ۋە ئىلگىرى باشلىدى. سەپلەپ تىزىلغان پىششىق خىشلار، ئۈستى-ئۈستىگە قويۇلغان خا، لىم، بادرالار ئارىلىرىدا كەتمەن، كەكە، ھەرە، ئەندىۋا تۇتقان كىشىلەر سۇتۇق

بۇغراخانغا ئېگىلىپ سالام بىلەن ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى. سۇتۇق بۇغراخان قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ كۆلۈمسىرەپ كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە جاۋاب قايتۇرۇپ باراتتى.

ئۇلار تۆزلەپ قويغان، ھاك سىزىقلىرىنىڭ بۇلۇڭلىرىغا قوزۇق قېقىلغان كەڭ تۈزلەڭگە كېلىپ توختىدى. سۇتۇق بۇغراخان ئارقىسىغا بۇرىلىپ ئەتراپنى كۆزدىن كەچۈردى.

بېشىغا سەللە ئورىغان، ئەرەبچىگە يېقىنراق كىيىنگەن دىنىي ئىشلار ئولچىسى بەگ بىلگە بىر قولى بىلەن ئاغزىنى توسۇپ كالتە يۆتىلىۋالدى-دە، سۆز باشلىدى:

— ئۇلۇغ بۇغراخانىمىزنىڭ رازىلىقى بىلەن مۇشۇ ئورۇندا مەسجىد جامىئە بىنا قىلماققا قارار قىلىندى. ئۇلۇغ خاقانىمىز سۇتۇق بۇغراخاننىڭ مەسجىدنىڭ ئۇلىغا بىرىنچى خىشنى قويۇپ بېرىشىنى سورايمىز.

چەتتىرەكتە تۇرغان بىر ئادەم كېلىپ، يەكتىز بولۇپ ئولتۇرۇپ قولىدىكى پىششىق خىشنى بېشىدىن ئارتىلدۇرۇپ ھۆرمەت بىلەن خانغا سۇندى. خان خىشنى ئېلىپ، بەگ بىلگىنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن، كولاپ قويۇلغان بىر ئورەككە ئاۋايلاپ قويدى.

— يېڭى مەسجىدىمىزنىڭ قۇرۇلۇشىغا قۇتلۇق بولغاي، — دېدى بەگ بىلگە خەلققە قاراپ كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن.

پۈتۈن مەيداندىن "قۇتلۇق!" "قۇتلۇق!" دېگەن ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى. بازاردىكى ۋە يىراق-يېقىندىكى كىشىلەر قوشۇلۇپ ئادەملەر كۆپىيىۋەرگەنىدى. مەسجىد مەيدانى تولۇق، تۆۋەندىكى بازارغىمۇ ئادەم تولغانىدى. ھوگا-سۈرەن پۈتۈن ئەتراپنى قاپلىدى...

سۇتۇق بۇغراخان ئۆز ئەربابلىرى بىلەن تۆۋەنگە ماڭدى. ئۇلار ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ بازارغا چۈشكەندە، تىقما-تىقماق كىشلەر ئارقىلىرىغا قىستىلىپ تازىم قىلىپ خانغا يول بېرەتتى. ئۇلار ئادەملەر ئارىسىدىكى تار "يول"دىن ئۆتۈپ، ھېلىقى باغ تېمى يېنىدىكى يولغا كىرىپ كەتتى. بىرقانچە چېرىك ئاتلارنى يېتىلەپ ئارقىلىرىدىن ماڭدى.

بۇغراخانلار بىر كاتتا بىنا قۇرۇلۇشىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلار تېمى كۆتۈرۈلۈراتقان چوڭ بىنانىڭ يېنىدا، ئەمدى يېيىلغان بىر ئۆگزىگە چىقىپ توختاشتى. سۇتۇق بۇغراخان ھەۋەس بىلەن بىنا قۇرۇلۇشىغا نەزەر سالدى. بۇنىڭ قانداقتۇر بىر چوڭ بىنا قۇرۇلۇشى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئىشچىلار ھوگا-سۈرەن بىلەن قىزىپ ئىشلىمەكتە. ئىككى ئادەم بويى كۆتۈرۈلگەن تاملار ئۈستىدە ئەمگەك قايناپ كەتكەن. خان، تىك تۇرۇپ خىشنى تىزىۋاتقان بىر كىشىگە زەڭ سېلىپ قاراپ قالدى. يىراقتىكى تام ئۈستىدە بىر كىشى خالتا بىلەن تارتىلغان لاينى تام ئۈستىگە تۆكمەكتە. بىرى قولىدىكى ياغاچ ئەندىۋا بىلەن لاينى يېيىلدۇرۇپ ماڭماقتا. تامچى ئۇستام تۆۋەندىن - ئىككى ياقتىن ئېتىلغان خىشلارنى تۇتۇۋېلىپ قەددىنى ئەگمەي لاي ئۈستىگە تاشلىماقتا. خىشلار خۇددى ئاۋايلاپ تىزغاندەك چۈشىمۇ تامچى ئۇستام يەنە خىشلارنى تېپىپ-تەكشىلەپ كېتىپ بارىدۇ. ئۇنىڭ بېشى مۇكا ئېتىۋاتقان بابكارنىڭ بېشىدەك ئىككى يېقىغا بۇرىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى ئالدىكى تىزىلىۋاتقان خىشنى، ئىككى ياقتىن ئىرغىپ چىقىۋاتقان خىشلارنى تەڭ كۆرىدۇ. قوللىرى بىر يېنىدىن ئالدىغا، ئالدىدىن يەنە بىر يېنىغا، يەنە ئالدىغا... ئۇسۇلچىنىڭ قوللىرىدەك

ئويناپ تۇرىدۇ. يەردىن خىش تاشلاۋاتقانلارنىڭ "ھە، مانا كەتتى"، "ئۇستام، خىش كەتتى"... دېگەن تووۋلاشلىرى ئۇستامنىڭ قۇلىقىدىن ئۈزۈلمەيدۇ. ئۇنىڭ قولى توختىسا ئىش توختايدۇ. بەلكى ئېتىلغان خىش يېنىپ خىش ئاتقۇچىنىڭ بېشىغا چۈشۈپ، خەتەر چىقىشى مۇمكىن. لېكىن ئۇستام دەم ئېلىش ۋاقتى يەتمىگۈچە توختىمايدۇ، ئۇنىڭ ئارقىسىدا يەنە بىرسى قولىدىكى پالتا چاقىنىڭ چولدىسى بىلەن خىشلارنى چوقۇپ كاۋاك چالمىسى سېلىپ ماڭماقتا. بۇ ئەپچىل ۋە چاققان ئەمگەككە قاراپ خاننىڭ زوقى كەلدى بولغاي، كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئۇ ئەتىراپقا قارىغاندى، تاملار ئۇستىدە ئاشۇ خىل ئۇستىلارنى جىق كۆردى. ئۇلار بىر-بىرىگە قاراپ قويۇپ، پېشانە تەرلىرىنى بىلىكى بىلەن ئېرتىپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

— قاراڭلار! — دېدى خان تامچى ئۇستىلارغا قارىغىنىچە، — بەك ئەپچىل، شۇنچە چاققان ئۇستىلار... ئۆزلىرىنى ئۇنتۇپ ئىشلەيدۇ...

قولىدا گەز ۋە بىر يۆگەك قەغەز تۇتقان چار ساقال، كېلىشكەن بىر ئادەم سول ياقتىكى تام ئۇستى بىلەن مېڭىپ كەلدى ۋە خانغا تازىم قىلدى:

— ئۇلۇغ خاقانىمىزنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي!

— بۇ كىشىنى كىشىلەر چەبدەس ئۇستام دەپ ئاتايدۇ، — دەپ ئۇنى خانغا تونۇشتۇردى ئوردۇ ئاغىسى بارسبەگ.

— ھە، چەبدەس ئۇستام، — دېدى خان ئۇنىڭ سىياقىغا سەپ-سېلىپ — ئىشتىكەنمەن. ئېلىمىزگە سىزدەك داڭلىق، چەبدەس ئۇستىلار كېرەك. چەبدەس — بۇ نام ئىگىسىگە تازا لايىق ئىكەن.

— يوقسۇ، خاقانىم، بۇ نامغا لايىقلىقىمىز يوق، ئاتامنىڭ كەينىدە

www.uyghurkitap.com

يۈرۈپ مۇشۇ مۇنەرنى ئۈگىنىۋالغانىدىم... بۈگۈن خاقانىمىزنىڭ مۇشۇ ئوردۇسىنى قۇرۇشقا قاتناشقانلىقىم ئۈچۈن بەك خۇشمەن.

چەبدەس ئۇستام قولىدىكى يۈگەك قەغەزنى ئېچىپ خانغا كۆرسەتتى، قوللىرى بىلەن كۆرسىتىپ، قۇرۇلۇشنى چۈشەندۈردى.

— بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا پۈتەرمۇ؟ — سورىدى خان.

— كېلەر يىلنىڭ ئاخىرى... — ئۇستا ئويلاپ قالدى، — قۇرۇلۇش باشلانغىلى ئەمدى بىر يىلدىن ئاشتى. دوستلارنىڭ غەيرىتى چوڭ، نەققاشلىق ئىشلىرى نازۇك، قول تۇتىدۇ. ئىككى يىل دېگەندە، ياندۇرقى يىلنىڭ كۈزىدە پۈتتۈرگىلى بولارمىكىن...

— جايلاردىكى ئۇستا نەققاشلار توپلاندى، ئۇلار ئۆلگە قېلىپلارنى تەييارلىماقتا، — دېدى بارسبەگ.

— خوپ، — دېدى خان رازىلىق بىلدۈرۈپ، — بۇ يىلدىن باشقا ئىككى يىل بولسۇن، ئوردۇ مۇردۇغا ئوخشاپ ياسالغىنى ياخشى.

— ماۋا بۇ يەر ئوردۇ ئالدى مەيدان بولماق، — دېدى بارسبەگ ئارقىدىكى كىچىك بوشلۇقنى كۆرسىتىپ.

ھەممەيلەن شۇ ياققا — كۈنپېتىش ياققا بۇرالدى، يىراقىراقتا مەسجىد مەيدانىدا ئىشلەۋاتقان كىشىلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— ئوردۇغا مەسجىد يىراق ئەمەسكەن، — دېدى تېكىن ئاغىچى خۇشامەت بىلەن.

— بىلىگ يۇرتىنىڭ ئورنىنى بېكىتىپ بەرسىلە، ئىشنى باشلىساق، — دېدى بىلگە تېكىن خانغا قاراپ.

— ھە، ھە، ئوردۇ، مەسجىد، بىلىگ يۇرتى...، — دېدى خان ئۆزىگە سۆزلىگەندەك، كېيىن ئەتراپقا نەزەر سېلىپ چىقىپ، — بىلىگ — يۇرتى ئوردۇ بىلەن مەسجىد ئارىلىقى يىراق بولۇپ كەتمە-

www.uyghurkitap.com

سۇن. ئەنە ئاۋۇ يەر بولسا قانداق؟ — سول قولى بىلەن بىر كىچىك باغنىڭ كەينىدىكى ئېتىزلىقنى كۆرسەتتى.

ھەممەيلەن قوشۇلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى.

— بىلىك يۇرتىنى ئەلۋەتتە سېلىش كېرەك، — دېدى تېكىن ئاغىچى ھەيىيارلىق بىلەن، — خەزىنە بوشاپ قالاي دېدى، ئالدىرىمىساقمىكىن.

— خەزىنىنىڭ ئاچقۇچىنى چىڭ تۇتساق ئاسان بوشىمايدۇ، تېكىن ئاغىچى، — دېدى كىنايە بىلەن ئارسلان — چوڭ دەرۋازىدىن، ئارقا ئىشىكلەردىن خەزىنىگە كىرىپ تۇرىدىغان قارا قوللارنى توسىساق، بىر ئەمەس، بىرنەچچە بىلىك يۇرتىغا پۇل چىقىدۇ.

تېكىن ئاغىچى بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ تەمشەلگەنىدى، خان سۆزىنى كەستى:

— بىلىك يۇرتى قۇرۇلۇشىنى كېيىنرەك سۆرىسە بولىدۇ. ئەمما، بۇنىڭسىزمۇ خەزىنە بوشاپ قېلىشتىن ساقلىنىش كېرەك. ئۈچ چوڭ بىنا ئۈچ يىلدا پۈتسىمۇ بولىدۇ. ئاستانە باشقارمىلىرى ئاستا-ئاستا كۆچۈشكە تەييارلانسا بولىدۇ.

خان چەبدەس ئۇستام بىلەن خوشلىشىپ ئۆگزىدىن چۈشتى. باشقىلار كەينىدىن مېڭىشتى...

ئۇلار تۆۋەنگە چۈشۈپ، چېرىكلەر تۇتۇپ تۇرغان ئاتلار قېشىغا كېلىشتى. سۇتۇق بۇغراخان قوچقار تىزگىنىدىن تۇتقان، شاپشىپ تۇرغان بوز ئارغىماقنىڭ ئۈزەڭگىسىگە سول پۇتىنى قويدى. ئەركىنىنىڭ قولتۇقلىشىغىمۇ يۆلەنمەي چەبدەسلىك بىلەن ئاتقا مىندى. باشقىلارمۇ ئۈزەڭگىگە پۇت قويۇشتى...

ئىككىنچى باب

جاھىللار پىتنىسى

بۇ يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى سۇتۇق بۇغراخان چىگىش ۋە ئۆتكۈر خىياللارغا چۆكىدىغان بولۇپ قالدى، چۈنكى، ئۇ مۇرەككەپ يېڭى زىددىيەتلەرگە دۇچ كەلگەنىدى.

ئەلدە قەدەممۇقەدەم كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىشلەر بولماقتا؛ تېخى ئازاد بولمىغان قۇللار كەينى-كەينىدىن ئازاد بولماقتا؛ قۇلدارلار، خان جەمەتلىرى — تۆرىلەرگە، ئېكىتاردەپ ئاتىلىدىغان چوڭ يەر ئىگىلىرىگە ئايلانماقتا؛ شەھەر سودىگەرلىرى، قول ھۈنەرۋەنلىرى ئۇلغىيىپ قالدى. دۆلەت يەرلىرى ۋە ئوتلاقلىرى مەيدانغا كەلدى؛ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى بۇنداق چوڭ ئۆزگىرىشلەر بارغانسېرى ئۇلغىيىپ يىرىك يەر ئىگىلىكى تۈزۈمىگە ئايلىنىشقا باشلىدى. دېمەك، تېرىلغۇ يەر-سۇلار دۆلەتكە، تۆرىلەرگە، ئېكىتارلارغا مەركەزلىشىشكە باشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئوتتۇرا، كىچىك يەر ئىگىلىرىمۇ بارلىققا كەلدى، ئىلگىرىكى قۇللار بولسا يەرسىز ئىجارىكەش دېھقانلارغا، مەدىكارلارغا (بەزىلىرى قول ھۈنەرى ئىشچىلىرىغا) ۋە ھەر خىل يىللىقچىلارغا ئايلاندى. يىللىقچىلار بىر يىللىقتىن باشقا كۆپ يىللىق، ئەبەدىيلىك سېتىلغان مەدىكارلار، كۈڭلار، دېدەكلەردىن ئىبارەت ئىدى. بازاردا كۆپلەپ قۇل سېتىش ئازايدى. لېكىن دۆلەت يېرى، تۆرە يەرلىرى، ئېكىتار

يېرى ۋە يەر ئىگىلىرىنىڭ يەرلىرىگە يېپىسىز باغلانغان، تەقدىرى ئۆز قولىدا بولمىغان يېڭىچە قۇللار — دېھقان قۇللار بارغانچە كۆپىيىۋەردى. شۇلداق قىلىپ، ئۆتكەن بىر-ئىككى يۈز يىل ئىچىدە ئۆسۈپ چىققان يەر ئىگىلىكى بىخلىرى ئۇلغىيىپ، يېڭى تۈزۈم ئاساسەن مەيدانغا كەلدى. بۇ چوڭ ئىلگىرىلەش ئىدى. لېكىن، بۇ ئىلگىرىلەش يېڭى، مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى ئېلىپ كەلدى.

بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرىقى يەنە بىر چوڭ ئۆزگىرىش دىنىنىڭ ئۆزگىرىشى بولدى. سۇتۇق بۇغراخان ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ئىسلام دىنىنى ئاشكارا تەرغىپ قىلىشقا باشلىدى. ئەبۇ نەسر سامانى ۋە ئۇنىڭ ئوبۇل ھەسەن مۇھەممەد كارامەتكە ئوخشاش ياردەمچىلىرى ھەرقايسى جايلاردا ئوچۇق مەيدانغا چىقتى ۋە ھەر خىل چارىلەر بىلەن ئىماملار ۋە باشلاپقى دىنىي ساۋاتقا ئىگە بولغان موللىلارنى يېتىشتۈرۈشكە باشلىدى. شەھەر ۋە يۇرتلارغا مەسجىدلەر سېلىندى، ئىسلام دىنى چاپسان كېڭىيىشكە باشلىدى. بۇددا دىنى بارا-بارا كاساتلاشتى، بۇتخانىلارنى توپا بېسىپ تور باغلىدى. ئەمما، بۇددا دىنى كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا تېخى خېلى چوڭ كۈچكە ئىگە ئىدى.

ئەلدە، گايى جاھىل قۇلدارلارنىڭ قۇللۇق تۈزۈمنى ئۆزگەرتىشكە قارشى تۇرغىنىدىن باشقا ئىككى خىل يېڭى ئاساسىي زىددىيەت مەيدانغا كەلدى ۋە ئۇ بارغانسېرى كۈچىيىۋەردى. ئۇنىڭ بىرى، يېڭى يەر ئىگىلىكى تۈزۈمىنىڭ ئىچكى زىددىيىتى — چوڭ كىچىك يەر ئىگىلىرى بىلەن كەڭ دېھقان (قۇل)لار ئارىسىدىكى زىددىيەت؛ يەنە بىرى، ئىككى دىن — بۇددا دىنى

بىلەن ئىسلام دىنى ئارىسىدىكى زىددىيەت. بۇ زىددىيەتلەرنىڭ ئاساسىي تەرىپى يەر ئىگىلىرى بىلەن بۇددا دىنى ئىدى. بۇ زىددىيەتلەر بارغانچە ئۆتكۈرلىشىشكە باشلىدى ۋە ئوردۇ ئىچىدىمۇ تەبىئىي يوسۇندا ئۆزىنى كۆرسەتتى. كونا قۇلدارلار، يېڭى يەر ئىگىلىرى، بۇددىستلار سۇتۇق بۇغراخاندىن نارازى ئىدى. كونىغا چىڭ چاپلاشقان جاھىللار بولسا بۇ نارازىلىقتىن پايدىلاندى. ياقا ئەللەرنىڭ جاسۇسلىرى چەت ئەل ئايغاقچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئىككى سەپتە يېڭى ھاكىمىيەتكە ھۇجۇم قوزغىدى: چوڭ يەر ئىگىلىرى — ئېكىنتارلار خانغا بېسىم ئىشلەتتى. بۇدداچىلار دىنىي ھىمايە قىلىش باھانىسى بىلەن ئوچۇق قارشىلىق قىلدى. ھەتتا قۇراللىق قارشىلىق كۆرسەتتى. پۇقرالار بولسا يېڭى ئۆزگىرىشلەردىن تېخى قانائەتلەنمەيتتى.

سۇتۇق بۇغراخان بۇ كەسكىن زىددىيەتلەرنى ھەل قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ ھاكىمىيەتنى كۈچەيتىش، چېرىك قوغدىنىش كۈچىنى ئۇلغايتىپ، يات ياغىنىڭ باستۇرۇپ كېلىش ئېھتىمالىغا قارشى تەييارلىق قىلىشى لازىم ئىدى. يەنە ئۇنىڭ "بىلىنگە ئوقۇل" دېگەن مەقسىتىمۇ تۇرلۇك قارشىلىقلارغا ئۇچرىدى.

ياش بۇغراخان ئەنە شۇنداق قاتمۇقات، ئۆتكۈر زىددىيەتلەرگە دۇچ كەلدى. ئۇ تەختكە چىققاندا جاكا قىلغان: پاراۋانلىق، بىلىكلىك، بىرلىك، قوغدىنىش — دېگەن شوئارلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئاسانغا چۈشمەيدىغانلىقى ئاشكارا بولۇپ قالدى. قانداق قىلىش كېرەك؟

بۇ سوئال سۇتۇق بۇغراخاننىڭ بېشىنى قاتۇردى.

"ئۆچلۈك ھالقا" باتۇرتاغنىڭ مەسلىھەتى بويىچە مۇنداق قارارغا كەلدى: ئەھۋال مۇرەككەپ، خاندانلىقتىن ھەممە تەبىقە تولۇق رازى ئەمەس. بەزىلەر ھاكىمىيەتنى تارتىۋالماقچى. تۆۋەن تەبىقە نامراتلار بولسا خاندانلىقتا تېخىمۇ چوڭ تەلەپلەرنى قويماقتا. ئەگەر ھوشيارلىق بولمىسا خانلىق ھوقۇقى قولدىن كېتىپ قېلىشى مۇمكىن. يەنىلا تۆت چاقىرىقنى قاتتىق تۇرۇپ ئەمەلگە ئاشۇرۇش كېرەك: پاراۋانلىق، بىرلىك، قوغدىنىش، بىلىملىك.

— شۇنداق، "بىرلىك"نى ئىككىنچى ئورۇنغا قويۇش ۋە چىڭ تۇتۇش كېرەك، — دېدى باتۇرتاغا پىكرىنى چۈشەندۈرۈپ، — ھازىر ئوبدان ئۆيۈشماق كېرەك بولۇپ قالدى. تەتۈرلەرگە چوقۇم قارشى تۇرۇش، ئېكىن، ئېغىر-بېسىق بولۇش كېرەك، — بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن باتۇرتاغا خۇلاسە قىلىپ مۇنداق دېدى، — سۈنى بىراقلا قويۇپ بەرمەي، ئاستا-ئاستا سىڭدۈرۈپ قويۇش كېرەك، مايسىلار لاتقىنىڭ تېگىدە قالمىسۇن، چاپسانراق ئۆسىدىغان بولسۇن.

— توغرا گەپ، — دەپ قوشۇلدى خان ئاتا ۋە ئوغلىغا قاراپ داۋام قىلدى، — بالام، سىزنىڭ ئىسلامنى تارقىتىش نىيىتىڭىز ياخشى. بىراق بەك چاپسان بولۇپ كەتمىگىنى ياخشىراقتەك تۇرىدۇ. خالايىقنىڭ ئوتتۇرا قاتلىمىنىڭ خاھىشىنى زورمۇزور ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇغاندەك...

سۇتۇق بۇغراخان تولۇق قوشۇلدى. باتۇرتاغا بىلەن خان ئاتىنىڭ سۆزلىرى ئۆچلۈك ھالقىنىڭ قارارى ھېسابلاندى.

* * *

ئىلگىرىكى ئوردۇبېشى ساۋۇقبەگنىڭ ھويلىسى ئاۋالقىدەك

www.uyghurkitap.com

ھەشەمەتلىك ئەمەس ئىدى. قاپقا ھەم ئېتىكلىك، ئۇنىڭ ئالدىدا قارۇغچىمۇ يوق، ئارقا ئىشىك ئىچىدىن تاقاق سېلىنغان، جىم-جىتلىق. ئەمما ساۋۇقبەگنىڭ باجىسى، ئوردۇ باش خەزىنىچىسى تېكىن ئاغىچىنىڭ تەدبىرى بىلەن ساۋۇقبەگ جىم تۇرمىدى. ئۇ تۈنەكتىن چىققىنىغا بىر يىل ئۆتمەيلا، كونا دوستلار "يوقلاپ" تۇرۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ قەدىردان دوستلىرى ئىچىدە ئەڭ قەدىردانى تېكىن ئاغىچى جىقراق كېلىپ تۇرىدىغان بولدى. ئىلگىرىكى سۇباشىنىڭ ئوغلى ھاكاۋۇرمۇ ئاز كەلمەيدۇ. ساۋۇقبەگ تالاغا چىقمايدۇ. دوستلىرى كېچىلىرى ئارقىسىغا ئادەم سالماي "غىپپىدە" كېلىشىدۇ. بۈگۈن ئاخشاممۇ ساۋۇقبەگنىڭ ئىككى قەدىردان دوستى ئارقا ئىشىكنىڭ ھالقىسىنى ئاستا ئۇرۇپ، بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى "غىپپىدە" كىرىپ، كۆتۈرمە سارايغا كىرىپ كېلىشتى. ھەر قېتىمقىدەك، بۈگۈن ئاخشاممۇ ھويلا خىزمەتچىسى ئارقا ئىشىكنى ئاۋايلاپ ئېچىپ مېھمانلارنى قارشى ئالدى. تېكىن ئاغىچى ئاۋال كەلدى. ئۇ، بۈگۈنمۇ ئىشىكتىن كىرىۋېتىپ بىر قولى بىلەن ئېچىلغان ئىشىكنى تۇتۇپ ئېگىلىپ تۇرغان خىزمەتچىگە تىكىلىپ قاراپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ پېشايۋان پەلەمپىيىگە چىقىۋېتىپ خىزمەتچىگە ئىشىككە تاقاق سېلىپ ئاندىن يەردىكى كىچىك پانۇسنى كۆتۈرۈپ ماڭغۇچە قاراپ تۇردى، كېيىن يۇقىرى ماڭدى. ئۇ بۇ ئادەمنى قاچان، قەيەردىدۇ كۆرگەندەك قىلاتتى. تۇرۇپ-تۇرۇپ ئۇنىڭ ئويىغا بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ھويلىسىدا كۆرگەن دىۋانە بوۋاي كېلەتتى. ئۇ بوۋاي تېكىن ئاغىچىنىڭ دەرۋازىسىغا پات-پات كېلىپ تۇراتتى. ئۇ، ساپايى بىلەن بىر خىل بېيىتلەرنى ئېيتىپ سەدىقە تىلەيتتى. بىركۈنى ئەتىگەنلىكى خەزىنىچى ھويلىسىدا

www.uyghurkitap.com

ئايلىنىپ يۈرگەندە، يەنە شۇ دىۋانىنىڭ ساپايى بىلەن بېيىت ئېيتقان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ، دىۋانىنى كۆرۈپ باققۇسى كەلدى ۋە خىزمەتچىسىگە ئۇنى ھويلىغا كىرگۈزۈشكە بۇيرۇدى. ئۇزۇن چار ساقاللىق، ئۇستىگە جەندە، بېشىغا كۇلاھ كىيگەن دىۋانە بوۋاي بىر يېقىغا ئازراق ئاقساپ، تاياق تايىنىپ ساپايىسىنى دولىغا ئۇرۇپ بېيىت ئېيتقاچ كىرىپ كەلدى.

دۆلىتىڭ كەلسە قولۇڭغا،
ئۇنى يەرگە ئۇرمىغىل.
كەلسە غايىبتىن قىلىچ،
ھاڭۋاقتى بولۇپ قالمىغىل.

دىۋانىنىڭ سىياقى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ بېيىتى خەزىنىچىنى قىزىقتۇردى. دىۋانە بوۋاي يېقىنراق كېلىپ خەزىنىچىگە ھۆرمەت قىلدى. «ئۆمرۈڭ ئۇزۇن، دۆلىتىڭ زىيادە بولغاي ئاغىچى!» دېدى ئۇ تازىم بىلەن ۋە يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى.

«دۆلەت، قىلىچ، ھاڭۋاقتى...» دېدى خەزىنىچى ئۆز-ئۆزىگە، كېيىن:

— ساڭا دىۋانە بولۇش نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدى، بوۋاي؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

— بىر ماكانىسىز ئاۋارىمەن، جاھاندارچىلىق.

— سىنىڭ كەچۈرمىشلىرىڭ ئاز بولمىسا كېرەك؟

— كەچۈرمىشلىرىم ماڭا «ئۆزەڭگە ئىشىنىپ كەتمە، بارسىمۇ قاپقانغا چۈشۈپ قالىدۇ» دېدى.

«بارسىمۇ قاپقانغا چۈشۈپ قالىدۇ» دەپ تەكرارلىدى خەزىنىچى خىيالچان پەس ئاۋاز بىلەن.

— شۇنداق، ئاغىچى. قاپقانغا چۈشكەن بارسىتىن ئەركىن ساچقان ياخشىراق.

— بۇ بوۋايغا پۇل ئەپچىقىپ بېرىڭلار، — دېدى ئاغىچى يېنىدىكى ئادىمىگە، ئۇ، يەنە ئويلاپ دېدى:

— بارسىنىڭ قاپقانغا چۈشۈپ قالماسلىقى مۇمكىنمۇ؟

— قاپقانچىنى يوقاتقاندىلا مۇمكىن.

ئاغىچى ئويلىنىپ قالدى.

— خوش ئاغىچى، — دېدى دىۋانە خىزمەتچى. بەرگەن بىر خالتا پۇلنى قويىنىغا سېلىۋېتىپ، — ھەشقاللا، چىققان دۆۋەڭ ئېگىز بولغاي — ئۇ، يەر ئاستىدىن ئاغىچىغا بىر قاراپ قويۇپ ئارقىسىغا بۇرالدى...

— خوش، كېلىپ تۇرارسەن.

— خالساڭ، ئەلۋەتتە كېلىمەن.

شۇنداق قىلىپ دىۋانە كېلىپ تۇرىدىغان بولدى. ئاغىچى ۋەزىرنىڭ قويىنىغا قول سېلىپ، ئۇنىڭ يۈرىكىنىڭ قانداق سوقىدىغانلىقىنىمۇ بىلىۋالدى. بىر كەلگىنىدە ئۇ "خەزىنە ئاچقۇچىدىن ئوردۇ ئاچقۇچى مۇھىم" دېگەنىدى ئاغىچىنى ئاگاھلاندۇرۇپ. كېيىن "دىۋانە ئۆلۈپتۇ". دېگەن گەپ تارالدى.

تېكىن ئاغىچى ئويلايتتى. "بۇ قانداقمۇ ئاشۇ دىۋانە بولسۇن؟! ئۇ بىر پۈتى توكۇر، قېرى دىۋانە ئىدى. بۇ، پۈتى ساق، قارا ساقال بېجىرىم ئادەم. يەنە ئۇ دىۋانىنى ئۆلۈپ كەتكەن، دېگەن ئىدىغۇ؟... بۇنىڭ كۆز قاراشلىرى ئەجەب ئاشۇ دىۋانىغا ئوخشايدۇيا..."

ئۇ، خىزمەتچىگە بىر قاراپ قويۇپ سارايغا كىرىپ كەتتى.

— ئالدىلىرىغا چىقمىدىم، جانابىي ئاغىچى، — دېدى ساۋۇقبەگ

www.uyghurkitap.com

ئىشىكنى ئىچىدىن ئېچىپ ھەييارلىق بىلەن خىرقىراپ كۈلۈپ ۋە ئۇ ئاغىچىنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلدى.

ئاغىچى ئۆيگە كىرىشكە سابىق سۇباشىنىڭ ئوغلى ھاكاۋۇر (ئۇنىڭ لەقىمى شۇنداق ئىدى) يۈگۈرۈپ كېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ بىر پۇتى بىلەن تىزلاندى ۋە ئاغىچىنىڭ پېشىنى سۆيدى.

— ئورنۇڭدىن قوپ يىگىت، بۇ يارىمايدۇ، — دېدى ئاغىچى ۋە ھاكاۋۇرنىڭ بېشىدىن سىلاپ قويدى.

— سىز ئاتامنىڭ جانىجان دوستى، — دېدى ھاكاۋۇر ئورنىدىن قوپۇپ. ئۇ يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلەيتتى، — مەن ئاتامنىڭ ئۆچىنى ئالماي قويمايمەن، سىزدىن مەدەت تىلەيمەن...قانغا قان ئالىمەن، — ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى.

— كۆز يېشى ئۆچ ئېلىشقا ياردەم بەرمەيدۇ، — دېدى ساۋۇقبەگ ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، — قىلىچ، خەنجەر، زەھەر...، — ئۇ كۆزلىرىنى ئالايتىپ قوللىرى بىلەن خۇددى بىرنېمىنى مىجىغاندەك قىلاتتى، — يۈرىكىنى مىجىپ تاشلاش كېرەك...

خىزمەتچى چاي كۆتۈرۈپ كىرگەندە ئۇلار بېسىلدى. خىزمەتچى ھاكاۋۇرغا چاي قۇيۇۋېتىپ دېدى:

— رەھىمسىز يۈرەكنى مىجىش ئۈچۈن، شەپقەتسىز يۈرەك بولۇشى كېرەك... قېنى بەگ ئوغلى چاي ئىچسىلە، — ئۇ چىنىنى ھاكاۋۇرنىڭ ئالدىغا سۈرۈپ قويۇپ، چۆگۈننى كۆتۈرگىنىچە چىقىپ كەتتى.

ئاغىچى ھەيران قېلىپ، سوئال ئالامىتى بىلەن ساۋۇقبەگكە قارىدى.

— ھە، بۇ ئۆز كىشىمىز، — دېدى ساۋۇقبەگ پەرۋاسىز، — ئىش

بىلەر ئادەم.

ھاكاۋۇر خىزمەتچىنىڭ سۆزىگە ھەيران قالمىدى، ئۇنىڭ بىلەن خېلى سىرداش ئىدى.

— بۇ ھېلىقى "دىۋانە" بولمىسۇن يەنە، بىر يەرلىرى ئوخشاپ كېتىدۇ. بىراق ئۇنى ئۆلدى دېيىشكەنىدى — دېدى ئاغىچى.

— شۇنداق، ئۇ ئۆلۈپتىكەنمىش، — ساۋۇق كۈلۈپ داۋام قىلدى، — ئادەم، دېگەن تۇغۇلىدۇ، ئۆلىدۇ، كېرەك بولسا ئۆلۈپ يەنە تىرىلىۋېرىدۇ. روھ ئۆلمەيدۇ-دە، — ئۇ سۆزىنى باشقا ياققا بۇرىدى — مانا بىزنىڭ قەدىردان دوستىمىز سۇباشىنىڭ روھى ھەمىشە بىز بىلەن بىللە. مېنىڭ چۈشۈمدىن چىقمايدۇ. ئۇ ھېيلىگەر كۆزلىرىنى قىسىپ ھاكاۋۇرغا قاراپ قويدى.

ھاكاۋۇر چوككىدە تىز چۆكتى ۋە ئىككى قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، قىزارغان كۆزلىرىنى يۇقىرى تىكىپ قەسەم ئىچەتتى:

— ئاتامنىڭ روھى تىنچلانمىغۇچە، مەنمۇ تىنچ تۇرمايمەن!...

— بەللى يىگىت، — دېدى ساۋۇق ھاكاۋۇرنى تۇرغۇزۇپ ئورنىغا ئولتۇرغۇزدى، — سىز ئاتىڭىزنىڭ دوستلىرىغا قوشۇلۇپ قولىڭىزغا ياراغ ئېلىشىڭىز كېرەك. ئاغىچى ھاكاۋۇرنىڭ قىلىقلىرىغا قاراپ تېڭىرقاپ قالدى.

ساۋۇق ئاستا كۈلۈپ قويۇپ ئاغىچىغا تىكىلىپ قارىدى، ئاقچى بىرئاز ئوڭايسىزلىنىپ، ئاخىر ئېھتىياتچانلىق بىلەن بىرەر يېڭىلىقنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن مېنى چاقىرتقانسىز؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، كۆكياردىكى مىڭباشى قوراللىق قوزغىلىشقا تەييارلىنىپ بولدى. قاغىلىق، يەركەن خەلقلىرى ئارىسىدا ئىسلامغا قارشىلىق كۈچلۈك ئىمىش. بولۇپمۇ چېرىكلەر ئىچىدە، شۇلاردىن خەۋەر

تاپـۇن دېۋىدىم، ـــ دېدى ساۋۇقبەگ.

ـــ ياخشى گەپ، ـــ دېدى ئاغىچى ۋە سەل ئويلىنىپ داۋام قىلدى، ـــ ئەگەر مىڭباشى ئۆزىگە ئىشەنسە، بۇ ياخشى ئىش. بىراق... ئىچكى ياقتىن ئوبدان ياردەم قىلىشىمىز كېرەك ـ تە؟

ـــ بىز مىڭباشىلارغا ئەمەس، ئۇلار بىزگە ياردەم قىلىشلىرى كېرەك. جانابىي ئاغىچى، يۇرەك چاڭگاللىغا چۈشكەندىن كېيىن، پۇت ـ قولنىڭ كارى چاغلىق.

ـــ ئۇنىڭغا ئىشىنىش كېرەك. چېرىكباشىلار قوزغالسا، پۇت ـ قول كېسىلگەندىن كېيىن، يۇرەكمۇ ئامالسىز قالىدۇ ـ دە؟

ـــ مەن بارسبەگنى بېلى بوشراق ئادەم، بىزگە ياردەم قىلالامىسىكىن دەيمەن.

ـــ ھە، ئۇ ئىلگىرىكىگە ئوخشىماي قالدى. سۇتۇق تەختكە چىققاندىن بېرى ئۆزگىرىپ كەتتى، بىز تەرەپتە تۇرالمايدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئوردۇ ئىچىدە بەگ بىلىگ، بۆرىبەگلەر بىز تەرەپتە. بىراق، دۆلەت قارۇغچى ئىشلىرىنى قولغا ئېلىش كېرەك ئىدى. ئايدىڭ خاتۇن كىشى بولغان بىلەن ئەردىن يامان. ئۇنىڭ ئورۇنباسارى... كىم ئىدى، ئۇ قانداقراق؟

ـــ ئۇ بىز تەرەپتىرەك. لېكىن ئايدىڭنىڭ كىشىسى ئەمەسمىكىن، دەپ ئەندىشە قىلىمەن.

ـــ ھە، ئۇنداق بولسا، ھوشيار بولۇش كېرەك. مىڭباشىنىڭ رىجىسىگە قوشۇلساق بولىدۇ. ئۇلار يەركەنگە كەلگەندە، بىزمۇ بۇ ياقتىن ئىش باشلايمىز.

ـــ بۇ بەگ ئوغلىنى ئۇ ياققا ئەۋەتسەك، دەيمەن، بولمىسا بۇنىڭغا ئايدىڭنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى.

— قانداق يىگىت؟ — سورىدى ئاغىچى ھاكاۋۇردىن.
— باراي... بىراق. ئۆي-جاي، يەر...
— ھېچ گەپ يوق، — دېدى ساۋۇق، — بىرەر گۇماشتا بېكىتىپ قويۇڭ. زىيان بولسا كېرەك يوق، كېيىن تولدۇرۇۋالغىلى بولىدۇ. ئاشۇرۇپمۇ ئالىسىز.
— مەيلى.
— ھەر ھالدا يولنى باشقا ياقىقا توغرىلاش كېرەكمىكىن...، — دېدى ئاغىچى.
ئۇلار ئۇزاق سۆزلەشتى. بىر-بىر كېچە بولغاندا، خىزمەتچى كىرىپ چىنە، چۆگۈنلەرنى يىغىشتۇرغاچ "تاكتاك ئۇرۇلدى" دەپ ئاگاھلاندۇردى.
ئۇلار قوزغىلىشتى...

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

ئۈچىنچى باب

مېھرابتا

ئوردۇكەنتىنىڭ چوڭ مەسجىدى جامائەت بىلەن لىق تولغان. مەسجىد ئانچە ياسىداق بولمىسىمۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىبادەتخانىسى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. كۆتۈرمە سۇپىدىن كېيىن تاشقىرىقى مەسجىد دەپ ئاتالغان ئۈچ تەرەپلىك كەڭ پېشايۋان. ئوتتۇرىدا ئۈچ ئىشىكلىك، چوڭ خالار ئاستىغا تىكلەپ قويۇلغان يوغان تۈۋرۈكلەر بىلەن تولغان كەڭ تۆت چاسا ئۆي. ئىچكىرىكى مەسجىد دەپ ئاتالغان بۇ ئۆينىڭ كۈنپېتىش تەرەپتىكى تامنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىچكىرى ئويۇپ ياسالغان مېھراب، ئۇنىڭ ئوڭ ياقىدا تامغا تاقاپ قويۇلغان ئىككى گەزچە ئېگىز كېلىدىغان كىچىك سالاسۇنلۇق چاسا تاختا سۇپا. ئىچكىرى ـ تاشقىرى مەسجىدكە لىق تولغان ئادەملەر خۇتبە مۇنبىرى دەپ ئاتالغان تاختا سۇپىدا قولىغا قۇرئان ئېلىپ سۆزلەۋاتقان سەللىلىك ئادەمگە قاراپ تىزلىنىپ سەپ بولۇپ ئولتۇرۇشىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئۇستىباشلىرى ھەر خىل، گايىلىرى باشلىرىغا كىچىك سەللە ئورىغان، كۆپىلىرى سەللىسىز ھەر خىل باش كىيىم بىلەن. ھەممىسىنىڭ چاپانلىرى ۋە ئاياغ كىيىملىرى كونىچە بۇددا دىنىغا ئىشەنگەن ۋاقىتلىرىدىكىدىن پەرق قىلمايدۇ. گايىلار باشلىرىنى ئېگىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇرۇشىدۇ. ئۇلارنىڭ قۇرئان سۆزىگە تەسىرلىنىپ ئولتۇرغانلىقىنى، ياكى، مۈگدەپ ئولتۇرغانلىقىنى بىلىپ

بولمايدۇ. مېھراب ئالدىدا بىر ياش سالاپەتلىك كىشى، ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا بىرقانچە كاتتىباشلار ئولتۇرۇشىدۇ، ئوتتۇرىدا ئولتۇرغان ياش سالاپەتلىك كىشى خۇتبە ئوقۇۋاتقان سەللىلىك بوۋايغا قارىغانىدى، بەشىنچى سەپتە ئولتۇرغان، كىيىملىرى ناچارراق ئوتتۇرا ياشلىق بىرسى يېنىدىكى بىرسىنىڭ بىقىنىنى جەينىكى بىلەن نوقۇپ ئالدىغا ئىما قىلدى، "كۆردۈڭمۇ؟ سۇتۇق بۇغراخان" دېدى پىچىرلاپ. "ھە، شۇنداقمۇ؟ سەن نەدىن بىلىسەن؟" دەپ سورىدى يېنىدىكى ئادەم پىچىرلاپ. "بىلمەيچۇ" — دېدى مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ ئاۋۇ بىرى، — سەن مېنى كىچىك چاغلايسەن، ھە..." ئۇنىڭ ئاۋازى كۆتۈرۈلۈپ كېتىپ باراتتى، يېنىدىكى ئادەم ئىملاپ ئۇنى بېسىپ قويدى. ئازنا مەسجىدىنىڭ ئىمامى خەتىب ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى سىلاپ سۆزىنى توختاتتى، قۇرئانىنى قولتۇقلاپ تۆۋەن چۈشتى، مېھرابقا كېلىپ كۈنپېتىشقا قاراپ تىك تۇردى. كىشىلەر "گۇرا..." قېلىپ قوپۇشتى ۋە خەتىبكە قاراپ تەييار تۇرۇشتى. خەتىب "ئاللاھۇئەكبەر!" دەپ قوللىرىنى كېرىپ، باشماداقلىرىنى قۇلىقىنىڭ ئۇچىغا تەگكۈزدى، كىشىلەرمۇ شۇنداق قىلدى. خەتىب قۇرئاندىن ئازراق ئوقۇپ ئاندىن يەنە "ئاللاھۇ ئەكبەر"دەپ ئېڭىشتى، كېيىن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ يەرگە باش قويدى. جامائەتمۇ شۇنداق قىلدى. بۇ ھەرىكەت مۇشۇ خىلدا ئىككى قېتىم تەكرارلاندى. خەتىبكە ئەگىشىپ كۆپچىلىك "ئامىن!" دەپ دۇئا قىلىشتى ۋە يۈز-ساقاللىرىنى سىلاپ ئورۇنلىرىدىن قوزغالدى. ئالدىنقى سەپتىكىلەر يول بوشاتقانىدى، كېيىنكى سەپتىكىلەرمۇ چەتلەندى. ئاق يوللۇق، يېشىل بەقەسەم يەكتەك كىيگەن، بېشىغا ساغۇچ سەللە ئورىغان سۇتۇق بۇغراخان ئوك

www.uyghurkitap.com

قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ كۆاۈمسىرەپ، كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە جاۋاب قايتۇرۇپ، ئارقىسىدىكى ئولچى، ئەمەلدارلار بىلەن چىقىپ كەتتى. جامائەتىمۇ بىر-بىرلەپ تارقاشتى. خەتىب ئادىتى بويىچە كىشىلەرنىڭ چىقىپ بولۇشىنى كۈتۈپ مېھرابتا بېشىنى سىلىپ ئولتۇردى. سول ياقتىكى سەپلەر ئوتتۇرىسىدا يەنە بىر ئادەم بېشىنى سىلىپ يالغۇز ئولتۇراتتى. مەسجىد خالى قالغاندىن كېيىن، ئۇ ئاستا مېڭىپ مېھراب ئالدىغا كېلىپ، خەتىبكە يۈزمۇيۈز تىزلىنىپ ئولتۇردى.

— خەتىب ئاخۇنۇم ئۆمرۈڭ ئۇزۇن بولغاي! — دېدى؛ ئۇ ئەرەبچە ئارىلاشقان سامانى شېۋىسى بىلەن.

— كىمسەن؟ — دېدى خەتىب چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈپ. ئۇمۇ سامانى شېۋىسىدە گەپ قىلدى.

— مەن، سامانىلار خاندانلىقىنىڭ مەخپىي ئەمەلدارى بولىمەن. سەن مېنى بىلمەيسەن، ھۆرمەتلىك ئەبۇ نەسىر سامانى، مەن سېنى ياخشى بىلىمەن، سېنىڭ ھەممە ئىشىڭنى بىلىپ تۇرىمەن.

— نېمە ئۈچۈن مەخپىي، سەن نېمە ئىشقا كەلگەن؟

— مەنسىپىم مەخپىي، ئىشىممۇ مەخپىي. سەنمۇ بۇ يۇرتتا ئۇزاققىچە مەخپىي ئىش قىلدىڭغۇ. ھازىر ئەمدى ئاشكارا خەتىب، ئىسلام دىنىنىڭ پېشۋاسى سەن. ماڭا ياردەم قىلىشىڭ كېرەك. ئۇ ئارقىسىغا سىرلىق قاراپ قويدى.

— مەن چۈشەنمىدىم، سەن نېمە دېمەكچى؟

— سەن چۈشىنىسەن سامانى، سېنىڭ چۈشىنىشىڭ كېرەك. سەن سامانىلاردىن. ماڭا ياردەم قىلغاندىن كېيىن ھەممىنى چۈشىنىسەن.

— خوش، قانداق ياردەم كېرەك ساڭا؟

— سۇتۇق بۇغراخاننى ئاغدۇرۇشقا ياردەم قىلىشىڭ كېرەك.

— ئۇنى ئاغدۇرۇش نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدى؟

— بۇ بىزنىڭ دۆلەت مەخپىيىتىمىز.

— ئاغدۇرۇپ نېمە قىلماقچى؟

— ئۆز دوستلىرىمىزنى تىكلەيمىز. ئۇنىڭدىن كېيىن سامانىلار خاندانلىقىغا قارشىلىق قىلىدىغان بۇغرالار خاقان بولالمايدۇ. بۇ ماكانلار بىزگە بويسۇنىدۇ. سېنىڭ ئەجرىڭمۇ زايا كەتمەيدۇ.

— ياق، مەن ساڭا ياردەم قىلالمايمەن، — دېدى ئەبۇ نەسىر سامانى ئورنىدىن قوزغىلىپ قەتئىي ئاھاڭدا، — مەن ئىسلام دىنىنى تارقىتىش مۇقەددەس ۋەزىپىسى بىلەن كەلگەن، ئۇنى ئادا قىلماقتىمەن. تېخى ۋەزىپەم تۈگىمىدى. سۇتۇق بۇغراخان ئامان بولۇش كېرەك، بىلدىڭمۇ؟

— سەن ئۆز دۆلىتىڭنى ئۇنتۇماسلىقىڭ كېرەك-تە!

— ماڭا دۆلەتمۇ كېرەك، مۇھىمى دىن كېرەك. ئاللا يولىدا قۇربان بولۇشقا قەسەمياد قىلغانمەن. سېنىڭ ئىشىڭ ئۆزەڭگە، مېنىڭ ئىشىممۇ ئۆزەمگە. ماڭا كاشىلا قىلما، سۇتۇق بۇغراخانغا تەگمە، ئۇ ئاللانىڭ سادىق بەندىسى. ئۇ بىرىنچى بولۇپ بۇ ئەلدە ئىسلام دىنىغا كىرگەن ۋە ئۇنى تارقاتقان ئۇلۇغ ئادەم. ئۇنىڭغا تەگكۈچى بولما! — ئەبۇ نەسىر سامانى ئورنىدىن تۇردى، ئۇنىڭ كەيپىياتىدىن جىددىيلىك بىلىنىپ تۇراتتى.

— سەن بىلەن يەنە سۆزلىشىمىز، ماڭا ياردەم قىلىشىڭ كېرەك، بۇ سېنىڭ قولۇڭدىن كېلىدۇ — دېدى يوشۇرۇن ئادەم خەتىبنىڭ جاھىللىقىغا كۆزى يەتكەن بولسىمۇ نىيىتىدىن يانماي، — ئەمما سەن بۇگۈنكى سۆھبىتىمىزنى ئاغزىڭدىن چىقىرىدىغان بولساڭ، كاللاڭ

كېتىدۇ، بىلدىڭمۇ؟ سېنىڭ مۇرىتىڭ، ئاشۇ "سادىق" بەندەڭنىڭ ئۆز قولى بىلەن بېشىڭنى ئالدۇرىمەن... سەن بۇياقلاردا دىن تارتىش باھانىسى بىلەن بىكار يۈرمىدىڭ-دە، ھە، بۇنىڭدىن قانداق تانالايسەن، ھۆرمەتلىك ئەبۇ نەسىر؟ — ئۇ، خەتىبكە سۇرلۇك قاراپ قويۇپ ئارقىغا بۇرالدى ۋە بىچارە قىياپەتكە كىرىپ تاشقىرىغا ماڭدى...

ئەبۇ نەسىر سامانى ئورنىدىن قوزغالماي ئولتۇرغىنىچە قېتىپ قالدى. "ئەجەپ ئىش، نېمىدىگەن دەھشەتلىك ئادەم بۇ؟! مېنى قانچىلىك خەۋپلىك، ئېچىنارلىق ئىشقا ئىشلەتمەكچى ئۇ-ھە؟ يەنە ماڭا تۆھمەت قىلىپ بېشىمغا پالاكەت كەلتۈرمەكچى... ياق، قولۇمنى قانغا تىقىپ ئاللانىڭ ئالدىدا يۈزى قارا بولمايمەن... خۇدا يولىدا، دىن يولىدا قۇربان بولىمەن..." ئۇنىڭ مېڭىسى قالايمىقان بولۇپ كەتكەن، دەھشەتلىك، چىگىش خىياللار ئۇنىڭ بېشىنى چىرمىۋالغانىدى. ئۇ قاتۇرۇپ قويغاندەك ئولتۇراتتى...

ئەبۇ نەسىر سامانى ئىلىم تەلەپ قىلىپ ياش ۋاقتىدىلا باغداتقا بارغان، باغدادتىكى بىر چوڭ مەدرىستە ئوقۇپ ئىسلام تەلىماتلىرىنى پۇختا ئىگەللىگەنىدى. ئۇ شۇنىڭدىن باشلاپ ئاللا يولىدا قۇربان بولۇشقا بەل باغلىدى. مۇشۇ مەقسەت بىلەن ئۇ، يىگىرمە يىلدىن ئارتۇقراق ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئىسلام دىنىنىڭ ھەممە تەلىماتلىرىنى ئەتراپلىق ئىگەللىدى. باغداتتا قۇرئاننى ئۇنىڭدەك چوڭقۇر يېشىپ بېرەلەيدىغان ئادەم كەم ئۇچرايدىغان بولدى. مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىنى ۋە ئۇنىڭ مەنىلىرىنى پۇختا ئىگەللىدى. چاھارىيارلارنىڭ ھاياتى، تەشەببۇسلىرى بىلەن تونۇشتى ۋە ھەرقايسى يول-

مەزھەپلەرنى چوڭقۇر تەتقىق قىلدى. كېيىن بىرمەزگىل ئۆزى ئوقۇغان چوڭ مەدرىستە مۇدەررىسلىك قىلدى، ئۇ قىرىق بەش ياشقا كىرگەن بولسىمۇ تېخىچە ئۆيلەنمىدى. چۈنكى ئۇ، پۈتۈن ھاياتىنى، بارلىقىنى، ئەقىل-ئىدراكىنى، شۆھرەت-ئابرويىنى، مال-مۈلكىنى دىنغا، دىننى تەرغىپ قىلىشقا، بېغىشلىغانىدى. ئۇ دىن ئۈچۈن ھازىرغىچە قىلغان ۋە قىلىۋاتقان ئىشلىرىغا قانائەتلەنمەيتتى. ئۇ ئاللا يولىدا تېخىمۇ ئۇلۇغ، تېخىمۇ شەرەپلىك ئىشلارنى قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

كېيىنچە ئەبۇ نەسىر ئاۋال سەمەرقەنتكە كېلىپ ئىككى-ئۈچ يىل بۇ ياقلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆگەندى. تۈركىي تىللاردىن باشلاپقى ساۋاتىنى ئىگەللىدى. ئۇ، سامانى شاھى ئىبىن ئەھمەت ۋاقتىدىكى ئىچكى توپىلاڭ تۈپەيلىدىن ئۇزاق تۇرالمىدى. كىچىك سودىگەر سۈپىتىدە قەشقەرگە كېلىپ بەش يىل تۇردى، ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى ئۆگەندى، يوسۇن-ئادەتلەرنى بىلىۋالدى. كىشىلەرنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەھۋالىنى چۈشەندى. بۇ مەزگىلدە، ئۇ، بولۇپمۇ خانلىقنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى تەپسىلىي ئۆگەندى. شۇنداق قىلىپ ئۇغۇلچاق بۇغراخاندىن نارازى بولۇپ يۈرگەن پۇقرالار ئارىسىدىكى يوشۇرۇن تەرغىباتنى ئوردۇ ئىچىدىكى خاندانلىققا يېقىن جەمەتلەرگىمۇ چاندۇرماي يېيىشقا باشلىدى. مەشھۇر تەرغىباتلىرى ئىچىدە قالاق، جاھالەتتە قالغان، يېرىم يالىڭاچ دېگۈدەك ھالدىكى ئەرەبلەرنىڭ ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە قوناق ئۈنىدەك چېچىلىپ تۇرىدىغان قەبىلە ھالىتىدىن بىرلا ھالقىپ ئەرەب يېرىم ئارىلىنى، ئاندىن تىگىر ۋە پىرات دەريا ۋادىلىرىنى، كېيىن مىسىر، ھەبەش، مەغرىب ئەللىرىنى

ھەتتا ئاخىرىدا ئاندىلىس① زېمىنلىرىنىمۇ بىرلىككە كەلتۈرگەنلىكىدەك ھەۋەس قوزغايدىغان ۋەزلىرى بار ئىدى. تەبىئىيكى، بۇ زۇلۇمدىن تويغان، پاراۋانلىق ئىزدەيدىغان پۇقرالارنىلا جەلپ قىلىپ قالماستىن، قاراخانىلارنىڭ بىرلىكىنى، مۇستەھكەملىكىنى ئۈمىد قىلىدىغان ئوردۇ جەمەتلىرىنىڭ بىر قىسمىنىمۇ قاتتىق تەسىرلەندۈرگەنىدى. ئەنە شۇنداق كىشىلەرنىڭ ئىچىدىن ئۇ تەسىرى چوڭ، ئۆزىمۇ ئىشەنچلىك بولغان باتۇرتاغا بىلەن دوست بولدى. خانلىق ۋارىسى ياش سۇتۇقنىڭ مىجەز-خۇلقى، ئىدراكى ۋە قەيسەرلىكى ئۇنى قىزىقتۇردى. ئۇ ئوبدان ئىشەنچكە ئىگە بولغاندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ، ئۆزى باشلىق بولۇپ بىر كارۋان تارتىپ كەلدى. ئىشنى سۇتۇقتىن باشلاش ۋە ئۇنىڭ قولى بىلەن ئىشلەشكە قارار قىلىپ، قول ئۇزارتتى...

ئەبۇ نەسر سامانى قىمىرلىماي تىنىك تۇراتتى...

---

① ئاندىلىس — ھازىرقى ئىسپانىيە ۋە پورتوگالىيىلەر جايلاشقان يېرىم ئارال. 9-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ 14-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە كوردۇۋانى ئاساسىي پايتەخت قىلغان ئىسلام دۆلىتى قۇرۇلغان. ئەرەب ئىستىلاچىلىرى تەرىپىدىن دەسلەپ ئىشغال قىلىنغان.

تۆتىنچى باب

ئېرىغداش

ئارسلاننىڭ ھويلىسى تۆرىدىكى نەقىشلىق كۆتۈرمە ساراي كۆدپېتشتىكى تېرەك بويى قۇياشنىڭ شولىسىدا يورۇپ تۇراتتى. پېشايۋاننىڭ ئەنجۈرلۈككە قارىغان بۇلۇڭىدا چېرىك ئولچىسى تۈگىسىن ئارسلان خانىش ئايدىڭ بىلەن پاراڭلاشماقتا.

— بۇ يېقىنلاردىن بېرى خاننىڭ مىجەزى ئانچە ياخشى ئەمەس، — دېدى ئايدىڭ پەس شىرە ئۈستىدە لىگەندە تۇرغان ئەنجۈردىن بىرنى ئېلىپ، — بىلمەيمەن، كۆڭلى ئارامسىزدەكلا كۆرۈنىدۇ، ئۇيقۇسىمۇ ئاز، — ئۇ، قولىدىكى ئەنجۈرنىڭ يۈزىگە ۋە ئارقىسىغا ئۆرۈپ قويدى-دە، يېمەي قايتۇرۇپ لېگەنگە قويۇپ قويدى.

— شۇنداق، مەنمۇ سېزىپ يۈرىمەن، خان شوخ ئادەم ئىدى، ئىلگىرى مۇنداق مىجەزى يوق ئىدى، — ئارسلان بىر شىڭگىل مۇناقى ئۈزۈمنى ئايدىڭغا سۇندى، — ئاززاق يەپ بېقىڭا، ئەجەب ئوبدان ئۈزۈم.

ئايدىڭ ئۈزۈمنى ئېلىپ ئىككى تالنى ئۈزۈپ ئاغزىغا سالدى ۋە داستىخانغا قويۇپ قويدى.

— بىللە ئولتۇرۇپ سۆزلەشسەك دەيمەن، ھازىر ئەھۋاللارنى مەسلىھەتلىشىشكە توغرا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئايدىڭ.

— ۋاي دوستۇم ئايدىڭ، — دەپ ئۆيدىن خۇش ئاۋاز يۇلتۇز

چىقتى، — مۇشۇ بېتىكچىلىكتىن تويىدۇم. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆينىڭ پارچە-پۇرات ئىشلىرىنى دېمەمسىز. ۋاي، نېمىشقا ھېچنېمە يېمەي ئولتۇرىسىز؟ قارىڭا مانا ماۋۇ ئانارنىڭ ئۈزلۈقىنى، سىزگىلا ئوخ-شايدۇ، — ئۇ ئانارنى ئايدىڭغا زورلاپ تۇتقۇزدى. — بىكەچ قانداقراق؟

— يىغلاپلا ئاتىسىنىڭ ئىسمىنى چىقىرىدۇ. تازا كەپسىز بولا-دىكەن-تاڭ.

— كەپسىز بولمايچۇ، ئاتىسىنى دورايدۇ-دە، كىچىك بوغرا ئەمەسمۇ، ئېتى تازا كېلىشتى. بايتاش...

— تازا گەپكە ئۇستا-دە سىز، ھوي، سىلەردىن خەۋەر يوققۇ؟

— ۋاي، قويىڭا ئايدىڭ، بىز تېخى ئۆزىمىزمۇ بالىغۇ؟

— بۇركۇتبەگ كەلدى، — دەپ خەۋەر قىلدى خىزمەتچى بالا پېشايۋان پەلەمپىيىدىن چىقىپ.

— ھە، كىرسۇن، مەن قىچقارتقانىدىم، — دېدى ئارسلان، — سىز ياخشى كەلدىڭىز ئايدىڭ، ئۇنىڭ سۆزىنى بىللە ئاڭلايلى. يۇل-تۇز، تۇنۇگۇن يەركەندىن كەلگەن خەتنى ئەپچىققىن.

ئۆز ۋاقتىنىڭ يېرىم چېرىكچە قارۇغىچىلار كىيىمىنى كىيگەن بەستلىك كەلگەن قارا ساقاللىق چاۋۇشبەگ① بۇركۇت كىرىپ كەلدى. ئۇ، ئاۋال ئايدىڭغا ھۆرمەت بىلدۈردى ۋە بوغراخاننىڭ تەن ساقلىقىنى سورىدى. كېيىن ئارسلان بىلەن ئامانلاشتى.

— ئولتۇرۇڭ بۇركۇتبەگ، — دېدى ئارسلان، — قانداق ئەھۋاللار؟

---

① چاۋۇش — جەڭ بولغاندا ئۇرۇش سەپلىرىنى تۈزەيدىغان، تىنچ شارائىتتا خەلقنى زۇلۇمدىن ساقلايدىغان چېرىك ئەمەلدارى. ساقچىلار باشلىقىغا تەڭ.

چېرىكلەر ئىچىدە گەپ-سۆز جىقراق بولۇپ قالدى، — دەپ سۆز باشلىدى بۇركۇتبەگ ئولتۇرۇپ "خان-ئولچىلار ئانداق بولۇپ كەتتى، بۇنداق بولۇپ كەتتى، ئوبدانغىنا دىنىمىزنى يوقىتىۋەتتى، ئىسلام دەيدۇ، كۈنىگە بەش ۋاخ ناماز..."

— ھە، دېگەنىدەك راست ئەمەسمۇ؟ — دەپ قوشۇپ قويدى ئايدىڭ، — كۈنىگە بەش ۋاخ ناماز، ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا بۇ مۇۋاپىق بولىغىنى بىلەن، جەڭدىكى شارائىتلاردا جىقلىق قىلىدۇ. جەڭ بولۇپ قالسا چېرىكلەردە نەدىمۇ ئۇنچىلىك ۋاقىت بولسۇن؟!

— باش خەتىب پەتىۋا سىغا قارىغاندا "بىز ئىسلامى لاھەرەج" بولىدىكەن. يەنى بۇ ئىسلام دىنىدا ھەرەج تارتىدىغان ئىش يوق دېگەن بولىدىكەن. ئەگەردە بەش قېتىملىققا يېتىشەلمىگەندەك دەرە-جىدە ئالدىراش بولۇپ كەتكەندە قازا قىلىپ قويۇپ، كېيىن ئوقۇسىمۇ بولغۇدەك، — دېدى كۆلۈپ يۇلتۇز.

— خەقنىڭ يەنە ئېيتىشىچە، — دېدى چاۋۇش بۇركۇت-بەگمۇ، — چېرىكلەر جەڭ ۋاقتىدا ئوقۇمىسىمۇ، جەڭگە كېتىۋاتقاندا ئات ئۇستىدە، ياكى پىيادە ھالدا نىيەت قىلسىمۇ ناماز ئوقۇغانلىغا تەڭ كېلىدىكەن.

— ياھ، ھەممىڭلار ئىسلام ئۆلىمالىرىدىن بولۇپ كەتتىڭلارمۇ نېمە؟ — دەپ كۆلدى ئايدىڭ.

— گەپ باشقا ياققا كېتىپ قالدى، — دېدى ئارسلان باشقىلارغا قوشۇلۇپ كۆلۈپ، — بىزنىڭ يۇلتۇز بۇ جەھەتتە ھەممىدىن ئېشىپ كېتىدىغاندەك تۇرىدۇ.

ھەممەيلەن يەنە كۆلۈشتى. ئارسلان يۇلتۇز بەرگەن خەتنى ئېچىپ ئوقۇدى:

"بۇ ياقلاردا گەپ جىق. مىڭباشى چېرىكلەرنى باشلاپ كۆكيار تېغىغا چىققاندا، قوش قاناتلىق بىر مەبۇد ئاسماندىن چۈشتۈپتۇ ئىمىش. ئۇ قولىنى بىر شىلتىسا تاغلار تۈزلىنىپ كېتەر ئىمىش، كۆزىدىن ئوت چىققاندا، يەر-جاھاننى كۆل قىلىۋېتەر ئىمىش. مىڭباشى چېرىك تارتىپ كېلەر ئىمىش. ئۇ مۇسۇلمان بولغانلارنى قىرىپ تاشلايدىكەن دېگەن گەپلەر بار. بەزى مۇسۇلمانلار ئىلگىرىكى دىنىغا قايتىپ كەتتى. كۆكياردىن كەلگەن بىر چېرىكباشى مىڭباشىنىڭ يېقىن ئارىدا چېرىك تارتىپ قاغىلىق، يەركەنگە كېلىشكە تەييارلىنىۋاتقان-لىقىنى ئېيتىدۇ..."، "قاراڭ — دېدى ئارسلان خەتنى ئايدىڭغا كۆرسى-تىپ، — ئۇلار شۇك ئەمەس. دىنىنى باھانە قىلىپ، خانلىقنى بۆلۈۋەتمەكچى."

— بۈركۈت يىراقنى كۆرىدىغۇ، — دېدى كۈلۈپ ئايدىڭ، — باشقا ياقلاردىمۇ سىز ئۇققان گەپلەرمۇ ئاز ئەمەستۇ؟

— ھە، شۇنداق يىراق تولۇل مۇشۇ شەھەردىمۇ شۇ خىلدىكى گەپلەر ئانچە-مۇنچە چىقىپ قالدى. كونا دىندىكىلەر "بۇتخانىمىزنى ياساپ بەرسۇن، بىزنى ئىبادەت قىلغىلى قويسۇن" دەپ غۇلغۇلا قىلىشىۋاتىدۇ...

— راست، مەن خانغا دېدىم، — دېدى ئايدىڭ بۈركۈتبەگنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — ئىسلامغا كىرگۈزۈشتە سەل ئالدىراشچىلىق، قىستاڭ-چىلىق بولۇپ كەتتى. خېلى جىق بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ نەچچە ئەجدادتىن تارتىپ ئېتىقاد قىلىپ كېلىۋاتقان دىنىدىن كۆڭۈل ئۈزۈشى ئانچە تېز بولمايدۇ-دە؟

— بۇددا دىنىمۇ ئوپۇل-توپۇل يامانغا چىقىرىۋېتىپ بۇرۇن ئەخمەق، دۆت ئىكەنىمىز دېگىلى بولمايدۇ، — دېدى بۈركۈتبەگ

تارتىنىپراق، — لاي بۇتقا چوقۇنۇشقۇ ئەمەلىيەتتە ئۇچىغا چىققان نادانلىق، شۇنىداقتىمۇ بەزى ياخشى يوسۇنلىرى پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشىغا سىڭىپ كەتكەن تەرەپلەرمۇ بار... مەنىڭغۇ ئۆزەم ئىسلام دىنىغا كىرگەنمەن...، — ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى.

— مەسىلە شۇكى، بىزنىڭ ئوتتۇرا قاتلام ئەمەلدارلىرىمىز، كونا قولدارلاردىن بەزىلىرى بۇددا دىنىنىڭ ئاشۇ بەزى ياخشى يوسۇنلىرىدىن پايدىلىنىپ ئىسلامنىڭ ھەممە نىمىسى يامان، بىر خۇدالىقنى تەرغىپ قىلىش، قىيامەتنى ئېتىراپ قىلىش، ئۆلۈش، قايتا تىرىلىپ يەنە بىر قېتىملىق ھاياتتا ئوبدان ياشاشنىڭ يولنى توسۇغانلىق دەپ تەرغىپ قىلىۋاتىدۇ، — دېدى ئارسلان.

— بۇددا دىنى ھىندىستاندىن كىرگىنى بىلەن بىزدىكى تەركىبىدە قەدىمكى ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ ئېتىقاد قىلغان شامان، ئاتەشپەرەسلىك دىنلىرىنىڭ بەزى يوسۇنلىرىمۇ بار، — دېدى يولتۇز مۇلاھىزە بىلەن، — ئىسلام دىنى ئەرەبلەردىن تارقالغان بىلەن بىزدە ئۆز-لەشكەندە بۇرۇنقى بەزى ياخشى يوسۇنلارنى ماسلاشتۇرۇش مۇمكىنغۇ؟

— قۇترانقۇلۇق قىلىۋاتقانلارنىڭ غەرىزى دىندا ئەمەس، — دەپ سۆز ئارىلىدى ئايدىڭ، — ئۇلارنىڭ مەنپەئىتىگە تەگمىسەڭ شامان دىنىمۇ ياخشى. پۇتكۇل ئەلنىڭ غېمىنى يېيىشنىڭ گېپى چىقسا دەۋا قىلىۋاتقان بۇددا دىنىدىنمۇ كېچىدۇ. قان تۆكۈشنى چەكلەش بۇ بۇتپەرەسلەرنىڭ ئەڭ توپ ئەقىدىسى. ئەمما "بۇتساتۋارىمىز" دەپ تۇۋلاۋاتقان ئاشۇ مەلئۇنلار بىركۈندە قانچىلىك قۇلنىڭ قېنىنى شوراپ قانچىلىك قولنى ئۆلتۈرۈۋاتقىنىنى يادىغىمۇ ئېلىشمايدۇ.

— شۇ ئەمەسمۇ؟ — قوشۇلدى يولتۇز، — بۇرۇنلاردىمۇ بىر بىرەر قولدارنىڭ بۇتخانىغا كىرىپ ئىبادەت قىلىپ باققىنىنى كۆرگەن

ئەمەس. ھازىر ئۇلارنىڭ بۇتساتۇۋا دەپ چۇرقىراشقىنىمۇ كۆڭلىمىزنى گەپ ئەمەس. خانلىقنىڭ بىرلىكى بۇزۇلسا، ئەل ۋەيران بولسا، ئۇلارنىڭ بۇزۇقچىلىق ھاياتى دەخلىسىز بولسا... تىلەيدىغىنى شۇ!

— دىنلار توغرىسىدىكى تالاشلارنى قويۇپ ئىچكى ياغىلارنىڭ① ماجراسىنى سۆزلەشسەك قانداق؟ — دېدى ئارسلان بۇركۇتبەگكە قاراپ.

— ئىچكى ياغىلار بەزى جايلاردا باش كۆتۈرمەكتە. كۆكيار دىكى مىڭباشىنىڭ تايانغۇچىسى شەھەردە. ساۋۇقبەگ بىر زەھەرلىك يىلان. ئۇ تۈنەكتىن چىققاندىن كېيىن تىنچ تۇرمىدى. تېكىن ئاغىچى، كونا سۇباشىنىڭ ئوغلى ھاكاۋۇر، يەنە كىملەردۇ كېچىلىرى ئۇنىڭ ئۆيىگە پات-پات يوشۇرۇن كېلىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى.

— راست، ساۋۇقنىڭ ئۆيىدىكى خىزمەتچىنىڭ كىملىكىنى بىلدىڭىزمۇ؟ — سورىدى ئايدىڭ.

— ئۇ ھېلىقى "دىۋانە بوۋاي"غا ئوخشايدۇ.

— ھە، شۇنداقمۇ؟ — دېدى يۇلتۇز ھەيران بولۇپ، — ئۇ قېرى ئۆلگەن ئەمەسمىدى؟

— ئۆلگەن قېرىنىڭ ئۆلۈكى سۇ ئىچىدە ئۇزاق تۇرغان، باش-يۈزلىرى ئىششىپ بۇزۇلۇپ كەتكەن، تونۇپ بولمايدۇ. كىيىمى شۇ دىۋانىنىڭكىگە ئوخشايدۇ. بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن ئاتۇشلۇق بىر تاۋاقچى ئۇشتۇمتۇت يوقاپ كەتكەن. ئۇ قېرى يەنە بىر ھىيلىگەرلىك قىلغان ئوخشايدۇ.

— ئۇ ئەسلى "دىۋانە بوۋاي" ئەمەس، يەركەنلىك شۇنداق

① ياغى — دۈشمەن.

دېۋاننى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ سىياقىغا كىرىۋالغان، توغرۇلبەگ ئۇنى پايلاپ يۈرگەندە، ئۇ ئۆلدى، دېگەن گەپ تارالغان. توغرۇلبەگنىڭ بۇنىڭدىن گۇمانى بار. مېنىڭچە ساۋۇقنىڭ خىزمەتچىسى — ئاشۇ قېرى بولۇشى بەك ئېھتىمال، — ئىشەنچ بىلەن سۆزلىدى ئايدىڭ.

— ئۇنىڭ كەينىدىن پايلاقچى ئۈزۈلمىسۇن، — دېدى ئارسلان بۈركۈتبەگكە قاراپ، — ئاتۇشلۇق تاۋاقچىنى بىلىپ، ئۇنىڭ سىياقىنى سېلىشتۇرۇش كېرەك.

— يەنە، ئاغىچى بىلەن ھاكاۋۇرنىمۇ ئوبدان پايلاش كېرەك، — دەپ قوشۇمچە قىلدى ئايدىڭ، — ئاغىچى بىر تۈلكە، ئۇلار ھاكاۋۇرنىڭ ئاتىسى ئۇچۇن ئۆچ ئېلىش نىيىتىدىن پايدىلىنىشى تۇرغان گەپ. ئۇندىن باشقا ئوردۇ چوڭلىرىدىن بەگ بىلگە، بۆرىبەگ.... لەرنىمۇ پايلاش كېرەك.

— توغرا، — دېدى يۇلتۇز، — بەگ بىلگە يېقىندا بىرقانچە يەردە "مۇسۇلمانلار ئۇلۇغ بۇددا دىنىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلماقتا... پالان، پۇستان" دەپ، بەزى سورۇنلاردا كىشىلەرنى قوتۇرتىپ يىغلاتقان ئىمىش.

— ھە، شۇنداق، — دېدى بۈركۈتبەگ، — بۆرىبەگ نامراتلارغا باج ـ سېلىقنى كۆپەيتمەكتە. "بۇ، يامان بولدى" دېسە، "خاندىن سوراڭ" دەپتۇ. يەنە ئۇ، "زامان تەتۈر بولۇپ كەتتى. قۇللاردىن ئايرىلىپ قالدۇق، ئاستا ـ ئاستا ھەممە بايلىقىمىزدىن ئايرىلىپ قالىدىغان بولدۇق..." دەپ، قۇلدارلارنى كۈشكۈرتۈپتۇ.

— مانا كۆردىڭلارمۇ؟ — دېدى ئارسلان، — بىرى "دىن" دېسە، بىرى "قۇل" دەيدۇ. بىرى كىشىلەرگە ئېغىرچىلىق سېلىپ خانغا

دۈڭگەيدۇ. تاشقىرىدا بۆرە، ئىچىمىزدە تۈلكە. بىر ياقتىن چىشلەپ، بىر ياقتىن كولاپ خانلىقىمىزنى ئۆرىمەكچى. هوشيار بولۇش كېرەك دوستلار، هوشيار بولۇش كېرەك. بۈركۈتبەگ، سىز پايلاش ئىشىنى كۈچەيتىڭ. ئىلاجى بار بىرەرسىنى قاپقانغا چۈشۈرۈش كېرەك. يۇلتۇز، چېرىكلەر باشلىقلىرىغا ئادەم ماڭغۇزۇپ، هوشيار بولۇشنى ئېيتىش كېرەك. بىز ياغى قىلمىشلىرىنى توپلاپ خانغا ئېيتىشىمىز كېرەك. ئايدىڭ، سىز خاننى خەۋەرلەندۈرۈپ قويارسىز...

* * *

سۇتۇق بۇغراخاننىڭ قوبۇلخانىسىدا "تۇچلۇك تۇيغۇرۇش هالقىسى"نىڭ كېڭەيتىلگەن كېڭەشمىسى ئېچىلدى. ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىدىكى پەس، دۈگىلەك شىرەگە چوڭ پەتنۇستا هەر خىل مېۋىلەر تىزىلغان. ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا خان ئانا — تەركىن بېگىم ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ بېشىنى يېشىل ياغلىق بىلەن تېڭىۋالغان. خان ئانىنىڭ ئوڭ ياقىدا ئاق ساقاللىرى مەيدىسىگە چۈشكەن، ئۇزۇن قارا-كۆك گۈللۈك پەرىجە كىيگەن يۇغۇرۇش باتۇرتاغا ئولتۇرىدۇ، ئۇ بىر قولى بىلەن ساقاللىرىنى تاراپ چىشلەپ نېمىلەرنىدۇ خىيال قىلماقتا. خان ئانىنىڭ سول ياقىدا سۇتۇق بۇغراخان ئولتۇرىدۇ. ئۇنىڭ چىرايىدىن ئويچانلىق بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ، قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ قولىدىكى پۈتۈكنى ئوقۇپ ۋاراقلىماقتا. ئوردۇ ئاغىسى بارسبەگ يېنىدا ئولتۇرغان ئايدىڭ بىلەن پەس ئاۋازدا نېمىنىدۇ سۆزلەشمەكتە. توغرۇلبەگ جىملە بولۇپ يۇلتۇزغا بىرنېمىلەرنى چۈشەندۈرمەكتە.

تۇيۇقسىز ئىشىك قاتتىق ئېچىلىپ، ئىككى ياشلىق بايتاش دەلدۈگۈنۈپ يۈگۈرۈپ كىردى ۋە ئۇدۇل ئايدىڭنىڭ ئالدىغا بېرىپ

"ئانا، ئۈزۈم" دەپ چۈچۈك سۆزلىدى. ئانا بىر ساپ ئۈزۈم بېرىپ چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلغانىدى. ئۇ دادىسىنىڭ ئالدىغا باردى. دادىسى كۈلۈمسىرەپ بېشىنى سىلاپ قويدى-دە، يەنە ئوقۇۋەردى. ئانا شەرەت بىلەن ئۇنى قىچقىرىۋالدى ۋە پېشانىسىگە سۆيۈپ ئەركىلەتتى. گۈللەيلى كىرىپ خان ئانىنىڭ تىزىغا يۆلىنىپ، شىڭگىلدىن ئۈزۈم ئۈزۈپ ئاغزىغا سېلىۋاتقان باياتشنى بىرنېمىلەرنى دەپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ئەركىن ئىشىكتىن ئاۋايلاپ كىردى-دە، ئىشىك يېنىغا كەلگەن باياتش بىلەن گۈللەيلىگە يول بېرىپ:

— بۆركۆتبەگ كەلدى، — دېدى ئۇ ئۆيدىكى جىملىقنى بۇزۇپ. خان خەتتىن كۆز ئۈزمەي، "كىرسۇن!" دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى، ئەركىن چىقىپ ھايال بولماي بۆركۆتبەگنى باشلاپ كىردى ۋە چىقىپ ئاستا ئىشىكنى ياپتى.

— ئولتۇرۇڭ، بۆركۆتبەگ، — دېدى ئايدىڭ ئۇڭ ياقىدىكى ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ.

بىرپەستىن كېيىن ئىشىك ئىچكە ئېچىلدى ۋە ئالدىراپ ئارسلان كىرىپ كەلدى.

— ئىشلار چاتاق، — دېدى ئۇ توغرۇلنىڭ يۇقىرىسىدىكى ئورۇندۇققا ئولتۇرۇپ، — كۆكياردىكى مىڭباشى قاغىلىقتا باستۇرۇپ كەپتۇ. قاغىلىقتىكى چېرىكلەرنىڭ بىر قىسمى ئۇلارغا قوشۇلۇپ كېتىپتۇ، بىر قىسمى كايى باشلىقلىرى بىلەن يەركەنگە قېچىپ كەپتۇ. ئەگەر يەركەندىمۇ شۇنداق بولسا ئىش چاتاق.

— ئېھتىمالىم يەركەندىمۇ شۇنداق بولار، — دېدى خان قولىدىكى خەتنى ئالدىدىكى پەس شىرەگە قويۇپ، — بىر يەركەندىلا بولسا

چوڭ گەپ ئەمەس، باشقا جايلاردىچۇ بارمان① ۋە باشقا تامانلاردىچۇ؟ يامانلار ماچىن② بىلەن بىرلىشىپ كەلسىچۇ؟ ئىش چىقىشىغىمۇ تەييار تۇرۇش كېرەك.

— ئىش چىقسا، چاتاق بولسا ھودۇقۇقلۇق ئەمەس، — دېدى باتۇرتاغا ساقاللىرىنى سىلاپ، — بىز زېرەك بولساق، يامان ئىشتىن ياخشىلىق چىقۇر.

ئىشىك ئېچىلىپ بىلگە تېكىن سالماقلىق كىرىپ كەلدى.

— كېچىكىپ قالدىم، — دېدى ئۇ ئۆزرە ئېيتىپ، — دەرس ئۈستىدە ئىدىم، باللار سوراقلار تاشلاپ، ھايال بولۇپ قالدىم، — ئۇ ئوتتۇردىراقتىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى.

— قانداق سوراقلار؟ — دېدى خان ئانا قىزىقىپ.

— يەنە شۇ ئەل ئارىسىدىكى گەپلەر. "زادى قايسى دىن دورۇس؟"، "بىزنىڭ ئۇلۇسىمىزنىڭ ئەسلى نەسلى"، "ئاسماننىڭ سىرى"...

— سىزنىڭ يۈكىڭىزمۇ يەڭگىل ئەمەسكەن ھۆرمەتلىك بىلگە تېكىن، — دېدى خان ئانا كۈلۈمسىرەپ، — ھازىر بىزگە ئۇلاردىنمۇ كاتتا سوئاللارنى يېشىشكە توغرا كەلمەكتە، ئەلنىڭ تەقدىرى! كۆكيار مىڭباشى توپىلاڭ قىلىپ چېرىكلىرىنى باشلاپ قاغىلىققا كىرىپتۇ. ئەل ئىچىدە ھەر خىل مىش-مىشلەر كۆپەيدى. بىز ئەمدى بۇ توغرىدا چاپسانراق بىر قارارغا كېلىشىمىز كېرەك.

— قېنى، بۈركۈتبەگنىڭ سۆزىنى ئىشىتەيلۈك، — دېدى خان

---

① بارمان — ئاقسۇ.

② ماچىن — خوتەن.

ئۇنىڭغا قاراپ.

— ھاكاۋۇر يەركەن يولىدا قولغا چۈشتى، — باشقىلار بىر-بىرىگە قاراپ قوزغىلىشىپ قويىدى، — ساۋۇقنىڭ ئۆيىدىكى خىزمەتچى يوقاپ كەتتى...

— ئاپلا، ئۇنى قولدىن چىقارماسلىق كېرەك ئىدى. سۈرۈشتە قىلدىڭىزمۇ؟ — دېدى ئارسلان.

— ئۇ تاغدىكى تۇغقانلىرىمنى كۆرۈپ كېلىمەن دەپ سوراپ كەتكەنىدى، دەيدۇ. ئۇ ھاكاۋۇر بىلەن بىللە چىقىپ كەتكەن. ھاكاۋۇر بۇنى بويىنىغا ئالدى. ئۇ يېڭىساردىن ئۆتۈپ چۆلگە كەلگەندە، ھازىر كېلىمەن دەپ يوقاپ كەتتى، دەيدۇ. ئۇ، "ساۋۇقبەگ مېنىڭ تاغلىق تۇغقۇنۇم، دېگەن" دەيدۇ. ئۇ خىزمەتچى يېڭىساردا ئارقىلىرىغا كىرگەن بىزنىڭ كىشىلىرىمىزنى پايقاپ قالغان بولسا كېرەك.

— ھاكاۋۇر يەنە نېمىلەرنى ئېيتتى؟ — سورىدى خان.

— ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار شەھەر ئىچىدە تەييارلىنىپ، كۆكيار مىڭباشى يەركەننى ئېلىپ بۇ ياققا ماڭغاندا ھەرىكەت قىلماقچى ئىكەن.

— ئۇلار كىملەر ئىكەن؟

— ساۋۇقبەگ، ئاغىچى تېكىن، ھاكاۋۇر، يەنە ھېلىقى "خىزمەتچى"مۇ بولسا كېرەك. ئۇ ساۋۇق بىلەن دائىم يوشۇرۇن سۆزلىشەتتى. مېنى كۆكيارغا باشلاپ ماڭغان شۇ دەيدۇ. يەنە ئۇ، بۆردبەگ، بەگ بىلىگلەرمۇ بولسا كېرەك، ئۇلارمۇ ساۋۇقنىڭ ئۆيىگە كېچىلىرى كېلىدىغان دەيدۇ. باشقىلىرىنى مەن ياخشى بىلمەيمەن، دەيدۇ.

— ياخشى بىلمەسلىكى ئېھتىمال، — دېدى باتۇرتاغا، — ئۇلار

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

بۇنىڭغا ھەممىنى بىلگۈزمەيدۇ. بۇنىڭ دادىسى ئۇچۇن ئۆچ ئېلىش قەھرىدىن پايدىلانغان.

— بۇركۇتبەگ، مەن سىزگە ئېيتمىدىممۇ؟ — دېدى توغرۇل نارازى قىياپەتتە، — ھېلىقى "خىزمەتچى" دېگەننى قولدىن چىقارماسلىق كېرەك ئىدى. ئۇ ياقا ئەلنىڭ ئايغاقچىسى. ئۇ، ئىلگىرى يەركەنلىك دىۋانە بوۋاينى يەركەن يولىدا ئۆلتۈرۈپ، شۇنىڭ قىياپىتىگە كىرىۋالغان، كېيىن بىزنىڭ سېزىپ قالغانلىقىمىزنى بىلىپ، ئاتۇشلۇق بىر قېرى تاۋاقچىنى ئۆلتۈرۈپ، دىۋانە كىيىملىرىنى كىيگۈزۈپ سۇغا تاشلاپ قويۇپ يوقالغان، ئاندىن، ئىككى يىل ئىلگىرى — ساۋۇق تۇنەكتىن چىقىشتىن بىر يىل ئىلگىرى ئۇنىڭ ئۆيىدە "تاغلىق توغقىنى" بولۇپ پەيدا بولغان، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، بىزنىڭ ئىگەللىشىمىزمۇ شۇنداق.

— سىز كېچىكىپ ئىگەللىگەنسىز، — دېدى بارسبەگ، — ئىگەللىگەندىن كېيىن قاچۇرماسلىق لازىم ئىدى.

— ئىش ئۆتتى، تەگمەيلى، — دېدى خان، — ھوشيار بولۇش كېرەك. ئۇ، يەنە باشقا سىياقتا، باشقا جايدا كۆرۈنۈشى ئېھتىمال. خوش، بۇلارنى قانداق قىلىش كېرەك؟

— بىزنىڭ پىكرىمىز، — دېدى بۇركۇتبەگ، — بۇلارنى چاپان قولغا ئېلىش كېرەك.

— بەگ بىلگە، بۆرىبەگلەرنىچۇ؟ — سورىدى ئايدىڭ.

— ئۇلارنىمۇ قوشۇپ. يەنە ئوردۇكەنت شەھەرباشى تېكەبەگ، ئۇندىن باشقا ئىلگىرىكى چوڭ راھىب. ئۇلارنىڭ ئۇۋىسى ئىككى يەردە. بىرى، ساۋۇقنىڭ ئۆيى، يەنە بىرى، تېكەبەگنىڭ ئۆيى. يېقىندىن بېرى ھەرىكەتلىرى قويۇقلاشتى.

— تېكەبەگ، مېنىڭچە تۆپ يۆلەنچۈكى، — دېدى خان شىرەدىكى قەغەزنى ئېلىپ ئىككى ۋاراق ئۆرۈپ، — بۇ، ئارسلان تۆكىن بىلەن توغرۇل سۇباشىنىڭ ئېنىقلىمىسى، — ئىزاھات بەردى خان، كېيىن خەتتىن ئوقۇدى، — تېكەبەگنىڭ قولغا چۈشكەن بىتىكچىسى (ئۇ، ئۆز يۇرتى مەكتكە بارغاندا قولغا ئېلىنغان، تېكەبەگ تېخى بىلمەيدۇ) تاپشۇردى: كۆكيار مىڭباشى يەركەننى ئالغاندىن كېيىن، تېكەبەگ باش بولۇپ ئوردۇكەنتتە قوزغالماقچى. ئاۋال قىلىچىنى ۋە ئۇنىڭ قارۇغچى چېرىكلىرىنى يوقىتىپ، ئاندىن خاننى تۇتۇپ ئۆلتۈرمەكچى (ئانا چۆچۈپ، قوزغىلىپ قويىدى) كېيىن، ئارسلان بىلەن توغرۇلبەگنى جايلىماقچى — قاراڭلار، سىلەرنىڭ بېشىڭلارمۇ ئۇلارغا كېرەك ئىكەن، ھە، قاراڭلار، خانلىقىنىمۇ قۇرۇپ بولغان. تېكەبەگ خان، تېكىن ئاغىچى يۇغۇرۇش، كۆكيار مىڭباشى سۇباشى، ئوردۇ ئاغىسى يەنە شۇ ساۋۇقبەگ. بىچارە، چۈشىدە كۆرۈپ يۈرگەن ئورنىغا يەنە چىقماقچى ئىكەن. ئۇلارنىڭ بۇ رىجىسى باشقا ياقلاردىنمۇ ئېنىقلانغان. شۇنداقمۇ توغرۇلبەگ؟

— شۇنداق.

— ئىش ئايدىڭلاشتى، — دېدى باتۇرتاغا بېشىنى كۆتۈرۈپ، — دېمەك، ئۇلارنىڭ رىجىلىرىنى باشلاشقا ئۇزاق قالمىدى. شاياتۇنلارنى چاپسانراق قاپقا سېلىش كېرەك. چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈشكە بولمايدۇ.

— دۈچ كەلگەن ئاپەتنى يوقىتىپ، خەلقنى ساقلاش كېرەك، — دېدى سۇتۇق بۇغراخان قەتئىيلىك بىلەن، — مىڭباشىنىڭ توپىلىڭغا قارشى جەڭ قىلىپ ئۇنى باستۇرۇپ يەركەننى ساقلاش، قاغىلىقنى قايتۇرۇۋېلىش لازىم، بۇ ئىشقا سۇباشى توغرۇلبەگ باش

بولسۇن. ئوردۇكەلتتىكى شاياتۇنلار ئۇۋىسىنى قېزىپ، باتۇرتاغا ئېيتقاندەك قاپقا سېلىش كېرەك، بۇ ئىشقا ئارسلان باش بولسۇن، بۆركۈتبەگ ياردەم قىلسۇن. ئوبدان تەييارلىنىپ پۇختا ئىش قىلماق كېرەك. قېرى راھىبقا تەگمەي تۇرۇڭلار، بەگ بىلگە بىلەن بۆرىبەگ ياۋاشلىق قىلسا كەچۈرۈشكە بولار. ساداقنى تېكىن ئاغىچى، تۇمەنباشى ھەم ساۋۇقتا قارىتىش كېرەك. — سۇتۇق بۇغراخان خان ئانىغا قاراپ قويدى. خان ئانا رازىلىقنى بىلدۈرۈپ بېشىنى لىڭشىتتى، باشقىلار قوشۇلدى.

بەشىنچى باب

قوش توي

قىلىچ بىلەن قۇندۇزنىڭ تويى بولغىلىۋاتىدۇ. يۇلتۇز ئۇنى دوستـ-لىرى بىلەن ئۆيىدە ئولتۇرغۇزدى. يۇلتۇزنىڭ ئىچكىرىكى ھويلىسى، ئۇدۇل تامغا تاقاپ سېلىنغان بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى بىر ئۆيگە تولغان قىزلار قۇندۇزنى ئارىغا ئېلىپ، شوخ چاقچاقلار قىلىشـ-ماقتا. قىزلارنىڭ چۇقان-سۈرەنلىرى ئۆيگە تولغان. قۇندۇز تويغا بېزەلگەندىن كېيىن تېخىمۇ ئۇز بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالمىدەك قىزغۇچ مەڭزىلىرىنىڭ ئۈستىدە ئويناق كۆزلىرى كۈلۈمسىرەپ تۇرىدۇ. ئۇ قىزلارنىڭ چاقچاقلىرىغا كۈلۈپ قوياتتى. لېكىن ئۇنىڭ قوشۇما قاشلىرى يەنە تۈرۈلەتتى. قىزلار قۇندۇزنىڭ بۇ قىلىقىنى توي ئالدىدىكى قىزلارنىڭ ناز-خۇلقى ھېساپلاپ تېخىمۇ چاقچاق ياغدۇرۇشاتتى. توي ئالدىدا ھەربىر قىزنىڭ، ئەگەر ئۇ ئۆزى خالىغان توي بولسا، شېرىن تۇيغۇلىرى ۋە ئۆزى سۆزلەپ بېرەلمەيـ-دىغان ياخشى ھېسسىياتلىرى بولۇشى تەبىئىي. مۇنداق ھېسسىياتلار قىزلاردا ھەر خىل ئىپادىلىنىدۇ. گايىلىرى خۇشلۇقىدىن كۆزلىرىگە ياش ئالسا، گايىلىرى لەۋلىرىنى چىشلەپ خۇشلۇقىنى بىلدۈرمەسـ-لىككە تىرىشىدۇ. قۇندۇزدىمۇ بۇ خىل شېرىن تۇيغۇ-ھېسسىياتلارنى يوق دەپ كىم ئېيتىدۇ؟ ئۇمۇ تويى بولۇۋاتقان بىر قىز-دە. لېكىن ئۇنىڭ كۆڭۈل يېرىملىقى يوق ئەمەس. ئۇ ئانىسىنى ئويلايتتى. ئۇ

ئانىسىنى بىلمەيتتى، لېكىن، ئۇنىڭ بوينىدىكى ئانىسى قالدۇرۇپ كەتكەن تۇمارى ئانىسىنى ئەسكە سالاتتى. ئاھ! بۇ خۇشاللىق كۈنلىرىدە ئانىسى يېنىدا بولسا، نېمىدېگەن ياخشى ئىش بولغان بولاتتى-ھە؟ ئەپسۇسكى، ئانىسى يوق. ئانىسى زادى ھاياتمىدۇ؟ ئۆلۈپ كېتىپتۇ، دېگەن سۆزگە ئۇنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ. لېكىن ئۇ، بار بولسا نېمىشقا ئارزۇلۇق قىزىنى ئىزدەپ تاپمايدۇ، راستلا ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇيا؟! مۇشۇلارنى ئويلىغاندا، قۇندۇزنىڭ كۆڭلى يېرىم بولماي ئىلاجى يوق ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ كۆڭۈل يېرىملىقى يالغۇز بۇلا ئەمەس. قىلىچ بىلەن تويى بولغىلىۋاتىدۇ. ئۇ قىلىچنى ياخشى كۆرمەمدۇيا؟ ياق، مۇنداق دېيىش قۇندۇزغا ئەڭ چوڭ ھاقارەت بولغان بولاتتى. ئۇنىڭ دۇنيادا ھازىرغىچە بىردىنبىر ياخشى كۆرىدىغان جاندىن ئەزىز كىشىسى — قىلىچ. قىلىچمۇ قۇندۇزنى چىن يۈرىكىدىن ياخشى كۆرىدۇ. لېكىن قۇندۇز قىلىچنى ئۆز ئاكىسىدەك سۆيەتتى. ئىككىلىسى يېتىم قالغاندىن كېيىن قولدارنىڭ ئۆيىدە تارتمىغىنى قالمىدى. ئاخىرى ئۇنى قىلىچ ئۆلۈمدىن قۇتقۇزدى. ئۇلار يىراق يۇرتلارغا بېرىپ جاپالىق كۈن ئۆتكۈزدى. قىلىچ راستلا ئاكىسىدەك كۆيۈمچانلىق بىلەن قۇندۇزنىڭ بېشىنى سىلايتتى. شۇڭا قۇندۇز قىلىچنى "قىلىچ ئاكا" دەپ ئاتىدى. كېيىنرەك قىلىچ دېگەن نامنى دېمەي "ئاكا" دەپ ئاتايدىغان بولدى. قۇندۇز ئاكىسىنى ئۆيلەپ قويۇپ، ئۇنىڭغا نىسبەتەن سىڭىللىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەشنى بەكمۇ خالايتتى. بۇ تىلەكنى ئۇ قىلىچقىمۇ بىرنەچچە قېتىم ئېيتقان، "مېنىڭ بىر ئوبدان يەڭگەم بولسا، ئۈچىمىز بىللە ئۆمۈر بويى ئىناق ياشىساق، ھە، ئاكا" دېگىنىدى ئۇ بىر كۈنى قىلىچقا، قىلىچ قۇندۇزغا جاۋاب بەرمەي كۈلۈپلا قويغانىدى. سۇتۇق بۇغراخان

www.uyghurkitap.com

بۇ ئىككىسىنى قۇل بازىرىدىن ئازات قىلغاندا، "سىلەر ئاكا-سىڭىلمۇ، يا ئاداشمۇ؟" دېگەندە ئىككىلىسى جاۋاب بەرمەي، يەرگە قارىۋالغانىدى. شۇندىن كېيىن ئوقۇلدا، ئوردۇ ئىچىدە، دوستلىرىنىڭ ئارىسىدا بۇلارنى چوقۇم توي قىلىدىغان جۈپلەر دېگەن قاراش ئاللىقاچان مۇقىملىشىپ بولغانىدى. دوست-ئاغىنىلىرىنىڭ چاقچاقلىرىمۇ مۇشۇنىڭدىن يىراق كەتمەيتتى. ھەتتا سۇتۇق بۇغراخان، ئايدىڭ، ئارسلان، يۇلتۇزلارمۇ "توينى قاچان قىلىمىز" دەپ بۇلارنى جىق ئويالدۇراتتى. بۇنداق شارائىت ئاستىدا "توي قىلساق بولارمۇيا؟" دېگەن ئويلار مېڭىسىدىن ئۆتىدىغان بولۇپ قالدى، "ئاكا-سىڭىلدەك تەك ئۆستۇق، لېكىن ھەممىسلا توي قىلىڭلار دەۋەرسە، ئىلاجى يوق ئىش ئوخشايدۇ-دە" دەپ تەك ئويلايدىغان بولۇپ قالدى ئۇلار. يېقىندا بۇغراخان ئايدىڭغا "قىلىچ بىلەن قۇندۇزنىڭ توينى قىلىدىغان ۋاقىت ئاللىقاچان كەلدى، ئەمدى كېچىكتۈرمەسلىك كېرەك، دېگەنىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار چىڭ تۇتۇپ توي تەييارلىقىنى قىلدى. مانا بۈگۈن توي بولۇۋاتىدۇ.

كەچقۇرۇن كۆز قاراڭغۇلاشقاندا، قىلىچ دوستلىرى بىلەن قىزنى كۆچۈرگىلى كەلدى. قىز-يىگىتلەر داقا-دۇمباق، ناخشا-قوشاقلار بىلەن يوسۇن-ئادەت بويىچە قۇندۇزنى قىلىچنىڭ ئۆيىگە كۆچۈرۈپ ئېلىپ باردى. قاپقىدا توساق، ھويلىدا چاچقۇ، ئۆيدە نەغمە-ئۇسۇل، ھەممىسى قايناپ كەتتى. مۇشۇ ۋاقىتتا قۇندۇزنىڭ دوستى ساندۇۋلاچ باربىت تۇتقان بېشىغا ئاق كىرگەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئايالنى باشلاپ قىلىچنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى. بۇ ئايالنى بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى ساندۇۋلاچ ئوقۇلدىن قايتىشتا باربىت چېلىپ تىلەمچىلىك قىلىۋاتقانىدا كۆرگەنىدى. ئۇمۇ كىشىلەر قاتارىدا

www.uyghurkitap.com

تۇرۇپ ئاڭلاپ، بۇ ئايالنىڭ باربىت چېلىپ، قوشاق، ئېيتىشىنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. ئۇ بۇنى قۇلدۇزغا ئېيتقاندا، قۇندۇز "بىرچالدۇرۇپ ئاڭلىساق بولىدىكەن" دېگەنىدى. ساندۇلاچ توي ئۈستىدە ئاڭلىتىش ئۈچۈن، باربىتچى ئايالنى باشلاپ كەلگەنىدى. باربىتچى ئايال ئوردۇكەنتكە كەلگىلى بىرنەچچە ئاي بولغان، "كەمبەغەلگە شەپقەت بار" دېگەن بۇ شەھەردىن ھېچقانداق بىرەر مەدەت تاپالمىغانىدى. ئۇ بۇ شەھەردىن ئوغلى بىلەن قىزىنىڭ دېرىكى چىقىپ قالار دەپ ئۈمىد قىلغانىدى. ئۇلارنىڭدىنمۇ دېرەك يوق. ئۇلار ھويلىغا يېقىن كەلگەندە، ئۇ ھويلىدىن ئەلنەغمە، قوشاق ئاۋازى چىقىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ:

— گۈل قىزىم، بۇ ھويلىدا بىرەر مەرىكە بولۇۋاتامدۇ نېمە؟ — دەپ سورىدى قىزغا قاراپ.

— نېمە مەرىكە بولاتتى، توي بولۇۋاتىدۇ.

— كىمنىڭ تويىدۇ — بۇ؟

— بۇنى كىرگەندىن كېيىن كۆرىسىز، — دېدى ساندۇلاچ ۋە باربىتچى ئايالنى باشلاپ دەرۋازىدىن كىردى.

— ئاچا، قورسىقىڭىز ئاچتۇ بەلكى، مەيەرگە كېلىڭ، — دېدى ساندۇلاچ باربىتچى ئايالنى باشلاپ كىرىپ، ھويلىدىكى پېشايۋاننىڭ سۇپىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ. ئۇ ئۆزى ئىچكىرى كىرىپ كەتتى. باربىتچى ئايال پۇتلىرىنى سوزۇپ باربىتنى يېنىغا قويۇپ ئولتۇردى. ئۇ، ئۆيگە كىرىپ-چىقىپ يۈرگەن ھەر خىل كىشىلەرگە ۋە تاۋاق-تاۋاقتا ئۆيگە ئەكىرىپ كېتىۋاتقان تاماقلارغا قاراپ ئولتۇردى. ئۇنىڭغا ھېچقايسىسى پەرۋا قىلمايتتى. ئۆيدىن ئاڭلىنىپ تۇرغان نەغمە-ناۋا ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئويلايتتى ئۇ: "كىمنىڭ تويى بولغىيدى، بۇ؟ بىرىگە

توي-تاماشا، بىرىگە ئاچ-زارلىق. تەگرى بۇ دۇنيانى شۇنداقمۇ تەگسىز يارىتارمۇ؟!... بولسا ئۇلارنىڭمۇ تويىنى قىلدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى، بىراق قۇللارغا توي نەدە...»

ساندولاچ ئۆيدىن بىر پارچە گۆش، بىر نان سېلىنغان تاۋاقنى، يەنە بىر قىز بىر چىنە بىلەن بىر چۆگۈن چاينى ئەپچىقىپ باربىتچى ئايالنىڭ ئالدىغا قويدى، ساندۇلاچ:

— بۇ توينىڭ نېسىۋىسى ئاچا، قورساقلىرىنى تويغۇزۇۋالسىلا، توي قىلىۋاتقان قىز-يىگىتكە دۇئا قىلىپ قويارلا! — دېدى.

— ھەشقالىلا گۈل قىزىم، تەلەيلىك بولغايلا — دېدى باربىتچى ئايال، ئۇ گۆش بىلەن ناننى ئىشتا بىلەن يېدى. كېيىن ھېلىقى قىز قويۇپ كەتكەن چۆگۈندىن چاي قۇيۇپ بىر پىيالە ئىچىپ، ساندۇلاچ-تىن سورىدى، — توي قىلىۋاتقان قىز-يىگىت تەلەيلىككەن، بۇلار زادى كىم بولىدۇ؟

— كىم بولاتتى دەيلا. قىلىچ بىلەن قۇندۇز. قىلىچنى ئاڭلىغانمۇ؟ نامى بار يىگىتقۇ ئۇ، ئوردۇ قاراۇغباشى؟

— ھە، كاتتا كىشىنىڭ تويىكەن، تەگرى قۇت بەرگەي، — دېدى باربىتچى ئايال.

— مەن سىلىنى مۇشۇ تويغا باربىت چېلىپ، قوشاق ئېيتىپ بېرەمە-دىكىن دەپ باشلاپ كەلدىم. تاماقلىرىنى يەپ بولسىلا. ئاندىن ماۋۇ ئۆيگە كىرەمىز، — دېدى ساندۇلاچ نەغمە چېلىۋاتقان ئۆي تەرەپنى كۆرسىتىپ.

باربىتچى موماي گۆش بىلەن ناننى يەپ چاي ئىچكەندىن كېيىن چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ، تاتارغان رەڭگى-رويى ئېچىلىپ قالدى. باربىتنىڭ ياماقلىق كونا كىيىملىرى ۋە چۇۋالچاق چاچلىرى ئىچىدە

چىرايلىق سىياقى كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ جاپاكەشلىكىدىن
بېشىغا ۋاقىتسىز ئاق كىرگەن بولسىمۇ، يېڭىشى قىرىق بەش ئۆپچۆرى-
سىدە ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. چىرايلىق قوي كۆزلىرى ئەتراپقا
ئۆتكۈر مەنىلىك قارايتتى. بۇ دىۋانە ئايالنىڭ ھېسابسىز دەرد-
ئەلەملەر تارتقانلىقىنى، ئەمدى سىزىق كىرگەن پېشانىسىدىن ۋە
تۇرۇلغەن قوشۇمىلىرىدىن بىلىپ ئېلىش تەس ئەمەس ئىدى. بۇ
شەھەرگە كېلىپلا ئۇزاق ئۆتمەي، باربىتچى ئايال دەپ نامى چىقتى.
ئۇنىڭ باربىتقا تەڭكەش قىلىپ ئېيتىدىغان مۇڭلۇق قوشاقلىرى كىشى-
لەرنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. سوئۇق كۆڭۈل كىشىلەرنىڭ بولسا
كۆزىدىن ياش چىقماي قالمايتتى. لېكىن ئۇ يەنە ماكانسىز دىۋانە.
تاپقان پۇلى قورسىقىغا ئاران يېتەتتى. ئۇ: "بۇگۈن تويغا نېمە
ئۈچۈن قىچقىرىپ كەلگەندۇ، شۇنچىۋالا نەغمىچىلەر تۇرسا؟!... بۇ
باي قىز-يىگىتلەر زاڭلىق قىلىپ ئويناماقچىمۇيا؟..." دەپمۇ
ئويلايتتى.

باربىتچى ئايال تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن، ساندۇلاچ ئۇنى
ئىچكىرىگە باشلاپ كىردى. ئۇ كىرىپ بىر چەتتە ئولتۇرۇپ نەغمە
ئاڭلىدى. ئەلنەغمىچىلەر ئارىسىدا ئىشتىياق بىلەن چېلىۋاتقان بىر
باربىتچى ئەر كىشىگە كۆزى چۈشتى. ئۇ باربىتقا خېلى ئۇستا ئىكەن.
ئۇنىڭ ئىككى يېقىدا ساتارچى، تەمبۇرچى، دۇتارچى ھەم نەيچىلەر
بار ئىدى. ئالدىدىراق ئۇزۇن چار ساقال بىر كىشى چازا قۇرۇپ
ئولتۇرۇپ قالۇن چالاتتى. باشقا چالغۇچىلار قالۇنچىغا ئەگىشەتتى.
ئەلنەغمىچىلەر نەغمىگە تەڭكەش قىلىپ ئېيتىۋاتقان ناخشىسىنى
تۈگىتىپ، يەنە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر پەدىگە ساز چالدى. كېيىن
ئۇلار سازلىرىنى ئاستا توختاتتى. يولتۇزغا ئەگىشىپ ئۆيدىكى قىز-

يىگىتلەر ئۇلارغا رەھمەت ئېيتتى. تۆردە ئولتۇرغان قىلىچ بىلەن قۇندۇزمۇ سازچىلارغا يەڭگىل تازىم قىلدى.

— يۇلتۇز ئاچا، مانا مەن ماۋۇ باربىتچى ئاچامنى باشلاپ كەلدىم، — دېدى ساندۇلاچ باربىتچىنى كۆرسىتىپ، — مەن سىزگە ئېيتقاندەك تىمغۇ، باربىت، قوشاقنا بەك ئۇستا. قۇندۇزمۇ بىر ئاڭلىساق دېگەنىدى.

باربىتچى ئايال ئورنىدىن قوپۇپ تۆر تەرەپكە قاراپ تازىم قىلىپ ئولتۇردى.

— بەك ياخشى، ئاڭلايلۇق، — دېدى يۇلتۇز ۋە باربىتچى ئايالغا قاراپ سورىدى، — ئۆزلىرىنى نەدىن سورايمىز ئاچا؟

— بىر ماكانسىز دېۋانىمەن، — دېدى ئۇ ۋە گەپ ئارىلىقىدا يەر ئاستىدىن قىز-يىگىتكە قارىغانىدى، نېمە ئۈچۈندۇكى يۈرىكى دۈپۈلدەپ، تېنى جۇغۇلداپ كەتتى. قانداقتۇر بىر تونۇش سۈرەتنىڭ سايىسى "لەپپىدە" قىلىپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندەك بولدى...

ئۆيدە ئولتۇرغانلار تۇيۇقسىزلا "گۇر" قىلىپ ئورۇندىن تۇرۇشتى ۋە ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەن كىشىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ئۇنى قارشى ئېلىشتى. بۇ، يۇلتۇزنىڭ ئېرى، ئوردۇ چېرىك ئىشلار ئولچىسى، تۇكسىن ئارسلان ئىدى. باربىتچى ئۇنى تونۇمىسىمۇ باشقىلارغا ئەگىشىپ ئاستا ئورنىدىن قوپتى.

— ئولتۇرىلى، ئولتۇرىلى، — دېدى ئارسلان كۈلۈمسىرەپ ۋە كىلىپ تۆر تەرەپتە ئولتۇردى. كېيىن ئۇنىڭ كۆزى باربىتچى ئايالغا چۈشۈپ ھەيران بولدى. ياسانغان قىز — يىگىتلەر ئارىسىدا بۇنداق بىر ياماق كىيىملىك دېۋانە ئايالنىڭ ئولتۇرۇشى ئۇنى ھەيران قالدۇرماي قويمايتتى، ئەلۋەتتە. يۇلتۇز ئارسلاننىڭ دىققەت قىلغانلىقىنى سېزىپ دېدى:

www.uyghurkitap.com

ـــ بۇ ئاچىمىز ئۇستا باربىتچى، قوشاقچى ئىكەن. سانىدۇلاچ تونۇيدىكەن، ئۇ باشلاپ كەلدى.

ـــ ئەجەب ياخشى بوپتۇ. تويىمىزغا توي، نەغمە ئۇستىگە نەغمە قوشۇلىدىكەن ـ دە؟ ـــ دېدى ئارسلان كۈلۈمسىرەپ، ـــ سىلى بۇ شەھەرلىك بولمىسىلا كېرەك، شۇنداقمۇ؟

ـــ شۇنداق. زامانىنىڭ كاجلىقىدىن ۋەيران بولغان بىر ئاۋارىمەن

ـــ باشقا تۇغقانلىرى يوقمۇ؟

ـــ يوق... ھە، بار ئىدى، بىر جۈپ كۆز قارىچۇقۇم بار ئىدى، ئۇلار ئەمدى يوق. بەلكى ئۇلارنىڭ سۆڭەكلىرى چۆللەردە قاغجىراپ ياتقاندۇ... ۋە ياكى ئۇ بوتىلاقلىرىم غېرىپ ئانىسىنى ئىزدەپ، بوزلاپ يۈرىدىغاندۇ...، ـــ باربىتچى ئايالنىڭ ئاۋازى تىترەپ، گېلى بوغۇلغاندەك قىلدى. كېيىن ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە دېدى: ـــ ۋاي! ئېمەلەرنى دەۋاتىمەن، بۇ قايغۇلۇق سۆزلەرنى بۇ يەردە ئېيتىشنىڭ نېمە كېرىكى بار ئىدى...، ـــ باربىتچى كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى.

باربىتچىنىڭ سۆزى كۆپچىلىككە كۈچلۈك تەسىر قىلدى. گايى قىزلار كۆز ياشمۇ قىلدى. قىلىچ بولسا قانداقتۇر بىر سىرلىق ھېكايە ئاڭلاۋاتقاندەك باربىتچىنىڭ سۆزىگە دىققەت قىلاتتى. بولۇپمۇ باربىتچى "بىر جۈپ كۆز قارىچۇقۇم"، "بوتىلاقلىرىم" دېگەن سۆزلەرنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ بېشىغا سوغۇق سۇ قۇيۇلغاندەك ئەزايى ـ بەدىنى جۇغۇلداپ كەتتى ـ دە، ئىختىيارسىز ئورنىدىن قوزغىلىپ قويدى. ئۇ، "بۇ... قانداقچە ئۇ بولسۇن؟!" دەپ ئويلىدىيۇ، پىكىرلىرى چىگىشلىشىپ كەتتى. ئاۋالقى خۇش خۇي سىياقىدا غەم بەلگىلىرى كۆرۈلدى. بۇ ئەھۋالنى سېزىپ تۇرغان ئارسلان بىلەن يۇلتۇزمۇ ھەيران بولۇپ

بىر ـ بىرىگە قاراشتى. قۇندۇز بىلەن ساندۇلاچ ئارسلان بىلەن يۇلـ تۇزغا قاراپ قالدى. ئۆيدە قايغۇلۇق جىمجىتلىق پەيدا بولدى. باربىتچى ئايال بولسا كۆز ئالماي قىلىچقا قارايتتى. قىلىچ بۆكىنى ئېلىپ، ياغلىق بىلەن پېشانە تەرىنى سۈرتكىلى تۇرغاندا، باربىتچى ئايال ئۇنىڭ ئوڭ چېكىسىدىكى ماشتەڭ مەڭنى كۆرۈپ "ئاھ!" دەپ سالدى. ئۇنىڭ ئالدىدىن ياش ۋاقتىدا بوۋاقنىڭ چېكىسىدىكى مەڭگە سۆيۈۋاتقان بىر كۆرۈنۈش ئۆتۈپ كەتتى...

— بۇ نېمە بولغىنى بالىلار؟ — دېدى ئارسلان كۈلۈپ، — توي دېگەن توي بولسۇن ـ دە، ئوينايلى، ناخشا ئېيتايلى.

— شۇنداق قىلىلى، — دېدى يۇلتۇز كەيپىياتنىڭ ياخشىلىنىۋاتـ قانلىقىنى كۆرۈپ، — مۇشۇ ئاچامنىڭ باربىت قوشۇغىنى ئاڭلىساق قانداق؟

— بولىدۇ، بولىدۇ، — دېيىشتى قىز ـ يىگىتلەر.

— قېنى ئاچا، كۆز ـ قۇلىقىمىز سىلىدە، — دېدى ساندۇلاچ.

ئايال رۇسلىنىپ، يۇكۇنۇپ ئولتۇرۇپ باربىتنى قولىغا ئالدى ۋە ئۇنى تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن سازلىدى. باربىت كونا، كۆرۈمـ سىز بولغىنى بىلەن، ئۇنىڭ تارلىرى ئايالنىڭ چەككەن بارماقلىرى ئاستىدا ناھايىتى ساز جاراڭلايتتى ھەم قەدىناس ئىگىسىنىڭ مۇڭىغا مۇڭ قوشاتتى. ئايال باربىتنى سازلاپ بولغاندىن كېيىن، ھەم يېقىمـ لىق، ھەم مۇڭلۇق ئاھاڭنى باشلاپ چالدى، كۆزلىرىنى يۇمۇپ باربىتقا تەڭكەش قىلىپ قوشۇغىنى باشلىۋەتتى:

بىر قوشۇغ ئەيتايىن ئىشتىكىل يادوس،
مەن يېتىم باربىتچى غەرىپ دىۋانە.
بۇ ئاۋۇن چۆلدە سەرگەردان بولغان

www.uyghurkitap.com

يۇرتۇم يوق، ماكانسىز، گادايى ۋەيرانە.
باربىتقا جان بېرىپدىن تارىلار سالدىم،
زارىمنى، ئاھىمنى كۈيلىگەي ئۇ دېدىم،
ئۇ ماڭا قەدىناس، سىرداش ھەم مۇڭداش،
جاھانغا دادىمنى جارلىغاي دېدىم.
باربىتنىڭ مۇڭىغا قۇلاق سالغايسىز،
زەرداپلىق يۈرەكتىن قىلىدۇ بايان.
قۇللارنىڭ جاپالىق كەچمىش كۈنلىرى،
پىپانىڭ تىلىدىن بولىدۇ ئايان.
ئاتامنىڭ ئەتىۋار قىزى ئىدىمەن،
كىچىكىمدىن ئۇ ماڭا ئۆگەتكەن باربىت،
دېدى ئۇ: "بودۇندىن ئۆگەنگىن قوشۇغ،
تۈز بەرگەن ئېلىگنى دائىم ئەستە تۇت.
كىم بىلسۇن بۇ پەلەك تەرسالىقىنى،
ئاپىرىپ جاللاتنىڭ ئالدىغا ئاتتى.
بىر پۇچەك پۇلى يوق، پۇچۇق نېنى يوق،
تاياققا، توقماققا، قامچىغا ساتتى.
نەدىكىن ئۇ بىر جۈپ كۆزۈم قارىچۇقى،
چۆللەردە سۆڭەكلىرى قۇرۇپ ياتقاندۇ.
ۋە ياكى ئانىسىز بوتىلاقلاردەك،
تاغلاردا ياش تۆكۈپ بوزلايدىغاندۇ.
"ئامان" ئىدى قۇلۇنۇمنىڭ ئېتى چىرايلىق،
ئامراق ئىدى باغرىمغا زادى قانمىغان،
قوزامغا ئات قويۇلغان "چىمەنگۈلۈم" دەپ،

ئۇ تېخى بوۋاق ئىدى سۈتكە قانمىغان،
ئادالەت نەدىكىن-تاڭ، ھېچ بىلمىدىم.

....

بارغانچە مۇڭلۇق، بارغانچە زارلىق ئېيتىلغان قوشۇغ باربىتقا ئەگىشىپ بارغانچە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلەتتى. ئايال شۇنداق تەسىرلىك قوشاق ئېيتاتتىكى، ئۆيدىكىلەرنى ئۆزىگە تارتىپلا ئالدى، ھەممەيلەن دىققەت بىلەن كۆز تىكىپ ئاڭلايتتى. بۇنىڭ ئىچىدە قۇندۇزمۇ بار. قىلىچ بولسا ئالاھىدە ھاياجان بىلەن ئاڭلايتتى، ئۇ توختىماي پېشانە تەرلىرىنى سۈرتەتتى... بولۇپمۇ ئايال تاراملاپ كۆز ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ "نەدىكىن ئۇ بىر جۈپ كۆز قارىچۇقۇم" دېگەندە، قىلىچ ئىختىيارسىز تەۋرەپ ئۆزىنى تۇتالماي قالدى. ئۇ بىر قولىدا يېنىدا ئولتۇرغان قۇندۇزنىڭ قولىنى بارغانچە مەھكەم قىساتتى ۋە ئۇنىڭ چىرايلىق يۈزىگە قانماي تىكىلەتتى. قۇندۇزمۇ ھەيرانلىق بىلەن ئۇنىڭغا تەلمۈرەتتى. ئايال پىغانلىق ئاھاڭ بىلەن زارىنى كۈچەيتىپ: "ئامان"، "چىمەنگۈل" دەپ، ئۇلارنىڭ كىچىكلىكىدىكى كونا ئاتلىرىنى تىلغا ئالغاندا، كۆزى قاراڭغۇلىشىپ، بېشىدىن تۈتۈن چىقىپ كەتكەندەك بولدى. ئەمدى ئانىسى ئىكەنلىكىدە گۇمان قالمىدى. قىلىچ چاچراپ ئورنىدىن قوپتى-دە "ئانا!!!" دەپ ۋارقىرىغىنىچە بېرىپ باربىتچى ئايالنىڭ ئالدىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئانا قوشىقىنى توختىتىپ، باربىتچى يەرگە قويۇپ ئوغلىنى قۇچاقلاپ چېكىسىدىكى مېڭىگە سۆيۈپ يىغلايتتى. ئانا-بالا بىرپەس يىغلاشقاندىن كېيىن ئانا يىغلاپ تۇرۇپ "ئاۋۇ قىز ئەسلى نەدىن ئىكەن بىلەمسەن، بالام؟" دەپ سورىغانىدى، قىلىچ: "ئۇ بىر بىچارە ئىكەن. ئاشۇ قىزنى بۇرۇن كىچىكىدە يەنە بىر قولدارغا سېتىپتىكەن" دېدى.

www.uyghurkitap.com

ئانىنىڭ بېشى قېيىپ يۈرىكى ئېغىپ كەتتى. ئۇ، دەلدۈگۈنۈپ بېرىپ، ھەيران بولۇپ ئولتۇرغان قۇندۇزنىڭ بوينىدىن تۇمارنى ئېلىپ قارىدى-دە، ئۇنى باغرىغا باستى ۋە ئۇنى يېتىلەپ، ئامانىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كېلىپ يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلىدى: "بولمايدۇ، زادى بولمايدۇ... سىلە ئاكا-سىڭىل-بىر تۇغقان" دېدى ئانا. "ۋاي ئانا، نېمە دەۋاتىسىز، بۇ راستمۇ زادى!؟" دەپ ھەيرانلىق بىلەن سورىدى قىلىچ. "راست، راست بۇنىڭغا ئىشەن" دېدى ئانا ۋە ياشلىرىنى سۈرتۈپ كۆپچىلىككە قاراپ: "ۋاي ئوغۇللۇرۇم، قىزلىرىم، بۇلار ئاكا-سىڭىل، بۇ مېنىڭ ئوغلۇم ئامان، ماۋۇسى قىزىم چىمەن، ئۇلار ئاكا-سىڭىل ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ" دېدى ئۇ ئامان بىلەن چىمەننى قۇچاقلاپ يىغلاپ. ئەمدى چۈشەنگەن چىمەن ئانىسىنى قۇچاقلاپ ۋارقىراپ يىغلىدى. ئانا ۋە ئوغۇل-قىز قۇچاقلىشىپ ھۆركىرەپ ئۇزاق يىغلاشتى...

ئۆيدىكىلەرگە ئىش ئايدىڭلاشتى. ئۇلار ئىنتايىن تەسىرلەندى، كۆزلەردىن ياشلار تۆكۈلدى. لېكىن "بۇ ئىش زادى قانداق بولغان؟!" دەپ ئەقلىغە سىغدۇرالمايتتى ئۇلار. ئارسلان بىلەن يۇلتۇز بېرىپ، ئانا-بالىلارنى جۇۋۇتۇپ، ئەكىلىپ ئولتۇرغۇزدى.

— ئىشىنىڭ تەكتى بىزگە چۈشىنىشلىك بولدى، — دېدى ئارسلان ئانىنى جۇۋۇتۇپ، — توي ئەلۋەتتە بولمايدۇ. بۇ چوڭ ئۇقۇشۇلماسلىق، بالىلاردا ئەيىپ يوق، بۇ توينى قىلىشقا قوشۇلغانلاردىمۇ ئەيىب يوق، ئەيىب زاماندا. سىزنىڭ بۇ يەرگە كېلىپ قېلىشىڭىز بەك ياخشى بولدى. ئانا-بالا، ئاكا-سىڭىللار تېپىشتى، بۇ تېخىمۇ چوڭ توي. بۇنىڭ ئۈچۈن ساندۇلاچقا ھەممىمىز ھەشقاللا دېيىشىمىز كېرەك. ئەمدى سىز بىزگە ئىشىنىڭ ئۆتمۈشىنى تولۇق

سۆزلەپ بەرسىڭىز!

ھەممەيلەن دىققەت بىلەن ئانىغا تەلمۈرۈشتى. ئانا يۇلتۇز سۇنغان بىرچىنە چاينى ئىچىپ كۆڭلى ئازراق جايىغا چۈشكەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ۋە بالىلارنىڭ جاپالىق سەرگۈزەشتىلىرىدىن ھېكايە قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

"سۆزلىسە سۆز تۈگىمەيدۇ بالىلىرىم، بىزنىڭ كۆرگەن كۈنلىرىمىزنى ئىت-ئېشەكمۇ كۆرمەيدۇ، — دەپ سۆزىنى ھاياجان بىلەن باشلىدى ئانا، — بىز كۈچارلىق. مەن دادامنىڭ بىر يېتىم قىزى ئىدىم، بوۋاقلىقىمدا ئانام ئۆلۈپ كېتىپتىكەن. دادام مېنى ئەتىۋارلاپ چوڭ قىلغان. دادام سازچى ئىدى. ئۇنىڭ ساز چېلىپ، قوشاق قوشۇپ تاپقان ئاز-ماز نەرسىسى بىلەن بىز كۈن كەچۈرەتتۇق. مەن ئاۋاللىرى دادامغا ئەگىشىپ يۈردۈم. كېيىن قوشىقىغا قوشاق ئېيتىشىپ بېرىدىغان بولدۇم. ئون ئىككى يېشىمغا يەتكەندە، دادام ماڭا باربىت ئۆگەتتى. بىللە سازچىلىق، قوشاقچىلىق قىلىدىغان بولدۇق. مەن ئون بەش ياشلارغا كىرگەندە، بىر ياش بالا ساز ئۆگىنىش ئۈچۈن دادامغا شاگىرتلىققا كىردى. ئۇ مەندىن تۆت-بەش ياش چوڭ ئىدى. ئۇ دادامنىڭ بىر دوستىنىڭ ئوغلى ئىكەن، ئاتا-ئانىسىدىن يېتىم قاپتىكەن، ئۇ ئوغۇل بىر-ئىككى يىلدىلا سازنى ئۆگىنىۋالدى. تەمبۇرنى ياخشى چالاتتى. ئەمدى بىز سازچىلار تۆگرىكى بولۇپ قالدۇق. دادام قالۇن چالىدۇ، مەن باربىت چالىمەن، ھېلىقى ئوغۇل تەمبۇر. بىز توي-مەرىكىلەردە، بازارلاردا ساز قىلىدىغان، قوشاق ئېيتىدىغان بولدۇق . خېلى نامىمىز چىقىپ قالدى بولغاي، ئۆز يۇرتىمىز ۋە باشقا يۇرتلاردىن كىشىلەر كېلىپ ئېلىپ كېتىدىغان بولدى. تۇرمۇشىمىز يامان ئەمەس بولۇپ قالدى.

ئىشقىلىپ قورسىقىمىز توق، كىيىمىمىز پۈتۈن. شۇنداق قىلىپ كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈۋەردى. دادام بىچارە تويۇقسىز ئاغرىپ قالدى، بارغانچە چىرايى سارغىيىپ ئاجىزلىشىپ كەتتى. سازغىمۇ قاتنىشالماي، قان تۈكۈرۈپ يېتىپ قالدى. ئۇزاق ئۆتمەي بىز دادامدىن ئايرىلىپ قالدۇق. دادام ئۆلەر ئالدىدا ھېلىقى ئوغۇل بىلەن ئىككىمىزنى ئالدىغا چاقىرىپ: "باللىرىم، مەن سىلەرنىڭ بېشىڭلارنى قوشۇپ قويارمەن دېگەنىدىم، ئارماندا كېتىدىغان بولدۇم، ئىككىڭلار ئايرىلماڭلار، ۋاپالىق ئەر-خاتۇنلاردىن بولۇڭلار، مېنىڭ كۆزۈم ئوچۇق كەتمىسۇن" دېدى، دادام ئۆلگەندىن كېيىن بىر قېرى ئايال تۇغقىنىمىز كېلىپ بىزنىڭ ئۆيدە تۇرۇپ، بىزگە قاراشتى. دادامنىڭ يىلىنى قىلغاندىن كېيىن، يارانلار، ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-ئاغىنىلەرنى قىچقىرىپ بىزنىڭ تويىمىزنى قىلىپ قويدى. ئۇ، ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كەتتى..."

ئۆيدە ئولتۇرغانلار بارغانچە ھاياجان بىلەن ھېكايىنى ئاڭلايتتى. ئايالنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان ئارسلان بىلەن يۇلتۇز بەك تەسىرلەندى. قىلىچ بىلەن قۇندۇز ئاكا-سىڭىللىق مۇھەببەتتى بىلەن تولغان كۆزلىرىنى بىر-بىرىگە تىكەتتى. ئايال بىر يۇتۇم چاي ئوتلاپ، پېشانىسىگە چۈشكەن چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ، سۆزىنى داۋام قىلدى:

"....شۇنداق باللىرىم، كۆردۈڭلارمۇ، مانا بۇ چاچتىكى ئاقلارنى. مەن بۇ ئۆيدە ئولتۇرغانلاردىن چوڭ بولساممۇ تېخى يېشىم ئەللىكتىن ئاشقىنى يوق. جەبىر-جاپا كىشىنى ئاسانلا ئۇپرىتىپ قويىدىكەن.... شۇنداق قىلىپ، ئەر-خوتۇن ئىككىيلەن دادامنىڭ ئىزىنى بېسىپ سازچىلىق قىلدۇق. خەلقتىن قوشاق ئۆگەندۇق. ئۆزىمىزمۇ يېڭى قوشاقلارنى قۇراشتۇرىدىغان بولدۇق، ئۆز ئىشىمىزنى ياقتۇراتـ

تۇق. پېشقەدەم سازچىلارنى ئۇستاز تۇتۇپ، ئۇلاردىن ئۆگىنەتتۇق، بىر بالىمۇ بولۇپ، ئۇ ئىككى ياشقا كىرىپ قالدى... ھە، كۆڭلەر مۇشۇنداق تىنچ ئۆتۈۋەرەگەندۇ دەمسىلە؟ ياق. پالاكەت ئەمدى باشلاندى. تېخى تاتقۇلۇقلىرىمىز جىققەن. بىركۈنى ئەمدى ئۆيگە قايتىپ تۇرساق بىر ئادەم ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى. ئۇنىڭ گەپ-سۆز قىلماي ئىشىكنى تاراقشىتىپ ئېچىپ كىرىشى بىزنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇزۇن ساقاللىق، قىزىلكۆز، كېلەڭسىز كەلگەن بۇ ئادەمنىڭ كۆرۈنۈشلا كىشىنى قورقۇتاتتى. "خوش كەپلا، ئولتۇرسىلا" دېدۇق بىز ئۇنى تەكلىپ قىلىپ. "مەن مېھمان بولغىلى كەلگىنىم يوق، سىلەرنى ئالغىلى كەلدىم" دېدى ئۇ قوپال ئاۋاز بىلەن غودۇڭشىپ. "بەگ غوجام سىلەرنى يۆتكەپ كەل دېدى. سىلەرنىڭ ساز، قوشاقلىرىڭلار ئۇ كىشىگە يېقىپ قاپتۇ، بىلدىڭلارمۇ" دېدى ئۇ قولىدىكى قاتلاقلىق قامچا بىلەن ئېتىكىنىڭ تۇپىسىنى قېقىپ. بىز ئۇ بەگنىڭ ئۆيىدە بىرەر مەرىكە بولغۇدەك، بىزنى ساز قىلىپ بەرسۇن دېگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپتىمىز، ئىش بىزنىڭ ئويلىغىنىمىزنىڭ تەتۈرى بولۇپ چىقتى. بىزنى ئۆز ھويلىسىغا كۆچۈرۈپ ئاپىرىدىكەن، بىز ئۇنىڭ قۇللىرىنىڭ قاتارىغا ئۆتۈپ، كۆڭۈل ئېچىش ۋاقىتلىرىدا ساز قىلىپ بېرىدىكەنمىز. بۇنى راست دەپ ئويلامسىلەر، ياق، ئالدامچىلىق. سەن ئۇنىڭ قۇللىرىنىڭ قاتارىغا ئۆتكەندىن كېيىن ئىش تۈگىدى-دە! بۇ بەگ كۇچار دىيارىدا ھەممىگە خوجايىن بولغان، قامچىسىدىن قان تامىدىغان مۇشتۇمزور چوڭ قۇلدار ئىدى. ئۇنىڭ دوست-تۇغقانلىرى، يالاقچىلىرى "بېگىم" دەپ ئاتىسا كۆپچىلىك قۇل-ئامراتلار "قىزىل بۇرۇن" دەپ ئاتىشاتتى. ئۇ قورسىقى يوغان، ئېشەك باش، داپ قۇلاق ۋە چوڭ قىزىل

www.uyghurkitap.com

بۇرۇنلۇق بەك سەت ئادەم بولغىنى ئۈچۈن، كىشىلەر ئۇنىڭغا شۇن-داق لەقەم قويغان. "قىزىل بۇرۇن" دېسە ئۇنى بىلمەيدىغان ئادەم يوق، ئۇ يۇرتلاردىكى يەر، سۇ ھەممىسى شۇنىڭ. قۇللىرىنىڭ سانى يوق. نەيزىلىك چېرىكلىرىمۇ بىرنەچچە يۈزگە يېتىدۇ. بۇ يۇرتلاردا ئۇنىڭ قامچىسى تەگمىگەن، كالتىكىنى يېمىگەن ئادەملەر ئاز. ئۇنىڭ سۆزىگە سۆز ياندۇرۇشقا بولمايدۇ، سۆز ياندۇرساڭ ئەتىسى ئۆزەڭنى قۇل بازىرىدا كۆرىسەن. بۇ كىچىك گەپ تېخى. يا كالتەكنىڭ ئاستىدا، يا قاراڭغۇ تۈنىكىدە ئۆلىسەن. ئۇنىڭ ئەۋەتكەن ئادىمىگە نېمە دېيىش كېرەك؟! "بېگىم ساز ئاڭلىغۇسى كەلگەندە، بىز بېرىپ چېلىپ بېرەيلى، ئۆيىمىزدىن ئايرىلمساق" دېسەك، ئۇ "ھە، بېگىمگە سۆز قايتۇرغىلۇۋاتامسەن؟ بۇ ئۆي تېخى سېنىڭمۇ؟ ئاستى بېگىمنىڭ. ئۆيىنى سېلىشتا داداڭ غوجامدىن قەرز ئالغان، چاپسان نەرسىلىرىڭنى يىغىشتۇر" دېدى ئۇ كۆزلىرىنى ئالايتىپ، قامچا ئويۇ-نىتىپ. مېنىڭ ئېرىمنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، ئۆي ئۆزىمىزنىڭ، بىز زادى بارمايدىغىنى، دېگەندى، ئۇ قامچىلاشقا باشلىدى. ئېرىم قامچىنى تارتىۋېلىپ ئۇنىڭغا بىر مۇشت ئۇرغانىدى، ئۇ يىقىلغان ئورنىدىن مۆدۈرۈپ-چوقۇرۇپ قوپۇپ، چۇشۇپ قالغان بۆكىگىمۇ قارىماي تالاغا قاچتى. ئەمدى نېمە بولار دەپ قورقۇپ تۇرسام، ئۇ ئىككى نەيزىلىك چېرىك باشلاپ كېلىپ ئېرىمنى باغلاتتى، كېيىن قامچىسى بىلەن يۈز-كۆزلىرىگە ئۇرۇپ قان چىقاردى. مەن ئۇنىڭغا يىلىندىم. ناھايىتى ئالساڭ جانىنى ئالارسەن، قىلغىنىڭنى قىل دەپ ئېرىمنى يۆلەپ تۇرىۋەردىم. ئىككى ياشلىق ئوغلۇم ئامان پېشىمنى چىڭ تۇتۇپ، ئارقامغا مۆكۈپ يىغلايتتى. ئۇ، ئۆيدىكى نەرسە-كېرەكلىرىمىزنى ئېلىشقىمۇ قويماي، بىزنى ھەيدەپ ماڭدى، ماڭماي

ئېلاجىڭ قانچە؟ ئېرىمنىڭ قوللىرى باغلانـدى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا نەيزە ـ قامچا. كۆرگۈلۈكىمىز شۇنىڭدىن تارتىپ باشلاندى. چېرىكلەر بىزنى قىزىل بۇرۇننىڭ هويلىسىغا ئەكىلىپ، ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى بىر كونا ئۆيگە تاشلىدى. كېيىن بىرسى كىرىپ ئېرىمنىڭ قولىنى بوشى- تىۋەتتى ۋە بىر ياغاچ تاۋاقتا، ياغاچ قوشۇق سېلىنغان ئوماچ ئەكىلىپ بەردى. بۇ قىزىل بۇرۇننىڭ بىزگە "كۆڭۈل بۆلگىنى" بولسا كېرەك دېدۇق. كېلىمىزدىن ھېچنىمە ئۆتمىدى. ئامانغا زورلاپ بىرنەچچە قوشۇق ئىچكۈزدۇق. ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا ھېلىقى كېلەڭسىز ئادەم بىزنى باشلاپ ئىچكىرىكى هويلىدىكى بىر كۆتۈرمە ئۆيگە ئەكىردى. ئۆي بەك سۆلەتلىك، بىز كۆرمىگەن نەرسىلەر جىقكەن. ئۆدۆلدىكى تامنىڭ ئالدىدا، قېلىن كۆرپە ئۈستىدە تەكىيىگە يانپاشلاپ قىزىل بۇرۇن يېتىپتۇ. ۋايـجان، ئۇنىڭ سەتلىكىنى دېمەمدىغان، قارىسا ئادەمنىڭ قورققۇسى كېلىدۇ. دېۋە دېگەن مۇشۇنداق قورقۇنچلۇق بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم مەن. ئېرىم بىلەن بىر-بىرىمىزگە قارىشىپ قويدۇق. ئامىنىم تىترەپ ئارقامغا ئۆتۈۋالدى. "ئولتۇ- رۇڭلار" دېدى قىزىل بۇرۇن. بىز چۆچۈپ كەتتۇق. ئۇنىڭ ئاۋازى كىشى قورققۇدەك يوغان ۋە سەت چىقتى. تىزلىنىپ ئۆدۆلدا ئولتۇر- دۇق. "باللار سىلەرنى ئازراق خاپا قىلغان ئوخشايدۇ، كېرەك يوق، ئۆيۈڭلارغا باشقا بىرسى بېرىپ ئولتۇردى، ـــ دەپ يەنە ھېلىقىدەك سەت ئاۋاز بىلەن سۆزلەيتتى ئۇ، ـــ ئەمدى سىلەرنىڭ ئۆيۈڭلار مۇشۇ يەر. ئاڭلىسام ئۇستا سازەندە ئىكەنسىلەر، بىزنىڭ هويلىمىزغا سىلەردەك ئادەم كېرەك. گايىدا ساز چېلىپ قوشاق ئېيتىپ بېرىسىلەر، ئۇندىن كېيىن ئۆينىڭ خىزمىتىگە قارىشىپ بېرىسىلەر، تاماق-كىيىمىڭلار بىزدىن بولىدۇ" دېدى، شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ قىزىل بۇرۇن هويلى-

سىدىكى "سازچىلىق" تۇرمۇشىمىز باشلاندى. نەدىكى سازنى دەيسىز، ھالىمىز قۇلىدىن بەتتەر بولدى. گايى كۈنلىرى قىزىل بۇرۇننىڭ كۆڭۈل ئاچقۇسى كەلگەن ۋاقىتلاردا، مېھمىنى كەلگەندە، ياكى توي-تۆكۈن بولغاندا ساز چالدۇرىدۇ. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا بولسا، ئېرىم ئاتخانىدىكى ئاتلارغا قارايدۇ، مەن بولسام باشقا دېدەكلەر بىلەن بىللە، ئۆي خىزمىتى قىلىمەن، مېنىڭ يېشىم چوڭراق بولغانلىقتىن نان يېقىش، كىر يۇيۇش، بالا بېقىش... دەك ئېغىر ئەمگەكلەرنى قىلدىم. كۈن چىققاندىن تارتىپ تۈن يېرىمىغىچە بىردەم ئارام ئالغىلىمۇ بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە "ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك" دېگەندەك تىل-ھاقارەت، قامچىلارنىڭ دەردى. قىزىل بۇرۇننىڭ ئىككى خاتۇنى بار ئىدى، چوڭى تۇغماس، كىچىكىنىڭ ئۈچ-تۆت ياشلاردا ئىككى يىغلاڭغۇ بىشەم بالىسى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇشمايدىغان كۈنلىرى يوق. قولى قېچىشسا مېنى ئۇرۇپ ئوينايدۇ. "ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقامنى" قىلىپ، ئۇ ئىككى خاتۇن بىر-بىرىگە دارىتمىلاپ مېنى تىللايدۇ، بەزىدە شۇنداق سەت تىللار بىلەن ھاقارەت قىلىدۇكى، چىدىغىلى بولمايدۇ. ئېرىم بولسا سەككىز-ئون ئاتنى بېقىش، ئېغىل تازىلاشتىن باشقا ھويلا سۈپۈرۈش، ئۇتۇن يېرىشقا ئوخشاش ئىشلار بىلەن باش كۆتۈرەلمەيدۇ. قورساق تويغۇدەك تاماق يوق، ئاشقان-تاشقان تاماق، كۆكىرىپ قالغان زاغىراغا ئوخشاشلار بىزنىڭ تامىقىمىز. بۇنداق "تاماق"لارنىڭ ياخشىراقى ئۇنىڭ "بارس" دېگەن ئەتىۋار ئىتىغا تېگىپ، ئاشقىنى بىزنىڭ. ئامان ئارقامدىن ئەگىشىپ" ئانا، نان!" دەپ يىغلىغىنى يىغلىغان.

...كۈنلەر ئۆتتى، ئايلار ئۆتتى، يىللارمۇ ئۆتتى. ئامان بەش

ياشقا كىرگەندە ئۇنى قوي بېقىشقا سالدى. چاپا-ئەلەم، ئاچلىق جېنىمىزنى بەك قىينىۋەتتى. ئېرىم جان ئاچچىقىدا قىزىل بۇرۇننى تىللاپ بىر قوشاق قېتىۋالغان. ئۇنى كىشى يوق يەردە ئېيتىپ ئۇچىمىز كۆڭۈل-كۆكسىمىزنى بوشىتىۋالاتتۇق. قىزىل بۇرۇن مېھمان قىچقارغان بىر كۈنى كەچقۇرۇن بىزنى ساز قىلىپ بېرىشكە چاقىرىپتۇ. "باش-كۆزۈڭنى رۇسلىۋېلىش، چوڭ مېھمانلار بار" دەپ ئاگاھلاندۇردى كېلەڭسىز بىزگە. قاراڭ بۇ گەپنىڭ "چىرايلىق"لىقىنى. باش-كۆزۈڭنىڭ نېمىسىنى رۇسلايسەن؟ قورساقنىچۇ؟ تاماق بولمىسا ئۇنى رۇسلىغىلى بولمايدۇ-دە. ئەتىگەندىن بۇيان نان يېقىپ، بالا بېقىپ، ئات بېقىپ، ئوتۇن يېرىپ، قوي بېقىپ، سۇ توشۇپ ھالى قالمىغان، ئاچلىقتىن قورسىقى كولدۇرلاپ تۇرغان سازچىلار قانداقمۇ "ساز" قىلسۇن؟! لېكىن ئىلاجىڭ قانچە. قىزىل بۇرۇننىڭ مېھمانخانىسىغا كىرسەك، شاراب ئىچىپ، ناز-نېمەتلەرنى يەپ، بىرمۇنچە باي بېگىملەر ئولتۇرۇپتۇ. بىزنى پەگا-دىكى كىگىزنىڭ پېشىگە ئولتۇرغۇزدى. مەن باربىت، ئېرىم تەمبۇر چالدۇق. ئامان دادىسى ياساپ بەرگەن كىچىك دېپىنى چالدى. ئۇ يەر-بۇ يەردىن ساز قىلىپ قوشاق ئېيتقان بولدۇق. ياخشى ساز بىلەن قوشاق نەدىن چىقسۇن؟ قىزىل بۇرۇنغا ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىغا غەزىپىڭ قايناپ تۇرسا، يەنە ئاچ، ماغدۇرسىز. "ياخشىراق چېلىش-مامسەن! نان يېمىگەندەك ئاۋازىمۇ چىقىشمايدۇ بۇ نېمىلەرنىڭ، مېنىڭ گۆش-ياغلىرىمنىڭ كۈچى نەگە كەتتى؟" دېدى قىزىل بۇرۇن ۋارقىراپ. بۇ گەپ بىزگە يامان ئەلەم قىلدى، "ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك" ئېرىمنىڭ غەزىپى تېشىپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئۇ ماڭا قاراپ "چالايلى" دېگەن ئىشارەت بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ئۇنىڭ ئۇيقۇسىزلىقتا قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى، ئۇ تەمبۇرىنى قولىغا ئېلىپ چېلىشقا باشلىدى. مەن پاربىتىنى قولۇمغا ئالدىم. قارىسام ئېرىم ھېلىقى قىزىل بۇرۇننى تىللايدىغان قوشىقىنىڭ ئاھاڭىنى باشلىۋەتتى. مەن قورقۇپ كەتتىم. يېلىنىش ئالامىتى بىلەن تىترەپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا قارىدىم. ئاخىرى "بولمايدۇ، بولمايدۇ. ئۇنداق قىلمايلى" دېدىم مەن شىۋىرلاپ. ئۇ خۇددى مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلىمىغاندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇپ قوشاقنى باشلىۋەتتى. ئۇنىڭ تەمبۇرىنىڭ ۋە قوشىقىنىڭ ئاۋازى ئادەتتىن تاشقىرى كۈچلۈك ۋە سۈرلۈك ئىدى. بۇنداق ئاۋازنى مەن ئىلگىرى ئاڭلاپ باقمىغان.

بەگ دەيدۇ، بېگىم دەيدۇ،
بەگ بەتتە پولۇ يەيدۇ.
ئاژۇندىكى ھەممە بەگ،
بىزنىڭ بەگكە يەتمەيدۇ.

تۈمەن پاتمان يېرى بار،
مىڭ-مىڭلىغان قۇلى بار.
ئېرى ئۆلسە كالتەكتە،
يېتىم ئوغۇل-قىزى بار.

ئىچەر ئۇ ئادەم قېنى،
ھەسەل، گۆش، ياغ يېگىنى.
ئۇنى باقان قۇللارنىڭ،
يەم بولدى قۇشقا تېنى.

ئۇ سەمرىپتۇ توڭگۇزدەك،
ھاڭرايدىكەن ئېشەكتەك.
كۆك ـ دېدەكلەر ئاچۇزار،
بوزلايدىكەن بوتىدەك.

ئۆيدە مڭلاپ ئۇلاغ،
ئۆزى سەت بىر داپ قۇلاق.
قىزىل بۇرنى شوخلىدەك،
تويماس بىر يوغان قورساق.

تۇتماسمۇ قۇل ئاھلىرى،
نامراتلارنىڭ زارلىرى.
يۈرىكىگە قادىلۇر،
يوقسۇللارنىڭ خەنجىرى.

چىداپ بولماس كالتەككە،
پىچاق يەتتى سۆڭەككە.
يەتمىگۈچە تۇرمايمىز،
ئاخىر ئەركىن تىلەككە!

. . . .

قوشاقنىڭ ئاۋىلىدا قىزىل بۇرۇن رازى بولۇپ بېشىنى لىڭشى-تىپ ئولتۇردى. كېيىن قوشاق ئۆزىگە قارىتىلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، تەرىنى پۇرۇشتۇرۇپ بىزگە قارىدى. قوشاق ئۇنى قاتتىق سۆككەندە "توختات!" دەپ ۋارقىرىدى قىزىل بۇرۇن ئالدىدىكى شىرەگە قولىنى

www.uyghurkitap.com

قاتتىق ئۇرۇپ. ھازىرغىچە كىشى تىل تەگكۈزۈپ باقمىغان، بۇ ئالەمنىڭ خوجايىنىغا بۇ قاتتىق ھار كەلدى بولغاي، ئۇ تىترەپ كەتتى. يوغان قورسىقىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ-چۈشۈپ تۇرۇشى چاپسانلاپ كەتتى. كۆزلىرى چەكچىيىپ يوغان قىزىل بۇرنىنىڭ ئۇچىدىن تەر چىقىپ كەتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ يارانلىرى ئالدىدا بۇنداق قوشاقنىڭ ئېيتىلىشى ئۇنىڭ "ئاكاك قارىغاي" دەپ يۇرگەن يۇقىرى ئىناۋىتىگە زەربە بولدى. ئۇ ئاچچىقىغا چىدىماي "يوقات بۇنى، ئەپچىقىپ كالتەكلەڭلار!" دەپ سەت ۋارقىرىدى. كالتەكچىلىرى ئېرىمنى سۆرەپ تاشقىرىقى ھويلىغا ئەپچىقتى ۋە كالتەكلىگىلى تۇردى. ۋاي باللىرىم، شۇ ۋاقىتتا ئامىنىم بىلەن ئىككىمىزنىڭ كالتەك ئاستىدا ئىڭراپ ئېغىناۋاتقان جان-جىگىرىمىزگە قاراپ قانداق ئازابلارنى تارتقانلىقىمىزنى مەن سىلەرگە چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيمەن، ئامان بالامنىڭ دادىسىدىن كۆزىنى ئالماي مېنىڭ بويىنۇمدىن قۇچاقلاپ، تاراملاپ ياش ئاققۇزۇپ "دادا، ۋاي جېنىم دادا" دەپ ۋارقىرىغىنى ھازىرمۇ قۇلىقىمدىن كەتمەيدۇ...

بارىبىتچى ئايال ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرالماي توختاپ قالدى. ئۇ بۇقۇلداپ يىغلىدى. قىلىچ ئانىسىنى قۇچاقلاپ: "ئانا! جېنىم ئانا..." دېگىنىچە ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتتى. ئولتۇرغانلار ئارىسىدىمۇ كۆز ياشلىرىنى ئېرتمىغان ئادەم قالمىدى، بەزى قىزلار مىشىلداپ يىغلايتتى. ئارسلان بىلەن يۇلتۇزمۇ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ، باشلىرىنى ئېگىپ ئولتۇراتتى. ئايال يىغىسىنى بېسىپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

"...بالام بىلەن ئىككىمىز كالتەكلەپ يېرىم جان قىلىپ تاشلانغان دادىسىنى ئاران «ئۆيىمىز»گە ئېلىپ كىردۇق. قانلىرىنى سۈرتۈپ، سۇ ئوتلىتىپ، تاڭ ئاتقۇچە بېشىدا يىغلاپ ئولتۇردۇق. تاڭ يورۇغاندا

ئۇنىڭ كۆزى ئۇيىقۇغا كەتتى. مەن ئەمدى مۇگدىگەن ئامانىنى قولۇمغا ئېلىپ تامغا يۆلەنگەنتىم. ھېلىقى كالتەكچىلەر ئىشىكنى تېپىپ كىرىپ، ئېرىمنى قوللىرىنى باغلاپ سۆرەپ ماڭدى، بالام بىلەن ئىككىمىز ئۆزىمىزنى ئۇنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ يىلىنىپ باقساقمۇ ئىلاجىمىز بولمىدى. ئۇنى سۆرىگىنىچە ئەپچىقىپ كەتتى. ئارقىسىدىن يۈگۈرگەنتۇق، ئىشىكنى ئېتىۋېلىپ بىزنى چىقارمىدى. بالام بىلەن ئىككىمىز قۇچاقلىشىپ پەرياد قىلاتتۇق. 'يەنە نېمە قىلار، كالتەك-لەرمۇ، ياكى تۆنەككە تاشلارمۇ؟ يا بولمىسا...' ئاخىرىنى ئويلاشمۇ بەك ئېغىر ئىكەن. ئاھ! باللىرىم، سىلەرگە مەن قايسى تىلىم بىلەن ئېيتاي. كېيىن ئاڭلىسام كالتەك بىلەن مىجىپ تاشلانغان يېرىم جان ئېرىمنى ئاتقا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. ئۆلۈكنى سورىسام بېرىش-مىدى، قەيەرگە كۆمۈۋەتتى؟ ياكى ئىتقا تاشلاپ بەردىمۇ؟ ئۇنىسىنى بىلمىدۇق"

ئانا-باللار يەنە قۇچاقلىشىپ يىغلاشتى، ئۆيدە ئولتۇرغانلارنىڭ كۆپەيمۇ ئۈن سېلىپ يىغلاشتى، ئارسلانمۇ يىغلىدى. يۇلتۇز بىلەن ساندۇلاچ يىغلىغانچە كېلىپ ئانا-باللارنىڭ كۆز يېشىنى ئېرتتى. قۇندۇز يۇلتۇزنى قۇچاقلاپ يىغلىدى. ئۆيدە يەنە يىغا ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلدى. باربىتچى ئايال يىغىسىنى پەسەيتكەندىن كېيىن، ھېكا-يىسىنى داۋام قىلدى:

"بۇنىڭ بىلەن ئىش تۈگىمىدى، تېخى كۆرگۈلۈكىمىز بار ئىكەن، ئانا-بالا ئىككىمىزنى ھايۋاندىن بەتتەر ئىشلەتتى. قوشاقتىن قورقتى بولغاي، ساز چالدۇرمايدىغان، قوشاق ئېيتقۇزمايدىغان بولدى. دادىسى ئۆلگەندە قورسىقىمدا ئۈچ ئايلىق قالغان بۇ بىچارە قىزىم تۇغۇلدى. قول موماي بۇنىڭغا چىمەن دەپ ئات قويۇپ بەردى.

يىللار ئۆتۈپ ئامان بەش ياشتىن ئەمدى ئاشقاندا، ئۇنى مال باققۇزۇش ئۈچۈن باشقا پادىچىلارغا قوشۇپ چۆلگە ھەيدىۋەتتى. ئەمدى ماڭا بالا دەردى قوشۇلدى..."

ئايال قۇندۇزنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— شۇنداق، بالىلىرىم، "ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار" دەپ چىمەننى ئاران بالالىقتا بېقىپ ئىككى ياشقا كىرگۈزدۈم. ئېشەكتەك ئىشلەيمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە كالتەكنىڭ دەردى. ئاخىرى زارلاپ يۈرۈپ ھالىمدىن كېتىپ قالدىم. قاخشىغىنىڭ بىلەن نېمە چارە بار. ئۇنىڭغا بەۋا كېلەلمەيسەن-دە؟ بىر كۈنى يىغلاپ ئولتۇرسام قول موماي كىرىپتۇ، "ۋاي قىزىم، ئىش چاتاق، بۇ جاللاتلار ئامانىنى ئىگىسىز قول قىلىۋېلىش ئۈچۈن، سېنى ئىشقا يارىماس دەپ يوقاتماق بولۇۋاتىدۇ. مەن ئەر-خوتۇن ئىككىسىنىڭ مەسلىھەتىنى ئاڭلاپ قالدىم..." دېدى. ماڭا يەنە ئەندىشە چۈشتى. مەسلىھەتلىشىپ چىمەننى مومايغا تاپشۇردۇم. بوينىغا مانا مۇشۇ تۇمىرىمنى ئېسىپ قويدۇم، — ئانا چىمەننى قۇچاقلاپ يىغلىدى. چىمەن ئانىسىنى قۇچاقلاپ ھۆركىرەپ يىغلىدى، — ...ئىككى-ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئاخشىمى تېخى ئۇخلىماي ئويلاپ ئولتۇراتتىم، ئىشىكنى ئەنسىز ئېچىپ ئۈچ ئادەم كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ قولىدىكى كونا كىگىز ۋە ئارغامچىنى كۆرۈپ قورقۇپ يۈرىكىم قىنىدىن چىققۇدەك بولدى. ئۇلار كېلىپلا پۇت-قولۇمنى باغلىدى، ئاغزىمغا لاتا تىقتى. ئاندىن مېنى كىگىزگە ئوراپ ئارغامچا بىلەن قاتتىق باغلىدى. ۋارقىراشقىمۇ، تېپچەكلەشكىمۇ ئىلاجىم يوق. كۆتۈرۈپ ئەپچىقىپ ئارقا ئىشىك ئالدىدا تەييار تۇرغان بىر ھارۋىغا سالدى، ئېلىپ ماڭدى. ئەمدى ئۆلدۈم، دەپ ئويلىدىم...تاڭ ئېتىپ، كۈن ئارغامچا بويى

www.uyghurkitap.com

ئۆرلىگەندە بىر جاڭگالدا ھارۋىنى توختاتتى. ئاندىن مېنى ئادەم يوق قۇم دۆۋىلىك، يۇلغۇنلۇق جاڭگالغا باغلاقلىق بويى تاشلاپ كېتىشتى. ۋارقىراي دېسەم ئۈنۈم چىقمايدۇ. قۇم ئۈستىدە دومىلاي-مەن. ئۇسساپ ھالىم قالمىدى. كۆزۈم قاراڭغۇلىشىپ، بېشىم ئايلىنىدۇ. تۇرۇپ-تۇرۇپ ئېسىمدىن كېتىمەن...بىر ۋاقىتتا كۆزۈمنى ئاستا ئاچسام ئاق ساقاللىق بىر بوۋاي بېشىمدا ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ "يەنە تىرىك ئىكەن" دېدى-دە، ئارغامچىنى بوشىتىپ، مېنى كىگىزدىن چىقىرىپ، قول-پۇتلىرىمنى بوشاتتى. خۇشلۇقۇمدىن گەپ قىلالماي يىغلاپ كەتتىم. "ھېچ گەپ يوق قىزىم، ئامان قالدىڭ" دېدى بوۋاي ۋە بېلىگە ئېسىقلىق قاپاقتىن سۇ ئىچكۈزدى، ماڭا جان كىردى. مەن بوۋايغا ھالىمنى قىسقا سۆزلەپ بەردىم. "يۈر مەن بىلەن، بىزنىڭ ئۆيگە بارايلى" دېدى بوۋاي ۋە مېنى ئېشەككە مىندۇرۇپ ئېلىپ ماڭدى. بوۋاي ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ ئاۋال قىزىق چاي، كېيىن نان بەردى. سۆز سورىمايلا ياتقۇزۇپ قويدى. كەچقۇرۇن ئۇيقۇدىن ئويغانسام، بوۋاي يېنىمدا ئولتۇرۇپتۇ. "ئەمدى ئامان قالدىڭ، مېنىڭ قىزىم بولغىن بىللە تۇرايلۇق" دېدى بوۋاي. خۇددى ئاتا-بالىدەك بىللە تۇردۇق. ئۇ ئوتۇنچىلىق قىلىدۇ، مەن ئۆيگە قارايمەن. كېيىن ئۆچكە ئېلىپ باقتۇق، كايىدا ئۇنىڭ سۈتىنى ئىچىمىز...كېيىن بىلدىم: بۇ قىزىل بۇرۇننىڭ ئۆيىدىكى قۇل مومايىنىڭ ئېرى بولۇپ، بىر ئېشىكى بىلەن ئوتۇنچىلىق قىلىدىكەن.

ئارىدىن كۆپ يىللار ئۆتۈپ، كىشىلەر ئارىسىدا "يەنە بىر يېڭى بۇغراخان چىقىپتۇ ئىمىش، ئۇ كىشىلەرگە ياخشىلىق قىلار ئىمىش،" دېگەن مىش-مىشلار تارالدى. شۇ ئارىدا قىزىل بۇرۇننىڭ ئۆيىدىكى قۇل مومايمۇ قايتىپ كەلدى. كۆز يېشى قىلىپ كۆرۈشتۇق. مانا مۇشۇ كونا

www.uyghurkitap.com

قەدىناس بارىتنى ئالغاچ كەلگەنىكەن، بەك خۇش بولۇپ كەتتىم. سىڭ يادىم ئامان بىلەن چىمەنىدە ئىدى. ئولتۇرۇپ مومايدىن ئۇلار-نىڭ ئەھۋالىنى سورىدىم، موماي ئۆزى بىلگەن ئەھۋالىنى بىر-بىرلەپ سۆزلەپ بەردى... مومايىنىڭ ئېيتىشىچە: چىمەن چىرايلىق ئۆسۈپ، بەش-ئالتە ياشقا يەتكەندە، قىزىل بۇرۇن ئۇنى يەنە بىر قولدارغا سېتىۋېتىپتۇ. ئامان تاغدا مال بېقىۋاتقان يېرىدىن قېچىپ كېتىپتۇ. ئۇنى ئىزدەپ تاپالماپتۇ... گەپىنىڭ بۇ يېقىنى سىلەر بىلە-سىلەر بالىلىرىم..."

بارىتچى ئايال بىر چوڭقۇر تىنىپ، قىلىچقا قاراپ توختىدى. قىلىچ كۆز ياشلىرىنى ئېرتىپ سۆز باشلىدى: "...چۆل-باياۋاندا مال بېقىپ يۈرۈپ هالىم قالمىدى. ئاچ-زارلىق، بىر ئوغلىقى يۈتۈپ كەتسە، بېشىغا بالا، تاياق ئاستىدىن قۇتۇلالمايسەن. كېيىن ئانامنى يوقىتىۋېتىپتۇ، دەپ ئاڭلىدىم... ئاخىرى بىركۈنى، بېشىمغا كەلگەننى كۆرەرمەن. دەپ قاچتىم. بىر چوڭ بازارغا كېلىپ نان تىلەپ يۈرسەم، بىرسى مېنى باشلاپ بىر چوڭ هويلىغا ئېلىپ باردى. ئۇمۇ بىر چوڭ بايىنىڭ ئۆرنىكەن. "ھەممە يەردە قازاننىڭ قۇلىقى تۆت" ئىكەن، بۇ يەردىمۇ ياخشى كۈن كۆرەلمىدىم. قارىسام ئۇ بايىنىڭ ئۆيىدە ماۋۇ ئۇكام يىغلىپ-قويۇپ ئىشلەپ يۈرۈپتۇ. تونۇش-تۇق، بىر-بىرىمىزگە يار-يۆلەك بولۇشتۇق. قىيىن-قىستاقتا ئاي-يىللارنى ئۆتكۈزدۇق، كېيىن ئۇ باي بىزنى ئاۋات دېگەن جايدا يەنە بىر بايغا ساتتى. ئۇنىڭ چوڭ خوجايىنى خان ئوردۇسىدا كاتتە-باش دەپ ئاڭلىدۇق. كېيىن باي بىزنى مۇشۇ شەھەرگە ئېلىپ كېلىپ ساتماقچى بولۇپ تۇرغاندا بىر ئاتلىق يىگىتلەر كېلىپ قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىپ كەتتى. ئۇلار ئۇلۇغ سۇتۇق بۇغراخان بىلەن مانا مۇشۇ

ئارسلان ئاكام ئىدى..."

ئانا ھاياجانلىنىپ ئارسلانغا قارىدى ۋە ئورنىدىن قوپۇپ ئۇنىڭغا تازىم قىلدى. "مىلك ياشقا كىرسىلە ئوغلۇم. ئاۋۇ يەنە بىر كىشىگە، بۇغراخان دېدىڭمۇ بالام، ئۇلۇغ كىشى ئىكەن، مەندىن جىق ھەشقاللا ئېيتىپ قويسىلا، "دېدى. كېيىن كۆپچىلىككە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— "مەن باللىرىمنىڭ مۇنداق ياخشى كۈنلەرگە يەتكىنىنى نەدىن بىلەي، ئۇن-تىنى يوق، ئۆلۈپ كەتكەندىمۇ دەپ ئويلىدىم. ھايات بولسا بىر دېرىكى چىققىدۇ قالار دەپ، بوۋاي، موماي بىلەن خوشلىشىپ باربىتنى قولۇمغا ئېلىپ يولغا چىقتىم. باربىتچىلىق، قوشاقچىلىق بىلەن قورساق باقتىم، ئۇزاق-ئۇزاق يۇرتلارنى كەزدىم. شەھەرلەرنى ئايلاندىم، سەرگەردان بولۇپ باللىرىمنى ئىزدىدىم، خەۋىرىنى ئالالمىدىم. ئاخىر مۇشۇ شەھەرنى چوڭ شەھەر دەپ ئاڭلاپ ئىز-دېرىكى چىقىپ قالار دەپ كەلدىم. كەلگىنىمگە ئۈچ-تۆت ئاي بولدى. بۈگۈن بۇ يەردە باللىرىم بىلەن ئۇچرىشارمەن دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدىم...، — ئانا كۈلۈمسىرەپ باللىرىنى قۇچاقلىدى. باشقىلارنىڭمۇ چىرايى ئېچىلدى.

— بەك ياخشى بولدى ئاچا، — دېدى ئارسلان، — ھەممىمىز بىر چوڭ ساۋاق ئالدۇق. ئۇزاق يىللار جاپالىق، سەرگەردانلىقنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئانا-بالىلارنىڭ تېپىشىشى بۇمۇ چوڭ بىر توي، چوڭ خۇشاللىق. سىلى ئەمەس، بىزمۇ بەك خۇش بولدۇق. ئەمدى بىز باشقىچە توي قىلىمىز، سىلى باللىرى بىلەن مۇڭدىشىپ ئۈچ-تۆت كۈن دەم ئالسىلا.

ئانا ئارسلاننىڭ سۆزىگە خۇشاللىق بىلەن رازىلىق بىلدۈردى.

باشقىلارمۇ قوشۇلدى. لېكىن "باشقىچە توي"نىڭ قانداق توي ئىكەن-لىكىنى ئانىمۇ ۋە ئۆيدە ئولتۇرغان كىشىلەرمۇ چۈشىنەلمىدى. قىلىچ بىلەن ئادارگۈل ۋە ئەركىن بىلەن قۇندۇز بىر-بىرىگە يەر ئاستىدىن قارىشىۋالدى، بۇنىڭ مەنىسىنى بۇلاردىن باشقا ئارسلان بىلەن يۇلتۇزلا بىلەتتى.

ئاخشىمى ئارسلان بىلەن يۇلتۇز مەسلىھەتلىشىپ ئىككى جۈپ قىز-يىگىتنىڭ توينى بىللە قوش توي قىلىدىغان بولدى. ئىككى جۈپ: بىرى، قىلىچ-ئادارگۈل، يەنە بىرى، قۇندۇز-ئەركىن. بۇنىڭ سەۋەبىنى يۇلتۇز ئارسلانغا چۈشەندۈردى، ئاڭلىغانلىرىنى ئىلگىرى مۇنداقلا ئېيتقان بولسىمۇ، تولۇق ئېيتمىغان. ئۇ ۋاقىتتا يۇلتۇزنىڭ ئۆزىمۇ قىلىچ بىلەن قۇندۇزنىڭ ئايرىلىشىغا قوشۇلمايتتى. ئەمدى ئەھۋال باشقىچە بولۇپ چىقتى.

ئىش مۇنداق ئىدى:

قىلىچ بىر كۈنى ئاتلىق كوچىدا كېتىپ بېرىپ بىر ئاتلىق ئادەمنىڭ بىر قىزنى ئۇرۇپ يىقىتىپ، پەرۋاسىزلا كېتىپ قالغانلىقىنى كۆردى، ئۇ دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ، قىزنى يۆلىدى. پۇتى سۇرۇلۇپ قاناپتۇ. سول قولىنىڭ بىغىشى چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ، قىزنى ئات ئالدىغا ئېلىپ ئەمچىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئەمچى قولىنى سىلاپ تېڭىپ قويدى، پۇتىنى سۇرتۇپ باغلاپ قويدى. كېيىن قىلىچ قىزنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قويدى. قىز كۆز يېشى قىلىپ رەھمەت دېدى. ئانىسى "ئۆزلىرىگە مىڭ رەھمەت. قىزىم ئادارگۈلنى قۇتقۇزۇپ قويۇپلا" دېدى. كېيىن قىلىچ ئادارگۈلنى ئىككى-ئۈچ قېتىم ئۇچراتتى. قىز ئۇنىڭغا بەك ھۆرمەت قىلاتتى. بىر قېتىم قىز مەكتەپ-تىن قايتىۋېتىپ يولدا قىلىچنى ئۇچراتقاندا باشقىچىراق ئىپادە

بىلدۈردى. ئۇيناپ تۇرغان كۆزلىرى ئۈيۈلۈپ قىلىچىنىڭ كۆزىگە قارىيالمىدى. "سىزنى ئاخشام چۈشۈمدە كۆرۈپ قالدىم" دېدى قىز ۋە يۈزى قولاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى. راست، ئۇ قىلىچنى چۈشىدە جىق كۆرەتتى، قىلىچ سەزدى، ئۇنىڭ مۇھەببىتىگە ھۆرمەت قىلدى. "رەھمەت سىڭلىم" دېدى ئۇ. ئۇنىڭدىن ئارتۇق گەپ قىلالمايتتى. قىز لېۋىنى چىشلەپ يەرگە قارىغىنىچە يۈرۈپ كەتتى. ئەمما ئادار-گۈلنىڭ سىياقى پات-پاتلا قىلىچنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ قالاتتى.

ئەركىننىڭ قىلىچ بىلەن قۇندۇزغا قاراپ مەسلىكى كېلەتتى. بىر كۈنلىرى ئۇنىڭ قۇندۇزنى كۆرگۈسى كېلىدىغان بولۇپ قالدى. گايى كېچىلىرى ئويلاپ ئۇخلىيالمايتتى. "غەلىتە ئىش!؟" دەيتتى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە. دېمىسىمۇ قۇندۇز بەكلا سۆيۈملۈك قىز. ئۇنىڭ قىلىچتەك ياخشى دوستى بار-دە. ئۇلار بەك ئامراق...شۇنداق بولۇپ قالسىغۇ!... بۇ تازا قىزىق ئويلاش بولدى-دە، دەيتتى ئۇ ئۆزىنى ئەيىبلەپ. بىركۈنى قۇندۇز بىر ئالمىنى ئىككىگە بۆلۈپ قىلىچ بىلەن ئەركىنگە بەرگەنىدى، ئەركىننىڭ يۈرىكى ئېغىپ كەتتى، ئۇ ئىختىيارسىز قۇندۇزنىڭ كۆزىگە قارىغانىدى، قۇندۇز ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئەپقېچىپ، قىلىچ بىلەن كۈلۈپ سۆزلىشىپ كەتتى. قۇندۇز بۇنىڭ بىلەن "سىز كۆزىڭىزگە ئاۋايلاڭ، مېنىڭ مۇنداق ئوبدان دوستۇم بار" دېمەكچى ئىدى، ئەركىن بۇنى چۈشەندى. ئۇلارنىڭ سەمىمىي مۇھەببەتلىرىگە ئوخشاشلا ھۆرمەت قىلاتتى. لېكىن قۇندۇزنىڭ سۈرىتى گايىدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ "لاپپىدە" ئۆتۈپ كېتەتتى. بۇنداق ۋاقىتلاردا ئەركىن "ياق، بۇلار مېنىڭ ياخشى دوستلىرىم" دەپ ئۆزىدىكى خاتا خاھىش ئالامەتلىرىنى رەت قىلاتتى.

ئاشكارا بولمىغان بۇ مۇھەببەت يىپلىرىنى يۇلتۇز بىلەتتى. ئاپالارنىڭ ئۆز تىللىرى، ئۆز قۇلاقلىرى بولىدۇ-دە.

"بۇ بەك ياخشى بولدى" دېدى ئارسلان يۇلتۇزنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىغاندىن كېيىن. ئۇلار بۇ تۆت ياشنى جۈپلەپ، قوش توي قىلىشقا قارار قىلىشتى. سۇتۇق بىلەن ئايدىڭغا ئېيتىپ، ئۇلارنىڭ پىكرىنى ئالماقچى بولدى.

ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن ئارسلان قۇلدۇز بىلەن ئوردۇغا باردى.

— توي ياخشى ئۆتكەندۇ؟ — دېدى ئۇلارنى كۆرۈپلا سۇتۇق بۇغراخان.

— توي ياخشى تۈگۈل، زادى بولمىدى، — دېدى ئارسلان كۈلۈمسىرەپ. ئايدىڭ ئەنسىرەپ سورىدى:

— نېمە گەپ، بىر يامان ئىش چىقتىمۇ؟ يۇلتۇز جاۋاب بەردى:

— ئىش چىققاندىمۇ، چوڭ ئىش دەڭا؟

خان بىلەن خان ئاغىچا ھەيران بولۇپ ئۇلارغا قاراشتى. ئارسلان تويىنىڭ بۇزۇلۇش سەۋەبىنى سۆزلەپ بەردى. سۇتۇق بۇغراخان بىلەن خانىش ئايدىڭ ھەيران بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى.

— بۇغۇ ياخشى ئىش بوپتۇ. ئانا-بالىلار تېپىشىپتۇ. ئەمدى قانداق قىلماق كېرەك؟ — دەپ سورىدى سۇتۇق.

يۇلتۇز قوش توي قىلىش ۋە ئۇنىڭ سەۋەبلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

— سىنىڭ بىلمەيدىغىنىڭ يوق، يۇلتۇز، — دېدى ئايدىڭ كۈلۈپ، — قىز-يىگىتلەر بىلەن سۆزلىشىش كېرەك.

— تۆتىلىسى چوقۇم خۇش بولىدۇ. تويىنى ھازىرقى تەبىيارلىق بىلەن كېلەر ھەپتىلا قىلىۋەتسەك، — دېدى ئارسلان ئايدىڭنىڭ سۆزىگە ئۇلاپلا. سۇتۇق بىلەن ئايدىڭ قوشۇلدى.

بىر ھەپتىدىن كېيىن قوش توي بولدى. قىلىچنىڭ ھويلىسى توي تەنتەنىسى بىلەن يەنە جانلىنىپ كەتتى. ھېلىقى چوڭ ئۆيدە قىز-يىگىتلەر تولۇپ ئولتۇرۇپتۇ. تۆردە ئەمدى توي كىيىملىرى بىلەن بېزەنگەن ئىككى جۈپ قىز-يىگىت: قىلىچ-ئادارگۈل، ئەركىن-قۇندۇز تىزىلىشىپ، خۇشال-خۇرام ئولتۇرۇشقان، ئەركىن بىلەن ئادارگۈل قورۇنۇپراق ئولتۇرۇشىدۇ. ئارسلانمۇ بار، ئۇنىڭ يېنىدا بارىبىتچى ئايال. يۇلتۇز يەنە توينىڭ باشقۇرغۇچىسى. ساندۇلاچ مېھمانلارنى كۈتۈپ پىرقىراپ يۈرىدۇ. ئۆيدە ساز، ناخشا-قوشاق قايناپ كەتتى. نەغمە-ناۋا ئاۋازلىرى ھويلىدىن ھالقىپ كوچىلاردا ياڭرىماقتا.

قىز-يىگىتلەرنى بىر قىسىم دوستلىرى بىلەن باشقا بىر ئۆيگە باشلاپ چىقىشتى. ئۇ يەردە ئىككى قېتىم نىكاھ ئوقۇلدى. ئاخۇنۇمغا تون كىيگۈزۈلدى. كېيىن كۆپچىلىك يىگىت-كېلىنلەرنى مۇبارەكلەشتى.

نىكاھتىن كېيىن قىلىچ بىلەن ئادارگۈلنى تەنتەنە بىلەن ئىچ-كىرىكى ھويلىدىكى بېزەلگەن بىر ئۆيگە يۆتكەپ كىرىشتى. ساز-قوشاق، ئويۇن-چاقچاقلار قايناپ كەتتى.

ئەركىن بىلەن قۇندۇزنى قىز-يىگىتلەر، ئەلنەغمىچىلەر داپۇ دۇمباق، ناخشا-قوشاقلار ۋە توساق چاچقۇلار بىلەن ئەركىننىڭ ھويلىسىغا يۆتكىدى.

قوش توي خۇشلۇق ئۈستىگە خۇشلۇق قوشۇۋەتتى. ھەممە خۇش: يىگىتمۇ خۇش، كېلىنمۇ خۇش، يارانلارمۇ خۇش. سۇتۇق بۇغراخان بىلەن ئايدىڭ خانىشنىڭ تويغا ئەۋەتكەن سوۋغاتلىرى توينىڭ قىزغىنلىقىنى ئاشۇرۇۋەتتى...

ئالتىنچى باب

يەركەن دەرياسى بويىدىكى جەڭ

كۆكيار مىڭباشى قاغىلىقنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، شەھەر، يېزىلارمۇ قالايمىقان بولۇپ كەتتى. ئۇرۇشتا قان تۆكۈلگەندىن تاشقىرى، كۆكيار مىڭباشى ئىسلام دىنىدىن چېكىنمىگەنلىكى ئۈچۈن كۆپلىگەن مۇسۇلمان ئەمەلدارلارنىڭ بېشىنى ئالدى. مۇسۇلمان چېرىك ۋە ئەمەلدارلارمۇ چېكىنىش ئالدىدا بىرمۇنچە "كاپىر" ئەمەلدارلار ۋە راھىب-لامالارنىڭ بېشىنى ئالدى. بۇ سوقۇش ئەمەلىيەتتە دىنىي ماجىراغا ئايلاندى. خەلقمۇ ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتتى. شەھەردە مۇسۇلمانلار كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلاتتى. يېزىلاردا بۇددا دىنىغا ئىشەنگۈچىلەر كۆپچىلىك ئىدى. كۆكيار تېغى رايونىغا بولسا تېخىچە ئىسلام دىنى بارمىغانىدى. مىڭباشى ئىسلامغا قارشى تۇرۇپ بۇددانى قوغدايتتى.

كۆكيار مىڭباشى ئەسلىدە كۆكيارلىق بىر باينىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى پۈتۈن كۆكيارنىڭ خوجايىنى ئىدى. ئۇ، ئەڭ جاھىل روھانىي بۇددىست ئىدى. قۇللارنى ئېزىشتە دىنىنى ئاساسىي قورال قىلاتتى. ئوغلىنى كىچىكىدىن تارتىپلا بۇتخانىدا راھىب بولۇشقا بەرگەن. كېيىن بىرەر مەنسەپ تېگىپ قالار دەپ ئۇنى بۇتخانىدىن قايتۇرۇپ چېرىكلىككە بەردى. ئۇ، قەدەممۇقەدەم كۆتۈرۈلۈپ، ئاخىرى مىڭباشىلىق چېرىك مەنسەپكە

ئېرىشتى. شۇنىڭدىن باشلاپ كىشىلەر ئۇنى كۆكيار مىڭباشى دەپ ئاتىدى.

كۆكيار مىڭباشى ئىسلام دىنىغا قارشى چېرىك ئەمەلدارلار ئىچىدە ئەڭ قاتتىقى بولۇپ چىقتى. باشقىلار ئاستا-ئاستا ئىسلام دىنىغا ئۆتۈپ كەتسىمۇ، ئۇ "بۇتنى قوغداش، مۇھەممەدكە قارشى تۇرۇش" نىيىتىدىن كەچمىدى. ئاخىرى ئۇ، سۇتۇق بۇغراخانىدىن قورقسىمۇ، ياكى تەييارلىق قىلماقچى بولدىمۇ، ئۆلۈش يىلى چېرىك-لىرىنى باشلاپ كۆكيارغا چىقىپ كەتتى. تاغ رايونىدا بۇددا دىنىنى چىڭ ساقلىدى، ئىسلامغا قارشى تۇردى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئەلدىكى بىرىنچى مۇسۇلمان ۋە ئىسلام دىنىنىڭ ھىمايىچىسى سۇتۇق بۇغرا-خانغا قارشىلىق ئىپلان قىلدى. خان تۇرلۇك يوللار بىلەن ئۇنىڭغا "نەسىھەت" قىلدى، تەھدىتمۇ سالدى، كۆكيار مىڭباشى كۆنمىدى. ئاخىرى يالغۇز كۆكيار رايونىدىلا ئەمەس، ئەلنىڭ باشقا جايلىرىدا ئىسلامغا قارشى كىشىلەرنىڭ قورالىق ئىسيانى بولۇپ قالدى. كۆكيار مىڭباشىنىڭ ئوردۇكەنتتىكى بۇغراخانغا قارشى تۇرغۇچىلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولغانلىقى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس ئىدى.

كۆكيار مىڭباشىنىڭ دادىسى بۇقابەگ چوڭ قۇل سېتىقچىسى ئىدى، سودىسىنى ئاساسەن تاغ رايونلىرىدا ئېلىپ باراتتى. ئۇ تاغلارنى ئاتلاپ پامىر ئېتەكلىرىدىن گويا تاغ باغرىلىرىغىچە باراتتى. يېقىنقى ئىككى-ئۈچ يىلدىن بېرى پامىرغا ماڭالمايدىغان بولۇپ قالدى، كۆپرەك تاغ ئارىلاپ قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ سايلىرى-غىچە بارىدىغان بولدى. ئۇ تاغلاردا تېخى ئىسلام دىنىغا كىرمىگەن يەرلىك خەلق بار ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، چەتتىن كەلگەن بۇددا-چىلارمۇ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ خېلى جىق چېرىكلىرى بار ئىدى.

www.uyghurkitap.com

بۇقابەگ بۇ جايلارغىچە كېلىپ، بۇددا چېرىكلىرى بىلەن ئېلىم-سېتىم قىلىپ يۈرۈپ، ئاخىر ئۇلار بىلەن تونۇشۇپ دوست بولۇشۇپ قالدى. ئۇ، بىر ئىلاج قىلىپ بۇدداچى چېرىكلەرنى باشلاپ كېلىپ ئۇلار بىلەن بىللە قاغىلىق، يەركەنگە، ھەتتا قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشنى، ئىسلامنى يوقىتىپ، بۇددانى تىكلەشنى ئويلايتتى. ئۇ، بۇ پىكرىنى ئوغلى بىلەن مەسلىھەتلەشكەندە ئوغلى قوشۇلدى. بۇقابەگ بىر قېتىم قاراقۇرۇم ياقتىن قايتىپ كېلىپ ئوغلىغا خۇش خەۋەر ئېيتتى. ئۇ، ئۆزلىرىنىڭ مەقسەتلىرىنى بۇددا باشلىقلىرىغا ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ تولۇق قوشۇلغانلىقىنى ئېيتتى.

— ئۇلار تازا خۇش بولدى، — دېدى ئۇ ئوغلىغا ۋە بۇددا باشلىقلىرىنى ماختاپ كەتتى، — بىر چوڭ راھىب بار ئىكەن، پېشانىسىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدۇ. كىشىلەر ئۇنى كۆرسىلا باش قويىدىكەن. مەنمۇ ئىككى قېتىم باش قويدۇم. بېشىمنى سىلاپ باش-ئايىغىمغا قاراپ قويدى. ئۇنىڭدىن كېيىن دوست بولۇشۇپ كەتتۇق. ئەمدىلىكتە بولسا تەپ تارتماي كىرىپ كېتىۋېرىمەن. ئۇ، ئورنىدىن قوپۇپ مېنى قارشى ئالىدۇ، دېگىنە...

— سىزنى بەك ھۆرمەت قىلىدىكەن-دە؟

— شۇنداق بولماي. بىر دىنداش بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر قېتىم بارغاندا قۇرۇق قول بارمايمەن-دە؟

— ھە-ھە، سىلەرنى دوست قىلغان مۇشۇ "پۇل قول" بولسا كېرەك. قاراڭ ئاتا، ئاۋۋالدا ئۆز چۈنتىكىنى ئويلىمايدىغان ئادەم بار دېسە مەن ئىشەنمەيمەن. "قول ئىچىگە ئېگىلىدۇ"-دە؟

— ئۇنداقمۇ دېمە، بىزگە ياردەم قىلغىلىۋاتىدىغۇ، بۇ تېشىغا ئېگىلگەنلىك ئەمەسمۇ؟

— ھە، شۇنداق، ئىچىگە ياخشىراق ئېگىلىش ئۈچۈن تېشىغا ئازراق ئېگىلىپ قويماي بولمايدۇ. بىر دېندا بىز. ئۇنىڭدىن تاشقىرى بۇ ياقلارغا كەلسە "قول قۇرۇق" قالمايدۇ. ھە، ھېلىقى چېرىك-باشى نېمە دەيدىكىن؟

— ئۇنىڭ گېپىنى قويۇڭ. "قوي ئۈچۈن جېنىم تەييار!" دەيدۇ، ئۆزى بارستەك ئادەم. "قاس-قاس-قاس" ماڭسا يەر تىترەپ كېتىدۇ. "مەن چېرىك باشلاپ بارىمەن" دەيدۇ ئۇ مەيدىسىگە ئۇرۇپ، "مۇسۇلمانلارنىڭ باشلىرى مېنىڭ نەيزەم بېشىدا ئوينىسۇن!" دەيدۇ.

— ئاتا، كېيىن بارس ھەممە ياقنى بېسىۋېلىپ، شىرغا يول بەرمەسمىكىن، دەپ قورقىمەن.

— تېخى يوق ئىشتىن قورقۇپ يۈرەمسەن؟ سېنىڭ چېرىكىڭ جىق. ئۇلار ھەممە چېرىكنى ئېلىپ كەلسىمۇ، سېنىڭكىگە يېتەلمەيدۇ. يامىنىغا كەلسە چەترەك بىر-ئىككى شەھەرنى بېرىپ قويارمىز.

شۇنداق قىلىپ ئاتا-بالا ئۇزاق سۆزلەشتى. ئاخىر بۇدداچى چېرىكلەر بىلەن بىرلىشىپ "ئىسلامنى يوقاتماق" بولۇشتى.

بۇ يىل يازدا بۇقا بەگ ئىككى قېتىم ئۇ ياققا بېرىپ قايتتى. كېيىنكى بېرىپ قايتىشىدا بىر ياشراق راھىب بىلەن، بىر چېرىك-باشنى باشلاپ كەلدى. راھىب يەرلىك راھىبلار بىلەن بىللە ئىبادەتكە باشلامچىلىق قىلىشقا كىرىشتى، چېرىكباشى بولسا كۆكيار مىڭباشىنىڭ يېنىدىن كەتمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇلار ھۇرمەتكە ئىگە بولدى. بۇقابەگ ئۇلارنى پايپېتەك بولۇپ كۈتەتتى.

قاغىلىققا قىلىنغان ھۇجۇم تۇيۇقسىز باشلاندى. بۇددا چېرىكلىرى

www.uyghurkitap.com

تاغ ئارىلاپ گوٴما بىلەن قاغىلىق ئارىلىقىدىن چوٴشتى. مىڭباشى كۆكياردىن چوٴشوٴپ، يەركەن دەرياسىنى بويلاپ تۆۋەنلىدى ۋە كوٴنچىقىشقا بوٴرالدى. ئۆلار مەسلىھەتلىرى بويىچە بىرى كوٴنپېتىشتىن، بىرى شىمالدىن شەھەرگە ھوٴجوٴم قىلدى.

قاغىلىقتىكى سوٴتوٴق بوٴغراخاننىڭ چېرىك باشلىقلىرى كۆكيار مىڭباشىغا تاقابىل توٴروٴشنىلا ئويلايتتى، كوٴچىموٴ ئۆلارغا يېتەتتى. لېكىن باشقىلار بىلەن بىرلىشىپ كېلىدوٴ، دەپ زادى ئويلىمىغانىدى.

كوٴزلوٴك يىغىم ۋاقتىدا ئىككى ياقلاپ باستوٴروٴپ كەلگەن ياغى، يېزىلاردا دېھقانلارنى قىرىپ، زىرائەت، خامانلارنى دەپسەندە قىلدى. قارشىلىق كۆرسەتكەن قورالسىز خەلقنى چېپىپ-يەنچىپ شەھەرگە باستوٴروٴپ كىردى. توٴيوٴقسىز ھوٴجوٴمدىن گاڭگىراپ قالغان شەھەردىكى چېرىكلەر ياخشى توٴروٴشالمىدى، بىرەر كوٴن توٴروٴشوٴپ، كەچقوٴروٴنلوٴقى مىڭباشى ئۆلگەندىن كېيىن چېرىكلەر باشسىز قېلىپ يېتىراپ بىرقانچە يوٴزباشىنىڭ باشچىلىقىدا يەركەن تەرەپكە قاچتى، كۆپلىرى يېزىلارغا يېتىراپ كەتتى.

ھەممە پالاكەت يەنە قاغىلىق خەلقىنىڭ بېشىغا چوٴشتى. ئىلگىرىدىنلا "قولدىن قولغا ئۆتوٴپ" توٴرىدىغان بوٴ شەھەر كىشىلىرى يېڭى "خوجايىن"لارغا تاماق ۋە ئوتوٴن-سامان بېرىشلىرى كېرەك بولدى.

كۆكيارلىقلار قاغىلىقنى ئالغاننىڭ ئەتىسىلا شەھەردە ئالىتوپىلاڭ، تالان-تاراج كۆتوٴروٴلدى؛ نەيزىلىك چېرىكلەر ئوتوٴن-سامان ئارتقان ئېشەكلىرىنى ھەيدەپ كېتىپ بارغان دېھقانلارنى تېپىپ قوغلايدوٴ؛ قوللىرىنى ئارقىغا باغلاپ، بىر-بىرىگە چېتىلغان چېرىكلەرنى قامچىلار بىلەن ئوٴروٴپ-سوٴروٴپ ھەيدەيدوٴ؛ شەھەر ئوردوٴسى ئالدىدىكى

كىچىك مەيداندىكى دارغا ئېسىلغان ئادەملەرنىڭ ئۆلۈكىنى چۈشۈرۈپ "يېگىلار"نى ئاسماقتا؛ بىر توپ چېرىكلەر تېخى يېڭى سېلىنغان بىر كىچىك مەسجىدنىڭ ئىشىك-تاملىرىنى ئۆرۈمەكتە. ئۇزۇن قىزىل تونىنىڭ ئۇستىگە سېرىق رەخت ئارتىۋالغان، قولىدىكى تەسۋىسىنى سىرىپ تۇرغان بىرسى ئېگىزرەك بىر جايدا قاراپ تۇرىدۇ؛ ئۇ، مەسجىدنىڭ ۋەيران قىلىنغىنىغا مەز بولدى بولغاي كۈلۈمسىرەپ بۇزغۇچىلارنى ئالدىرىتىدۇ؛ دۇكانلار يېپىق، بازار توختىغان؛ ئۇ يەر-بۇ يەردە ئىشىك ئالدىدا بوۋاي-مومايلار ئەنسىرىگەن قىياپەتتە ئولتۇرىدۇ ۋە ئۇ ياق-بۇ ياققا قاراپ قويىدۇ. ئەنە، چوڭ كوچىدىن بىر توپ كىشىلەر چاڭ توزۇتۇپ چىقىپ كەلدى. ئىككى نەيزىلىك چېرىك قوللىرى ئارقىسىغا باغلانغان چېرىك باشلىقى كىيىمدىكى بىر ئادەمنى ئېلىپ مېڭىپتۇ، بوينىغا سېلىنغان زەنجىردىن بىرى يېتىلەپ مېڭىپتۇ، ئارقىسىدا ئوندەك چېرىك، ئۇلارنىڭ ئارقىلىرىدا ئۇششاق باللار شاپاشلىشىپ مېڭىپتۇ. باللار ئارىسىدا بىر ياشانغان ئايال بېشىدىكى روملى بىلەن كۆز يېشىنى ئېرتىپ كېتىپ بارماقتا. بەش-ئالتە ياشلاردىكى بىر بالا ئايالىنىڭ چىرايىغا قاراپ قويۇپ سوكۇلداپ كېتىپ بارىدۇ. چېرىكلەر ئېلىپ ماڭغان ئادەم بۇ شەھەردە خېلى ئابرويلۇق بولسا كېرەك ئېھتىمالىم، كىشىلەر ئۇنىڭغا ھۆرمەت ھەم ئېچىنىش ئىپادىلىرىنى بىلدۈرمەكتە. ئاۋۇ باشلىق بولسا، ئانچە پەرۋاسىز، كىشىلەرگە قاراپ كۈلۈپ قويىدۇ، بەزى كىشىلەرگە يولۇققاندا بېشىنى ئېگىپ ئامانلىشىپ قويىدۇ...

* * *

بىر ھەپتىدىن كېيىن بۇددا چېرىكلىرى يەركەنگە قاراپ ماڭماقچى. ئۆز ۋاقتىنىڭ ئوبدان قورالىلىرى بىلەن قوراللانغان ئۈچ مىڭچە

چېرىك ئاتلىق، ئېشەكلىك، پىيادە چاق چىقىرىپ پوسكامغا يېتىپ كەلدى. ئۇلار پوسكامدا بىرەر كۈن هاردۇق ئالغاندىن كېيىن يەركەنگە قاراپ ماڭماق بولغانىدى، لېكىن، بۇ مېڭىش ئاسان بولمىدى.

يەركەندىكى بۇغرا قوشۇنى قاغىلىق قولدىن كەتكەندىن كېيىن چوڭ ئۇرۇشقا تەييارلاندى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇش پىلانى ئاۋال يەركەننى قوغداش، دۈشمەننىڭ كۈچى ئاجىزلاشقاندىن كېيىن قارشى ھۇجۇم قىلىش ئىدى. شۇڭا ئۇلار يەركەن دەرياسىنىڭ قىرغىقىدا دۈشمەننى قارشى ئېلىشقا تەييارلاندى. ئۇرۇشقا مىڭباشى قۇتلۇق قوماندانلىق قىلماق بولدى. ئۇنىڭ چېرىكلىرى ئىككى مىڭغا يەتمەيتتى. ئۇ، دۈشمەننىڭ سانى جىقلىقىنى، يەنە ئىلگىرىدىن ئۇرۇشقا ئۇستا دەپ ئاتالغان بۇددا چېرىكباشى بارلىقىنى بىلەتتى. قۇتلۇق مىڭباشى ئۇلار بىلەن تونۇش ئىدى. ئۇ، بۇنىڭدىن ئون بەش يىل بۇرۇن ماچىن ياقتىن بېسىپ كەلگەن چېرىكلەر بىلەن قانلىق جەڭلەر قىلغان، ئاخىر ئۇلارنى ماچىنغىچە قوغلاپ بارغانىدى. شۇ ۋاقىت-لاردا قۇتلۇق مىڭباشى بىرنەچچە قېتىم تىغمۇتىغ ئېلىشقان چېرىكباشى توما بۇ قېتىم كۆكيار مىڭباشى بىلەن بىللە كەپتۇ. قۇتلۇق بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىرئاز چۆچۈدى. ئەمما، ئۇ چېرىكلىرىگە ھەم ئۆزىگە ئىشىنەتتى. قۇتلۇق ئېگىز بويلۇق، ئۇستىخانلىرى يوغان، گەۋدىلىك نوچى ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇرۇشقا كىرگەندە، ئۆزىنى ئۇنتۇپ، ياغىغا غەزەپ بىلەن ئېتىلغاندا ياغى پىتىراپ قاچاتتى. قۇتلۇق مىڭباشى قەشقەردىن ياردەم كېلىشكە ئىشىنەتتى. سۇباشى توغرۇلبەگ ئىككى مىڭدەك چېرىك بىلەن يولغا چىققانلىقىدىنمۇ خەۋەر تاپقانىدى.

قۇتلۇق مىڭباشى بىر مىڭ چېرىكنى دەريا كېچىكىدىن ئىككى قانات قىلىپ ئورۇنلاشتۇردى. بەش يۈز كىشىنى بىرەر چاقىرىم كەينىدە دەرەخلىككە مۆكتۈرۈپ قويغانىدى. ئۆزى كېچىك بېشىدىكى قارا ئۆيدە تۇراتتى.

ئەنە، ياغى چېرىكلىرى كەلدى. ئۇلارنىڭ كۆتۈرگەن چاڭ-توزانلىرى خېلى يىراقتىنلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلار يېقىنلاپ كەلدى ۋە ھوگا-سۈرەن بىلەن پوسكامغا كىرىپ جىمىپ قالدى. قۇتلۇق دۈشمەننىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشىنى كۈتەتتى...

كەچ كۈز، سېرىق ياپراقلار ھەممە ياقنى پۈركىگەن. جاھاننى قىزارتىپ كۆتۈرۈلگەن قۇياش نۇرى يەركەن دەرياسىنىڭ يۈزىدە، ئېتىزلاردىكى قەغەزدەك نېپىز، سىلىق مۇزلاردا پارقىرايتتى. ھەممە ياق جىمجىت. ئۇ يەر-بۇ يەردە ئاتلارنىڭ قاۋاشلىرىدىن، ئېشەكلەرنىڭ ھاڭراپ قويۇشلىرىدىن باشقا ئاۋاز يوق. ئادەتتە تاڭ ئېتىشى بىلەن ھەرىكەتكە كېلىدىغان ئەمگەكچان، شوخ يېزىلارنىڭ ھەيران قالغۇدەك جىملىقى كىشىگە قانداقتۇر بىرەر پالاكەتنىڭ كېلىش ئالدىدىكى ئەندىشىلىك ھېسسىياتنى سەزدۈرەتتى...

قۇتلۇق مىڭباشى چېرىكلەرگە ئاگاھ بولۇشنى ئۇقتۇرغان. ئۇنىڭ چېرىكلىرى دەريا بويىدا بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ، نەيزىسىنىڭ ئېپىنى يەرگە قاداپ ئۇ قاتتىقا كۆز ئۈزمەي تىكىلىپ تۇرۇشىدۇ. ئۇ يەر-بۇ يەردە چېرىك قاتارلىرىدا چېرىكباشلىرى ئوڭ قولىدىكى قىلىچىنى تەتۈرى بىلەن دولىغا قويۇپ ئۇ قاتتىقا قاراپ تىك تۇرىدۇ...

ئەنە، دەريانىڭ ئۇ قېتىدا ھەرىكەت قىلغان ئادەملەر كۆرۈندى... "ياغى! ھوشيار بولۇڭلار!" دېدى قۇتلۇق مىڭباشى. بۇ سۆز

www.uyghurkitap.com

ئېغىزدىن ئېغىزغا سەپ بويىچە بارلىق چېرىكلەرگە يەتكۈزۈلدى. ياغى چېرىكلىرى دەريا بويىدىكى دۆڭگە چىقىپ قاتار سەپ تارتتى. ئۇلارنىڭ سېپى قۇتلۇقنىڭ سېپىدىن ئېشىپ كەتتى. ياغى چېرىكلىرى سېپى ئوتتۇرىسىدا — كىچىك بېشىدا قارا خەت يېزىلغان سېرىق تۇغ تۇتقان ئادەمنىڭ ئىككى يېنىدا كۆكيار مىڭباشى بىلەن بۇدداچىلار چېرىكباشى توما ھەيۋەت كۆرسىتىپ تۇرماقتا. تۇغدىكى خەت ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان بولۇپ، ئانچە ئوچۇق كۆرۈنمەيتتى. سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن "فويى ئۇچۇن!" دېگەن يوغان خەتلەر كۆرۈلدى.

بىرپەستىن كېيىن، ياغى سېپى تەرەپتىن قورالسىز، چېرىكچە سۆلەتلىك كىيىنگەن بىر كىشى كۆكيار مىڭباشىنىڭ شەرىتى بىلەن چېرىكچە مېڭىپ توپتوغرا بۇ تەرەپكە كېلىۋەردى. ئۇ سۇغا كىرىپ ماڭدى ۋە كېچىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا بېلىگىچە سۇغا كىرىپ توختىدى. بۇ ياقتىنمۇ بىر چېرىكباشى قۇتلۇقنىڭ شەرىتى بىلەن خۇددى شۇنداق قىلدى ۋە بېلىگىچە سۇغا كىرىپ ئۇ تەرەپ ئادىمى بىلەن يۈزمۇيۈز تۇردى. ئۇلار چېرىكچە سالام بېرىشكەندىن كېيىن، قارشى تەرەپ بىرنېمە دېدى. بۇ تەرەپمۇ بىرنېمە دەپ جاۋاب بەردى. ئۇلار خۇددى بۇيرۇق بېرىلگەندەك تەڭلا ئارقىلىرىغا بۇرۇلۇپ يېنىشتى.

ئۇ ۋاقىتتىكى ئۇرۇش قائىدىلىرى بويىچە ھۇجۇم قىلغۇچى تەرەپ ئاۋال ئالاھىدە ۋەكىل ئەۋەتىپ، قارشى تەرەپنىڭ ئەل بولۇشىنى تەلەپ قىلاتتى. ئۇلتىماتۇم مەنىسىدىكى بۇ تەلەپنى رەت قىلسا ئۇرۇش باشلايتتى. ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، قارشى تەرەپنىڭ ئەل بولۇش تەلىپىنى بۇ تەرەپ

قەتئىي رەت قىلغان ۋە ئۇلارنىڭ ئەل بولۇشنى قايتۇرۇپ تەلەپ قىلغا نىدى.

ئىككى ۋەكىل قايتىپ كېلىشى بىلەنلا ھەر ئىككى تەرەپتە جىددىي ھالەت پەيدا بولدى...

ياغى سېپى كاناي-سۇناي، داپ-دۇمباق ئاۋازلىرى ئاستىدا ھۇجۇم باشلىدى. ئۇلار سەپ-سەپ بولۇپ دەريا بويىدىكى دۆڭدىن ھالقىپ دەرياغا ئىلگىرىلەپ كەلمەكتە... سۇ بويىغا كەلگەندە ياغىنىڭ ئىككى مىڭباشى تۇغ بىلەن توختىدى. چېرىكلىرى ئىلگىرىلەپ سۇغا كىردى. سۇ بويىدا كاناي-دۇمباقچىلار كۆچەپ چالماقتا... ئەنە، ياغى چېرىكلىرى سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى... چوڭقۇردىن ئۆتتى...

قۇتلۇق مىڭباشى چېرىكلەرگە قارشى ھۇجۇمغا شەرەت قىلدى. دەريا بويىدىن، خۇددى تاشقىندەك يامرىغان چېرىكلەر توپى نەيزە-قىلىچلىرىنى كۆتۈرۈپ ۋارقىرىغانچە ياغى سېپى تەرەپكە قاراپ ئېتىلدى.

دەھشەتلىك كىچىرماچ ئۇرۇش باشلىنىپ كەتتى... ۋارقىراپ يىقىلغان ئادەملەرنىڭ ئاۋازلىرى، يەردە دومىلىغان باشلار، كۆپتەك دومبىيىپ ياتقان تەنلەر... قۇتلۇق ئۆز چېرىكلىرىنىڭ باتۇرلارچە جەڭ قىلىشلىرىنى كۆزىتىپ تۇرماقتا. ئۇنىڭ چېرىكلىرى ياغى چېرىكلىرىنى كەينىگە سۈرۈپ سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ باردى ۋە قاتتىق زەربە بەردى... ياغى سېپىنىڭ تەييار ئوقيالىق قىسىملىرى باستۇرۇپ كەلدى ۋە بۇ ياقنىڭ نۇرغۇن چېرىكلىرىنى ئېتىپ يىقىتتى، بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ سۇ ئىچىدىكى ياغى چېرىكلىرى قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ تەرەپ كۆپ چىقىم بەردى ۋە قۇتلۇقنىڭ بۇيرۇقى

بىلەن ئۇرۇشۇپ تۇرۇپ چېكىندى... شۇ ئارىدا قۇتلۇقنىڭ بەش يۈز كىشىلىك تەييار قوشۇنى ئېتىلىپ جەڭگە كىردى. جەڭ يەنە ئەۋجىگە ئالدى. ئۇلار ياغى چېرىكلىرىنى ئۇرۇپ-ئۆلتۈرۈپ سۇنىڭ نېرىسىغا چېكىندۈردى. ياغى چېرىكلىرى ھودۇقۇپ قېچىشقا باشلىدى، كۆكيار ۋە توما مىڭباشىلار قىرغاققا چېكىندى. توما ئارقىسىغا قول شىلتىپ بىرلېمە دەپ ۋارقىرىغانىدى، ياغى چېرىكلىرىنىڭ ئاتلىقلار قىسمى قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ چاپتۇرۇپ كەلدى... بۇ ياقتىن نۇرغۇن چېرىكلەر باشلىرىدىن ئايرىلدى. ئۇلار چېكىندى... ياغى چېرىكلىرى ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتتى. قۇتلۇق جەڭگە كىردى. ئۇ قاچقان چېرىكلەرنى قايتۇرۇپ باشلامچىلىق بىلەن جەڭ قىلىپ، ياغىنى توسىدى. ئۇ شۇنداق چاققان ۋە غەزەپلىك ئۇرۇشاتتىكى، چېرىكلىرى ئۇنى كۆرۈپ روھلىنىپ ئۇرۇشتى. قۇتلۇقنىڭ ئاتلىقلار قىسمى يېتىپ كەلدى. ئاتچىسى قۇتلۇقنىڭ ئارغىمىقىنى يېتىلەپ كېلىپ مىنگۈزدى. ئاتلىق، پىيادە ئارىلاش جەڭ قىزىپ كەتتى...

قۇتلۇق تۆت-بەش ياغى چېرىكلىرى بىلەن قىلىچلىشىۋاتاتتى، بىرسى ۋارقىرىدى، ئارقىسىغا قارىسا كۆكيار مىڭباشى ئاتلىق قىلىچىنى كۆتۈرۈپ ئۇرغىلى تۇرغانىكەن. قۇتلۇق قىلىچىنى قايتۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمىدى، سول قولى يارىدار بولدى، ئۇنىڭغا قارىماي قۇتلۇق ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىپ كەتتى. باشقا ئىككى ئاتلىق چېرىك قۇتلۇققا ھۇجۇم قىلىۋاتقان ياغى چېرىكلىرىنى قوغلاپ كەتتى...

قۇتلۇقنىڭ چېرىكلىرى چېچىلىپ كەتتى. بىرمۇنچىلىرى قېچىپ ئۆزىنى يىراققا ئالدى. دەريا بويىدا بىرقانچە توپقا ئايرىلغان ئۆتكۈر جەڭ داۋام قىلماقتا. قۇتلۇقنىڭ توپىغا ئۆزلىرىگە قارىغاندا سانى جىق، كۈچلۈك چېرىكلەر كۆكيار مىڭباشىغا ئەگىشىپ ھۇجۇم

www.uyghurkitap.com

قىلدى ۋە ئۇزاق ئۆتمەي قۇتلۇقلارنى ئورىۋالدى. قۇتلۇق يارىدار بولغاندىن كېيىن چېرىكلەر چۆچۈپ قىلىشتى، ئەمما، قۇتلۇقنىڭ قان ئېقىپ تۇرغان سول قولىنى ساڭگىلىتىپ ئوڭ قولى بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن چېرىكلەرنىڭ غەيرىتى ئاشتى. ئۇلار ياغى مۇھاسىرىسىنى توسۇۋېلىشماقتا، جان تىكىپ قۇتلۇق مىڭباشىنى قوغدىماقتا. لېكىن ياغى چېرىكلىرى كۆچلۈك كەلمەكتە، مۇھاسىرە ھالقىسى تارايماقتا، قۇربان بېرىش كۆپەيدى، لېكىن قۇتلۇقلار جان تالىشىپ جەڭ قىلماقتا...

قۇتلۇق كۆكيار مىڭباشى بىلەن قاتتىق ئېلىشماقتا. ئۇ يارىدىن قىينىلىپ، قىلىچلىق ئوڭ قولى بىلەن يارىدار سول قولىنى ئۆتقانىدى، كۆكيار مىڭباشى پەيت كەلدى، دەپ قۇتلۇقنىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇردى... ئەمما، قۇتلۇق بېشى ئۈستىدە كېلىۋاتقان ياغى قىلىچىنى قىلىچى بىلەن ئۇرۇپ ئىرغىتىۋەتتى ۋە كۆكيار مىڭباشىنىڭ مەيدىسىگە قىلىچ ئۇردى. ياغى بىر قولى بىلەن مەيدىسىنى تۇتۇپ كەينىگە داجىدى ۋە ئالدىغا پۈكۈلۈپ ئاتتىن يىقىلدى. بۇ ھالەتنى كۆرگەن قۇتلۇق چېرىكلىرى تېخىمۇ غەيرەتكە كەلدى...

مۇھاسىرە ئازراق چېكىنىدۈرۈلگەنىدى، دەريانىڭ ئۇ قېتىدىن ئات چاپتۇرۇپ، قىلىچ ئوينىتىپ كەلگەن بىر توپ توما چېرىكلىرى قۇتلۇقنىڭ توپىغا باستۇرۇپ كەلدى، مۇھاسىرە ھالقىسى يەنە تارىيىشقا باشلىدى. مىڭباشى توما توپىنى يېرىپ ئىچىگە كىردى ۋە قىلىچىنى بېشىدا ئوينىتىپ قۇتلۇققا ئېتىلدى. قانسىراپ ھالسىزلىنىپ تۇرغان قۇتلۇق، ئۆزىنى ئات ئۈستىدە يۆلەپ تۇرغان چېرىكىنى ئىتتىرىۋەتتى-دە، توما بىلەن ئېلىشتى. ھېلىقى چېرىك قۇتلۇققا ياردەملىشىش ئۈچۈن توماغا ئۇمتۇلگەنىدى، لېكىن، تومانىڭ

ئەتۇر ئۇرغان قىلىچى بىلەن ئاتتىن يىقىلدى. قۇتلۇق بارلىق غەيرە-تىنى يىغىپ توما بىلەن ئېلىشىۋاتقاندا ئېتى ياردار بولۇپ يىقىلدى. قۇتلۇق بېسىلىپ قالغان پۇتىنى ئاتنىڭ ئاستىدىن چىقىرالمايۋاتاتتى، توما ۋارقىراپ كېلىپ ئۇنىڭغا قىلىچ ئۇردى... لېكىن ياندىن ئۇرۇلغان دەھشەتلىك قىلىچ بىلەن تومانىڭ بېشى يەرگە چۈشۈپ دومىلاپ كەتتى، تېنىسى يەرگە چۈشكىلى تۇرغاندا ئات ئۈركۈپ ئەپقاچتى. ئۇزەڭگىگە پۇتى ئىلىنىپ قالغان باشسىز تەن ئاتنىڭ قورسىقى ئاستىدا پولاڭلايتتى. ئات سۇدىن ئۆتۈپ كەتتى...

— ئامانمۇ سەن دوستۇم؟ — دېدى سۇباشى توغرۇلبەگ قىلىچى بىلەن ئاتنىڭ ئۈزەڭگە تاسمىسىنى كېسىپ قۇتلۇقنىڭ پۇتىنى بوشىتىپ، ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزدى.

— ياغىنى قاچۇرماڭلار يىگىتلەر! — دېدى توغرۇلبەگ مۇھاسىرىنى بۇزۇپ ياغى چېرىكلىرىنىڭ سېپىنى چېكىندۈرگەن چېرىكلەرگە بۇيرۇق قىلىپ.

دەريا بويلاپ ياغى سېپىگە ھۇجۇم قىلغان توغرۇلبەگ چېرىكلىرى، قۇتلۇق چېرىكلىرى بىلەن ياغىنى ئۇرۇپ چېكىندۈردى. ياغى چېرىكلىرى سۇدىن ئۆتۈپ قېچىشنى ئويلىغانىدى، لېكىن، دەريانىڭ ئۇ قېتىدا يۇقىرى-تۆۋەندىن قىرغاقنى بويلاپ ھۇقۇيىتىپ ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان توغرۇلبەگ چېرىكلىرىنى كۆرۈپ ئەرۋاھى ئۇچۇپ كەتتى. توغرۇلبەگنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن دەريانىڭ باش ۋە ئاياغ تەرىپىدىن ئۆتۈپ، ياغىنىڭ يان ۋە ئارقىسىدىن قورشاپ ھۇجۇم قىلغان بۇ چېرىكلەر ئالدىغا كەلگەن ياغىنى چېپىپ-دومىلىتىپ بۇ قاتقا قاراپ كەلمەكتە ئىدى. ياغى دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا قىسماققا ئېلىندى. بەلگۈچە سۇغا كىرگەن چېرىكلەر قاتتىق

www.uyghurkitap.com

ئېلىشتى. ئاتلىقلار، پىيادىلەرنىڭ باشلىرىدا قىلىچ-نەيزىلەر ئوينى-
ماقتا. ئاتلار كىشنەپ ئالدى ئايىغىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ سۇغا
يىقىلماقتا، سۇدا باشلار، تەنلەر ئاقماقتا، چۆكمەكتە، سۇ قانغا
بويالدى... ئاخىر ياغى چېرىكلىرى قورال تاشلاپ قول كۆتۈرۈپ
ئەل بولدى...

دەريا بويىدا ئىككى چېرىك ئىككى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغان
يارىدار قۇتلۇق، يېنىدا قوللىرىنى بەللىرىگە تىرەپ مەغرۇر تۇرغان
توغرۇلبەگكە قاراپ كۈلۈپ قويدى...

تۆتىنچى قىسىم

ئۆتكەنلەر «قۇۋۋەت بەلگىسى بىلىك» دەپتۇ،
بىلىك بىلسەڭ بەختىڭ بولۇر، ئوقۇ دەپتۇ.
بىلىكسىز نادانلارنىڭ ھالىغا ۋاي،
بىلىك ئال، ئەلگە قوش قۇۋۋەت، تۆھپە دەپتۇ.

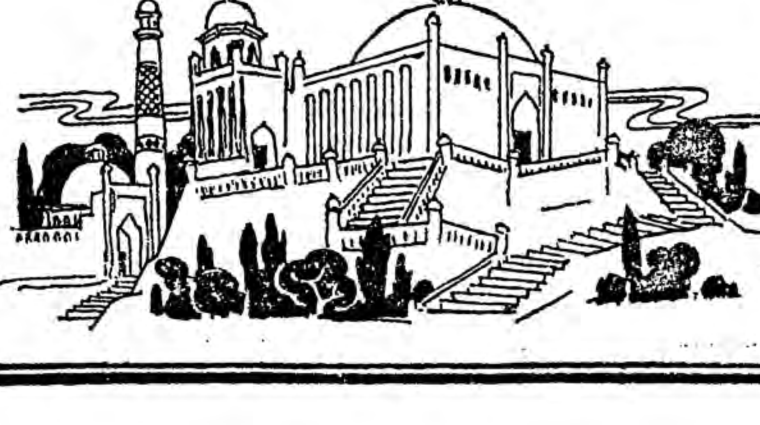

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

بىرىنچى باب

يېڭى ئوردۇدا

ئونىنچى يۈز يىللىقنىڭ ئوتتۇرىلىرى، ئىت يىلىنىڭ تومۇز كۈنلىرى، قۇياش تەپتى ھەممە ياقنى قىزدۇرماقتا. بېشىغا كۆك گۈللۈك ئاق دوپپا كىيگەن، ئۈستىگە يوللۇق يەكتەك، پۇتىغا كەش-مەسە كىيگەن ئاق ساقال چەبدەس ئۇستام ئات بىلەن قورغان يېزىسىدىن تۈمەن دەرياسىنى بويلاپ تۆۋەنلىمەكتە. ئۇستام كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ، بىر كالتە ئاھاڭدا ئىچىدىن گۈڭگۈلدايتتى، ئۇنىڭ ناخشا ئوقۇۋاتقانلىقىنى ياكى قۇرئان ئوقۇۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى. بەلكى، بىرەر ئايەتنى يادقا ئوقۇۋاتامدىكىن. سۇتۇق خان بولۇپ ئۇزاق ئۆتمەي چەبدەس ئۇستام مۇسۇلمان بولغانىدى. ئۇ ئىمان، ناماز قائىدىلىرىنى چاپسانلا ئۆگىنىۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ بەش ۋاخ نامازدىن قالمايتتى: ئالدىراش نەققاشلىق ئىشى ئۈستىدە بولسىمۇ، ئەزان ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان ئىشىنى توختىتىپ، تاھارەت ئېلىپ، نامازغا باراتتى. شۇ تاپتا بەلكىم، ئۇ ئىچىدە ئۆزى يارىتىدىغان بىرەر غەزەلنى ئوقۇپ كېتىپ بارمىدىغاندۇ. ئۇ كىچىكىدىنلا سەنئەت خۇمارى بولغاچقا بىر ئەلنەغمىچى قوشنىسىدىن تەمبۇر ئۆگەنگەنىدى. ۋاقتى بوش بولسىلا تەمبۇر چېلىپ ناخشا ئېيتاتتى. ئۇ تەمبۇر تارىنى مۇڭلۇق ئاھاڭغا چېكىپ زوقلىناتتى.

بىر سۆزۈم ئەيتايىن، ئىشتكىل يارۇ،
سۆيۈكلى دوستۇڭغا ئاسقىل تۇمارۇ.
بېزەكلى يۇزىگە، باقما سۆزىگە،
ئارىغ دىل دوستنى تاپ، چىقار خۇمارۇ.

ھە، چەبدەس ئۇستام بايىتىندىن بېرى ئايەت ئەمەس، ناخشا ئوقۇپ كېتىپ بېرىپتۇ-دە!

چەبدەس ئۇستام ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بۇ قوشاقنى ناخشىغا قوشۇۋالغانىدى. ئۇ، يۈزىنى بېزەكلىگەن، چىرايلىق سۆزلەيدىغان، تېشى پال-پال، ئىچى غال-غال ۋاپاسىز دوستنىڭ جاپاسىنى ئاز تارتمىغانىدى. شۇڭا، ئۇ "ئارىغ دىل" "سۆيۈكلى" دوستنى خۇمار قىلاتتى، شۇنداق مەردانە دوستنىڭ بويىنىغا تۇمار ئېسىشقا تەييار ئىدى. چەبدەس ئۇستام كېيىن بۇ قوشاقى يازغان كىشىنى بىلگۈسى كېلىپ ئۈقۈشۈپ يۈرۈپ ئۇ كىشىنىڭ ئوردۇ بىتىكچىسى ئىلىك دېگەن كىشى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ يەنە تەگلىكىنى، ئەركىنلىكنى سۆزلەيدىغان قوشاقلىرى جىق ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ قوشاقلىرى قولدىن قولغا، ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ، ئەلگە كەڭ تارالغانلىقىنىمۇ ئۇقتى. ئۇستام ئۇنداق قوشاقلاردىن بىرمۇنچىسىنى تېپىپ ئوقۇدى. ئىلىك دېگەن بۇ كىشىگە غايىبانە مۇھەببەت باغلاپ قالدى. ئۇ قوشاقچىنىڭ قوشاقلىرىنى دائىم سۆزلىرىگە ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلىتىدىغان بولدى ۋە "بۇ مېنىڭ سۆزۈم ئەمەس، ئىلىك ھاجىپنىڭ سۆزى" دەپ تەكىتلەپ قويىدىغان بولدى.

چەبدەس ئۇستام كىچىككىدىلا ئۆز ۋاقتىدىكى مەكتەپتە ساۋات چىقارغانىدى. كېيىن ئۇ دادىسىدىن بىردىنبىر بايلىق بولۇپ مىراس قالغان نەققاشلىق ھۈنىرىنى ياخشى كۆرۈپ ئۆگەندى ۋە

يىگىرمە ياشلىرىدىلا ئۇستا نەققاش بولۇپ يېتىشىپ قەشقەر، تەۋەسىدە داڭلىق ئۇستا بولۇپ نام چىقاردى. ئۇ بايلارنىڭ چوڭ ئىمارەتلىرىگە، ئوقۇللارغا ۋە بۇتخانىلارغا نەقىش سالاتتى. گەجدىن نەقىش سالغاندىن باشقا، ئۇ ياغاچقا ئويما نەقىشمۇ سالاتتى. شۇڭا ئۇنىڭ نەقىشى يوق مەشھۇر بۇتخانىلار ئاز ئىدى.

چەبدەس ئۇستام ئىسلام دىنىغا ئانچە ئارقىغا تارتمايلا كىردى. ئۇ بۇددا دىنىغا قارىغاندا ئىسلام دىنىنى بەكرەك ياقتۇرۇپ قالدى. بۇنىڭ نېمىشقا شۇنداقلىقىنى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئۇ خۇراپاتچى روھانىيلاردىن ئەمەس، ئۆز كەسپىگە ھەۋەس قىلغان ئادەتتىكى مۇسۇلمانىدى. ئىمان-كالامىنى، بەش ۋاخ نامازنى قولدىن بەرمەيتتى. شاگىرتلىرى ئۇنىڭدىن "جەننەت، دوزاخ دېگەن نېمىلەر راست بارمىدۇ؟" دەپ سورىغاندا، "ئۇنى بارغاندا كۆرەرمىز، ھەر ھالدا جەننەتكە كىرىشنى ئارزۇ قىلىش كېرەك" دەپ جاۋاب بېرەتتى ئۇ.

چەبدەس ئۇستام سۇتۇق بۇغراخاننى ياخشى خان دەپ ھېسابلايتتى. ئۇنىڭ مەسجىد، مەدرىس سالدۇرغانلىقى ئۇنىڭغا ياراپ قالدى. بولۇپمۇ نەققاشلىققا ئېتىبار بېرىلگەنلىكىدىن بەكمۇ خۇش بولدى. شۇڭا يېڭى ئاستانىگە سېلىنغان ئۈچ چوڭ بىناغا زور ئىشتىياق بىلەن نەقىش سېلىشقا بېرىلىپ كەتتى. ئۇ ئۆز شاگىرتلىرىنى تولۇق ئىشقا سالدى. ئوردۇدىن يەنە قەشقەرنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن ۋە باشقا جايلاردىنمۇ ئۇستىلارنى ئەكەلدى. ئۇلارنىڭ كۆپى چەبدەس ئۇستامنىڭ خىزمەتداشلىرى، دوستلىرى ئىدى. ئۇ ئۇستىلارنى ئۈچ بىناغا بۆلۈپ يېتەكچىلىك قىلدى. ئۆزى بولسا جىقراق ۋاقتىنى ئوردۇ بىناسىغا سەرپ قىلدى. ئۇ ئۈچ-تۆت

يىلدىن بېرى جاپالىق ئىشلىدى، لېكىن، ئۈچ چوڭ بىنانىڭ نەقىش-
لىرىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك پۈتكەنلىكى ئۈچۈن، خۇماردىن چىقتى.
بۇ يېقىن كۈنلەردە ئۇ هاردۇق ئېلىۋاتقان بولسىمۇ خىيالى يەنىلا
نەقىشلىرىدە بولغانلىقتىن گايىدا بىنالارغا كىرىپ ئارىلاپ چىقاتتى.

چەبدەس ئۇستام سالپاڭ قۇلاق ئالا ئېتىنى توختىتىپ، پۈتلىرىنى
ئاۋايلاپ ئۈزەڭگىدىن چىقىرىپ چۈشۈشكە تەمشىلىۋاتقانىدى،
بىرسى كېلىپ ئۇنىڭ قولتۇقىدىن ئالدى ۋە يۆلەپ ئاتتىن
چۈشۈردى.

— ھە تارىخچىمۇسەن ئوغلۇم، — دېدى ئۇ سۆڭەكتە ئات باغلاۋاتقان
قارا ساقاللىق كىشىگە قاراپ، — يۈر، ئاۋۇ دۆڭگە چىقىپ ئازراق
ئولتۇرايلى.

تارىخچى چەبدەس ئۇستامنى يۆلەپ دۆڭگە بىللە چىقتى، ئۇلار
تۇمەن دەرياسىغا قاراپ ئېرىق بويىدا ئولتۇرۇشتى.

— هارمىغايلا ئۇستام، — دېدى تارىخچى بېلىگە قىستۇرۇقلۇق
ئورغاقنى ئېلىپ يەرگە قويۇپ، — كۈن ئىسسىقدا يولغا چىقىپلىغۇ؟

— ئۆيدە ئولتۇرغۇم كەلمىدى، يېڭى شەھەرنى بىر ئايلىنىپ
چىقاي دېدىم، ھە ئۆزەڭچۇ، تىرىكچىلىكىڭ قانداقراق؟

— قانداق بولاتتى، يەنە شۇ ئاتام ئېيتقان بايىقى، ۋاي قۇللۇقتىن
چىقتىڭلاريۇ، ئۆزەڭلار يەر تېرىيسىلەريۇ، ئاقىدى، كۆكىدى...
دېيىشتى. "قوشتىن ئېلىپ سۆرەمىگە سېلىش" دېگەن مۇشۇنداق
بولامدىكىن-تاڭ؟ جاھاندارچىلىق مۇشۇنداق، — ئۇ ياقتىكى كەڭ
ئېتىزلارنى كۆرسەتتى ئۇ.

ئېتىزلاردا پىژ-پىژ ئاپتاپتا ئەمگەك قىلىۋاتقان ئىش-
تانچاق، ياكى يىرتىق كۆڭلەك تارىخچىلارنىڭ ھالسىز ھەرىكىتى

كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىر كىچىككىنە خامانلىقتا ئىشتانچاق، ئەتلىرى قارامتۇل، چاچ-ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن بىر تارىغچى، ئۇنىڭ قولى بىلەن دولىسىدىكى ئارا سېپىنى تۇتۇپ، سول قولى بىلەن قۇلىقىنى تۇتۇپ "لاي-لاي" ئېيتىپ چۆگىلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىدا بويۇنلىرى بىر-بىرىگە چېتىلغان، تۇمشۇقلىرىغا تور سېلىنغان ئىككى كالا، ئۈچ ئېشەك ئاياغ ئاستىلىرىدىكى بۇغداينى دەسسەپ-يەنچىپ ماڭماقتا. ھايۋانلار پۇشقۇرۇپ باشلىرىنى سىلكىيدۇ ۋە پات-پات ھۇرۇنلۇقى تۇتۇپ توختاپ قالىدۇ. كېيىن يەنە تارىغچىنىڭ ھەيدىشى بىلەن ئاستا ماڭىدۇ، تارىغچى بېشىنى كەينىگرەك ئېگىپ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ "لاي-لاي"نى داۋام قىلدۇرماقتا:

مال ئورۇق، ئادەم ئورۇق،
نانمۇ يوق، ساندۇق قۇرۇق،
دەسسەڭلار، يەنچىڭلار،
جانۋارلار، لاي-لاي-لاي...
چۇ!...

— بىچارە، راستىنلا ماللىرىمۇ، ئۆزىمۇ ئورۇق، — دېدى چەبدەس ئۇستام ئىچ ئاغرىتىپ، — ھوي، بۇ ھېلىقى تۇردى بوۋاننىڭ ئوغلى ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، تۆت جان، ھالى يوق، بىرلا ئېشەك ئۆزىنىڭ. قالغان ماللارنى لاپقۇتقا ئالغان. قانداق قىلسۇن؟ نالىغىنى نالىغان. قارىسىلا، لاي-لاي ئەمەس، يىغا ئۇ.

ئۇلار چولاقبەگنىڭ ئورمىسىنى ئورۇۋاتقان ھاشارچى نامراتلار ئىكەن. چەبدەس ئۇستام يىراقتا ئورما ئورۇۋاتقان يېرىم يالىڭاچ تارىغچىلارنى چالا كۆردى ۋە قولىنى پېشانىسىگە قويۇپ دىققەت

بىلەن قارىۋىدى، تەرگە چۆمگەن، سول تارتىپ ئېگىشىپ ئورما ئورۇۋاتقان تارىغچىلارنى ئوچۇق كۆردى. ئەللىك گەزچە ئۇزۇن-لۇقتىكى تارىغچىلار سېپىنىڭ ئارقىسىدا ئىككى يەردە ئىككى ئادەم قامچىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ ئۇرۇپ قوياتتى. "قانخورلار..." دېدى چەبدەس ئۇستام غەزەپلىنىپ ۋە تارىغچىلارنى كۆرمەسكە تىرىشىپ بېشىنى بۇرىدى.

— ئەجەب چوڭ ئىمارەتلەرغۇ بۇ؟ — دېدى تارىغچى دەريانىڭ ئۇ ياقىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئۈچ بىنانى كۆرسىتىپ، — ئاز پۇل كەتمىگەندۇ.

— سۆزىڭىز يوللۇق، — دېدى ئۇستام ئازراق ئوڭايسىزلىنىپ، — بىرى مەسجىد، — ئۇ قولى بىلەن ئېگىز ئىككى مۇنارىلىرى ئەڭ چوڭ، كەڭ بىنانى كۆرسەتتى، — ئاۋۇ مەدرىس، — مەسجىدنىڭ جەنۇبىراقتىكى يېشىل ساپاللىق دەرۋازىسى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىنانى كۆرسەتتى، — ئاۋۇ بولسا ئوردۇ، خان ئوردۇسى، — ئۇ، كۆپلىگەن گۈمبەزلەر ئوتتۇرىسىدا ئوردۇ سارىيىنىڭ چوڭ يېشىل گۈمبىزى كۆرۈنۈپ تۇرغان ئوردۇ بىناسىنى كۆرسەتتى... كېيىن ئۇ جىم بولۇپ قالدى.

— كىشىلەر بۇ يېڭى شەھەر ياخشى جايغا چۈشتى، دېيىشىدۇ. ئىشقىلىپ، ئاخىرى ياخشى بولغاي، — دېدى تارىغچى.

چەبدەس ئۇستام قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ، دەريانىڭ ئۇ قېتىغا قارىغانچە جىم ئولتۇرماقتا ئىدى. قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان ئۈچ بىنانىڭ ئەتراپىدا يەنە باشقا قۇرۇلۇشلارنى سىلىۋاتقان تامچى، ياغاچچىلارنىڭ ھەرىكىتى، كىچىك، كونا بازاردا سېتىقچى-ئېلىمچىلارنىڭ ھەرىكىتى ۋە پىيادە، ئېشەكلىك كىشىلەرنىڭ مېڭىپ يۈرۈشلىرى كۆرۈنۈپ

تۇراتتى.

"يېڭى ئاستانە، — دەيتتى ئىچىدە چەبدەس ئۇستام، — ئۇ تولۇق پۈتۈشى لازىم. سۇتۇق بۇغراخان بۇ ئاستانىدا ياخشى دەۋر سۈرگەن. كىم بىلىدۇ، ئىلگىرىكى خانلاردەك، بۇ خانىمۇ بارا-بارا بېرىپ يامان بولۇپ چىقامدۇ تېخى".

چەبدەس ئۇستام ئورنىدىن تۇردى ۋە دۈكىدىن چۈشۈپ تارىخچى بىلەن خوشلاشتى...

* * *

قەشقەردىكى يېڭى ئوردۇ پۈتتى. بىرىنچى قېتىملىق ئىش باشلاش مۇراسىمى بولماقچى ئىدى، ئوردۇ ئاغىسى بارسبەگ بىلەن ئوردۇ قارۇغباشى قىلىچ ئالدىراشلىق بىلەن تەييارلىقلارنى تەكشۈرمەكتە. بارسبەگ چوڭ ساراي، ئىشخانا، تەخت ساراي، مېھمان سارايلارنىڭ بېزىلىشى قانداقلىقىنى، پەردىلەرنىڭ قانداق ئېسىلغانلىقىنى، گىلەملەر، قاچا گۈللەر... ھويلا-ئارام، ئوردۇ ئالدىغىچە ھەممىسىنى تەكشۈرۈپ چىقتى. قارىغاندا، تەييارلىقلار جايىدا ئىدى. ئىشنى باشلاشقا بولاتتى. قىلىچ قارۇغچىلارنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى، چېرىكلەرنىڭ قورال-ياراغلىرىنى تەكشۈردى. بىرنەچچە قارۇغچى باشلىقلىرى بىلەن ئوردۇنىڭ تاشقىرىسىنى — ئەتراپىنى ئايلىنىپ چىقتى. قارۇغچىلار جايىدا قويۇلغان، قوراللىرىمۇ تۈزۈك ئىدى. چوڭ قاپقىغا قويۇلغان قارۇغچىلارنىڭ ئازلىقىنى كۆرۈپ ئۇنى كۆپەيتتى. قارۇغچى چېرىكلەرنىڭ روھىي قىياپىتىنىڭ بوشلۇقى قىلىچقا يارىمىدى. "چېرىك ھەرقاچان ئۆزىنى مەزمۇت باتۇر، ئالىپ تۇتۇشى كېرەك" دەپ كايىدى ئۇ. ئوردۇنىڭ چوڭ-كىچىك سارايلىرىدا، ئىشخانا ئۆيلىرىدە، ھويلىلاردا ئوردۇ خادىملىرى ئالدىراش تەييارلانماقتا ئىدى... ئۇلار

سۈتۈق بۇغراخاننى ۋە باشقا كاتتىباشلارنى كۈتەتتى. خان ھەمراھ-لىرى بىلەن جۇمە نامىزىنى ئوقۇغىلى مەسجىدكە كەتكەنىدى.

خان يېڭى ياسالغان مەسجىدتە بىرىنچى قېتىملىق جۇمە نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، تاشقىرىقى مەسجىدكە چىقتى. ئۇ چىرايلىق يۆگەلگەن سەللە، بەقەسەم تونى بىلەن كىشىلەرگە ئالاھىدە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئارقـــىدا، ئەتراپىـدا يېقىن ھەمراھلىرى ئۇنى ئوراپ كېـلەتتى. ئالدىدا قارۇغچىلار ئادەملەرنى كەيـنىـگە يانـدۇرۇپ يول ئاچاتتى. جۇمە مەسجىدىنىڭ خېتىـبى ئەبۇ نەسر سامانى خـانـنىڭ يېـنىـدا، چۇچىسى چۇشۇرۇلگەن سەللە بىلەن مەغرۇر كېـلەتتى. "مەن قالدىم خاقان، — دېدى ئەبۇ نەسر پەلەمپەيگە كەلگەندە، — خوش، ئاللاھۇ تابارەك ۋە تائالا يار بولغاي."

خان ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتى-دە، پەلەمپەيدىن چۇشۇشى بىلەنلا ئىككى قولىنى مەيـدىـسـگە قويۇپ باش ئېـگىپ تۇرغان چەبـدەس ئۇستامـنى كۆردى.

— ھە، ئەســسالامۇئەلەيكۇم، چەبدەس ئۇستام، — خان بۇرۇلۇپ ئۇستامغا قول بەردى ۋە ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈپ كەينىگە چېكىنگەن ئۇســتامغا قاراپ دېـدى، — بۈگۈن ئۆزلىرىنىڭ نەقىش ئۇستاتلىق ھۈنەرلىـرىنى تاماشا قىلـىمىز-دە! ھە، راسـت، بۇ مەسـجىد نېـمە دەپ نام بەرسەك بولار، ئۇستام؟

كىشىلەر مەسجىدتە مېيىت نامىزىنى ئوقۇيدۇ، مەسجىد ئالدى مەيدانىدا ھېيت قىلىدۇ. "ھېيت گاھ" دېسەك قانداق بولاركىن ئۇلۇغ خانىمىز.

— بەك ياخشى، ياخشى ئات بولدى. شۇنداق بولسۇن.

— "ھېيت گاھ"... ياخشى نام بولدى بۇ. قېنى يۈرسىلە، ئەمدى ئوردۇنى كۆرەيلۇك.

خان ھەمراھلىرى بىلەن ئوردۇ ئالدىغا كەلگەندە، تىقما-تىقماق بولۇپ كەتكەن كىشىلەر ئۇنى قارشى ئالدى. خان كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىن قارۇغچىلار ئاچقان يول بىلەن مېڭىپ ئوردۇغا قاراپ ماڭدى. ئوردۇ دەرۋازىسى ئالدىدىكى تاش پەلەمپەيدىن سۇپىغا چىقىپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ خەلققە ھۆرمەت بىلدۈردى. خەلقتە تېخىمۇ زور روھلىنىش پەيدا بولدى ۋە "ئۇلۇغ خاقان ئامان!" دەپ ۋارقىراشتى.

خان يەنە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ئىككى ياندا تۇرغان بارسبەگ بىلەن قىلىچنى كۆردى. ئۇلارنىڭ قوللىرىنى سوزۇپ ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىپ بىلدۈرگەن ھۆرمىتىگە جاۋاب ھۆرمەت قايتۇردى ۋە بىرنەچچە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، ئاۋال قاپقىغا، كېيىن بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ قاپقا يۇقىرىسىغا قارىدى. ئۈچتىن بىر قىسمى چوڭ چاسا تاشلار بىلەن تىكلەنگەن ئېگىز تاملار ئارىسىغا ئورنىتىلغان يوغان قىزىل قاپقا ئېچىقلىق تۇراتتى. قاپقا قاناتلىرىنىڭ ئوتتۇرا لېۋىدە سېرىق تۈچتىن ياسالغان چوڭ ھالقىلار پارقىراپ تۇراتتى. ھەر خىل گۈللەر چۈشۈرۈلگەن قاپقا بېشىدا تاشتىن چىرايلىق ياسالغان تۆت تەرىپى ئوچۇق چاسا پەشتاق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا تۆت تەرەپكە قاراپ تۆت نەيزىلىك قارۇغچى ھەيكەلدەك جىم تۇراتتى.

سۇتۇق بۇغراخان بوسۇغىدىن ئاتلاپ ئىچكىرىگە كىرگەندە، ئۇلۇغ ياقىتىكى تام تۈۋىدە چار ساقال ئېگىز بىر ئادەم ۋە چاپىنىدا رەڭ داغلىرى بار يەنە بىر قاۋۇل قارا ساقال ئادەم خانغا تازىم قىلدى.

— بۇ كىشى ئۇستا خەنجەر ئۇستام، — دېدى بارسبەگ ئاق ساقال كىشىنى خانغا كۆرسىتىپ، — بىناكارلىق ئۇستىسى، قولى ئالتۇندەك ئادەم. بەك جاپالىق ئىشلىدى. بۇ كىشى بولسا سۈرەتچى ئۇستا دەريا

ئۇستام، — دېدى قارا ساقال كىشىنى كۆرسىتىپ، — داڭلىق سۈرەتچى، گۈلچى، ئۇردۇنى گۈللەشتە ھەممە ھۈنىرىنى كۆرسەتتى.

— ھە، بىلىمەن، — دېدى خان ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ، — رەھمەت ئۇستىلىرىم. ئۇستا خەنجەر، ئۇستا دەريا، يەنە، — ئۇ ئارقىسىدىكى چەبدەس ئۇستامنى كۆرسەتتى، — چەبدەس ئۇستام، رەھمەت سىلەرگە، سىلەر ئۇلۇسىمىزنىڭ داڭقى، ئاللا سىلەرگە نۇسرەت ئاتا قىلغاي.

كېيىن ئۇستىلار بىلەن يۇغۇرۇش باتۇرتاغا ۋە باشقا ئەربابلار كۆرۈشتى.

بارسبەگ خان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى چوڭ پەنجىرىلىرىدىن تاشقىرىسىدىكى كەڭ پېشايۋاننىڭ ئېگىز تاش تۈۋرۈكلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ئۇزۇن، كەڭ ئايۋانغا باشلاپ چىقتى. خاننىڭ كەينىدە باتۇرتاغا ۋە ئۈچ ئۇستام، ئۇلاردىن كېيىن باشقا ئوردۇ ئەربابلار ماڭدى. خان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى پەنجىرە ئەتراپلىرىغا سىزىلغان نەقىشلەرنى ۋە پەنجىرىلەر ئارىلىقىغا سىزىلغان ھەر خىل گۈللەر، سۈرەتلىرىنى زوق بىلەن تاماشا قىلىپ مېڭىشتى ۋە ئىچىگە ئېچىلغان سۆلەتلىك ئىشىكتىن بىر چوڭ چاسا سارايغا كىرىشتى.

— بۇ سارايغا "ئانار سارىيى" دەپ نام بېرىلدى، — دەپ ئىزاھات بەردى بارسبەگ، — سارايىنىڭ نەقىش ۋە گۈللىرى ئانار ۋە ئانار گۈلىدىن ئىشلەنگەن.

خان ۋە ھەمراھلىرى سارايىنى كۆزدىن كەچۈردى، سارايىنىڭ پەنجىرە ۋە تەكچە ئۈيۈقلىرى ياقىلىرىغا ئاق گەچكە گۈزەل سەنئەت بىلەن ئانار، ئانار گۈللىرى نەقىشلىرى سىزىلغان، يېشىل ياپراقلار ئارىسىدىن ئېگىلىپ تۇرغان قىپقىزىل ئانار گۈللىرى ۋە ساڭگىلاپ

www.uyghurkitap.com

تۇرغان قىزغۇچ ئانارلارنىڭ سۈرەتلىرى كىشىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلاتتى. خان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى تورۇسقا قاراشتى. ئۇنىڭ ئېگىز تورۇسىنىڭ چاسىلىرىغا سىزىلغان ئانار گۈللۈك، ياكى گۈللۈك ئانار دەرەخلىرى كىشىنىڭ زوقىنى پۈتۈنلەي ئۆزىگە تارتىپ، كۆز ئالالمايدىغان دەرىجىدە جۇلالىنىپ تۇراتتى.

— بۇياق بولسا، — دېدى چېرىكلەر ئۇلچىسى ئارسلان توكسىن، سول قاتتىكى ئۈچۈق ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى قاراۋۇلچى تۇرغان ئايۋاننى كۆرسىتىپ — بىزگە تەۋە بولۇپ قالدى، بىر كىچىك ساراي بولۇپ ئەتراپىدا ئىشخانىلار بار.

— بەك ئەدگۈ ① ياسالغان، — دېدى خان ۋە ئۇستىلارغا قاراپ كۈلۈپ رازىلىق بىلدۈردى.

ئۇلار ئوڭ قاتتىكى ئوخشاش ئايۋاندىن ئۆتۈپ ئوخشاش چوڭلۇقتىكى يەنە بىر سارايغا كىردى. بۇ سارايىنىڭ بېزىلىشى باشقىچە ئىدى. ئويۇلغان نەقىشلەر، سىزىلغان سۈرەتلەر گۈزەل يايلاقنى كۆرسىتەتتى، تاغ باغرىدىكى كۆل ئوتلاقتا — بىر يەردە ئويۇر-ئويۇر يىلقىلار، بىر جايدا پادا-پادا كالىلار، يەنە بىر جايدا ئوتلاپ كېتىپ بارغان ئاق-قارا قويلار، كەچلىكى، قوشقا يانغاندا قوزىلىرى ئېمىۋاتقان ساغلىقلار... گەۋدىلىنىپ تۇراتتى. يۇقىرى تورۇسىدىمۇ شۇنداق گۈزەل سۈرەتلەر كۆز چېقىپ تۇراتتى. تاملارنىڭ بىرىدە ئالدىغا ئېڭىشىپ، سالما بىلەن ئايغىرنى قوغلاپ كېتىپ بارغان ئاتلىق يىلقىچى يىگىتنىڭ سۈرىتى، بىر تامدا، يايلاۋاتقان قويلىرىغا قاراپ تاش ئۈستىدە نەي چېلىپ ئولتۇرغان قىزىل باش ياغلىقى بار قىزنىڭ سۈرىتى... ئىشىككە ئۇدۇل

① ئەدگۈ — ياخشى، ئوبدان.

تامدا ئات ئۈستىدە ئوقيانى چەنلەپ بىر توپ كېيىكنى قوغلاپ كېتىپ بارغان ئوۋچىنىڭ سىياقى بىر قارىغاندا خانغا ئوخشاپمۇ كېتەتتى. بۇ سۈرەتنى كۆرگەندە سۇتتۇق كۈلۈمسىرەپ ئارسلانغا قاراپ قويدى.

— بۇ سارايغا نېمە دەپ نام بەردىڭلار؟ — دېدى سۇتتۇق بارس-بەگكە قاراپ.

— يايلاق ساراي.

— يايلاق ساراي... ھە، ھە، سۆلتىگە تازا يارىشىپتۇ.

— ماۋۇ تەرەپ ئاقساقالنىڭ ئىشخانىسى بولسا كېرەك. شۇنداق-مۇ؟ — ئۇ كۈلۈپ باتۇرتاغىغا قارىدى.

— شۇنداق، — دەپ جاۋاب بەردى باتۇرتاغا، — لېكىن شۇنىسى باركى، سارايغا چۈشلۈق ئادەم يوق-دە.

كۆپچىلىك كۈلۈشتى.

ئۇلار يەنە ئوگىراقىقا بۇرىلىپ ئوخشاش ئايۋاندىن ئۆتۈپ، چوگراق، يورۇقراق بىر سارايغا كىرىشتى.

— سەيلە ساراي — دېدى بارسبەگ خانغا يېقىنراق كېلىپ، — ساراي سەيلىگاھ پۈرىقىنى بېرىدۇ.

— پۈرىقى تولۇق، دەل ئۆزى، — دېدى باتۇرتاغا.

سەيلە ساراي تېخىمۇ گۈزەل، تېخىمۇ ئۇز ياسالغان: پەنجىرە، ئۇيۇقلار گىرۋەكلىرىگە، ئىشىك ياقىلىرى، تورۇسنىڭ چەتلىرىگە ئويۇلغان ئېسىل سەنئەتلىك نەقىشلەرگە ئارىلاپ يېشىل بوياق بېرىل-گەن. پەنجىرىلەر ئارىلىرىغا ھەر خىل مەنزىرە رەسىملىرى — مېۋىلىك باغلار، تاغ ئارىلىقىدىكى كۆللەر، شارقىراتمىلار، ئاقباش تاغ چوققى-لىرى، ئېتىز-زىرائەتلەر، دەريا ۋادىلىرى... سىزىلغان. تورۇسقا چاپسا قىلىپ گۈل-سۈرەت نۇسخىلىرى سىزىلغان. بۇ نۇسخىلارغا بەك

ئۈستىلىق بىلەن رەڭ بېرىلگەن. نۇسخا گۈللەر ئارىلىقلىرى ۋە گۈل شەكىللىرى شۇنچىلىك ئىنچىكە، توغرا ھېساب بىلەن سىزىلغانكى، كۆرگەنچە كىشى ھەيران قالاتتى. سارايىنىڭ شىمالىغا قارىغان تېمىدا، ئېگىز، كەڭ پەنجىرىلەر ئوتتۇرىسىدا قوش قاناتلىق ئىشىكلەر سارايىنى تولۇق يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇلار يان ئىشىك تەرەپكە ماڭغانىدى، تاشقىرىدىن ئىككى قىز يۈگۈرۈپ كېلىپ ئىشىكنى تاشقىرىغا ئاچتى. خان پۈتۈن بىنانى ئايلاندۇرۇپ سېلىنغان تاش تۈۋرۈكلۈك ئايۋاندىن تاشقىرىغا چىقىرىپ ياسالغان، سۆلەتلىك چوڭ پېشايۋانغا چىقتى. پېشايۋانىڭ ئوڭ ياقىدا يۆلەنچۈك كارىۋاتتا ئايدىڭ خانىش ياتاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا يۈلتۇز ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ بىرنېمىلەرنى سۆزلەۋاتاتتى. بەش ياشلىق خان ئوغۇل تونغان ئويناۋاتقان يېرىدىن قوپتى ۋە:

— ئانا، دادام كەلدى، — دېگىنىچە خانغا قاراپ يۈگۈردى. خان تونغانىڭ بېشىنى سىلىدى ۋە ئايدىڭ تەرەپكە بۇرالدى. ئايدىڭ كارىۋاتتىن تۇرۇپ خاننى قارشى ئالدى، ئەربابلار ئايدىڭغا تازىم قىلىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى.

— دادا، ئەنە بايتاش ئاكام، — دېدى تونغان باغدا كېلىۋاتقان ئاكىسىنى كۆرسىتىپ، — ئاكا، چاپسان ماڭ، دادام كەلدى.

باغنىڭ تۆردىكى "تەركىن ساراي" تەرەپتىن ئۈستى يېپىق، تورۇسىغا گۈللەر نەقىش قىلىنغان تاش يولدىن خان ئوغۇل بايتاش بىر كۈچۈكنى ئارقىسىغا ئەگەشتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئارقىسىغا قاراپ:

— ئانىكا دادام كەلدى، — دەپ ۋارقىراپ قويۇپ بۇ تەرەپكە قاراپ قەدىمىنى ئىلداملاتتى.

سۇتۇقنىڭ ئانىسى تەركەن بېگىم ئۆز نامىغا سېلىنغان ئاشۇ "تەركەن ساراي"نى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ ئوغلى، كېلىنى، نەۋرە-لىرى بىلەن مۇشۇ يەردە تۇراتتى. ئوردۇ بىناسىنىڭ خۇددى كىچىك-لىتىپ قويغان نۇسخىسىغا ئوخشايدىغان بۇ ساراي ئازادە، تىنىچ، گۈزەل بىر بىنا ئىدى. تەركەن بېگىم بىنانىڭ كىندىكىدىكى دۆگىلەك سارايدا ئوغلى بىلەن ئۇزاق-ئۇزاق پاراڭلىشاتتى ۋە "ئۆچلۈك ھالقا"نىڭ دۆلەت ئىشلىرى توغرىسىدىكى دوكلاتلىرىنى ئاڭلايتتى. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ ئىشقا ئازراق ئارىلىشىپ، جىقراق دەم ئالىدىغان بولۇپ قالدى. شۇ تاپتا، چاچلىرىغا ئاقلار كىرگەن، ئازراق مۈكچىيىپ قالغان ئانا ئىككى قولتۇقىدىن يۆلىگەن كۈلەيلى ۋە قۇندۇزلارغا ئېغىرلىقىنى سېلىپ ئاستا مېڭىپ كېلەتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدە كۆرپە، ياستۇق كۆتۈرگەن ئىككى قىز بىللە كەلمەكتە ئىدى.

بايتاش يۈگۈرۈپ تاش پەلەمپەيدىن پېشايۋانغا چىقتى، ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈپ چىققان جىگەر رەڭ، سالپاڭ قۇلاق چىرايلىق كۈچۈك خانغا قاراپ "ھاۋ، ھاۋ" دەپ ئىككى قېتىم قاۋىدى.

— ھە، بايتاش، كۈچۈكۈڭنىڭ ئاچچىقى يامانغۇ، ئوغلۇم؟ — دېدى خان قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ، تۇمشۇقىنى سوزۇپ تۇرغان كۈچۈككە قاراپ كۈلۈپ.

— سىزدىن قەنت سوراۋاتىدۇ، — بايتاش يانچۇقىدىن بىر پارچە قەنتنى ئېلىپ دادىسىغا بەردى، — بۇ سىزگە موللاق ئېتىپ بېرىدۇ.

خان قەنتنى ئېگىزرەك تاشلاپ بەرگەنىدى، كۈچۈك سەكرەپلا ئاغزىغا ئالدى ۋە ئالدىغا بىر، كەينىگە بىر ئىككى قېتىم موللاق ئاتتى، كېيىن يەنە خانغا تەلمۈردى، ھەممەيلەن كۈلۈشتى. خان

www.uyghurkitap.com

پەلەمپەيگە كېلىپ قالغان ئانىسىغا قارىدى ۋە ئالدىراپ پەلەمپەيدىن چۈشۈپ ئانىسىنى قولتۇقلاپ ئەپچىقتى. ھەممەيلەن ھۆرمەت بىلەن ئانىغا تازىم قىلدى.

— تەركىن بېگىمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي، — دېدى باتۇرتاغا كۆپچىلىككە ۋاكالىتەن.

— رەھمەت تاغا! ئۆمۈر قانچە ئۇزۇن بولسىمۇ مىڭ ياشقا كىرمەيدۇ كىشى، — دېدى ئانا ۋە بىرئاز ئويلاپ داۋام قىلدى، — ئادەم ئۆلىدۇ، ئوردۇ، ساراي، باغ-تاغ... ھەممىسى قالىدۇ، ئادەملەر ئۆلمەيدۇ. كەتكەنلەر قالغانلارغا ئەدگۇ نام قالدۇرۇپ كەتسە، ئاژۇندا① بۇنىڭدىن ئەدگۇ ئىش يوق. شۇنداق ئەمەسمۇ، ھۆرمەتلىك بىلگە تېكىن؟ — ئۇ ئارقىدىراق تۇرغان بىلگە تېكىنگە قاراپ كۈلدى.

— بەك توغرا تەركىن بېگىم، — دېدى بىلگە تېكىن ئالدىغىراق مېڭىپ، — ئادەم، بۈگۈن ئۈچۈنلا ئەمەس، ئەتە ئۈچۈنمۇ ياشىشى كېرەك.

— ئەدگۇ، ئەدگۇ، — دېدى ئانا كېيىن سۈتۇقا قاراپ، — بالام بۇ سۆز يادىڭىزدا بولسۇن. ئەتە ئۈچۈن ياشاڭ، ئوردۇ سىزگە قۇتاتقاي، سىز بودۇنغا قۇتاتقايسىز، — دېدى.

— سۆزلىرىڭىز ھەمىشە يادىمدا بولغۇسى ئانا. بودۇن ئۈچۈن، ئەتە ئۈچۈن...، — سۈتۇق ئاخىرقى سۆزنى گوياكى قەسەمياد قىلغاندەك دولقۇنلۇق ئاۋاز بىلەن ئېيتتى.

— خوپ، ئىشىڭلارنى قىلىڭلار، — دېدى ئانا ئوغلىدىن رازى بولغاندەك كۈلۈمسىرەپ، — مەن ئازراق دەم ئالاي، ئۆز ئىشىڭلارنى

---

① ئاژۇن — دۇنيا، جاھان.

قىلىڭلار — ئۇ كارىۋات تەرەپكە بۇرالدى، گۈللەيلى بىلەن قوندۇز قولتۇقلىدى.

خان ۋە ھەمراھلىرى ئانا بىلەن خوشلىشىپ سەيلە سارايغا قايتىپ كىردى ۋە بارسبەگنىڭ باشلىشى بىلەن سول قولغا بۇرالدى. ئۇلار كەڭ ئېگىز ئايۋاندىن مېڭىپ تەنتەنىلىك تەختى سارايغا كىردى، بۇ ساراي ئېگىز، چاسا كەلگەن بولۇپ، ئالتۇن سېرىق گۈل-نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن، تاملارغا ئۆي ھايۋانلىرى ۋە ياۋايى ھايۋانلارنىڭ سۆرەتلىرى سېلىنغان، تورۇسقا كىچىك چاسا ئۆلگىلەر، ئوتتۇرىسىغا دۈگىلەك كۆزگۈ ئەينەك① ئورنىتىلغان. يۇقىرىغا قارىغاندا ھەممە كۆزگۈلەردىن قارىغان كىشىنىڭ سۈرىتىنى كۆرگىلى بولاتتى. سۇتۇق بىلەن يېقىن ھەمراھلىرى تورۇسقا قارىشىپ ھەيران بولغىنىچە كۆلۈشتى ۋە بىناكار ئۇستامنى ماختاشتى. ئېگىز-ئېگىز پەنجىرىلەردىن قۇياش نۇرى چۈشۈپ، تەختى سارايىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. كۈن-پېتىش ياقتىكى چوڭ قاپقا تەرەپكە قاراپ تۇرغان تامغا ئېگىز ئىشىك ئورنىتىلغان. ئىشىك ئۇدۇلىدا ئىچكىرىرەك كىرگەن، ئارقا ۋە يان تەرەپلىرىگە چوڭ پەنجىرىلەر ئورنىتىلغان، ئۇيۇقتا سۇپا ئۈستىگە سېرىق رەڭلىك نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن تەخت قويۇلغان. تەخت ئالدىغا باش-چىشلىرى بىلەن سويۇۋېلىنغان چوڭ ئاق ئېيىق تېرىسى سېلىنغان، يەرگە بىر پۈتۈن ماچىن نۇسخا چوڭ زىلچا سېلىنغان بولۇپ، تەخت ئالدىدىن تارتىلغان قىزىل پاينداز ئۇدۇل-دىكى ئايۋانغا سوزۇلغان، خان ھەمراھلىرى بىلەن شۇ پاياندازلىق ئايۋانغا قاراپ ماڭدى ۋە ئۇزاق ئۆتمەي ئاجايىپ كاتتا، ئېگىز،

① كۆزگۈ ئەينەك — كۆرۈدىغان ئەينەك.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

دۈگىلەك بىر سارايغا چىقىشتى.

— خان ساراي، — دېدى بىناكار ئۇستام خانغا يېقىنراق كېلىپ، — بۇ سارايىنى ياساشتا چوڭ يىغىنلار، داغدۇغىلىق زىياپەتلەر كۆزدە تۇتۇلدى.

— ئوھوي!... ئۇستام، ھە، جەننەتمۇ مۇشۇنچىلىك گۈزەل بولار، — دېدى باتۇرتاغا يۇلتۇزلار پارقىراپ تۇرىدىغان كۆك ئاسماندەك تورۇسقا قاراپ.

— ئۇستىلىرىمنىڭ ئېسىل قوللىرىغا ئاللا مەدەت بەرگەي، — دېدى سۇتۇق ۋە ئۇستىلارنى ماھارەتلىك ھۈنىرى بىلەن تەبرىكلىدى.
كېيىن ئۇ تامغا دىققەت قىلغاچ يېقىن باردى. تام ئېگىز، كەڭ كاتەكچىلەرگە بۆلۈنگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا ئورنىتىلغان چوڭ كۆزگۈ ئەينەك يۈزىگە ئۆز نەقىشلەر سىلىنغان. ئۆزىگە خاس رەڭلەردە ئايرىم-ئايرىم سىلىنغان ئۈزۈم، ئانار، ئالما، شاپتۇل، گىلاس ۋە باشقا مېۋىلەر نەقىشلىرى ئارىلىرىدىن كىشىلەرنىڭ پارچە-پارچە سۈرەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— بەك ئەدگۈ، بەك ئېسىل، — دېدى خان خۇشال بولۇپ ۋە ئارقىسىغا بۇرالدى.

— مانا ماۋۇ ياقتا، — بارسبەگ چوڭ ئىشىكتىن كىرگەندىكى ئوڭ قاناتنى كۆرسەتتى، — بىز كۆرۈپ كەلگەنگە ئوخشاش سارايلار بار. سارايلار ئىچكىرىسىدە ئارسلانبەگنىڭ، ئوردۇ بىتىكچىسىنىڭ، توغرۇلبەگنىڭ، قىلىچبەگنىڭ ئىشخانىلىرى بار.

— بارسبەگنىڭمۇ بار، — دېدى قىلىچ يوغان ئاۋاز بىلەن. ھەممەيلەن كۈلۈشتى. قاپقا تەرەپكە قارىغان ئىشىك ئېچىلدى.

ــ ئىلىك كەلـدى! ــ دېـدى ئەركىـن ۋە ئارقىـدىن ئەگىشىپ كىرىۋاتقان ئىلىكنى كۆرسەتتى.

خان دەرھال ئىشىككە قاراپ، كۈلۈمـسىرەپ كىرىۋاتقان ئىلىكنى كۆردى.

ــ ھا، دوسـتۇم ئىلىك، ــ خان ئىلىكنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئۇنى قۇچاقلىدى، ــ مانا قاراڭ، شۇنچىـمۇ كىـچىـكىـپ كېـتەرسـىزمۇ؟ كەتكىنىڭىزگە قانچە يىل بولدى؟

ــ ئۈچ يىلدىن ئاشتى، ــ دېدى ئىلىك، ــ ئانام قويۇۋەتمىدى. ئۇنىدىن كېـيىن بالاساغۇندىكى ياخشىراق ئوقۇشتىن كېچەلمىدىم.

ــ بىلگە تېكىن! ئاڭلىدىڭىزمۇ؟ ئاسـتانىمىز قەشـقەرنىڭ ئوقۇش ئىشى بالاساغۇنـغا يەتمەيدىكەن، قانداق قىلىش كېرەك؟

ــ ئۇ قەدىـم ئاستانە ئەمەسمۇ؟ ئارتۇقچىـلىقـى ئەلۋەتتە كـۆپ بولىدۇ. بىزمۇ ئىشلىرىمىزنى ئۇنىڭغا يەتكۈزىمىز، بارا-بارا ئاشۇرۇۋې-تىمىز تېخى، ــ دېدى بىلگە تېكىن.

ــ ئەلۋەتتە، چوقۇم ئاشۇرۇۋېتىـش كېرەك، ئىـلىـك بالاساغۇن مېۋىلىرىدىن ئېلىپ كەلدى-دە. ئەمدى بۇ كىشىنى قويۇۋەتمەسلىك كېرەك، ــ دېدى باتۇرتاغا كۈلۈپ.

ــ ھە، قاراڭ، مەن سىـزنى توسىۋالـدىم. مانا يارانـلار بىلەن كۆرۈشۈڭ، ــ خان بۇرۇلۇپ ھەمراھلىرىنى قولى بىلەن كۆرسەتتى.

ئىلىك كۆپچىلـىك بىلەن سالاملاشـتى. ھەمـمىـسى بىر-بىرلەپ ئىلىك بىلەن كۆرۈشتى. بەگ بىلگە قوپالغىنا ئامانلىشىپ قويدى.

ــ قاراڭ بۇ سارايـلارنى، ــ دېدى خان قول ئىشـارىـتى بىلەن سارايىنى كۆرسىتىپ، ــ ئوردۇ، چوڭ مەسـجىد، راسـت، يەنە چوڭ ئوقۇل يۇرتى، بۇنى سىز ياقتۇرارسىز، ئەلۋەتتە. بىنالار كاتتا، لېكىن،

ئىشلىشىمىزكېرەك...دوستۇم! ئوردۇمىزنىڭ بىتىكچىلىكى سىزنى كۈتمەكتە، ئوردۇ كۈتمەكتە. ئاستانە كۈتمەكتە — دېدى يەنە سۈتۈق خۇشال كەيپىياتتا.

ھەممەيلەن خۇشاللىق بىلەن رازىلىق بىلدۈرۈشتى ۋە كۈلۈشۈپ ئېلىكنى مۇبارەكلىدى، بەگ بىلگە بىلەن يەنە ئىككى-ئۈچ كىشى خۇشال بولمىدى.

— ئەڭ مۇھىمى، يېڭى ئوقۇل سىزنى كۈتمەكتە، — دېدى بىلگە تېگىن توپتىن ئىلگىرىرەك چىقىپ.

— بىتىكچىلىك ئوقۇتقۇچىلىققا دەخلى قىلمايدۇ، — دېدى باتۇر تاغا، — ئېلىك ۋاقىت چىقىرىپ بىلىك بېرىپ تۇرۇشقا بولىدۇ-دە.

— مەن بۇ ئىشقا لايىق ئەمەسمەن، يەنە داۋاملىق ئوقۇسام دەيمەن... — دېدى ئېلىك كەمتەرلىك بىلەن.

خان ئېلىكنىڭ سۆزىنى بۆلدى:

— بولدى، دوستۇم. سىزگە سۆزمۇ قىلىشقا رۇخسەت يوق، — ئۇ كۈلگىنىچە ئېلىكنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ قويدى، — بىز ئوردۇنى كۆرۈپ بولدۇق. سىز ئايرىم كۆرەرسىز. يۈرۈڭ، مەن سىزنى ئانام ۋە ئايدىڭ بىلەن كۆرۈشتۈرەي.

خان ھەمراھلىرىغا قاراپ باش ئېگىپ خوشلاشتى ۋە ئېلىكنىڭ قولتۇقىدىن ئېلىپ ئىچكىرىگە ماڭدى. باشقىلار تازىم قىلىپ خان ۋە ئېلىكنى ئۇزىتىپ قېلىشتى.

ئىككىنچى باب

قوچقارنىڭ بايانى

سارايىنىڭ ئوڭ يېقىندىكى ئىشخانىسىدا سۇتۇق بۇغراخان ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ چۆگىلەپ ماڭغىنىچە خىيال قىلماقتا ئىدى. كۆنچىقىش ياقتىكى چوڭ پەنجىرىلەردىن كىرگەن ئەتىگەنكى قۇياش شولىسى ئۆيىنى نۇرغا تولدۇرغان. خان دىمى سىقىلغاندەك بولدى ئېھتىمالىم، بىرىپ ئوتتۇرا پەنجىرىنى ئاچتى، ئۇرغۇپ كىرگەن يازنىڭ ئەتىگەنلىك يېقىملىق سالقىنى ئۆينىڭ ھاۋاسىنى ئۆزگەرتەۋەتتى. خان كۆڭلى ئارام ئالغاندەك يېنىكلىك ھېس قىلىپ، چوڭقۇر نەپەس ئالدى. ئۇ بىرىپ پەنجىرىنىڭ يەلپۈنۈپ تۇرغان ھال رەڭ نېپىز پەردىسىنى تارتىپ قويدى ۋە يەنە ئۆينى ئايلاندى...

"ئىشنىڭ بىرىشى ياخشى، ئەمما كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەس. ئانىسى 'سەن بودۇنغا قۇتاتقايسەن' دىگەنىدى. ھازىرغىچە قۇتاتقىنى قانچىلىك، كەلگۈسىدە قانچىلىك بولار؟! قولدارلىق چەكلەندى. لېكىن تارىغچىلار 'قوشتىن چىقىپ سۆرەمىگە چۇشتۇق' دەۋاتىدۇ. بۇرۇنقى قولدارلارنىڭ بىر قىسمى چوڭ يەر ئىگىلىرىگە ئايلىنىپ يەنىلا تارىغچىلارنىڭ قېنىنى شوراۋاتىدۇ؛ چوڭ-چوڭ سېتىقلىق، قول ھۈنىرى كارخانىلىرى پەيدا بولدى. بۇ ياخشى ئىش. سېتىقچىلار ۋە قول ھۈنەر ئىشخانا ئىگىلىرى يەر تېرىش ئىمكانىيەتىدىن مەھرۇم بولۇپ شەھەرگە كىرىپ قالغان بىر قىسىم نامرات

تارىخچىلارنى ھەم شەھەردىكى ئاددىي پۇقرالارنى تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئەرزىمەس ئىش ھەققىدە بىلەن ئۆزىنگە مەھكەم باغلىۋېلىپ، ياكى قورسىقى تويمايدىغان ياكى يىراققىمۇ كېتەلمەيدىغان قىلىپ قويۇۋاتىدۇ...

شەھەرلەردە چوڭ سېتىقچىلار كىچىك يايمىچىلارنى، چوڭ ھۈنەر ئۇستىخانا ئىگىلىرى ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنلەرنى چەتكە قېقىپ خانىۋەيران قىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن سېتىقچىلار ۋە ئۇستىخانا ئىگىلىرى ئارىسىدىمۇ يەر ئىگىلىرى، بايلار ئارىسىدىكىدەك بايلىق تالىشىش، مەنسەپ تالىشىش ئۆزئارا قەستلەش...ساۋۇقبەگنىڭ خانلىقنى ئاغدۇرۇش قەستى يوقىتىلدى. يەنە ئاللىقانداق يوشۇرۇن قەستلەر يوقمىكىن؟!

ئىسلام دىنىغا قارشىلىق يوقىتىلدى. مۇسۇلمان بولغانلارنىڭ سانى يۈز مىڭلىغان كىشىگە يەتتى. لېكىن، ئەلنىڭ بىرمۇنچە جايلىرىدا، يەتتەسۇ، ئىلى، قوچۇ يايلاقلىرى تېخى مۇسۇلمان بولغىنى يوق. يەنە توسالغۇلار، تەتۈر شاماللار كېلىپ چىقماسمىكىن؟!

ئوقۇش-بىلىگە ئىشلىرىنىڭ ئىلگىرىلىشى بەك ئاستا. بۇددا دىنىنىڭ ئەمەلدىن قېلىشى، ئىسلام دىنىنىڭ ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسىشى بىلەن بىلىگە ئاقارتىش ئىشلىرىدا بەلگىلىك تەسىر پەيدا قىلماي قالمىدى. كىشىلەر، ئۆگرەتمەنلەر بەك ئاز. بىر-ئىككى مەدرىس بەك ئازلىق قىلىدۇ...

چېرىك ئىشلىرىچۇ؟ ئەل قارۇغچى ئىشلىرىچۇ؟ تېخى بەك يېتەرسىز. چېرىكلەر سانى ئاز، چېۋەر چېرىكباشىلىرى ئاز...ئەل ئىچى ئامانلىقى...يەنە ئەل چېگرىسىنىڭ ئامانلىقى...سامانىلار...»

خان خىيال سۈرگەن پېتى كېلىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇردى. پەنجىرە-

دىن كىرگەن يۇمشاق سالقىن شامال ئۇنىڭ قارا ساقاللىرىنى تاراپ، قىپقىزىل دۇگىلەك يۈزىنى سىلاپ ئۆتەتتى. ئۇنىڭ قىياپىتىدە ھارغىنلىق سېزىلەتتى. ئۇ ئەمدى ئوتتۇز ياشتىن ئاشقان كىشىگە ئوخشىمايتتى. قوشۇمىسى تۈرۈكلۈك، غەمكىن، خىيالچان سىياقىدىن، ئۇ ئېغىر يۈك گەۋدىسىنى باسقان ياشىنىپ قالغان كىشىگە ئوخشايتتى. ئۇ، ئولتۇرغان پېتى سول قولىنىڭ ئالقىنىغا سول چېكىسىنى قويۇپ، ئوڭ قولىنىڭ بارماقلىرى بىلەن ئالدىدىكى شىرەنى سالماقلىق چېكىپ خىيال قىلاتتى. "سامانىلار..." دەپ تەكرار ئويلايتتى ئۇ، "سامانىلار" دېگەن بۇ سۆز ئۇنىڭ مېڭىسىدە ئايلىنىۋەردى. بۇ سۆز خانىنىڭ كۆز ئالدىدا گايىدا گۈلدۈرماما بىلەن، گايىدا دەھشەتلىك بوران بىلەن ئېگىز تاغلاردىن ھالقىپ كېلىۋاتقان ھەيۋەتلىك قارا بۇلۇتقا ئوخشاش كۆرۈنەتتى...

سۇتۇق بۇغراخان بېرىپ ئىشكاپتىكى تۆت قاتلاقلىق خەرىتىنى ئالدى ۋە ئۇنى شىرە ئۈستىگە يېيىپ ئاچتى. يەر شەكلى ئالا-يېشىل سىزىلىپ مەملىكەت، شەھەر، رايونلار ۋە دەريالارنىڭ ناملىرى ئۇيغۇرچە ھەرپ بىلەن كۆرسىتىلگەن بەلگىلەرگە ئېگىلىپ كۆز يۈگۈرتتى ۋە مەملىكەتنىڭ چېگرىسىنى بىر قاراپ چىقتى: شىمالدا ئالتاي تاغلىرىدىن باشلىنىپ، بالقاش كۆلىدىن ئۆتۈپ، چۇ ۋە تالاس دەريالىرىنى بويلاپ كېلىپ تەڭرىتاغ بىلەن، كېيىن پامىر بىلەن تۇتاشقان كەڭرەك يېشىل چېگرا سىزىقىغا ئالاھىدە كۆز يۈگۈرتتى. چېگرا سىزىقى غەرب، جەنۇب ۋە شەرقىي-جەنۇبقا سوزۇلدى، كېيىن پامىر، كوئېنلۇن قىرلىرىدىن ئۆتۈپ قوچۇ، شىشا خانلىقىنىڭ چىقىشىدىكى چېگرىسىنى بويلاپ دۇنخۇاڭغا تۇتاشتى. ئۇندىن كېيىن، سالىن تاغلىرىنىڭ غەربىي ئېتىكىنى بويلاپ، گوبى

www.uyghurkitap.com

چۆللىرىنى كېسىپ ئۆتۈپ، ئايلىنىپ يەنە ئالتاي تاغلىرى بىلەن تۇتاشتى. خاننىڭ كۆزى ئايلىنىپ تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدا، يەتتە سۇنىڭ غەربىدە "سامانىلار دۆلىتى" دەپ ھەم ئۇيغۇر ھەم ئەرەب يېزىقىدا چوڭ يېزىلغان جايغا كېلىپ توختىدى.

بۇ كەڭ گۈزەل ماكاننى سامانىلار بېسىپ ياتقىنىغا خېلى ۋاقىتلار بولۇپ قالغانىدى. «ماۋارائۇننەھر» دەپ ئاتالغان سىر دەريا ۋە ئامۇ دەريا ئارىلىقى، كەڭ پەرغانە، شاش① تۈزلەڭلىكى ۋە نەمەنگان، سەمەرقەنت، بۇخارا، غەزنە، ئافغانىستان... شەھەرلىرىدىكى يەرلىك خەلقلەر ئېغىر زۇلۇم ئاستىدا ياشايتتى.

سامانىلار ئوتتۇرا ئاسىياغا ئونىنچى ئەسىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا بېسىپ كەلگەن. ئونىنچى ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىغا كەلگەندە، ئۇلارنىڭ زۇلۇم-زورلۇقى ئىنتايىن كۈچىيىپ كەتكەنىدى. سامانىلارنىڭ كېڭەيمىچى خانى نۇھ II ئىبنى مەنسۇر دەۋرىگە كەلگەندە تېخىمۇ ھەددىدىن ئاشقان كېڭەيمىچىلىك ھەرىكىتىنى يۈرگۈزدى. ئۇنىڭ ئەس-يادى قاراخانىلار خاندانلىقى دائىرىسىنى بوغۇزىغا پاتۇن-پاتمىسۇن يۇتۇۋېلىش ئىدى. ئۇلار يەتتەسۇغا بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلىپ مەغلۇپ بولدى. خاقانىيەگە (قەشقەر رايونىغا) بىر-ئىككى رەت تېگىپ باقتى، لېكىن ھەممىسىدە دەككىسىنى يېدى. ئەمما، سامانىلار يامان غەرىزىدىن يانمىغانىدى. سۇتۇق بۇغراخاننى ئۆيلىتىپ تۇرغان نەرسە ئەنە شۇ ئىدى. باشقا قوشنىلار بىلەن بۇ چاققىچە مۇناسىۋەت ياخشى. بولۇپمۇ چىن خاقانى بىلەن دوستانە ئالاقە ئورنىتىلغان، ئېلىم-سېتىم، باردى-كەلدى خېلى

① شاش — تاشكەنت.

قويۇق، لېكىن، سامانلار خانلىقى بولسا چوڭ خەۋپ ئىدى...

خان خەرىستىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆيدە يەنە ئايلاندى، مېڭىسىدە بولسا چىگىشلىشىپ كەتكەن بۇ مەسىلىنى يېشەلمەي قىينىلاتتى. "خەتەر، خەتەر...— دەپ ئويلايتتى ئۇ— ئەلنى قوغداش كېرەك... جان تىكىپ قوغداش كېرەك!..." ئۇ خىيالىدىن خۇلاسە چىقىرىپ يەڭگىلىگەنلىكىنى ھېس قىلدى ۋە پېشانىسىدىكى قورۇقلار تۈزلەندى، لەۋلىرى يەنىلا شۇنداق، مەردانىلىق بىلەن "ئەلنى قوغداش كېرەك..." دەپ پىچىرلىدى.

—مانا كىملەر كەلدى، قاراڭ،—دېگەن خانغا ئەڭ يېقىن تونۇش ئاۋاز ئۇنىڭ خىيالىنى بۇزدى. بۇرۇلۇپ قارىغانىدى، خانىش ئايدىڭ يان ئىشىكتىن ئىككى كىشىنى باشلاپ كىرىۋېتىپتۇ.

— قوچقار ئەمەسمۇ بۇ؟— دېدى خان ۋە كۇلۇپ قۇچاقلىرىنى كېرىپ بېرىپ قوچقارنى قۇچاقلىدى،— ئامان كەپسەن، مانا قارا، ھەيۋەتلىك يىگىت بولۇپ كېتىپسەن، خۇددى تولغان قوچقارنىڭ ئۆزى. ھە، بۇ كىشى كىم بولىدۇ؟— سورىدى قوچقارنىڭ كەينىدە كۈلۈمسىرەپ تۇرغان، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى قامەتلىك قارا ساقال كىشىگە قول بېرىپ.

— بۇ كىشى مېنىڭ ياخشى يولدىشىم. بىللە بېرىپ، بىللە كەلدۇق...

— ئۇنتۇپ قالغان بولسىلا كېرەك،— ئايدىڭ سۆز قوشتى،— ئۇ ياققا مېڭىش ئالدىدا ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكەن ئەمەسمۇ؟

— ھە، ئەلىبەگ، يادىمغا كەلدى. ئامان بېرىپ كەپسىلەر.

— رەھمەت، ئۇلۇغ بۇغراخانغا ئاللا ئۇزۇن ئۆمۈر بەرگەي.

— ھە، رەھمەت...

ئاڭغۇچە باتۇرتاغا، ئارسلان ۋە توغرۇللار كىرىپ كەلدى.

— ھە، كېلىڭلار، ياخشى كەلدىڭلار. مانا قاراڭلار، كىملەر كەلدى؟ — دېدى خان قوللىرى بىلەن مېھمانلارنى كۆرسىتىپ.

كىرگەنلەر قوچقار ۋە ئەلبەگ بىلەن سەمىمىي كۆرۈشتى. خان ھەممەيلەننى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— قارا، قوچقار، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە خېلى ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى، — دېدى خان، — نەچچە يىل بولدى؟

— ئۈچ يىل بولدى. توپتوغرا ئۈچ يىل.

— مەن سېنى كەلمەي قويارمىكىن دەپتىمەن.

— ئۇنداقمۇ بولامدىغان؟ ئۇزاقراق يۈرۈپ كەتتۇق، سودا كارۋىنى بولۇپ باردۇق. دوستۇم ئەلبەگ، — ئۇ دوستىنى كۆرسەتتى، — سېتىقچى بولدى، مەن ياردەمدە بولدۇم. سەپەردىن سەپەر چىقىپ ۋاقىت ئۇزىراپ كەتتى، پۇلىمۇ تازا تاپتۇق.

— بارمىغان شەھەرلەر قالمىدى. ئوش، نەمەنگان، شاش، سەمەرقەنت، بۇخارا. يەنە قايسى ئىدى؟ — سورىدى قوچقار ئەلبەگدىن.

— غەزنە، ھىرات... قايتىشتا بۇ تەرەپ بىلەن، — ئۇ قولى بىلەن شىمالنى كۆرسەتتى، — يەتتەسۇ بىلەن قايتتۇق، ئۇ يايلاقلاردا بالاساغۇن...

— ھە، راست، بالاساغۇن، پىشپەك، توقماق... ھەربىر شەھەردە بىرنەچچە ئاي، بەزىلىرىدە بىرەر يىل تۇردۇق. جىق تۇرغىنىمىز سەمەرقەنت بولدى.

— ھە، ئۇ توغرا بوپتۇ. سەمەرقەنت ھازىر ئۇلارنىڭ ئاستانىسى، — دېدى ئارسلان ۋە قىزىقىپ سورىدى، — پۇلدىن باشقا تاپقان

نەرسەڭلار ئاز ئەمەسكە ئوخشايدۇ؟

— شۇنداق بولمايچۇ؟ بىز بارساق تاغام نەمەنگانىنىڭ بىر كاتىپى بولۇپ قاپتىكەن. ئۇ بىر چوڭ چارۋىدار ئەمەسمىدى، پۇل سۆزلىتىدۇ-دە. بىزنىڭ ئالدىمىز ياراشتىمۇ نېمە، ئۇ ئۇزاق ئۆتمەي سەمەرقەنت ھۆكۈمىتىنىڭ بىر پۇل تۇتىدىغان كاتىپى بولۇپ قاپتۇ. خەزىنىچىگە ئوخشامدۇ، نېمە، ئاداش؟ — قوچقار ئەلىبەگدىن سورىدى.

— ياق، ئۇنچە ئەمەس، تاغاڭنى بەك كۆتۈرۈۋەتتىڭ، سالىق — ئالىم ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئوخشايدۇ.

— ھەئە، ئىشقىلىپ ئورنى كىچىك ئەمەس. ئۇنىڭ قولى بىلەن بىر خەتنى پۈتتۈرۈۋالىمىز، شۇنىڭ بىلەن نەگە بارساق ھەممىسى تەييار.

— قېنى قوچقاربەگ، — دېدى ئايدىڭ كۈلۈپ، — كۆرگەن-بىلگەنلىرىڭنى تولۇقراق سۆزلەپ بەرگىن.

قوچقار بەلبېغىنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ يۈزىدىكى تەرنى سۈرتتى. چاي ئەكىرگەن قىزغا كۈلۈپ قاراپ قويدى ۋە چايدىن بىر يۇتۇم ئىچىۋېلىپ سۆزلەپ كەتتى...

بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن قوچقارنىڭ خاھىشى بويىچە ئۇنىڭغا دۆلەت قارۇغچى ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ خىزمەتچىسى ئەلىبەگنى قوشۇپ، ئۇلارنى سېتىقچى كارۋىنى قىلىپ كۈنپېتىش ياققا ئەۋەتكەنىدى. ئۇلارغا تاپشۇرۇلغان ۋەزىپە: خەلقنىڭ ئەھۋالىنى ۋە سامانىلار ھۆكۈمرانلىرى بىلەن خەلقنىڭ مۇناسىۋىتىنى بىلىش؛ سامانىلارنىڭ قاراخانىلار دۆلىتىگە تاجاۋۇز قىلىشى ئېھتىمالىنى ۋە بۇ تەرەپكە قاراتقان چېرىك ئورۇنلاشتۇرۇشىنى بىلىشتىن

www.uyghurkitap.com

ئىبارەت ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا ئۇزاق ۋاقىت كېرەك ئىدى.

بۇ ۋاقىتلاردا سامانىلار خاندانلىقىغا نۇھ II ئىبنى مەنسۇر دېگەن ئادەم خان ئىدى. ئۇ سەمەرقەنتتە تۇراتتى. بۇخارانى ئەبۇ ئەلى سىمجۇق، غەزنە، ھېراتنى تۈرك نەسلىدىن بولغان ئالىپ تېكىننىڭ ئوغلى تېخى ناھايىتى ياش بولغان سىبۇق تېكىن باشقۇراتتى. قوچقار تاغىسى ئارقىلىق شۇنى بىلدىكى، ئەبۇ ئەلى سىمجۇق بىلەن مەنسۇر ئارىسىدا، سىبۇق تېكىن بىلەن مەنسۇر ئارىسىدا زىددىيەت بار ئىكەن، قوچقار بىلەن ئەلى مۇشۇ مەسىلىنىڭ ماھىيىتىنى بىلىشكە قىزىقتى. قوچقارنىڭ تاغىسىنىڭ ئەبۇ ئەلى سىمجۇق بىلەن مۇناسى-ۋىتى ياخشى ئىكەن، ئەبۇ ئەلى قوچقارنىڭ تاغىسىنىڭ قاراخانىلار خاندانلىقىغا يېقىن جايدا تۇرغان ئادەم بولغىنى ئۈچۈن، يېقىندا ئۇنىڭدىن سۇتۇق بۇغراخان بىلەن ئالاقە قىلىش ئىمكانىيىتىنى سورۇشتە قىلغانىكەن. قوچقارنىڭ تاغىسى ئۇلارغا: "سىلەر بۇخاراغا بېرىڭلار، خەت يېزىش خەتەرلىك. بىر ئىلاجى قىلىپ بۇخارا ئەمىرى ئەبۇ ئەلى بىلەن كۆرۈشۈڭلار. مېنىڭ سالامىمنى ئېيتىڭلار. تونۇشقاندىن كېيىن قەشقەر ياقتىن كەلگەنلىكىڭلارنى ئېيتساڭلار بولىدۇ" دېدى.

قوچقار بىلەن ئەلى يەككە ئاتلىق كىچىك كارۋان بولۇپ ئىككى ئاتقا ئۆزلىرى مىنىپ، بەش ئاتقا مال ئارتىپ سەمەرقەنتتىن بۇخاراغا قاراپ يولغا چىقتى. بىرنەچچە كۈن سەھرا-قىشلاقلاردا، چۆل-جەزىرىلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ بۇخاراغا يېتىپ باردى. ئۇلار سەمەر-قەنتتىن ئېلىپ كەلگەن ماللىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى توپ ساتتى. بىر قىسىم تاۋار-دۇردۇن، ئەتلەس-شايى، ماتا-چەكمەن-لىرىنى ۋە ئالتۇن-كۈمۈش، قاشتېشى، مارجانلىرىنى سېلىپ بىر

دۇكان ئاچتى. ئۇزاق ئۆتمەي بۇخارا بايلىرىنىڭ ئارىسىدا ئۇلارنىڭ نامى چىقتى. بولۇپمۇ چىن تاۋارلىرى كىشىلەرنى ئۆزىگە تارتتى. دۇكىنىدا خېرىدارلار كۆپىيىپ قالدى، خېرىدارلار ئىچىدە ئادەتتىن-كىدەك يۇقىراچە كېيىنگەن بىر ئادەم چىقراق كېلىدىغان بولۇپ قالدى، ئۇنىڭ سۆز-ھەرىكەتلىرىدىن ئادەتتىكى ئادەم ئەمەسلىكى، كۆزى ئاستىدا قانداقتۇر بىرەر سىر يوشۇرۇنغانلىقى سېزىلىپ تۇراتتى. ئۇ قوچقارلاردىن بىرەر نەرسىنى بىلىشكە قىزىققاندەك قىلاتتى. لېكىن ئۇنىڭ بۇ ئۇرۇنۇشلىرى قوچقارنىڭ كۆزىدىن يوشۇرۇنالمىدى.

— ئەلى، دىققەت قىلدىڭمۇ؟ — دېدى قوچقار ھېلىقى خېرىدار بىر قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، — بۇنىڭدا بىر گەپ بار. قوينىغا قول سېلىپ بېقىش كېرەكمۇ قانداق؟

— شۇنداق قىلىلى، كەلگىنىمىزگە يېرىم يىلچە بولدى، بۇنىڭدىن باشقا بىرەر شەپە كۆرۈنمىدى.

بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن بايىقى "خېرىدار" كېلىپ دۇكاننىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىشىگە قوچقار بىر ئورۇندۇقنى قويۇپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى ۋە چىنىگە كۆك چاي قۇيۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى.

— رەھمەت، — دېدى "خېرىدار" چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپ، — ھە، كۆك چاي، لېكىن بىزنىڭ كۆك چايلىرىمىزغا ئوخشىمايدىكەنغۇ؟

— شۇنداق، جاناب، بۇ چاي يىراق چىندىن كەلگەن.

— ئۆزىڭىزلەر قەيەردىن كەلگەن؟

— قەشقەردىن.

— قەشقەردىن؟ قاراخانىلار دۆلىتىدىن دەڭ، بۇ يېپەك ماللار قەيەرنىڭ؟

— مانا بۇ ماللار، — قوچقار تاختا تەكچىگە تىزىلغان توپ-توپ

تاۋارلارنى كۆرسەتتى، — ئىچكىرى چىننىڭ ماللىرى، مانا بۇلار قەشقەرنىڭ. سەمەرقەنت ئەتلەس-شايىلىرىدىنمۇ بار، — ئۇ، بوشىغان چىنىگە چاي قۇيۇپ داۋام قىلدى، — سەمەرقەنتتە بىزنىڭ ماللىرىمىز خېرىدارلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئۇچرىدى. ئوردۇ ئەربابلىرىمۇ كۆپ مال ئېلىشتى، سالىق-ئالىم باشلىقى ئېركەشبەگ...

— ئېركەشبەگ؟ — دېدى "خېرىدار" ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — سىز ئۇ كىشىنى قانداق تونۇيسىز؟

— ئۇ كىشى مېنىڭ تاغام بولىدۇ.

— ھە، ھە، دېمەك، سىز نەمەنگانلىق ئىكەنسىز-دە، ماۋۇ كىشىچۇ؟

— بۇ كىشى قەشقەرلىق. ئېتى ئەلىبەگ.

— ئىككى يىگىتچى، بىرى نەمەنگانلىق، بىرى قەشقەرلىق؟! — دېدى خېرىدار ئۆز-ئۆزىگە سۆزلىگەندەك، — يەنە چىن ماللىرى... ئېركەشبەگنىڭ تۇغقىنى؟!...ھە، ئېتىڭىز؟

— قوچقار.

— ھە، قوچقار، ماڭا ئەنە شۇ كۆك چايدىن ئىككى قۇتا بېرىڭ.

قوچقار دەرھال ئىككى قۇتا كۆك چاينى تاختا تاكچىسىدىن ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى. "خېرىدار" يانچۇقىدىن بىر سىقىم ئەرەبچە خەتلىك تامغا ئۇرۇلغان مىس پۇلنى چىقىرىپ قوچقارغا بەردى.

— خوپ، بىز بەلكى يەنە كۆرۈشەرمىز، — دېدى ئۇ خۇش چىراي بىلەن ۋە يۇرۇپ كەتتى...

سۇتۇق بۇغراخان، ئايدىڭ ۋە باشقىلار دىققەت بىلەن قوچقارنىڭ خۇددى چۆچەك سۆزلىگەندەك ھەرىكەت بىلەن سۆزلەۋاتقان سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتاتتى.

www.uyghurkitap.com

— شۇنداق قىلىپ، "خېرىدار"نىڭ يۈرىكى توغرا سوقىدىكەن-دە؟ — دېدى باتۇرتاغا.

— ھە، قويىنىغا قول سېلىپلا بىلدىم.

— خوش ئۇنىڭدىن كېيىن؟... — سورىدى خان.

— ھە، گەپ كەينىدە، — دېدى قوچقار چايدىن بىر ئوتلاپ ۋە ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدۇردى...

بىر كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى، بۇخارانىڭ كوچىلىرىدا ئادەم سېيرىكلىكىپ قالغان. قوچقار بىلەن ئەلى دۇكاننىڭ ئىشىكىنى ئېتىۋاتاتتى، ئارقىسىدىن بىر قول قوچقارنىڭ دولىسىغا تەگدى، ئۇ كەينىگە قارىسا، تونۇش "خېرىدار" تۇرۇپتۇ.

— سىز مېنىڭ ئارقامدىن يۈرۈڭ، — دېدى ئۇ جىددىيرەك قىياپەتتە.

— قەيەرگە؟ — دەپ سورىدى قوچقار، "خېرىدار"نىڭ سىرلىق ئەپتىدىن ئاز-تولا ئەنسىرىگەندەك بولۇپ، — نەگە؟

— ئارقامدىن مېڭىۋېرىڭ، ھېچ گەپ يوق. نەگە بارىدىغانلىقىمىزنى كېيىن بىلىسىز.

— قورقماڭ، — قوچقار ئەلىگە قاراپ كۆز قىسىپ قويۇپ، "خېرىدار"نىڭ ئارقىسىدىن ماڭدى...

ئۇلار ئۇزۇن گۇزەردىن ئۆتۈپ، يەنە بىر تۆت كوچا دوقمۇشىدا ئوڭغا بۇرالدى. ئازراق ماڭغاندىن كېيىن ئېگىز پەشتاقلىق قاپقىسى بار چوڭ مەسجىدتىن ئۆتۈپ كېيىن سولغا بۇرالدى. كوچا كېڭەيدى، قاتار-قاتار خام خىش تاملىق ئۆيلەردىن كېيىن ئېگىزرەك، پىششىق خىش تاملىق ئىمارەتلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئاندىن ئۇلار بىر كىچىك سەيناغا چىقتى. ئۇ يەردە سەينانىڭ ئوڭ ياقىدا

يوغان قاپقىلىق، سالاپەتلىك چوڭ ئىمارەت ئالدىغا باردى. قوچقار بۇ سۈرلۈك بىنانى بىلەتتى، بۇ ئەبۇ ئەلى ئەمىرنىڭ ئوردىسى ئىدى. ئوردىغا يېقىنلاشقانچە "مېنى ئوردىغا ئېلىپ كىرەرمۇ؟" دەپ ئويلىدى قوچقار ۋە يۈرىكى ئۇچ-تۆتنى ئوشۇق سوقۇۋەتتى. لېكىن "خېرىدار" قالغان-نەيزىلىك نەۋكەرلەر قېتىپ تۇرغان دەرۋازىدىن ئۆتۈپ، ئوردىنىڭ يېنىغا بۇرالدى. "قاپقىدىن ئۆتۈپ كەتتۇق، لېكىن يەنە ئوردۇ ئەتراپى... — ئويلىدى قوچقار، — بىرەر يامان ۋەقە بولارمۇيا؟:..." قوچقارنىڭ يۈرىكى بۇدا بەش-ئالتىنى ئوشۇق سوقۇۋەتتى. "يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم" دېدى قوچقار، ھەر ھالدا "كۆرۈم"دىن ئۈمىد چوڭ، قورقماسلىق كېرەك دەپ ئۆزىنى بېسىشقا تىرىشتى، لېكىن كۆڭلىدە ئەنسىرەش بېسىلمايتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ كۆز قاراڭغۇلىشىپ قالدى. "خېرىدار" يەنە ئوڭغا بۇرۇلۇپ، ئوردىنىڭ كەينىگە ئۆتتى. ئۇ تار كوچىدا ئازراق ماڭغاندىن كېيىن بىر چوڭ قارا قاپقا ئالدىدا توختىدى ۋە قاپقىنىڭ ھالقىسىنى بوشراق ئۇردى. ئۇستىخانلىق، قارا تەنلىك، بومبا ساقال بىر ئادەم قاپقىنى ئېچىپ "خېرىدار"غا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ يول بەردى. "خېرىدار" كەينىگە قاراپ، قوچقارنى ئارقىسىدىن مېڭىشقا شەرەت قىلىپ قويۇپ قاپقىدىن كىردى. قوچقارمۇ ئەگەشتى. ئۇلار مېۋىلىك دەرەخلەر ئارىسىدىكى تار يولدىن ئۆتۈپ، بىر چوڭ پېشايۋانغا كۆتۈرۈلدى. "خېرىدار" قوچقارغا "سىز تۇرۇپ تۇرۇڭ" دەپ قويۇپ، قوش قاناتلىق ئېگىز ئىشىكتىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. قوچقار ئەمدى ئانچە قورقمىدى، ئۇ ئەتراپقا قارىدى. باغقا قاراپ تۇرغان كەڭ پېشايۋانغا قارىغاندا، بۇياق ئوردىنىڭ ئارقىسىدىكى باغ ھويلىغا ئوخشايتتى. باغنىڭ ئوڭ ياقىدا بىر كۆل، كۆلنىڭ ئۇ

تەرىپىدە بىر راۋاق غوۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۆيىنىڭ ئىچىدە ماڭغان ئاياغ ئاۋازى ئاڭلاندى. قوچقارنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى. "نېمە بولسا، كۆرگۈلۈكنى كۆردۈڭ قوچقار، — دېدى ئۇ ئىچىدە، — ئەمدى تەۋەككۈل، ئۆزەڭنى چىڭ تۇت"

ئىشىك ئېچىلىپ "خېرىدار" قايتىپ چىقتى ۋە قوچقارنى ئىچكىرىگە كىرىشكە تەكلىپ قىلدى. "خېرىدار" قوچقارنى ئەگەشتۈرۈپ، كەڭ ئېگىز ئايۋاندىن ئۆتۈپ سول ياقتىكى ئۆيگە كىرگەندى، ئورنىدىن قوپۇپ ئۆزى ياققا كېلىۋاتقان قارا كەكە ساقاللىق، بويى ئېگىزرەك، بېشىغا سەرپۇچ كەمچەت تۇماق كىيگەن بىر ئادەمنى كۆردى. ئۇ كىشى كۈلۈمسىرەپ قوچقارنى قارشى ئالدى.

— كېلىڭ مېھمان، — دېدى ئۆي ئىگىسى خۇش چىراي ۋە قوچقارغا قول بېرىپ كۆرۈشتى، — يىراقتىن كەلگەن مېھمانغا ئوخشايسىز.

— ئەمىر ئەبۇ ئەلى، — دېدى "خېرىدار" ئەمىرنى كۆرسىتىپ، — جانابىي ئەمىر سىزنى قوبۇل قىلىشنى خالىدىلەر.

— رەھمەت، ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەنلىرى سالامەت بولغاي.

— ھە، رەھمەت سىزگە. قېنى ئولتۇرايلى.

ئەمىر چوڭ ياستۇق قويۇلغان قېلىن كۆرپىگە ئولتۇردى. كۆرپە ئالدىدىكى پەس چاسا شىرەنىڭ بۇ ياقىدا ئەمىرگە ئۇدۇل قوچقار ئولتۇردى. شىرەنىڭ ئوڭ ياقىدا "خېرىدار" ئولتۇردى. قوچقارنىڭ كۆز ئالدىدىن بۇندىن ئۈچ ئايچە ئىلگىرى جۈمە مەسجىدىنىڭ ھويلىسىدا كۆرگەن ئۇزۇن ئالا-يېشىل تون كىيگەن سەللىلىك ھاكاۋۇر ئەمىر ئۆتۈپ كەتتى. ھازىر ئالدىدا ئولتۇرغان كىشى ئۇ چاغدىكىدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنمەيتتى، ئۇنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشتى.

— تاغام ئىبركەشبەگ ئەمىر جانابلىرىغا سالام ئېيتتى، —

www.uyghurkitap.com

دېدى ئۇ.

— ھە، رەھمەت، سىز ئېركەشبەگنىڭ جىيەنى بولىدىكەنسىز-دە؟ ئۇ كىشى بۇخاراغا كېلىپ خېلى زامان تۇرغان. ئىككىمىز كونا دوستلاردىن بىز. قانداق تەنلىرى ساقمىكىن؟

— خۇداغا شۈكۈر. ياخشى تۇرۇپتۇ.

— تاغىڭىز نەمەنگانلىق ئەمەسمىدى؟

— شۇنداق.

— سىز قەشقەرگە قانداق بېرىپ قالغانسىز؟

— سوئالنىڭ چوڭى ئەمدى كېلىپتۇ، — دېدى ئارسلان، — نېمە دەپ جاۋاب بەردىڭىز؟

— كەپنىڭ توغرىسىنى ئېيتتىم. ئايلاندۇرۇپ گەپ قىلسەمەن دەپ پەلىپەتىشكە ئۇچرىغاندىن كۆرە، ھەق گەپنى قىلىپ ئۆلسەممۇ مەيلى، دېدىم.

— خوپ، ئۇنىڭدىن كېيىن...؟ — سورىدى سۇتۇق بۇغراخان.

قوچقار ئەبۇ ئەلى سىمجۇق ئەمىرگە قانداقچە قەشقەرگە بېرىپ قالغانلىقىنى، سۇتۇق بۇغراخاننىڭ يېنىدا تۇرغانلىقىنى، خان تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىنكى دۆلەت باشقۇرۇش، ئىسلام دىنىغا ئۆتۈش ۋە ئۇنى كېڭەيتىش پائالىيەتلىرىنى سۆزلەپ بەرگەنلىكىنى، ئەمىرنىڭ قىزىقىپ ئاڭلىغانلىقىنى، بىرمۇنچە سوئاللارنى بەرگەنلىكىنى، قوچقار تارتىنماي جاۋاب بەرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

— سىلەرنى بۇلاڭچىلىق قىلىشقا ئۇ ياققا كىم ئەۋەتكەن؟ — دەپ سورىغانىدى ئەمىر، — قەشقەرگە يېقىن چېگرادىكى بىر چېرىكباشى، ئاتى ئېسىمدە يوق، دەپ جاۋاب بەردىم، — دېدى قوچقار ۋە ھېكايىسىنى داۋام قىلدى:

www.uyghurkitap.com

— سۇتۇق بۇغراخان مەرت كىشى ئىكەن. سىز بۇلاڭچى بولسىڭىزمۇ ھەم سىزنى ئۆلتۈرمەپتۇ، يەنە ئىشىنىپ ئۆز يېنىدا تۇتۇپتۇ، — دېدى ئەمىر، "شۇنداق، يەنە كېلىپ يېقىن دوستلىرى قاتارىدا كۆردى" دېدىم مەن.

— سىز، بۇغراخاننىڭ تەختىنى زورلۇق بىلەن تارتىۋالغانلىقىنى ئېيتتىڭىز. ئەنە شۇ جەرياننى سۆزلەپ بەرسىڭىز قانداق؟

قوچقار سۆزلەپ بەردى. سۆزلىگەندىمۇ تازا ھاياجانلىق، قىزىقارلىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى. چۈنكى ئۇ، سۇتۇقنىڭ دۆلەت ھوقۇقىنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن تەييارلىق ھەرىكىتىدىن تارتىپ، تەختنى ئىگەللىگىچە بولغان جەريانغا ئۆزى قاتناشقانىدى. بۇ ئۇنىڭ ئۆمرىدە ئۇنتۇلغۇسىز ئەڭ چوڭ ئالامەت ۋەقە بولۇپ، ئۇ بۇنى بىرمۇنچە دوستلىرىغا سۆزلەپ بەرگەن ھەم بۇ ھەقتە سۆزلەپ بېرىشنى ياخشى كۆرەتتى.

قوچقار سۇتۇقنىڭ ئوردۇغا كېچىسى قانداق بېسىپ كىرگەنلىكىنى، كېيىن تاغىسى ئوغۇلچاق بىلەن ئېلىشىپ ئۇنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى سۆزلىگەندە، ئەبۇ ئەلى بەك قىزىقىش بىلەن ئاڭلىدى. تۇرۇلگەن قوشۇملىرى كۆتۈرۈلۈپ يېيىلدى.

— ئۆلتۈرمىسە بولمايدىغان يەرگە كېلىپ قالغانىدى. ئەسلىدە سۇتۇق بۇغراخان ئوغۇلچاقنى ئۆلتۈرمەي، بىرەر جايدا ساقلاپ قويماقچى ئىدى. لېكىن، ئامال قانچە؟ تاغىسى ئۆز ئۆلۈمىنى ئۆزى تاپتى...

— ھە، ھە...توغرا، جانغا كەلگەن قىلىچنى قايتۇرمىسا باش كېتىدۇ، ئەلۋەتتە.

قوچقار "سۇتۇق بۇغراخان بۇ دىياردىكى تۈرك ئۇلۇسلىرىنىڭ

ھالىغا بەك كۆڭۈل بۆلىدۇ" دېگەندە، ئەبۇ ئەلى ياستۇقىغا يۆلىنىپ يانپاشلاپ ياتقان ھالىتىنى بۇزدى، تۈز ئولتۇرۇپ پىيالىدىن بىر يۇتۇم چاي ئىچتى، ئۇ پىيالىنىڭ چېتىگە چېكىپ ئولتۇرۇپ خىيالغا چۆمدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆينى ئۈچ-تۆت قېتىم ئايلىنىپ كېلىپ ئورنىدا ئولتۇردى. ئەمدى ئۇ ھېلىقى "ھېكايە" ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئەمىرگە ئوخشىمايتتى.

— سىز قايتىپ، سۇتۇق بۇغراخانغا شۇنى ئېيتىڭكى، بىزنىڭ نىيەتلىرىمىز بىر يەردىن چىقتى. بىز سۇتۇق بۇغراخانغا ياردەملىشىپ، ئۆز تۇغقانلىرىمىزنى قۇتقۇزۇشقا تەييار بىز. يەنە ئالىپ تېكىننىڭ ئوغلى سىبۇق تېكىن غەزنە شەھىرىدە، ئەمىرنىڭ قولىدا قوشۇنى بار. ئۇ بىز بىلەن بىللە بولىدۇ... — ئەمىر ئازراق ئويلاپ قالدى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەنسۇرخان قاراخانلارغا كۆز تىكمەكتە. ئۇنىڭدىن بۇغراخان ھوشيار بولسۇن.

— چۈشەندىم، ئەمىر جانابلىرى.

— سىز يېقىن ئارىدا قايتامسىز؟

— ھە، ئەمىر جانابلىرى بىلەنمۇ كۆرۈشتۈم، ئەمدى ئاز-پاز مال قالدى، سېتىپ سۇ قىلىۋەتسەم ئۇزاققا قالماي قايتىمەن.

— سەمەرقەنتكە يەنە بارارسىز؟

— بارىمەن. ئۇ يەردە ئاز-تولا ئالغۇ-بەرگۈ قىلىدىغان ئىشىم بار.

— تاغىڭىزغا سالام ئېيتىڭ، ئىلاجى قىلىپ بۇخاراغا بىر كېلىپ قايتسۇن.

— سالاملىرىنى چوقۇم يەتكۈزىمەن.

— بۇ كىشى بىلەن تونۇشتىڭىز. دوست بولۇپ قېلىڭلار، — دېدى

www.uyghurkitap.com

ئەمىر "خېرىدار"نى ئىشارەت قىلىپ، — بەلكى كەلگۈسىدە بىزنى كۆرۈشۈپ قالارسىزلەر. ئىسمى غۇلامخان، ئوردۇ باش بېتىكچىسى.

قوچقار غۇلامخان بىلەن بىر-بىرىگە قارىشىپ سەممىي كۈلۈشۈپ قويدى.

— سۇتۇق بۇغراخان قوبۇل كۆرسە، ئىككىمىزنىڭ ۋەكىللىرى كېلەر يىلى بىرەر جايدا ئۇچراشسا، — ئەبۇ ئەلى ئويلاپ تۇرۇپ قالدى ۋە داۋام قىلدى، — ئورنى سىزنىڭ يۇرتىڭىز نەمەنگاندا بولامدۇ، ياكى بۇغراخان لايىق تاپقان باشقا جايدا بولسىمۇ مەيلى. سىز كېلەر يىلى باھاردا — شاپتۇل چېچەك ئاتقان مەزگىلدە نەمەنگانغا بىر كەلسىڭىز... ياكى بۇغراخان ۋەكىللىرىنى باشلاپ كېلەرسىز. ياكى، بىزنىڭ ۋەكىللىرىمىزنى باشلاپ كېتەرسىز، بۇ ھەقتە بۇغراخان ئۆزى قارار قىلسۇن...

قوچقار بۇغراخانغا ئېيتىدىغان باياناتىنى ئاياغلاشتۇرۇپ چاي ئىچتى ۋە پېشانە تەرىنى ئېرتتى.

— ئوھوي...! — دېدى ئايدىلخانىش، — ئەمىر بېشىڭىزنى ئالمىغىدى، دەپ ئەنسىرەپ جېنىم ئاز قالدى.

— ھېچ ۋاقىتتا مەن شۇ كۈنكىدەك ئەنسىرىمىگەنىدىم، — دېدى ئەلىبەگ، — قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى، ئاغنىدىم يوق، ئاپلا، ئاغنىدەمدىن ئايرىلىپ قالمىغىدىم، دەپ دۇكان ئالدىدا بىر كۆزۈمنى تۈۋت قىلىپ ئولتۇرسام، بىر چاغدا پالاقلاپ چىقىپ كەلمەسمۇ، يەنە تېخى خۇشلۇقىنى دېمەمدىغان، كېلىپلا مېنى قۇچاقلاپ كەتكىنى.

كېيىن قوچقار سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ۋە باشقىلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىپ ئۇ ياقتىكى خەلقنىڭ تۇرمۇش قىيىنچىلىقىنى، بايلارنىڭ قورساقلىرى تېخىمۇ يوغىناپ كېتىپ بارغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

— سەمەرقەنت كاتتا شەھەر ئىكەن دەپ قوشۇپ قويدى قوچقار، — ئېگىز پەشتاقلىق مەسجىد، مەدرىسلەر ۋە ھەيۋەتلىك ئوردۇلار تولۇپ كېتىپتۇ. قايتىشتا شاش بىلەن قايتتۇق. شاشمۇ گۈزەل شەھەر ئىكەن. لېكىن، سەمەرقەنتكە يەتمەيدىكەن.

— سىلەر كۆپ ئەرزىيەت تارتتىڭلار، — دېدى خان، — رەھمەت، بىرەرمەزگىل دەم ئېلىڭلار. يەنە داۋان ئېشىشقا تەييارلىنىش كېرەك.

— قوچقار ياخشى يىگىت، — دېدى تاغا قوچقارلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، — قولىدىن ئىش كېلىدۇ.

— خىزمىتى تايىنلانغانمىدى؟ — سورىدى خان ئارسلاندىن.

— ياق، ئوردۇ خادىمى بولۇپ ئىشلەپ تۇرغانىدى. ئەلىبەگ دۆلەت قارۇغچى ئىشلارنىڭ خىزمەتچىسى.

— ئىلىبەگكە مەسئۇل خىزمەت بېرىش كېرەك. قوچقارلى... — خان ئويلاپ تۇرغاندا ئايدىڭ خانىش سۆز قوشتى:

— تاشقى ئىشلاردا ئىشلىسە قانداق؟

— بولىدىغان گەپ، تازا لايىق، — دېدى باتۇرتاغا.

ھەممەيلەن تەڭلا خىيالغا چۆشۈپ قالدى. ئەبۇ ئەلى سىمجۇقنىڭ سۆزلىرى ھەم خۇشاللىق ھەم قايغۇنى يەتكۈزگەنىدى. ھەمكارلىق ياخشى ئىش، بۇ ئويلىمىغان يەردىن چىقتى، بەك ياخشى بولدى. لېكىن خەۋپمۇ بار، ئۇ بولسىمۇ سامانىلار ھۇجۇمى!...ئۇلارنىڭ ھۇجۇمى قاچان، قانچىلىك كۈچ بىلەن؟! دەرھال كەلسە تاقابىل تۇرۇش مۇمكىنمۇ؟...ئەلنىڭ ئىچىدە بىرلىك مۇستەھكەممۇ؟ چېرىك كۈچ يېتىشەرمۇ؟...

— بىرلىك بوش، كۈچ تېخى ئاجىز، — دېدى باتۇرتاغا باشقىلار-

www.uyghurkitap.com

نىڭ خىيالىنى بۇزۇپ، — ئەبۇ ئەلىنىڭ "ھوشيار بولسۇن" دېگەن سۆزىنىڭ مەنىسى چوڭقۇر.

— توغرا، ھوشيار بولۇش كېرەك، — دېدى ئارسلان، — سامانىلار دەرھال چوڭ كۈچ بىلەن ھۇجۇم قىلالمايدۇ. ئاۋال بىرەر تۈمەنلىك لەشكىرىي كۈچ بىلەن چېقىلىپ، بىزنى سىناپ بېقىشى مۇمكىن.

— قانداقلا بولسۇن بىزمۇ چېرىك كۈچلىرىمىزنى كۈچەيتسەك بولىدۇ، — دېدى توغرۇل سۇباشى، — ئەگەر دۈشمەن ئىككى قول ھۇجۇم قىلسا، بىزمۇ ئىككى قول تەييارلىق قىلىشىمىز كېرەك.

— ئىلىك خانلار بىلەن بىرلىكنى كۈچەيتىشىمىز كېرەك، — ساقاللىرىنى سىلاپ دېدى تاغا.

— ئىلاجى بار چاپسانراق قۇرۇلتاينى ئېچىشىمىز كېرەك. تاشقى ئەللەر بىلەن ئالاقىنى كۈچەيتمەي بولمايدۇ، — دېدى ئايدىلىڭ، — بولۇپمۇ چىن خاقانى بىلەن، — قوشۇپ قويدى ئۇ.

خان ئورنىدىن تۇرۇپ خىيالچان ھالدا ئۆيىنى بىر ئايلاندى. كېيىن پەنجىرە ئالدىغا بېرىپ تالاغا قاراپ تۇردى. باشقىلار خاننىڭ نېمە ئويلاۋاتقىنىنى بىلگۈسى كېلىپ، ئۇنىڭغا قاراپ قويۇشاتتى. خان ئۆرۈلۈپ كېلىپ ئورنىغا ئولتۇردى ۋە پەرمان ئاھاڭىدا دېدى:

— ئىچكى-تاشقى ئەھۋال مۇرەككەپ. ھوشيار بولۇش، ياخشى تەييارلىق قىلىش كېرەك. بىرلىكنى ئۇلغايتىش ئۈچۈن كېلەر يىل يازدا ئىلىك خانلار، خانلار ۋە يۇقىرى باشلىقلار قۇرۇلتىيىنى ئېچىش، قىشتا ئايرىم ۋەكىل ئەۋەتىپ ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشىش، ئىدىقۇت-قوچۇ خانلىقىغا يەنە ماچىن خانلىقىغا ئەلچى ئەۋەتىشىمىز كېرەك. بۇ تەرەپلەرگە ئارسلانبەگ بارسۇن. قۇرۇلتايغا دۆلەت

ياساق پۈتۈكى تەييارلاش كېرەك؛ خەزننى ئۇلغايتش ئۈچۈن بايلارغا سېلقنى كۆپەيتش ۋە پۇل-مېلى جقلاردن دۆلەتكە پۇل قەرز ئېلش كېرەك. چېرك ئېلش، قوشۇننى ئۇلغايتش چارلرنى يۈرگۈزسەك بولدۇ. قۇتلۇق تۈمەنباشى ئۈچ تۈمەن چېرك بلەن ئارقدا تەييار تۇرۇشى لازم. دوستلار بلەن ئتتپاق بولۇش، ياغغا تاقابل تۇرۇش، چېگرا ئەللەر ئۆزئارا دوستلۇقنى ئۇلغاي-تش زۆرۈر. يېقن ئاردا چەت ئەلچلرنى قوبۇل قلپ، ئۆز مەي-دانمزنى بايان قلپ ئۆتسەك بولغۇدەك. بۇخارا ئەمرى ئەبۇ ئەلى بلەن چڭ دوست بولۇش، كۆلۈگە ئەتيازدا نەمەنگانغا بر ۋەكل ئەۋەتپ، ئلاجى بار برەر ئوبدان كېلشم هاسل قلش كېرەك...

باشقلار خاننڭ مۇلاهزلرگە قوشۇلدى ۋە نېرى-بېرى تەكلپ، قوشۇمچلاردن كېين بۇغراخاننڭ سۆزلرى دۆلەتنڭ قارارى بولسۇن دەپ كېلشتى هەم يېقن ئاردا ئوردۇ كېڭەشمسنى ئېچپ يەنە بر قېتم كەڭرەك دائردە مەسلهەتلەشمەك بولدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىغىن ئادرېسى

ئۈچىنچى باب

ياغى قاپقانغا چۈشتى

قىشنىڭ قاراڭغۇ بىر كېچىسى، بېشىغا قارا خالتا كىيگەن بىر ئادەم باتۇرتاغىنىڭ ئارقا ھويلا تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ، ئاستا ئىچكىرىگە ماڭدى، تامدا يەنە بىرنەچچە قارا كۆلەڭگە كۆرۈندى... ئۇ باتۇرتاغا پەنجىرىسى ئاستىدا ئەتراپنى بايقاپ بىرپەس ئولتۇردى. ھويلىدىكى قارۇغچىنىڭ ئاياغ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، كەينىگە يوشۇرۇندى...كېيىن يەنە پەيدا بولدى. ئۇ ئاستا پەنجىرىنى ئاچتى ۋە پەنجىرە ئۈستىگە چىقتى. ئەتراپقا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن ئۇ، قىلىچىنى چىقىرىپ ئۆي ئىچىگە چۈشتى...

شۇ چاغدا تاراقشىغان ئاۋازنى ئاڭلاپ، تاشقىرىقى ھويلىدىن كىرگەن قارۇغباشى پەلجىرە سىرتىدا ئەپچىل مۆكۈنۈپ يات كۆلەڭگىنىڭ قايتىپ چىقىشىنى پايلىدى. ئۇزاق كۈتمەيلا يات ئادەم قايتىپ چىقتى. ئۇ تېخى يەرگە دەسسە-دەسسمەيلا قارۇغباشى ئۇنىڭ گەجگىسىدىن ئېلىپ يەرگە باستى-دە، بېشىدىكى قارا خالتىسىنى چەبدەسلىك بىلەن ئېلىپ تاشلىدى ۋە ياغىنىڭ قورسىقىغا دەسسەپ، ئوڭدا ياتقان ياغىنىڭ مەيدىسىگە قىلىچىنى سانجىپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— سەن كىم؟ سۆزلە، بولمىسا ھازىرلا ئۆلىسەن!

— مەن ئېيىتاي، — دېدى قورقۇپ كەتكەن ياغى تىلى كالۋالى-

شىپ، — مەن ئېيتاي، ...مېنىڭ ئېتىم پالۋان...، — ئۇزۇن بۇرۇتلۇق، گەۋدىسى يوغان پالۋان ئوڭدا ياتقان بويىچە لاغىلداپ تىترەيتتى.

— سېنى كىم ئەۋەتتى، خۇپىيانە كېلىپ نېمە قىلماقچىدىڭ؟

— مېنى ئورۇنباسار قارۇغچى باشى كەنجىبەگ ئەۋەتكەن. باتۇر تاغىنى ئۆلتۈرمەكچى ئىدىم...

قارۇغباشى پالۋاننى قورالسىزلاندۇردى. ئاندىن ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ تاشقىرىقى ھويلىدىكى ئىشخانىسىغا ئەكىرىپ ئەھۋالنى تەپسىلىي سورىدى، ئىش ئايدىڭلاشتى، ئەھۋال مۇنداق ئىكەن:

بىر كۈنى كېچىسى بىر ئادەم پالۋاننى ئەگەشتۈرۈپ، قەشقەر ئوردۇ ئالدىدىن ئۆتۈپ جەنۇب تەرەپتىكى بىر خالتا كوچىغا بۇرالدى. بىرپەس مېڭىپ بىر قاپقا ئالدىدا توختىدى. ئۇلار يېرىم ئېچىلغان قاپقىدىن كىرىپ، ئاستا پېشايۋانغا چىقتى. بىر ئۆينىڭ پەنجىرىدىن قارىسا غۇۋا چىراق نۇرى ئاستىدا ئىككى كىشى باشلىرىنى يېقىن ئەكىلىپ بىرنېمىلەرنى سۆزلىشىۋېتىپتۇ. ئۇلار پەنجىرىگە ئاستا چېكىلگەن ئاۋازدىن چۆچۈپ پەنجىرە تەرەپكە قارىدى. ئۆي ئىگىسى بولغان ئاستانە قارۇغچىباشى دالانغا چىقىپ قاراڭغۇدا تاشقىرىدىن كىرگەن ئادەم بىلەن پىچىرلىشىپ سۆزلەشتى. ئۇ، "باشلاپ كىر" دېگەن شەرەتنى قىلىپ ئۆيگە كىردى. ئاندىن ئۆيدە قولقىنى دىڭگايتىپ ئىشىككە قاراپ ئولتۇرغان يەنە بىر ئادەمنى باشلاپ، ئالدىراش ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ ئىشىكنى ياپتى.

بىرسى دالاندىن ئىشىكنى ئېچىپ پالۋاننى ئۆيگە كىرگۈزۈۋەتتى. قارىسا ئۆيدە ئادەم يوق، چىراق پىلدىرلاپ يېنىپ تۇرۇپتۇ. بىردىنلا پالۋاننىڭ تېنى ئەيمەندى، غەلىتە ئىش، ئۇ يەردە ئادەم يوققۇ؟ نېمىشقا بۇ ئادەم يوق ئۆيگە كىرگۈزۈپ قويغاندۇ.

پالۋان خىيالچان بېرىپ پەنجىرىنىڭ تەكچىسىگە ئولتۇردى.

ئىچكىرىنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ ئۇنىڭ خىيالىنى بۇزدى. ئۇ چۆچۈپ ئورنىدىن قوپتى.

— ھە، پالۋان كېلىپ قالغان ئىكەن-دە، — دېدى قارۇغچىباشى ئارقىسىدىن كىرگەن قارا ساقاللىق، سۆلەتلىك كىيىنگەن بىر ئادەمنى كۆرسەتتى، — مانا بۇ كىشى چوڭ ئەرباب، خەزىنىچى جاناب بولىدۇ. سەن بىلەن كۆرۈشمەكچى.

ھودۇقۇپ تۇرغان پالۋان گەپ-سۆزسىز ئورنىدىن قىمىرلاپ قويدى. بۇ ھەرىكىتى ھۆرمەت بىلدۈرۈشمۇ، ياكى سۆر باسقانلىقىنىمۇ، ئۆزىمۇ بىلمەيتتى.

— ساڭا قارۇغچىباشى تاپشۇرغان ئىشنى يۇقىرىدىن بىز مەسلىھەتلەشكەن، بۇغراخانمۇ بىلىدۇ، بىز ساڭا ئىشەنىدۇق. بۇ ئىش ياخشى ئورۇنلانسا ساڭا ئاتاق ۋە ئورۇن بېرىلگۈسى.

— قانداق، پالۋانبەگ، ئەمدى كۆڭلۈڭ تىنغاندۇ؟...ھە، بىللە بارىدىغان ئادەملەر بىلەن كۆرۈشتۈڭمۇ؟ ئۇلار ئۆزەڭگە تونۇش، باتۇر يىگىتلەر.

— ئۇلارغۇ باتۇردۇ. مېنىڭ يۈرىكىم پوكۇلداپلا تۇرىدۇ. مۇنداق ئىشنى مەن قىلىپ كۆرمىگەن...

— سەن پالۋان ئەمەسمۇ؟ — دېدى ئاغىچى، — بۇنچىلىك ئىشلاردا يۈرەك پوكۇلدىسا قانداق بولىدۇ؟ پوك-پوك يۈرەك ئادەم ئىتقا ئوخشاش قەدىرسىز ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ ئاتىقىمۇ چىقمايدۇ، ئورنىمۇ بولمايدۇ.

"ئاتاق، ئورۇن..." دېگەن سۆزلەر ئۇنىڭ ئىككىلىنىشىنى ئازايتتى، لېكىن كۆڭلى تىنچىپ كەتمىدى.

— ماڭا قارا، پالۋان! ئاغىچى ساڭا ئاتاق، ئورۇن بېرىشكە ۋەدە قىلدى. يەنە... سېنىڭ ھېلىقى بىر چېرىكنى ئۆلتۈرۈپ قۇدۇققا تاشلىۋەتكەن ئىشىڭ...، — قارۇغچىباشى ھودۇقۇپ قالغان پالۋانغا قاراپ كۈلدى، — ھە، ياق، ئۇ ئىشنى مەن باستۇرۇپ قويدۇم، قورقما...بولدى، ئۇ سۆزلەرنى قويايلۇق. بۈگۈن كەچكە... بىر ئىش يادىڭدا بولسۇن، — دېدى ئاغىچى بىلەن بىللە ئورنىدىن قوپۇپ، — ئەگەر ئىش ئاشكارا بولۇپ قالسا، ئورۇنباسار قارۇغچىباشى كەنجىبەگ ئەۋەتكەن دەيسەن. قالغان ئىشنى بىز جايلايمىز، سېنى قۇتقۇلدۇرۇۋالىمىز... قېنى ماڭ، كېچىكىپ قالىسەن.

پالۋان ئېغىر قەدەم بېسىپ بېرىپ ئىشىكنى ئاچتى ۋە دالاندا تۇرغان ھېلىقى ئادەمنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى.

تېكىن ئاغىچى بىلەن قارۇغچىباشى بىرئاز جىم بولۇپ قېلىشتى. ئىككىلىسىدە ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن ئەندىشە بار ئىدى.

— ھېچ ئىش چىقماس-ھە، — دېدى ئاغىچى چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — بۇ پالۋانىڭىزدىن ئەندىشە قىلىپ قالدىم.

— يوقسۇ، چاتاق يوق. ئۇ بىزنىڭ تورىمىزنىڭ ئىچىدە. كۆكۈلىسى قولىمىزدا، قاچالمايدۇ، بۇ ئىشنى خالىسىمۇ ئورۇنلايدۇ.

— ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن؟

— ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن ئۇ ئۆز جايىنى تاپىدۇ. ئەگەر پالۋان قولغا چۈشۈپ قالغاندىمۇ، پالاكەت كەنجىنىڭ گەدىنىگە چۈشىدۇ.

— ھە، ئىشلار جايىدا ئۇيۇشتۇرۇلغان دەڭ. بوش كەلمەيدىغان ئادەم-دە، سىز.

— بۇنچىلىك ئىش قولىمىزدىن كەلمىسە، قارۇغچىباشى بولالماي-

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

مىز، ئاغىچى.

ئۇلار كۈلۈشتى.

— سىزنى قارۇغچى باشلىقلىقىغا بىكار كۆرسەتمىگەنمىز، دوستۇم، ئالدىمىزدا قىلىدىغان جىق ئىشلار بار تېخى.

— چۈشىنىمەن، — بۇ سۆزنى قارۇغچىباشى شۇنداق جىددىي قىياپەت بىلەن ئېيتتىكى، ئۇ، گويا، ھەرقانداق ئېغىر ۋەزىپىنىمۇ ئۈستىگە ئېلىشقا تەييار دەك تۇراتتى.

بۇ قېتىمقىسى بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل ئىلگىرىكى ساۋۇقبەگلەرنىڭ قەستىدىن كېيىنكى ئىككىنچى قېتىمقى سۈيىقەست ئىدى.

تېكىن ئاغىچى يېرىم كېچىگىچە ئويلا ـ ئويلا، ئاخىرى ئۆزىنىڭ يېقىنلىرى بىلەن باش قوشۇشۇپ پىكىرلەشمەكچى بولدى.

بۇ ئۆۋەتتىكى باش قوشۇش دىنىي ئىشلار ئولچىسى بەگ بىلگەنىڭ "ئائىلە مېھماندارچىلىقى"دا بولدى. تېكىن ئاغىچى بۇگۈن ئۆزى ئازراق گەپ قىلىپ كۆپرەك باشقىلارغا نەزەر سالاتتى. بەگ بىلگە بولسا خۇشال، جىق سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ خۇشاللىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلىپ بولمايتتى. بۆرىبەگ بېشىنى مەيدىسىگە ئېگىپ پۇشۇلداپ ئولتۇراتتى. ئۇلار "باغدات خەلىپەمىنىڭ ۋەكىلى" بىلەن ئالاقىچى شەھەر قارۇغچىباشىنى كۈتەتتى. ئاخىرى ئۇمۇ تالادىنلا سۆزلەپ كىرىپ كەلدى:

— مەن كېچىكىپ كەلدىم، كەچۈرۈڭ سورايمەن. بەگ بىلگە جانابىنىڭ تامىقى سوۋۇپ قالمىغاندۇ دەيمەن، — ئۇ باشقىلار بىلەن ئامانلاشتى، بېشىنى ئالدىغا ئەگدى ۋە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئېگىلگەن باشلارغا سىرلىق ئالىيىپ قويۇپ سۆزلىدى، — باتۇر قېرىنى جازالاش قارار قىلىندى، يارانلار...

— هە!... — دەپ چۆچۈدى، بەگ بىلگە، — باتۇرتاغىنى يوقىتىش ئۈنىڭغا نېمىگە كېرەك بولۇپ قاپتۇ؟

—بۇ چۈشىنىشلىكقۇ؟ —دەپ جاۋاب بەردى تېكىن ئاغىچى، —سۇتۇق ئۈنىڭ سۆزىدىن چىقمايدۇ. ئۇ يوقالسىلا سۇتۇقنىڭ ئوڭ قولى كېسىلىدۇ.

— بۇ شۇنداق ئاسان ئىشمىكەن؟ — دېدى بۆرىبەگ ئەنسىرىگەن قىياپەتتە.

— باغدات خەلىپەمىنىڭ ۋەكىلى يولىنى ئوبدان كۆرسىتىپ بەردى، — قارۇغچى باشى ئاغىچىغا قارىدى، — ئاغىچى ئىككىمىز ئورۇنلاشتۇرۇپ بولدۇق.

— هە، سىز ئۆزىڭىز بۇنداق ئىشلارغا ئەپچىلغۇ؟ — دېدى ئولچى ۋە ئۈنىڭ چىرايى بىلىنەر-بىلىنمەس سارغايدى.

— بۇ خەلىپەم ۋەكىلىنىڭ تاپشۇرۇقى، ئۇنىدىن كېيىن بىزنىڭ كۆڭلىمىزدىكى ئىشتە! — قارۇغچىباشى سىناق كۆزى بىلەن ئۇلارغا قاراپ قويدى، — راستىنى ئېيتسام، ئىش باشلىنىپ كەتتى. بۇنىڭغا ھەممىمىز شېرىك، ھېلىقى قىلىچ تۇتقۇچى نوچىمىز تازا كۆنمەي تۇرىدۇ. "يۇقىرى بىلەمدۇ؟" دەپلا سورايدۇ. ئاغىچى بىلەن بىللە تۇرۇپ دەرقەمتە سۆزلەشسەك ئۇ باش تارتمايدۇ.

— بۇ قانداق گەپ؟ — دېدى تېرىكىپ بۆرىبەگ، — مەسلىھەت-لەشمەيلا ئىشنى باشلاپ قويۇپ، ئالدىن...

—تېرىكىشنىڭ ئورنى يوق، —دېدى قارۇغچىباشى دوق بىلەن، — ھەممىمىز بىر يىپقا باغلىنىپ بولغان بۆرىبەگ، ئەگەر بۇ يىپنى ئۈزمەك بولغان كىشى... هە، ئۇ ياقىنى ئېيتمىسامىمۇ ئۆزىڭىز بىلىسىز.

— سىز شۇنچىلىك ئاسان چاغلايسىز؟ — دېدى بۆرىبەگ تەتۈر

www.uyghurkitap.com

قاراپ.

— بولدى، تالشىشنىڭ ئورنى يوق. شۇنداق بولسۇن، قارۇغچىباشى ئىش بىلەر ئادەم. ئۇنىڭ ئۈستىگە تېكىن ئاغىچى... ئاخىردىن خاتىرجەم بىز، — دېدى بەگ بىلگە ۋە بىرئاز ئويلاپ تۇرۇپ دېدى، — مىڭباشى بىلەن مەن ئىككى قېتىم سۆزلەشتىم. گەپنىڭ ئوچۇقىنى تېخى ئېيتقىنىم يوق. ئۈمىد بار. بۆرىبەگ بىلەن ئىككىمىز سۆزلەشسەك.

— مېنى تارتماي قويمايسىلە-دە؟

— سىز ئاللىقاچان تارتىلىپ بولغان بەگ، — دېدى بەگ بىلگە ئۇنىڭغا تەنە قىلىپ.

• • •

پالۋان قولغا چۈشكەندىن بېرى بىرنەچچە قېتىم سوراق قىلىندى. ھەتتا يۇقىرىدىنمۇ مەخسۇس كىشى كېلىپ سوراق قىلىپ باقتى. ئۇ: "مېنى شەھەر ئورۇنباسار قارۇغچىباشى كەنجىبەگ ئەۋەتكەن، باشقىسىنى بىلمەيمەن." دېگەندىن باشقا ھېچ نەرسە ئېيتمىدى.

دۆلەت قارۇغچى ئىشلار ئولچىسى بۆركۈتبەگ بۇ ئىشتىكى چىگىشنى ئۆزى يېشىپ چىقماق بولدى، ئۇ كەنجىبەگنىڭ بۇنداق ئىش قىلماسلىقىغا تولۇق ئىشىنەتتى. گۇناھنى كەنجىبەگكە دۆڭگەپ قويۇپ ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلىش ۋە ئۆزلىرىنى يوشۇرۇش — بۇ ياغىنىڭ ئويۇنى ئىكەنلىكىنى بۆركۈتبەگ سېزىۋالدى. ئۇ كەنجىبەگنى "قولغا ئالدى" ۋە ئۇنى ئالاھىدە تونەككە "سولاپ" قويدى.

— سىزنىڭ قارىشىڭىز قانداق؟ — دېدى ئۇ كەنجىبەگ بىلەن ئىشخانىسىدا يانداش ئولتۇرۇپ، — قانداق قىلىپ بولسىمۇ ياغىنىڭ

سىرىنى ئېچىش كېرەك.

— ئىش خېلى چىگىش، — دېدى كەنجىبەگ، — ساۋۇقبەگلەر قەستى ئاشكارا بولغاندا، يىلاننىڭ بېشى يوشۇرۇنۇپ قالغانىدى. شۇ يىلان بېشى ھەرىكەت قىلماقتا. ئويۇننىڭ يىپ ئۇچى چەت ئەل پايلاقچىسىنىڭ قولىدا. تېگىن ئاغىچىلار بولسا بىر ئويۇنچۇق.

— ئۇ چەت پايلاقچى يوقىلىپ كەتمىگەنمىدى؟

— مېنىڭچە، ئۇ يوقىلىپ كەتمىگەن، يوشۇرۇنۇۋالغان، خانىقا مەسجىدىنىڭ ئىمامىدىن گۇمانىم بار. ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ.

— ھېلىقى باغداتلىق ئىمامنى دەڭ. توغرا، ئۇنىڭدىن گۇمان قىلىشقا بولىدۇ. ھازىر شەھەردە باغداتتىن كەلگەن ئىمام، شەيخلەر، مەككىدىن كەلگەن سەئىدلەر، بۇخارادىن كەلگەن مۇپتى-ئىشانلار كۆپىيىپ كەتتى، بۇلارنىڭ ئارىسىدا قانداق ئادەملەر بارلىقىنى بىلەلمىمىز كېرەك.

— ئەبۇ نەسىر سامانىچۇ؟

— ئۇ قېرىنىڭ ھېچقانداق گۇمانلىق ھەرىكىتى سېزىلمىدى. ئۇ دىن دەرياسىغا چۆكۈپ كەتكەن ئادەم. پايلاقچىلار ئۇنى قوزغىيالمىغان بولۇشى ئېھتىمال.

— بۇ دورقى ئىش توغرىسىدا سىزنىڭ قارىشىڭىز قانداق؟

— باتۇرتاغىغا قەست قىلىشى، چەت ئەل پايلاقچىسى بىلەن باغلىنىشلىق. پايلاقچى ئۆزى قىلالمايدۇ. تېگىن ئاغىچى، بەگ بىلگە، بۆرىبەگلەرنىڭ ھەرىكىتى گۇمانلىق، بۇلارنىڭ سېپى ئورۇنباسار شەھەر قارۇغچىباشى. بۇ ساپ "باغداتلىق ئىمام"نىڭ قولىدا...

كەنجىبەگ بىرنەچچە يىل ئىلگىرى توغرۇلبەگنىڭ ئاپشۇرۇقى

www.uyghurkitap.com

بىلەن چەت ئەل پايلاقچىسىنى پايلىغانلىقى، ئۇ پايلاقچى يەر-كەنلىك دىۋانە بوۋايىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ سۈرىتىدە ھەرىكەت قىلغانلىقى، ساۋۇقبەگلەرنىڭ قەستى ئاشكارا بولۇشىنىڭ ئالدىدا يوقىلىپ كەتكەنلىكى، بۆلتۈر پەيدا بولۇپ قالغان خانىقا مەسجىدىنىڭ "ئىمامى" شۇ پايلاقچى ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى...

— توغرا ئويلاپسىز، — دېدى قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ ئۇنى ئايلىنىپ يۈرگەن بۈركۈتبەگ توختاپ، — سىزنىڭچە بۇ تۇرناغىنى ئۆلتۈرۈش ئىشىنى چەت پايلاقچى ئورۇنباسار قارۇغچىباشىنىڭ قولى بىلەن ئويۇشتۇرغان، يەنە باشقا كىشىلەرمۇ بولۇشى مۇمكىن، شۇنداقمۇ؟

— خۇددى شۇنداق، لېكىن ئۇلار پالۋاننى يوقىتىۋەتسە سىر يېپىق قېلىۋېرىدۇ، — بۈركۈتبەگ يەنە بىر ئايلىنىپ كېلىپ كەنجە-بەگنىڭ يېنىدا ئولتۇردى.

— پالۋاننى قارۇغچى تونىكىدىن يۆتكەپ كەتەك قانداق؟

— بولمايدۇ. ياغى ئەنسىرەپ، چەت پايلاقچى قولىدىن چىقىپ كېتىپ قالىدۇ.

— سىز يەنە "تونەك"تە تۇرۇپ تۇرۇڭ. ۋەزىپىنى ياردەمچىڭىز باتۇرخانغا تاپشۇرۇڭ. دۆلەت قارۇغچىسىدىن ئىككى يىگىت ئۇنىڭغا ياردەم قىلسۇن.

— چۈشەندىم.

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىشتى.

* * *

كەچلىكى، خۇپتەن ۋاقتىدا قارۇغچى باشلىقى كىيىمدە كىيىنگەن بىر ئادەم بىر قارۇغچىنى ئەگەشتۈرۈپ تونەكنىڭ ئوك يان

تەرىپىدىن كېلىپ، قاپقىدىن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن باتۇرخان ئۆزىگە ئوخشاش بەستى چوڭ بىر قارۇغچىنى باشلاپ كىرىپ كەتتى. باتۇرخان ئۇلارنى كۆرۈپ "ئۇلار بىزدىن چاپسان چىقتىمۇ نېمە" دەپ ئويلىدى. هويلىغا كىرىش بىلەن ھېلىقى ئىككى كىشى كىشەنلىك پالۋاننى ھەيدەپ چىقتى ۋە قاپقىدىن چىقىپ سول يان ياققا قاراپ مېڭىپ كەتتى. باتۇرخانلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن پايلاپ ماڭدى. لېكىن، شەھەر تېشىغا چىقىپ ئۇلارنىڭ ئىزىنى يوقىتىپ قويدى. ئۇلار تىڭ-تىڭلاپ ئىزدەپ يۈرەتتى، "گۈپۈر-گۈپۈر" ئاۋاز ئاڭلاندى. باتۇرخانلار بىر باغنىڭ تام ئارقىسىغا بارسا قاراڭغۇدا ئۈچ ئادەم ئېلىشىۋېتىپتۇ... پالۋان بىرسىنىڭ قورسىقىغا بىرنى تېپىپ يىقىتتى. يۈگۈرۈپ كەلگەن يەنە بىرنى قولىدىكى كىشەن بىلەن ئۇرۇپ چېكىندۈردى. ئۈچىنچىسى ئادەم كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، پالۋانغا ئارقىدىن پىچاق ئۇردى. پالۋان كىشەنلىك قوللىرىنى كۆتۈرۈپ پىچاق سالغاننى ئۇرماقچى بولغانىدى، مادارى كېتىپ ئوڭدىسىغا يىقىلدى... باتۇرخان كېلىپ ئۇنى كەينىدىن يۆلىۋالدى. "سەن ئاۋۇنى قوغلا!" دېدى ئۇ قارۇغچىغا قېچىپ كېتىپ بارغان بىرسىنى كۆر-سىتىپ ۋە ئۆزى پالۋاننى يەرگە ياتقۇزدى. سول ياق مەيدىسىدىن قان ئېقىۋاتقان پالۋان مادارسىز ھالەتتە كۆزلىرىنى ئاران ئېچىپ چۆچۈدى. "پالۋان، مەندىن قورقما، ساڭا قەست قىلغانلارنى بىلەمسەن، كىم ئۇ؟" دېدى. پالۋان "بىلمەيمەن، ئۇ يات ئادەم...— دېدى ئارانلىقتا كالپۇكلىرىنى ئۆمەللەپ، — ئورۇنباسار قارۇغچى-باشى...ئورۇنباسار شەھەر قارۇغچىباشى...ھەممە ئىشنى قىلغان شۇ..." پالۋان قانلىق مەيدىسىنى تۇتۇپ چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ

www.uyghurkitap.com

گەپ قىلالمای قالدى. باتۇرخان ئۇنى يەرگە ياتقۇزۇپ قويۇپ، "ھازىر سېنى قۇتقۇزىمىز، قورقما" دېدى ۋە ھېلىقى "يات ئادەم" قاچقان ياققا يۈگۈرۈپ كەتتى...

باتۇرخان بىر-ئىككى كوچىدىن ئايلىنىپ ئۇنى تاپالمىدى. كېيىن، ئۆزىگە تونۇش خانىقا مەسجىدىنىڭ ھويلىسىغا كىردى. مەسجىدنىڭ سول ياقىدا قاتار سېلىنغان ھۇجرىلارنىڭ چىرىقى ئۆچۈرۈلگەنىدى. باتۇرخان ئەمدى كەينىگە يانای دەپ تۇرۇشىغا سىرتتىن مۇشۇ تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقان جىددىي ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلاندى. باتۇرخان دەرھال بىر تۈۋرۈكنىڭ دالدىسىغا ئۆزىنى ئالدى. بىر ئادەم ئىلدام كىرىپ بىر ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئاچتى، ئۇ بەخىرامان ھالەتتە دالاندىكى سۇپۇرگە بىلەن ئىشىك ئالدىنى سۈپۈرۈپ سۇپۇرگىنى ئۆز جايىغا قويدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئىچكىرى كىرىپ چىراق ياقتى.

باتۇرخان تۈۋرۈك كەينىدىن چىقىپ پۇتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ ھۇجرىنىڭ يېنىغا بېرىپ، پەنجىرىدىن قارىۋىدى، ئۆي ئىچىدىكى كىشى ئۇستىدىكى قارىغىچى كىيىملىرىنى ئالدىراپ يېشىپ ساندۇققا تاشلاپ، ئاندىن يەنە ئالدىراپ-ھاسىراپ چاپان كىيىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى-دە، بىردىنلا ئىشىنىڭ سىرىنى چۈشەنگەندەك بولۇپ قالدى.

ئۇ دەرھال ئىشىكنى قاققانىدى، ئۆي ئىچىدىكى كىشى قاتتىق چۆچۈپ كەتتى ۋە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ "سالماق" ئاۋاز بىلەن "كىم ئۇ" دەپ سورىدى. "مەن، ئىمام ئاخۇنۇم، ئىشىكنى ئاچسىلا" دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇ، يۈرىكى ئازراق جايىغا چۈشكەندەك بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. لېكىن، ئۇنى كۆتمەي

ئىشىكنى ئېچىپ كىرگەن قارۇغچىنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئىمانى ئۇچۇپلا كەتتى. ئۇ، تاتارغان چىرايىنى ۋە پۇت-قوللىرىنىڭ تىترىشىنى بىلدۈرمەسلىككە تىرىشاتتى.

— مەرھەمەت، قارۇغچى جاناب، يۇقىرى ئۆتسىلە، — دېدى ئۇ، — ئۆزلىرىنىڭ خىزمىتىگە تەييارمەن.

— ئىمام ئاخۇنۇم، ئەجەب ھودۇقۇپ تۇرىسىغۇ، نېمە بولدى؟

— يوقسۇ، ھېچ... — كېيىن ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا ئۇرۇندى، — مەن ئۆزلىرىنى تونىمىدىم...

— تەقسىر، بۇ قېتىمقى ئويۇندا ئۇتتۇلۇپ قالىسىغۇ دەيمەن؟

— بۇ نېمە گەپ!؟ مەن بىر ئىمام. ئويۇن-پويۇن دېگەننى بىلمەيمەن. مەن باغدات خەلىپەمنىڭ يېنىدىن كەلگەن، خۇدا يولىدا خىزمەت قىلغۇچى كىشىمەن.

— ھە، خۇدا يولىدا؟!... خۇدا يولىدا پالۋاننى ئۆلتۈرۈش كېرەك بولۇپ قاپتۇ-دە!

— ھە،!... — دېدى ئۇ، "قاتتىدە" قىلغان يۈرىكىنى بېسىشقا ئۇرۇنۇپ، — پالۋان دېگەن كىم ئۇ؟ قارۇغچى جاناب، ھېچ چۈشەنمەيمەن. مەن بىر تەقۋادار كىشى. مەن ئىبادەتتىن باشقىنى بىلمەيمەن.

— تەقۋادار؟ — دېدى باتۇرخان كىنايە بىلەن. كېيىن "شارت" قىلىپ ئۇنىڭ تۇمىقىنى يۇلۇۋالغانىدى، ئۇنىڭ ئۇڭ پېشانىسىدە كۆزىگىچە سوزۇلغان تاتۇق كۆرۈندى، — بۇ تاتۇق "تەقۋادار"لىقنىڭ ئالامىتى بولسا كېرەك؟ قولۇڭنى كۆتۈر! — دەپ ۋارقىرىدى باتۇرخان.

قوللىرىنى ئاستا كۆتۈرگىلى تۇرغان "ئىمام" تۇيۇقسىزلا باتۇر-

خاننىڭ قورسىقىغا ئۇرۇپ يىقىتتى ۋە يەكتەكنى يېشىپ تاشلاپ ئۇنىڭغا ئېتىلدى. باتۇرخان ئوڭدا ياتقىنىچە ئىككى پۇتى بىلەن ئۇنى تېپىپ يىقىتتى، ئاندىن ئۇنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ تۇرغۇزۇپ غەزەپ بىلەن ئىككى مۇشت سالدى. بۇلۇڭغا يىقىلىپ تۇگۇلۈپ قالغان "ئىمام" ئارقىسىغا جەينەكلىگەن بولۇپ كىگىز ئاستىدىن بۇرۇنلا يوشۇرۇپ قويغان پىچاقنى ئېلىپ باتۇرخانغا ئېتىلدى. باتۇرخان ئۇنىڭ قولىغا بىرنى تېپىپ پىچاقنى ئىرغىتىۋەتتى، ئاندىن ئۇنى ئىككى دولىسىدىن تۇتۇپ بىر كاللا ئۇرغانىدى. "ئىمام" ئارقىسىغا تىكىراڭگىدە يىقىلدى. ئۇ ھالسىز ياتقان بولۇپ يەردىكى پىچاققا يەنە قول سوزغانىدى، باتۇرخان ئۇنىڭ قولىغا دەسسەپ تۇرۇپ پىچاقنى تارتىۋالدى.

— باتۇر بولساڭ پىچاقنى نېمە قىلىسەن؟ قوپ، — دېدى باتۇرخان ئۇنى تۇرغۇزۇپ.

"ماغدۇرسىز" تۇرغان ئىمام يىقىلىپ كېتەي دېگەن بولۇپ بىر مۇدۇرۇپلا باتۇرخانغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ باتۇرخاننى يىقىتىۋالدى. ئۇلار دومىلىشىپ قاتتىق ئېلىشتى.

ئىمام باياتىن تۇيۇقسىز ھۇجۇم بىلەن باتۇرخاننى يىقىتىۋالغاندا ئۇنىڭ يۈرىكىگە قاتتىق دىسلىۋالغانىدى. باتۇرخان ئېلىشىشتا "ئىمام"نىڭ ئاچ بېقىنىغا بىرنەچچىنى سىلىۋەتكەن بولسىمۇ "ئىمام"مۇ بوش كەلمەي باتۇرخاننى قاتتىق مۇشتلاپ تامغا قىستاپ قويغاندىن كېيىن پەنجىرىگە ئۆزىنى ئاتتى. باتۇرخان ئۇنىڭ پۇتلىرىدىن كاپپىدە ئېلىپ يېرىمى پەنجىرىنىڭ تېشىغا چىققان "ئىمام"نى كەينىچە سۆرەپ تارتىۋالدى ۋە ئۇرۇپ يەرگە دۈم ياتقۇزدى، دۈمبىسىگە تىزلاپ تۇرۇپ، قوللىرىنى ئارقىسىغا قايرىپ،

تامغا ئېسىلغان ئۇزۇن ماتا لۆڭگىگە بىلەن قاتتىق باغلىدى. ئاندىن ئۇنى تۇرغۇزۇپ تامغا يۆلەندۇرۇپ قويدى.

— خوش، جانابىي "تەقۋادار"، ئەمدى نېمە دەيسەن؟ سېنىڭ پېشانەڭدىكى تاتۇقنى سەن ئۆلتۈرگەن دىۋانە بوۋاي سېلىپ كەتتى، ئۇ ئۆلمىدى، شېھىت بولدى. ساۋۇقبەگنىڭ ئۆيىدىكى "ئۆي خىزمەتچىسى" ئۇنىڭ تاغلىق تۇغقىنى ئەمەسمىدى؟ تېخى، تاغقا "تۇغقان كۆرگىلى كەتكەنىمىش؟" "خانىقا مەسجىدىنىڭ ئىمامى، خۇدا يولىدا ئىشلىگۈچى تەقۋادار جاناب! قېنى ئەمدى نېمە دەيسەن؟

"ئىمام" گەپ-سۆزسىز بېشىنى ئېگىپ تۇراتتى. باتۇرخاننىڭ قارۇغچىسى ئالدىراپ كىرىپ كەلدى.

— تۇتتۇڭمۇ؟ — دېدى باتۇرخان ئۇنىڭغا قاراپ.

— تۇتتۇم. قارۇغچىغا تاپشۇردۇم.

— پالۋانىنچۇ؟

— ئۇنى ئەملەشكە ئەۋەتتىم.

— ياخشى. ئۆيىنى ئاختۇر!

قارۇغچى ئۆيىنى ئاختۇردى، ساندۇقتىن قارۇغچى كىيىمنى تېپىپ يانچۇقىنى ئاختۇرغانىدى، "بۇ خەتنى ئېلىپ بارغان كىشى پالۋاننى ئېلىپ چىقىپ باشقا جايدا سوراق قىلسۇن. ئورۇنباسار شەھەر قارۇغچىباشى" دېگەن خەت چىقتى. قارۇغچى خەتنى باتۇرخانغا سۇندى...

ئۇلار قوللىرى باغلانغان پايلاقچىنى ھەيدەپ ماڭدى. باتۇرخان قارۇغچى كىيىمى ۋە پىچاقنى ئېلىپ ئارقىدىن ماڭدى...

قارۇغچىباشى تۇنەككە قامالدى. ئۇ، پاكىت ئالدىدا ئۆزىنى چەتكە ئالالمىدى، چەت پايلاقچى پالۋاننىڭ پاش قىلىشى ۋە

ئورۇنباسار قارۇغچىباشنىڭ ئىقرارى بىلەن باتۇرتاغنى ئۆلتۈرۈش قەستىنى يوشۇرۇشقا ئىلاج تاپالمىدى. يەركەنلىك دېۋانە بوۋاينى ئۇ ئاۋال "بىلمەيمەن" دەپ تۇرۇۋالدى. كېيىن، ئۇ ئۆزىنى ئىككىنچى قېتىم ئۆزگەرتىشتە كۆمۈۋەتكەن دېۋانە بوۋاينىڭ كىيىملىرىنى كۆرسەتكەندە باشقا ئىلاج قىلالمىدى.

لېكىن، ئۇ، ئۆزىنىڭ شېرىكلىرىنى قاتتىق تۇرۇپ يوشۇردى...

www.uyghurkitap.com